

Nacionalni inštitut
za javno zdravje

A 3D illustration of a chain of white links. Several links are replaced by lit cigarettes with glowing orange tips and brown ash. A large, dense cloud of brown and grey smoke or ash billows from the center of the chain, obscuring some of the links. The background is a bright, hazy white.

**SPREMEMBE V KADILSKEM VEDENJU
PO UVEDBI PRVIH UKREPOV ZAKONA
O OMEJEVANJU UPORABE TOBAČNIH
IN POVEZANIH IZDELKOV**

SPREMEMBE V KADILSKEM VEDENJU PO UVEDBI PRVIH UKREPOV ZAKONA O OMEJEVANJU UPORABE TOBAČNIH IN POVEZANIH IZDELKOV

Znanstvena monografija

Uredniki

Helena Koprivnikar, dr. med., mag. Tina Zupanič, univ. dipl. soc., Mitja Vrdelja, mag. odn. z jav., univ. dipl. kom.

Recenzenti

prim. prof. dr. Ivan Eržen, dr. med., doc. dr. Jerneja Farkaš Lainščak, dr. med., dr. Maša Serec, univ. dipl. psih.

Jezikovni pregled

Mihaela Törnär

Oblikovanje

Andreja Frič

Fotografija

Freepick

Izdajatelj

Nacionalni inštitut za javno zdravje, Trubarjeva 2, 1000 Ljubljana

Leto izdaje

2020

Elektronska izdaja.

Publikacija je dostopna na spletni strani <https://www.nijz.si/>

Zaščita dokumenta

© 2020 NIJZ

Vse pravice pridržane. Reprodukcijska po delih ali v celoti na kakršenkoli način in v kateremkoli mediju ni dovoljena brez pisnega dovoljenja avtorjev. Kršitve se sankcionirajo v skladu z avtorsko-pravno in kazensko zakonodajo.

KAZALO

AVTORJI	7
ZAHVALE	8
KRATICE IN OKRAJŠAVE	10
PREDGOVORA	11
RECENZIJE	16
POVZETEK	22
1 UVOD	30
2 PREGLED LITERATURE O UČINKIH IZBRANIH UKREPOV NADZORA NAD TOBAKOM	32
2.1 SLIKOVNA ZDRAVSTVENA OPOZORILA NA EMBALAŽI TOBAČNIH IZDELKOV	32
2.1.1 Uvod	32
2.1.2 Metodologija in opis izbranih virov	33
2.1.3 Kazalniki učinkov slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov	34
2.1.4 Učinki slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov na pozornost, namere, procesiranje sporočil, njihovo zaznano učinkovitost in na odzive na opozorila	36
2.1.5 Učinki slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov na kadijsko vedenje	41
2.1.6 Druge ugotovitve o učinkih slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov	43
2.1.7 Zaključki	45
2.2 PREPOVED OGLAŠEVANJA, RAZSTAVLJANJA IN PROMOCIJE TOBAČNIH IZDELKOV NA PRODAJNIH MESTIH	46
2.2.1 Uvod	46
2.2.2 Metodologija	47
2.2.3 Učinki marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih na različne izide, povezane s kajenjem	48
2.2.4 Učinki prepovedi marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih na različne izide, povezane s kajenjem	53
2.2.5 Dobre prakse na področju omejevanja in prepovedi marketinga na prodajnih mestih	57
2.2.6 Kazalniki učinkov prepovedi marketinga na prodajnih mestih	58
2.2.7 Aktivnosti tobačne industrije po uvedbi prepovedi razstavljanja, prodaja preko interneta	58
2.2.8 Zaključki	59

2.3 PREPOVED KAJENJA V PREVOZNIH SREDSTVIHV PRISOTNOSTI MLADOLETNE OSEBE	60
2.3.1 Uvod	60
2.3.2 Metodologija in opis izbranih virov	62
2.3.3 Pregled učinkov prepovedi kajenja v avtomobilih v prisotnosti otroka ali mladoletne osebe	62
2.3.4 Kazalniki učinkov prepovedi kajenja v avtomobilih v prisotnosti otroka ali mladoletne osebe	65
2.3.5 Zaključki	65
2.4 PREPOVED AROM V TOBAČNIH IZDELKIH	66
2.4.1 Uvod	66
2.4.2 Metodologija	68
2.4.3 Učinki arom v tobačnih izdelkih na stališča, zaznave, namere in kadilsko vedenje	69
2.4.4 Učinki prepovedi arom v tobačnih izdelkih na stališča, zaznave, namere in kadilsko vedenje	72
2.4.5 Kazalniki učinkov arom v tobačnih izdelkih in njihovih prepovedi	75
2.4.6 Aktivnosti tobačne industrije po uvedbi prepovedi arom v tobačnih izdelkih	75
2.4.7 Zaključki	76
3 VPLIVI UVEDBE NOVIH UKREPOV ZAKONA O OMEJEVANJU UPORABE TOBAČNIH IN POVEZANIH IZDELKOV	78
3.1 SLIKOVNO-BESEDILNA (SESTAVLJENA) ZDRAVSTVENA OPOZORILA NA EMBALAŽI TOBAČNIH IZDELKOV ZA KAJENJE V SLOVENIJI	78
3.1.1 Uvod	78
3.1.2 Specifični posredniki učinkov slikovnih opozoril (opaznost in procesiranje opozoril)	80
3.1.3 Splošni posredniki učinkov slikovnih opozoril (privlačnost embalaže in kajenja, znanje)	85
3.1.4 Učinki slikovnih zdravstvenih opozoril na kadilsko vedenje (pokajena ali nepokajena cigareta zaradi zdravstvenih opozoril)	92
3.1.5 Zaključki	95
3.2 POPOLNA PREPOVED OGLAŠEVANJA, RAZSTAVLJANJA IN PROMOCIJE TOBAČNIH IN POVEZANIH IZDELKOVNA PRODAJNIH MESTIH V SLOVENIJI	98
3.2.1 Uvod	98
3.2.2 Izpostavljenost oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih pred in po uvedbi popolne prepovedi oglaševanja	102
3.2.3 Izpostavljenost razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih pred in po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja	103
3.2.4 Izpostavljenost promociji tobačnih izdelkov na prodajnih mestih	104
3.2.5 Izpostavljenost marketingu (oglaševanje, razstavljanje, promocija) tobačnih izdelkov na prodajnih mestih pred in po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja	106
3.2.6 Izpostavljenost oglaševanju elektronskih cigaret na prodajnih mestih	106

3.2.7	Izpostavljenost razstavljenim elektronskim cigaretam na prodajnih mestih pred in po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja	107
3.2.8	Izpostavljenost promociji elektronskih cigaret na prodajnih mestih pred in po uvedbi popolne prepovedi promocijskih aktivnosti	108
3.2.9	Izpostavljenost marketingu elektronskih cigaret na prodajnih mestih pred in po uvedbi novega zakona	109
3.2.10	Zaključki	110
3.3	PREPOVED KAJENJA V PREVOZNIH SREDSTVIH V PRISOTNOSTI MLADOLETNE OSEBE V SLOVENIJI	113
3.3.1	Uvod	113
3.3.2	Izpostavljenost mladostnikov tobačnemu dimu v katerihkoli prevoznih sredstvih pred in po uvedbi ukrepa	114
3.3.3	Pravila glede kajenja v družinskem avtomobilu	115
3.3.4	Izpostavljenost mladostnikov tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih, razen v prevoznih sredstvih, pred in po uvedbi ukrepa	116
3.3.5	Pravila glede kajenja v mladostnikovem domačem bivalnem okolju	117
3.3.6	Izpostavljenost mladostnikov tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih v preteklem letu med mladostniki pred in po uvedbi ukrepa	118
3.3.7	Povzetek in zaključki	120
3.4	PREPOVED ZNAČILNIH AROM V CIGARETAH IN TOBAKU ZA ZVIJANJE V SLOVENIJI	122
3.4.1	Uvod	122
3.4.2	Spremembe v uporabi tobačnih in povezanih izdelkov z aromami po podatkih raziskave <i>Z zdravljem povezano vedenje v šolskem obdobju</i>	123
3.4.3	Spremembe v kajenju tovarniških ali ročno zvitih cigaret z aromami po podatkih raziskave <i>Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi</i>	126
3.4.4	Zaključki	127
3.5	DOSTOPNOST TOBAČNIH IN POVEZANIH IZDELKOV MLADOLETNIM NA PRODAJNIH MESTIH V SLOVENIJI	129
3.5.1	Uvod	129
3.5.2	Zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje med mladoletniki	131
3.5.3	Nakupi cigaret in tobaka za zvijanje med mladoletniki (pogostost nakupov, prodajna mesta, porabljen denar)	135
3.5.4	Navedbe mladoletnikov o ravnanju trgovcev pri nakupih cigaret in tobaka za zvijanje (zavrnitev nakupa, zahteva po osebni dokumentu za potrditev polnoletnosti)	138
3.5.5	Zaznana dostopnost elektronskih cigaret med mladoletniki	142
3.5.6	Nakupi elektronskih cigaret med mladoletniki (pogostost nakupov, prodajna mesta)	143
3.5.7	Navedbe mladoletnikov o ravnanju trgovcev pri nakupih elektronskih cigaret (zavrnitev nakupa, zahteva po osebni dokumentu)	146
3.5.8	Zaključki	150

3.6 SPREMEMBE KADILSKEGA VEDENJA IN POVEZANIH KAZALNIKOV MED MLADOSTNIKI V SLOVENIJI	155
3.6.1 Uvod	155
3.6.2 Spremembe v kadilskem vedenju mladostnikov po podatkih raziskave <i>Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju med mladostniki v Sloveniji</i>	156
3.6.3 Spremembe v kadilskem vedenju mladostnikov po podatkih raziskave <i>Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi</i>	163
3.6.4 Zaključki	182
3.7 SPREMEMBE KADILSKEGA VEDENJA MED SPLOŠNIM PREBIVALSTVOM V SLOVENIJI	188
3.7.1 Uvod	188
3.7.2 Spremembe v kajenju tobačnih izdelkov med splošnim prebivalstvom v Sloveniji po podatkih <i>iz Nacionalne raziskave o tobaku, alkoholu in drugih drogah</i>	189
3.7.3 Zaključki	196
3.8 OPIS RAZISKAV	198
3.8.1 Uvod	198
3.8.2 Raziskava <i>Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi</i>	198
3.8.3 Raziskava <i>Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju med mladostniki v Sloveniji</i>	201
3.8.4 <i>Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah</i>	203
4 RAZPRAVA IN ZAKLJUČEK	206
4.1 UVOD	206
4.2 NOVO UVEDENI UKREPI NADZORA NAD TOBAKOM, PRI KATERIH RAZISKAVE OMOGOČAJO PRIMERJAVO STANJA PRED IN PO UVEDBI	207
4.3 NOVO UVEDENI UKREPI NADZORA NAD TOBAKOM, PRI KATERIH RAZISKAVE NE OMOGOČAJO PRIMERJAVE STANJA PRED IN PO UVEDBI	214
4.4 SPREMEMBE KADILSKEGA VEDENJA	218
4.5 STANJE NA PODROČJU DOSTOPNOSTI TOBAČNIH IZDELKOV PRED UVELJAVITVIJO DOVOLJENJ ZA PRODAJO	220
4.6 PREDNOSTI, SLABOSTI	221
4.7 ZAKLJUČEK	222
LITERATURA	227
SEZNAM TABEL	245
SEZNAM SLIK	246
STVARNO KAZALO	255

Helena Koprivnikar, dr. med., spec. jav. zdr., dela na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje na področju preprečevanja kajenja in nadzora nad tobakom. Bila je članica delovne skupine za pripravo novega *Zakona o omejevanju uporabe tobaka in povezanih izdelkov*, ki je bil v Sloveniji sprejet februarja 2017. Koordinira skupino ključnih deležnikov na področju preprečevanja kajenja in nadzora nad tobakom, katera se redno sestaja. Sodeluje v različnih raziskavah o uporabi tobačnih in povezanih izdelkov, kot so *Nacionalna študija o uporabi tobaka, alkohola in drugih drog v splošni populaciji*, *Uporaba prepovedanih drog, tobaka in alkohola med obsojenimi osebami v Sloveniji*, *Nacionalna raziskava o zdravju in zdravstvenem varstvu*, *Z zdravjem povezana vedenja v šolskem obdobju* idr. Je avtorica in soavtorica več člankov in monografij.

Mag. Tina Zupanič, univ. dipl. soc., je statističarka metodologinja na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje. Pred tem je bila raziskovalka na Univerzi v Ljubljani, Fakulteti za družbene vede (UL, FDV). Diplomirala je iz sociologije – družboslovne informatike (UL, FDV) in magistrirala iz statistike na Univerzi v Ljubljani. Na UL, FDV je sodelovala pri več nacionalnih in mednarodnih projektih o uporabi informacijsko komunikacijskih tehnologij v vsakdanjem življenju ter drugih vidikih informacijske družbe. Trenutno se ukvarja predvsem z metodologijo raziskovanja (*Nacionalna raziskava Z zdravjem povezan vedenjski slog*, *Z zdravjem povezana vedenja v šolskem obdobju*) in drugimi vidiki statistike, kot so klasifikacije, administrativni viri podatkov s področja zdravja, kazalniki kakovosti itd. Je soavtorica več člankov in monografij.

Maruša Rehberger, mag. poslovnih ved, dipl. družb. inf., je statističarka metodologinja na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje. Diplomirala je iz družboslovne informatike (UL, FDV) in magistrirala iz poslovnih ved, smer trženje (UL, EF). Za magistrsko delo z naslovom *Vpliv obvestilnih pisem in opomnikov na stopnjo odgovora* je prejela fakultetno *Prešernovo nagrado*. Sodelovala je pri različnih nacionalnih anketnih raziskavah, kot so *Nacionalna raziskava življenjskega sloga, stališča, zdravja in spolnosti*, *Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah* ter *Nacionalna raziskava o zdravju in zdravstvenem varstvu*.

Darja Lavtar, univ. dipl. soc., je anketna metodologinja na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje. Diplomirala je iz sociologije – družboslovne informatike (UL, FDV). Od leta 2005 je na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje koordinirala izvedbo več nacionalnih anketnih raziskav s področja zdravja in zdravstvenega varstva, ki so mednarodno primerljive. Sodeluje v več delovnih skupinah v mednarodnih organizacijah: je članica Eurostatove delovne skupine za pripravo naslednjih valov izvedb *Nacionalne raziskave o zdravju in zdravstvenem varstvu* in nacionalna strokovnjakinja v delovni skupine Evropskega centra za spremljanje drog in zasvojenosti z drogami za populacijske anketne raziskave. V zadnjem času se veliko ukvarja tudi s kvalitativnimi vidiki priprave anketnih vprašalnikov za kombiniran način anketiranja. Redno se udeležuje strokovnih konferenc s področja anketne metodologije in uradne statistike in je soavtorica več člankov in poglavij v znanstvenih monografijah.

Aleš Korošec, univ. dipl. mikrobiol., se na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje ukvarja z interdisciplinarnimi analitičnimi in raziskovalnimi vidiki na preseku javnega zdravja, epidemiologije, uradne, anketne in medicinske statistike, informatike ter IT-ja. Zagotavlja analitično podporo več zgoraj navedenim nacionalnim anketam, vključno z raziskavami *Z zdravjem povezan vedenjski slog*, *Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah* ter *Nacionalna presečna raziskava bolnišničnih okužb*. Sodeluje pri analiziranju porabe ambulantnih in bolnišničnih zdravil in ima desetletne izkušnje s področja priprave kazalnikov in podatkov pri spremljanju obvladovanja sladkorne bolezni. Je tudi del mreže ARHAI Evropskega centra za nadzor bolezni ter soavtor več člankov in strokovnih del.

ZAHVALE

Za sodelovanje v raziskavi Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi v letih 2017 in 2018 se iskreno zahvaljujemo vsem srednjim šolam, ki so se odzvale na naše vabilo. Brez njihovega dragocenega sodelovanja izvedba raziskave ne bi bila mogoča, priprava monografije pa bi bila zelo omejena, saj je prav ta raziskava osnova za večino podatkov in poglavij v monografiji.

Biotehniška šola Rakičan

Biotehniški center Naklo, Srednja šola

Biotehniški izobraževalni center Ljubljana, Gimnazija in veterinarska šola

Biotehniški izobraževalni center Ljubljana, Živilska šola

Gimnazija Franca Miklošiča Ljutomer

Gimnazija Litija

Izobraževalni center Piramida Maribor, Srednja šola za prehrano in živilstvo

Srednja ekonomska šola Maribor

Srednja šola za gostinstvo in turizem Radenci

Srednja šola Zagorje

Srednja tehniška šola Koper

Šolski center Celje, Gimnazija Lava

Šolski center Celje, Srednja šola za storitvene dejavnosti in logistiko

Šolski center Krško - Sevnica, Gimnazija Krško

Šolski center Krško - Sevnica, Srednja poklicna in strokovna šola Krško

Šolski center Nova Gorica, Biotehniška šola

Šolski center Postojna, Srednja šola

Šolski center Slovenj Gradec, Gimnazija

Šolski center Slovenj Gradec, Srednja šola Slovenj Gradec in Muta

Gimnazija Tolmin

Grm Novo mesto - Center biotehnike in turizma, Kmetijska šola Grm in biotehniška gimnazija

Ekonomska šola Ljubljana

Elektrotehniško-računalniška strokovna šola in gimnazija Ljubljana

Gimnazija in srednja šola Rudolfa Maistra Kamnik
Srednja šola za oblikovanje in fotografijo Ljubljana
Šolski center Ljubljana, Gimnazija Antona Aškerc
Šolski center Ljubljana, Srednja lesarska šola
Šolski center Ljubljana, Srednja strojna in kemijska šola
Gimnazija Ledina
Srednja zdravstvena šola Celje
Srednja šola za gostinstvo in turizem Maribor

Avtorji se prav tako iskreno zahvaljujemo sodelavcem iz vseh območnih enot Nacionalnega inštituta za javno zdravje, ki so pomagali pri rekrutaciji šol v raziskavo in spodbujanju njihovega sodelovanja v njej.

Območna enota Celje: *Marjeta Peperko*
Območna enota Koper: *Živa Žerjal*
Območna enota Kranj: *Darja Zupan*
Območna enota Ljubljana: *Katja Podergajs, Rok Zaletel*
Območna enota Maribor: *Zlatko Zimet*
Območna enota Murska Sobota: *Jadranka Jovanović*
Območna enota Nova gorica: *Irena Jerič, Petra Kravos*
Območna enota Novo mesto: *Katarina Hočevar, Doroteja Kuhar*
Območna enota Ravne na Koroškem: *Nika Kajnih, Nina Pogorevc*

KRATICE IN OKRAJŠAVE

ASH UK	<i>angl.</i> Action on Smoking and Health United Kingdom
CCS	Kanadsko združenje za boj proti raku (<i>angl.</i> Canadian Cancer Society)
CFTK	Kampanja za otroke brez tobaka (<i>angl.</i> Campaign for Tobacco Free Kids)
EK	Evropska komisija
FCTC	Okvirna konvencija Svetovne zdravstvene organizacije o nadzoru nad tobakom (<i>angl.</i> World Health Organization Framework Convention on Tobacco Control)
FDA	Ameriška zvezna Uprava za hrano in zdravila (<i>angl.</i> U.S. Food and Drug Administration)
GATS	<i>angl.</i> Global Adult Tobacco Survey
HHS	Ameriško ministrstvo za zdravje in človeške vire (<i>angl.</i> U.S. Department of Health and Human Services)
IARC	Mednarodna agencija za raziskave raka (<i>angl.</i> The International Agency International Agency for Research on Cancer)
MZ	Ministrstvo za zdravje Republike Slovenije
NIJZ	Nacionalni inštitut za javno zdravje
SZO	Svetovna zdravstvena organizacija (<i>angl.</i> World Health Organization)
SURS	Statistični urad Republike Slovenije
TIRS	Tržni inšpektorat Republike Slovenije
ZDA	Združene države Amerike (<i>angl.</i> United States of America)
ZOUTI	Zakon o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov 1996
ZOUTI-A	Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov iz leta 2002
ZOUTI-B	Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov iz leta 2005
ZOUTI-C	Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov iz leta 2007
ZOUTPI	Zakon o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov
ZK	Združeno kraljestvo (<i>angl.</i> United Kingdom)

PREGOVORA

Milan Krek, dr. med., spec.

Direktor Nacionalnega inštituta za javno zdravje

Kajenje tobачnih izdelkov je zdravju škodljivo in posledice kajenja so obsežne. Kajenju tobaka pripisujemo veliko breme bolezni in prezgodnjih smrti.

V Sloveniji je tobak med vodilnimi preprečljivimi dejavniki za smrt in za izgubljena zdrava leta življenja ter vzrok številnih prezgodnjih smrti in visokih stroškov za družbo. Vsako leto zaradi bolezni, ki jih povzroča kajenje tobaka, umre več kot tri tisoč prebivalcev Slovenije. Povedno še bolj nazorno – vsak dan umre vsaj osem naših prebivalcev. Letno je to več smrti kot jih je skupno zaradi vseh nezgod (vključno s prometnimi), samomorov, alkohola, prepovedanih drog in AIDS-a. Vsak mesec torej zaradi kajenja v Sloveniji umre za eno vas prebivalcev, čemur bi se lahko izognili. Žalostno je, da umirajo ljudje v aktivni dobi – med 30. in 59. letom starosti namreč vsako šesto smrt pripisujemo kajenju tobaka. Številne prezgodnje smrti in večino smrti zaradi pljučnega raka bi lahko preprečili, če bi kadilo pomembno manj prebivalcev.

Kajenje je tudi pomemben vzrok neenakosti v zdravju, ki so posledica razlik v deležih kadilcev med skupinami z različnim socialno-ekonomskim položajem – delež kadilcev je višji v skupinah z nižjim socialno-ekonomskim položajem, kar beležijo v večini evropskih držav in tudi pri nas. Kajenje povzroča visoke stroške za posameznika, zdravstveni sektor in družbo.

Zato kajenje tobaka predstavlja enega največjih javnozdravstvenih izzivov v Sloveniji. Katere rešitve poiskati in jih uveljaviti, da bi zmanjšali razširjenost kajenja in ublažili vse navedene posledice za zdravje posameznikov, skupnosti in celotne slovenske družbe?

Številne raziskave in primeri dobre prakse iz različnih evropskih držav in sveta kažejo, da je mogoče ob uvedbi celovitih programov nadzora nad tobakom, s politikami in intervencijami, za katere je dokazano, da so učinkovite, doseči pomembno zmanjšanje rabe tobaka. Zakon o omejevanju uporabe tobачnih in povezanih izdelkov, ki je bil sprejet v februarju 2017, prinaša celovit program sodobnih in učinkovitih ukrepov nadzora nad tobakom za nadaljnje zmanjševanje bremena tobaka. Vključuje številne učinkovite ukrepe nadzora nad tobakom, ki so dolgoročne narave - učinke lahko pričakujemo postopno in v daljšem časovnem obdobju. Ključna ciljna skupina novega zakona so otroci, mladostniki in mladi odrasli, saj so to tiste skupine prebivalstva, ki začnejo s kajenjem – v Sloveniji so začetki kajenja po 25. letu starosti namreč izjemno redki. Zato je pomembno, da med mladimi preprečimo začetek kajenja in nadaljevanje do rednega, utrjenega kajenja.

Ključno je, da natančno spremljamo spremembe kadilskega vedenja prebivalcev in povezanih kazalnikov po uvedbi novih ukrepov nadzora nad tobakom in prikažemo njihovo učinkovitost oziroma morebitne potrebe po izboljšavah ali okrepitvi nadzora.

Prav temu je namenjena obsežna monografija, ki je pred vami. V njej so zbrani podatki iz treh večjih presečnih raziskav Nacionalnega inštituta za javno zdravje, ki so bile izvedene v letu 2018 in so potekale tudi pred uvedbo Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov. Dve raziskavi sta bili opravljene med mladostniki in ena med splošno populacijo. Ena izmed raziskav, to je Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi, je tudi prva in edina raziskava v Sloveniji, ki je bila zasnovana izključno z namenom spremljanja različnih kazalnikov med mladimi, ki so ključna ciljna skupina zakona. Drugi dve raziskavi sta del rednega raziskovalnega programa raziskav na inštitutu, to sta raziskavi Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju med mladostniki in Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Monografija predstavlja prvi tovrsten in obsežen pregled sprememb po uvedbi novih zakonodajnih ukrepov na področju nadzora nad tobakom in tudi širše na področju življenjskega sloga. Vključuje tudi obsežen pregled najnovejše literature o učinkovitosti v monografijo vključenih ukrepov nadzora nad tobakom, prvič po letu 2013. Podaja pomembne zaključke in prikazuje ugodne spremembe kadilskega vedenja med mladostniki, torej ključno ciljno skupino ukrepov, in ugodne spremembe večine specifičnih kazalnikov učinkovitosti ukrepov. Zaključimo lahko, da zakon že kaže ugodne učinke približno leto in pol po sprejetju prvih ukrepov, in sicer jih kaže kljub sprejetju le dela vseh ukrepov veljavnega zakona. Kaže pa tudi, da je spoštovanje zakonodaje še daleč od optimalnega in da je na tem področju pred nami še veliko izzivov.

Na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje bomo z raziskovanjem področja nadaljevali, na voljo bodo tudi rezultati drugih v vmesnem času opravljenih raziskav, saj želimo prikazati spremembe kadilskega vedenja in povezanih kazalnikov tudi po uvedbi celotnega paketa ukrepov Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov in dolgoročno. Političnim odločevalcem želimo prikazati, da so uveljavljeni ukrepi nadzora nad tobakom učinkoviti, da je ključno vlagati v zagotavljanje njihovega spoštovanja in nadzor ter da je na tem področju potrebno zakonodajo stalno posodabljeni z novimi in sodobnimi učinkovitimi ukrepi. Da to zagotovimo, pa moramo ob dejstvu, da so ukrepi sedaj veljavnega zakona dolgoročne narave, zagotoviti vzdržno izvajanje za to področje posebej zasnovanih raziskav, ne le rednega raziskovalnega programa, saj slednji ponuja le omejene možnosti raziskovanja učinkovitosti ukrepov nadzora nad tobakom.

Vesna Kerstin Petrič, dr. med.

v.d. generalne direktorice Direktorata za javno zdravje, Ministrstvo za zdravje

Uporaba tobačnih izdelkov predstavlja eno največjih groženj zdravju in blagostanju posameznika tako v svetu kot tudi v Sloveniji. Kajenje prispeva k velikemu bremenu bolezni in prezgodnjih smrti, pomembno vpliva na neenakosti v zdravju ter predstavlja visoke stroške za posameznika, zdravstvo in družbo.

Raba tobaka in pasivno kajenje sta letno v svetovnem merilu vzrok za več kot 7 milijonov smrti, ki bi jih lahko preprečili; to je več, kot je letno smrti zaradi AIDSa, malarije in tuberkuloze skupaj.

Zaradi bolezni, ki jih povzroča kajenje, umre polovica do dve tretjini kadilcev. V povprečju kadilci izgubijo od 10 do 15 let življenja, pred smrtjo pa imajo zaradi različnih zdravstvenih težav, kot je npr. kronična obstruktivna pljučna bolezen (KOPB), več let slabšo kakovost življenja.

Tudi v Sloveniji je tobak vodilni preprečljivi dejavnik tveganja za prezgodnjo smrt in za izgubljena zdrava leta življenja. Vsako leto zaradi bolezni, ki jih povzroča kajenje, umre več kot 3000 prebivalcev Slovenije ali več kot 8 na dan. Umirajo ljudje v aktivni dobi, saj med 30. in 59. letom starosti vsako šesto smrt lahko pripišemo kajenju. Pljučni rak je skoraj v 90 odstotkih posledica kajenja tobaka. Številne prezgodnje smrti in večino smrti zaradi pljučnega raka bi lahko preprečili. Raba tobaka privede do visokih stroškov za družbo in posameznika in pomembno prispeva k neenakostim v zdravju. Ocena stroškov, povezanih s kajenjem, v Evropski uniji znaša 4,6 % v Sloveniji pa kar 5 % bruto domačega proizvoda.

Že več desetletij si država skupaj s stroko in civilno družbo prizadeva za uvajanje učinkovitih ukrepov za preprečevanje začetka in prenehanje kajenja. Prvi zakon o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov smo sprejeli leta 1996 in v tistem času je bil to eden naprednejših zakonov na področju nadzora nad tobakom v evropskem prostoru. V času priprave in sprejemanja prvega zakona na tem področju se je med splošno populacijo znižala tudi razširjenost kajenja s skoraj 30 % na približno četrtino. Kasneje pomembnejših sprememb razširjenosti kajenja ne beležimo več, se pa znižuje povprečno število pokajenih cigaret med rednimi kadilci in potrošnja cigaret in drobno rezanega tobaka. Leta 2007 smo uvedli zvišanje starosti za nakup tobačnih izdelkov s 15 na 18 let in enega najpomembnejših ukrepov, to je prepoved kajenja v vseh zaprtih javnih in delovnih prostorih. Ta ukrep je bil ključen za zmanjšanje obsega pasivnega kajenja, ki prav tako predstavlja pomembno tveganje za zdravje. Po uvedbi ukrepa beležimo znatno zvišanje odstotka prebivalcev Slovenije, ki niso izpostavljeni tobačnemu dimu drugih. Odstotek prebivalcev, starih 15 do 64 let, ki tobačnemu dimu niso izpostavljeni se je od leta 2001 do 2016 zvišal z nekaj manj kot 40 % na približno dve tretjini, največje premike pa smo zabeležili prav po sprejemu prepovedi. Zakonodajni ukrepi pa so pomembno prispevali tudi k obsežnemu zmanjšanju razširjenosti kajenja med mladostniki v Sloveniji, kar beležimo že vse od leta 2002.

Med 15-letniki se je odstotek tistih, ki so kadarkoli v življenju kadili, od leta 2002 do 2014 znižal s 65 % na 40 %, odstotek tistih, ki kadijo vsaj enkrat na teden, z 29 % na 13 % in tistih, ki kadijo vsak dan, s 23 % na 9 %.

Še celovitejši nabor učinkovitih ukrepov smo začeli uvajati leta 2017, ko smo v skladu z novo evropsko tobačno direktivo in Okvirno konvencijo Svetovne zdravstvene organizacije za nadzor nad tobakom sprejeli številne dokazano učinkovite ukrepe, med drugim popolno prepoved oglaševanja, promocije in razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov na prodajnih mestih; velika slikovno-besedilna zdravstvena opozorila na embalaži in enotno embalažo; prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje; enake omejitve in prepovedi za vse tobačne in povezane izdelke – kot so npr. elektronske cigarete in zeliščni izdelki za kajenje. Uvedli smo višje globe in strožje kaznovanje kršiteljev zakonodaje in sistem sledljivosti tobačnih izdelkov, skupaj z varnostnimi elementi na tobačnih izdelkih za preprečevanje nezakonite trgovine. Prvega januarja 2020 se je Slovenija z uvedbo enotne embalaže za cigarete in tobak za zvijanje, s katero preprečujemo zavajajoč vpliv trženja in oglaševanja s pomočjo embalaže, pridružila najnaprednejšim državam v svetu, kot so Avstralija, Francija, Velika Britanija, Irska in Norveška.

Pomemben ukrep je tudi uvedba dovoljenj za prodajo, ki so bila uvedena z namenom boljšega nadzora nad prepovedjo prodaje tobačnih in povezanih izdelkov mladostnikom ter nad prepovedjo oglaševanja in promocije teh izdelkov. Ob kršitvah zakonodaje se lahko zdaj dovoljenje odvzame ne le začasno, ampak tudi trajno.

Poleg zakonodajnih ukrepov, pa država skupaj s strokovnimi institucijami in nevladnimi organizacijami skrbi tudi za izvajanje preventivnih kampanj, zagotavljanje različnih možnosti brezplačne pomoči za opuščanje kajenja in za izvajanje programov izobraževanja in ozaveščanja javnosti, vključno z najbolj ogroženimi skupinami, kot so npr. otroci in mladostniki, nosečnice, socialno šibkejši. Ministrstvu za zdravje je v zadnjem obdobju uspelo zagotoviti tudi občutno več sredstev za sofinanciranje aktivnosti in programov, ki jih izvajajo strokovne in nevladne organizacije na tem in drugih področjih javnega zdravja.

Da bi ocenili učinke novo sprejetih zakonskih ukrepov, je ključnega pomena spremljanje stanja na področju razširjenosti in posledic uporabe tobačnih, povezanih ter novih nikotinskih izdelkov in vrednotenje učinkov obstoječih ukrepov.

Pred vami je znanstvena monografija, ki predstavlja prvi obsežen pregled sprememb kadilskega vedenja in drugih relevantnih kazalnikov po uveljavitvi tistih novih ukrepov Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov, ki so začeli veljati do novembra 2018. Monografija vključuje tudi obsežen pregled literature o učinkih izbranih ukrepov nadzora nad tobakom, ki je prvi po letu 2013.

Raziskave omogočajo primerjavo stanja pred in po uvedbi za tri nove ukrepe, in sicer za slikovna opozorila, prepoved oglaševanja tobačnih izdelkov, prepoved razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov in za prepoved kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladostnih oseb.

Rezultati so spodbudni, saj po uvedbi dela ukrepov Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov v Sloveniji beležimo zmanjšanje razširjenosti kajenja med mladostniki in ugodne spremembe številnih drugih bolj specifičnih kazalnikov učinkov posameznih uveljavljenih ukrepov. Na podlagi pridobljenih podatkov iz različnih raziskav pa so v monografiji predstavljeni tudi različni predlogi za uvedbo še učinkovitejših ukrepov in aktivnosti v prihodnje, kot je npr. zmanjšanje števila, vrst ter lokacij prodajnih mest, zakonska regulacija pomožnih izdelkov in vseh novih izdelkov z nikotinom, nadaljnje povečevanje števila okolij brez tobačnega dima tudi s pomočjo ukrepov lokalnih skupnosti ter zagotavljanje učinkovitejših možnosti za zagotavljanje izvajanja prepovedi prodaje tobačnih in povezanih izdelkov preko spleta oz. na daljavo.

Zelo pomembno je, da se s spremljanjem učinkov zakonodajnih ukrepov nadaljuje in vključi spremljanje vseh veljavnih ukrepov zakona, saj gre za paket dolgoročnih ukrepov, ki bodo svoj polni učinek pokazali šele po daljšem času.

Prim. prof. dr. Ivan Eržen, dr. med., specialist epidemiologije, specialist javnega zdravja

Center Šola javnega zdravja, Nacionalni inštitut za javno zdravje

V primeru znanstvene monografije *Spremembe v kadilskem vedenju po uvedbi prvih ukrepov Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*, avtorjev Helene Koprivnikar, Tine Zupanič, Maruše Rehberger, Darje Lavtar in Aleša Korošca, gre za obsežno in zahtevno delo, v katerem so avtorji podrobno analizirali učinkovitost izbranih ukrepov nadzora nad tobakom, in sicer slikovnih opozoril, prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov, prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba in prepovedi arom v tobačnih izdelkih. Gre za prvi obsežni pregled najnovejših slovenskih podatkov o spremembah kadilskega vedenja in drugih relevantnih kazalnikov po uveljavitvi novih ukrepov nadzora nad tobakom *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*, ki je bil v Sloveniji sprejet februarja 2017.

Metodološki pristop, ki temelji na analizi podatkov na osnovi pregleda mednarodnih raziskav ter treh raziskav, ki so bile izvedene v Sloveniji (*Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi, Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju med mladostniki in Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah*). Predstavitev pristopa in metod dela, stanja in ugotovitev in predlogov, kot so to v okviru raziskovalnega dela uporabili avtorji, je v publikaciji podana na sistematičen, pregleden in enoten način. To omogoča tudi enostavno podrobnejšo analizo in primerjavo z istovrstnimi ukrepi v tujini, kasneje, ob dodatnih raziskavah, pa tudi v Sloveniji. Bralcem monografije nudi tak pristop dober vpogled v stanje in s tem publikacija dosega svoj namen. Predstavitev dokazov o uspešnosti ukrepanja za izboljšanje javnega zdravja je pomembna za strokovno javnost, ki bo iz ugotovitev črpala argumente in usmeritve za bodoče delo. Pomembna je tudi za odločevalce, ki na osnovi preverjanja uspešnosti sprejetih ukrepov, načrtujejo dodatne oziroma spremembe sedanjih ukrepov.

Kot avtorji sami ugotavljajo, je potrebno s podrobnejšim raziskovanjem nadaljevati. Še posebej pomembno se mi zdi poudariti pomen dodatnih raziskav z namenom pridobitve informacij o razlikah med posameznimi skupinami prebivalstva, kot je, na primer, razlika v socialno ekonomskem stanju oziroma v izobrazbi. Natančno poznavanje razmer in potreb posamezne skupine prebivalstva omogoča pripravo prilagojenih ukrepov ter spremljanje njihove uspešnosti.

Dober, strokovno zanesljiv in znanstveno utemeljen prikaz je predpogoj za ustrezno načrtovanje nadaljnjega dela na tem področju. Izsledki raziskovalnega dela, ki so predstavljeni v publikaciji, bodo zelo dobrodošli v nadaljnjem raziskovanju in upravljanju na področju javnega zdravja. Metodološki pristop, ki je predstavljen v tej znanstveni monografiji, predstavlja dobro usmeritev za podobne raziskave na področju preverjanja uspešnosti drugih družbenih aktivnosti in ukrepov za izboljšanje javnega zdravja. Na dokazih temelječe odločitve glede ukrepanja so bistvenega pomena za hitrejšo in bolj uspešno doseganje ciljev ob smotrni porabi virov, ki so vedno na voljo le v omejenem obsegu.

Doc. dr. Jerneja Farkaš Lainščak, dr. med., specialistka javnega zdravja

Državna sekretarka, Ministrstvo za zdravje,
Nacionalni inštitut za javno zdravje

Uporaba tobačnih izdelkov, tako globalno kot tudi v Sloveniji, predstavlja eno največjih groženj zdravju prebivalstva. Je eden od najpomembnejših dejavnikov za razvoj bolezni dihal, bolezni srca in žilja, različnih rakavih obolenj in številnih drugih zdravstvenih težav. V Sloveniji je tobak med dejavniki tveganja najpomembnejši preprečljivi vzrok smrti. Po podatkih Nacionalnega inštituta za javno zdravje namreč vsako leto zaradi bolezni, povzročenih s kajenjem, umre nekaj več kot 3000 prebivalcev Slovenije, od teh dobrih 40 % že pred 70. letom starosti.

Politika nadzora nad tobakom, kot pomemben del javnozdravstvenih politik, vključuje različne ukrepe, s katerimi skušamo zmanjšati uporabo tobačnih izdelkov in omiliti škodljive učinke kajenja. Prvi zakon na tem področju, to je *Zakon o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov*, je bil pri nas sprejet leta 1996 in je takrat veljal kot eden najsodobnejših v evropskem prostoru. Po letu 1996 smo v Sloveniji sprejeli več sprememb in dopolnitev zakona, leta 2017 pa trenutno veljavni zakon, to je *Zakon o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*, ki predstavlja celovit in sodoben nabor ukrepov nadzora nad tobakom z namenom preprečevanja začetka in nadaljevanja kajenja med mladostniki in mladimi odraslimi, spodbujanja opuščanja kajenja med obstoječimi kadilci, zmanjševanja izpostavljenosti tobačnemu dimu in posledično zmanjšanja obolevnosti in (prezgodnje) umrljivosti ter stroškov zaradi tobaka.

Pričujoča monografija predstavlja prvi pregled sprememb kadilskega vedenja in drugih relevantnih kazalnikov po uveljavitvi tistih novih ukrepov *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*, ki so stopili v veljavo do novembra 2018. Hkrati pa ponudi aktualen, nazoren in obsežen pregled literature o učinkovitosti ukrepov nadzora nad tobakom. Za prikaz učinkov novih ukrepov v Sloveniji so avtorji uporabili rezultate treh večjih presečnih epidemioloških raziskav, in sicer: *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, ki je prva in edina raziskava v Sloveniji, katera celovito spremlja učinke ukrepov nove zakonodaje na področju nadzora nad tobakom med mladostniki; *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju*, ki vključuje nacionalno reprezentativen vzorec mladostnikov; in *Nacionalne raziskave o tobaku, alkoholu in drugih drogah*, od koder so na nacionalno reprezentativnem vzorcu pridobili podatke za splošno prebivalstvo. Pri interpretaciji rezultatov se je potrebno zavedati, da monografija zajema le del ukrepov novega zakona, zavedati se je potrebno različnih omejitvev raziskav, kot so časovna umestitev raziskav, priložnostni vzorec v eni od raziskav, dolgo časovno obdobje med prvo izvedbo raziskave in sprejetjem novih ukrepov, avtorji pa opozarjajo tudi na klasične metodološke omejitve vseh presečnih epidemioloških raziskav, to je, da ne omogočajo vpogleda v časovno zaporedje dogodkov ali vzročnost, zato ni možno delati zaključkov o smeri različnih povezav.

Kljub temu ponujajo rezultati v monografijo vključenih raziskav, ki so predstavljeni podrobno s tabelami in grafi v besedilu, kakovostne informacije o spremembah v kadilskem vedenju in drugih relevantnih kazalnikih v času po uvedbi dela novih ukrepov nadzora nad tobakom *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*.

Z vsebinskega vidika so avtorji ob spremljanju dogajanja pred in po uvedbi novih ukrepov nadzora nad tobakom prišli do nekaterih ključnih ugotovitev, zlasti med mladostniki: po uvedbi slikovnih opozoril so med mladostniki zabeležili številne ugodne spremembe zgodnjih učinkov opozoril, ki so nujne za kasnejše spremembe vedenja; po prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov in prepovedi razstavljanja povezanih izdelkov so zabeležili znižanje odstotka izpostavljenih mladostnikov oglaševanju in razstavljanju tobačnih izdelkov in razstavljenim elektronskim cigaretam; po prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe se je zmanjšala izpostavljenost tobačnemu dimu med mladoletniki. Z vidika izpolnjevanja ciljev novega zakona so ključne ugotovitve številne ugodne spremembe kadilskega vedenja med mladostniki (kljub dejstvu, da razširjenost uporabe tobačnih in povezanih izdelkov med mladostniki ostaja znatna). Kar se splošnega prebivalstva tiče, pa avtorji zaključujejo, da se po uvedbi dela novih ukrepov nadzora nad tobakom delež kadilcev ni spremenil. Zakon torej po uvedbi dela novih ukrepov izkazuje učinke predvsem na področju preprečevanja kajenja med mladostniki, ne pa na področju spodbujanja opuščanja kajenja med obstoječimi odraslimi kadilci.

Ta monografija je koristna tudi zato, ker ob spremljanju dogajanja pred in po uvedbi novih ukrepov nadzora nad tobakom, ponuja vpogled v nekatere dodatne dragocene ugotovitve, ki kličejo po ukrepanju, in sicer visok delež marketingu tobačnih in povezanih izdelkov izpostavljenih mladostnikov na prodajnih mestih, visok delež tobačnemu dimu izpostavljenih mladostnikov kljub prepovedim kajenja v vseh zaprtih javnih in delovnih prostorih ter v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe, prehod s cigaret na druge tobačne in povezane izdelke med mladostniki, visoka zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvižanje s pomočjo nadomestnega kupca.

Monografija je obsežna, utemeljena na bogatem pregledu literature in raziskav, vendar pregledna in z jasnimi sporočili. Nedvomno je, da podatki iz dostopne literature in rezultati izvedenih raziskav potrjujejo učinkovitost spremljanih novih ukrepov nadzora nad tobakom – to so slikovna opozorila, prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov, prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba in prepoved arom v tobačnih izdelkih. Po uvedbi dela ukrepov *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov* v Sloveniji beležimo zmanjšanje razširjenosti kajenja med mladostniki in ugodne spremembe številnih drugih kazalnikov učinkov posameznih uveljavljenih ukrepov. Ob tem se avtorji dobro zavedajo, da ob uveljavitvi več različnih ukrepov v krajšem obdobju ne moremo natančno oceniti,

kolikšen učinek je imel posamezen ukrep, saj na spremembe stanja na področju kadilskega vedenja in povezanih kazalnikov lahko vplivajo tudi v istem obdobju izvajani programi preprečevanja in zmanjševanja kajenja, medijske kampanje ali obdobja aktualnost tematike.

Največji pomen monografije pa je v tem, da na področju nadzora nad tobakom njeni izsledki omogočajo podporo odločevalcem na področju javnega zdravja za oblikovanje nadaljnjih politik, izboljševanje in dopolnjevanje obstoječih ter krepitev sodelovanja z različnimi deležniki. Tako jo lahko smelo uvrstimo v nabor monografij, ki ključno pripomorejo k sprejemanju političnih odločitev z namenom neposrednega varovanja zdravja prebivalcev Slovenije. Za večji doseg, prepoznavnost ter vpliv ključnih izsledkov in sporočil monografije pa je ključno, da avtorji pripravijo tudi krajše, političnim odločevalcem prijaznejše gradivo, po zgledu "policy briefa", kakršnega so strokovnjaki Nacionalnega inštituta za javno zdravje izdali leta 2015 v podporo novim ukrepom nadzora nad tobakom pred sprejetjem *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*. Ključno je tudi, da se v prihodnje s spremljanjem učinkov ukrepov zakona sistematično nadaljuje (in kot je razvidno iz monografije, avtorji to tudi sami predlagajo), saj gre za paket dolgoročnih ukrepov, ki bodo polni učinek pokazali šele po daljšem času. Še posebej so v tem smislu pomembne raziskave, ki so posebej usmerjene v spremljanje učinkov novih zakonodajnih ukrepov, kot je raziskava *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*.

dr. Maša Serec, univ. dipl. psih.

Ministrstvo za zdravje, Direktorat za javno zdravje

Slovenija ima na področju nadzora nad tobakom dolgo in bogato tradicijo. Že leta 1996 smo med prvimi državami v Evropi predstavili za tisto obdobje zelo napreden *Zakon o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov*, čez deset let pa smo uspešno uvedli še močno tabuizirano in na videz nemogočo popolno prepoved kajenja v zaprtih in delovnih prostorih. S tem smo značilno zmanjšali izpostavljenost prebivalcev tobačnemu dimu, vendar nato morda nekoliko predolgo počivali na lovorikah. Za razliko od nekaterih drugih držav se slovenska zakonodaja na področju nadzora nad tobakom po letu 2007 namreč ni več bistveno spreminjala, kar se je vidno odražalo tudi na manj ugodnih podatkih iz raziskav o kadilskem vedenju prebivalstva in njegovih posledicah, na katere v različnih publikacijah Helena Koprivnikar z ekipo na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje opozarja že od začetka novega tisočletja.

Iz teh zvemo, da v Sloveniji kadi vsak četrti prebivalec, starejši od 15 let, da zaradi bolezni, pripisljivih uporabi tobaka, dnevno umre vsaj 8 oseb, in da je vsaka peta smrt zaradi raka posledica raka pljuč. Leta 2017 smo v ugodni kombinaciji visoke politične volje z obligatorno uvedbo evropske direktive o proizvodnji, predstavitvi in prodaji tobačnih izdelkov v *Zakonu o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov* tako sprejeli sveženj najsodobnejših ukrepov, ciljanih zlasti na mlade. Tako iz domačih kot tujih raziskav je namreč očitno, da se nikotinska zasvojenost najpogosteje prične prav v mladosti, tam do 25. leta starosti, ko so možgani šele v razvoju in s tem najdovzetenjši za posvojitve zdravju škodljivih razvad. Do novembra 2018, ko so avtorji razpolagali s podatki treh velikih nacionalnih raziskav, na katerih temeljijo rezultati pričujoče monografije, smo tako uvedli prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje, prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih ob prisotnosti mladoletne osebe, prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnikom, slikovna zdravstvena opozorila na embalaži izdelkov za kajenje in popolno prepoved oglaševanja tobačnih izdelkov ter prepoved razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov. Zakon vključuje še druge pomembne ukrepe, ki pa so stopili v veljavo šele po letu 2018 in jih zato avtorji v tej monografiji še niso mogli nasloviti.

V učinkovitost sprejetih ukrepov ne velja dvomiti, krajši prikaz podatkov iz znanstvene literature smo v Sloveniji dobili že leta 2015 s publikacijo Nacionalnega inštituta za javno zdravje *Slovenija brez tobaka – kdaj?*, na podlagi katere smo lahko tehtneje in preudarneje opravili selekcijo zelenih ukrepov, ki jih bo vključeval nov zakon. Kljub temu pa razveseljuje ugotovitev, da se je v pričujoči monografiji Koprivnikarjeva s sodelavci odločila za še temeljitejšo znanstveno argumentacijo koristnosti posameznih ukrepov, katero v nadaljevanju publikacije preverjajo tudi na domačih tleh, s primerjavo podatkov različnih kazalnikov, povezanih z uporabo in odnosom do uporabe tobačnih izdelkov v Sloveniji, iz že omenjenih treh raziskav pred uveljavitvijo ukrepov in po njej.

Avtorji so s polno mero znanstvene integritete in poštenim opisom metodoloških omejitev svoje raziskave pri slovenskih mladostnikih našli ugodne spremembe pri večini spremljanih kazalnikov, a najbolj razveseljuje ugotovitev, da se razširjenost uporabe tobačnih in povezanih izdelkov med mladostniki po uveljavitvi ukrepov znižuje. Kljub na več mestih izpostavljeni zadržanosti avtorjev pri zaključevanju o vzročno-posledičnih zvezah dobljenih rezultatov, saj jim izbran metodološki dizajn in statistične metode tega niso dopustile, menim, da lahko v optimističnem duhu pričakujemo ugodno nadaljevanje prizadevanj po izboljševanju z zdravjem povezanega vedenja slovenskega prebivalstva. Avtorjem iskreno čestitam za veliko delo, ki so ga opravili, in upam, da bomo lahko o uspešnem nadaljevanju te zgodbe prebirali že čez nekaj let v novi podobni raziskavi, v kateri bo lahko svoj učinek pokazala še uvedba izdaje dovoljenj za prodajo tobačnih izdelkov in uvedba obvezne enotne embalaže cigaret in tobaka za zvijanje.

POVZETEK

Namen monografije je pregled literature o učinkovitosti in predstavitev najnovejših slovenskih podatkov o spremembah kadilskega vedenja in drugih relevantnih kazalnikov po uveljavitvi novih ukrepov nadzora nad tobakom *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*, ki je bil v Sloveniji sprejet februarja 2017.

Podatki iz dostopne literature in raziskav potrjujejo učinkovitost izbranih ukrepov nadzora nad tobakom, in sicer slikovnih opozoril, prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov, prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba, in prepovedi arom v tobačnih izdelkih.

Po uvedbi dela ukrepov *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov* v Sloveniji beležimo zmanjšanje razširjenosti kajenja med mladostniki in ugodne spremembe številnih drugih bolj specifičnih kazalnikov učinkov posameznih uveljavljenih ukrepov. Za oceno učinkov celega paketa ukrepov zakona je potrebno počakati na raziskave, ki bodo vključevale obdobje uveljavitve vseh ukrepov, in tudi še kasnejše raziskave, saj gre za ukrepe z dolgoročnimi učinki. Ob uveljavitvi več različnih ukrepov v krajšem obdobju ne moremo oceniti, kolikšen učinek je imel posamezen ukrep, razen pri specifičnih kazalnikih učinkov posameznih ukrepov. Na spremembe stanja na področju kadilskega vedenja in povezanih kazalnikov so lahko vplivali tudi v istem obdobju uvedeni in izvajani programi in aktivnosti preprečevanja in zmanjševanja kajenja, komunikacijske kampanje ali medijska izpostavljenost teme.

Podatki za Slovenijo so na voljo iz treh raziskav, ki zajemajo čas do novembra 2018. Monografija tako vključuje vse ukrepe, ki so v Sloveniji stopili v veljavo do novembra 2018, to so prepoved značilnih arom (razen mentola) v cigaretah in tobaku za zvijanje, prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba, prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnim osebam, slikovna zdravstvena opozorila na embalaži tobačnih izdelkov za kajenje in popolna prepoved oglaševanja tobačnih izdelkov ter prepoved razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov. Izmed treh raziskav sta bili dve izvedeni med mladostniki in ena med splošno populacijo. Največ podatkov smo pridobili iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, ki prva in edina v Sloveniji celovito spremlja učinke ukrepov nove zakonodaje na področju nadzora nad tobakom med mladostniki, saj so mladi (otroci, mladostniki, mladi odrasli) ključna ciljna skupina zakona. Drugi dve raziskavi, iz katerih smo črpali podatke, sta raziskavi *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki in *Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah*.

Raziskave omogočajo primerjavo stanja pred in po uvedbi novih ukrepov, in sicer slikovnih opozoril, prepovedi oglaševanja tobačnih izdelkov in prepovedi razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov, in prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe. V nadaljevanju najprej povzemamo spremembe za ukrepe bolj specifičnih kazalnikov.

Po uvedbi slikovnih opozoril med 16-letnimi mladostniki beležimo ugodne spremembe pri večini spremljanih, za ukrep bolj ali manj specifičnih, kazalnikov, to so pozornost na zdravstvena opozorila, razmišljanje in pogovarjanje o zdravstvenih opozorilih ter razmišljanje o opustitvi kajenja zaradi zdravstvenih opozoril.

Po uvedbi slikovnih opozoril se je odstotek 16-letnih mladostnikov, ki so bili v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat pozorni na zdravstvena opozorila, zvišal s 53 % na 64 %.

Po uvedbi slikovnih opozoril se je odstotek 16-letnih mladostnikov, ki so v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat razmišljali o zdravstvenih opozorilih, zvišal s 51 % na 63 %.

Po uvedbi slikovnih opozoril se je odstotek 16-letnih mladostnikov, ki so se v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat o zdravstvenih opozorilih pogovarjali z drugimi, zvišal z 39 % na 49 %.

Po uvedbi slikovnih opozoril se je odstotek 16-letnih mladostnikov, ki so v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat zaradi zdravstvenih opozoril razmišljali o opustitvi kajenja, zvišal s 53 % na 64 %.

Po uvedbi slikovnih opozoril je do več ugodnih sprememb pri pozornosti na zdravstvena opozorila, razmišljanju in pogovarjanju o njih ter razmišljanju o opustitvi kajenja zaradi zdravstvenih opozoril, prišlo pri 16-letnih fantih, a 16-letna dekleta še vedno v višjem odstotku berejo zdravstvena opozorila, razmišljajo o njih, se pogovarjajo z drugimi o njih in razmišljajo o opustitvi kajenja zaradi njih kot fantje.

Po uvedbi slikovnih opozoril se je skupno zvišal odstotek 16-letnih mladostnikov, ki ne pokadijo cigarete zaradi zdravstvenega opozorila, s 30 % na 38 %. Skupno in pri obeh spolih se je zvišal tudi odstotek 16-letnih mladostnikov, ki pokadijo cigareto zaradi zdravstvenih opozoril, in sicer s 15 % na 27 %. Med spoloma v teh odstotkih pred in po uvedbi slikovnih opozoril ni razlik.

Po uvedbi slikovnih opozoril sta se med 16-letnimi mladostniki skupno in pri obeh spolih zmanjšali privlačnost embalaže cigaret in tobaka za zvijanje, privlačnost kajenja cigaret in tobaka za zvijanje ter zaznane razlike v privlačnosti embalaže posameznih tržnih znamk cigaret in tobaka za zvijanje.

Po uvedbi slikovnih opozoril se ni spremenila branost zdravstvenih opozoril. Odstotek 16-letnih mladostnikov, ki preberejo zdravstveno opozorilo, se v obeh letih raziskave giblje med 65 % in 70 %.

Po uvedbi slikovnih opozoril se ni spremenila povprečna ocena znanja o škodljivih posledicah kajenja, ki so navedene v zdravstvenih opozorilih. Beležimo pa zvišanje strinjanja z določenimi trditvami v zdravstvenih opozorilih. Največjo spremembo beležimo pri novem opozorilu, da kajenje povečuje tveganje za slepoto, zvišanja pa beležimo tudi pri posameznih škodljivih posledicah kajenja na srce in žilje.

Na področjih, kjer je prišlo do zaostrovanja zakonodaje (prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov ter prepoved razstavljanja elektronskih cigaret) se je odstotek oglaševanju in razstavljanju izpostavljenih 16-letnih mladostnikov znižal. Več ugodnih sprememb beležimo med dekleti kot fanti. Odstotki mladostnikov, izpostavljenih marketingu tobačnih in povezanih izdelkov na prodajnih mestih, kljub prepovedim ostajajo zelo visoki.

Po uvedbi popolne prepovedi oglaševanja tobačnih izdelkov se je odstotek 16-letnih mladostnikov, izpostavljenih oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, znižal z 62 % na 56 %.

Po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov se je odstotek 16-letnih mladostnikov, izpostavljenih razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih, znižal z 81 % na 71 %.

Po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja elektronskih cigaret se je odstotek 16-letnih mladostnikov, izpostavljenih razstavljenim elektronskim cigaretam na prodajnih mestih, znižal s 24 % na 19 %.

Odstotek 16-letnih mladostnikov, izpostavljenih vsaj eni obliki marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, se je po uvedbi prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov znižal z 91 % na 84 %, a ostaja zelo visok.

Odstotek 16-letnih mladostnikov, izpostavljenih vsaj eni obliki marketinga elektronskih cigaret na prodajnih mestih, se po uvedbi prepovedi razstavljanja elektronskih cigaret ni spremenil, in znaša 36 %.

Poleg dodatne opredelitve morebitnih drugih vzrokov za visoke odstotke mladostnikov, izpostavljenih različnim oblikam marketinga tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret na prodajnih mestih tudi v času obstoja popolnih prepovedi oglaševanja, razstavljanja in promocije, je potreben dosleden nadzor nad izvajanjem zakonodaje ter dodatna regulacija maloprodajnega trga v smislu zmanjševanja števila prodajnih mest, regulacije vrst in lokacije prodajnih mest tobačnih in povezanih izdelkov.

Po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe se je med 16-letnimi mladostniki zmanjšal odstotek izpostavljenih tobačnemu dimu drugih tako v prevoznih sredstvih kot tudi v vseh zaprtih prostorih, skupno in v vsakem od okolij posebej.

Po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe se je odstotek tistih, ki niso izpostavljeni tobačnemu dimu v prevoznih sredstvih, med 16-letnimi mladostniki, ki ne kadijo, zvišal s 45 % na 51 %.

Po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe se je odstotek tistih, ki niso izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih, razen v prevoznih sredstvih, med 16-letnimi mladostniki, ki ne kadijo, zvišal z 21 % na 26 %.

Po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe se je odstotek tistih, ki niso izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih, med 16-letnimi mladostniki, ki ne kadijo, zvišal s 16 % na 20 %.

Tudi po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe ostajajo odstotki 16-letnih mladostnikov, ki ne kadijo, in so izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih, visoki. Vsak dan je tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih izpostavljenih kar 24 % 16-letnih mladostnikov, tedensko 15 %, mesečno 12 % in redkeje kot mesečno 29 % mladostnikov, ki ne kadijo.

Še vedno visok obseg izpostavljenosti tobačnemu dimu med mladostniki kaže na nujnost nadaljnjih ukrepov na tem področju, še posebej ciljanih na domače bivalno okolje ali druge zaprte prostore, kjer bi lahko bili mladostniki izpostavljeni tobačnemu dimu drugih.

Raziskave ne omogočajo primerjave stanja pred in po uvedbi za ukrepa prepovedi značilnih arom (razen mentola) v cigaretah in tobaku za zvijanje ter prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnim osebam.

Na osnovi dostopnih podatkov trenutno ne moremo zaključiti, ali je prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje med mladostniki privedla do zmanjšanja uporabe izdelkov z aromami oziroma zmanjšanja uporabe izdelkov z aromami nasploh. Podatki pa kažejo, da med mladostniki prihaja do prehoda s cigaret na druge tobačne in povezane izdelke, v katerih arome ostajajo dovoljene, prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje pa je ta prehod lahko morda celo pospešila. To kaže na potrebo po prepovedi (značilnih) arom, ki bi zajemala vse različne izdelke, ne le cigarete in tobak za zvijanje.

Po uvedbi prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnikom, se je med mladoletniki znižala zaznana dostopnost elektronskih cigaret iz komercialnih virov, zvišal pa se je obseg zavrnitev nakupov s strani trgovcev in obseg zahtev po osebnem dokumentu za izkaz polnoletnosti.

Po uvedbi prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnikom ostaja kljub ugodnim spremembam zaznana dostopnost elektronskih cigaret iz komercialnih virov znatna. 32 % mladoletnikov meni, da bi sami (zelo) lahko kupili elektronske cigarete.

Spremembe kadilskega vedenja so lahko povezane z različnimi že uveljavljenimi ukrepi *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*, zato jih predstavljamo ločeno. Ob uveljavitvi več različnih ukrepov v krajšem obdobju ne moremo oceniti, kolikšen učinek je imel posamezen ukrep. Na spremembe stanja na področju kadilskega vedenja in povezanih kazalnikov lahko vplivajo tudi v istem obdobju uvedeni in izvajani programi in aktivnosti preprečevanja in zmanjševanja kajenja, komunikacijske kampanje ali medijska izpostavljenost teme.

Po uveljavitvi še ne celotnega paketa ukrepov novega zakona beležimo številne ugodne spremembe v smislu zmanjševanja uporabe tobačnih in povezanih izdelkov med mladostniki, a razširjenost uporabe tobačnih in povezanih izdelkov med mladostniki ostaja znatna.

Po uvedbi dela ukrepov novega zakona med 16-letnimi mladostniki beležimo:

- znižanje odstotka kadilcev cigaret kadarkoli v življenju z 59 % na 50 %;
- znižanje odstotka kadilcev cigaret v zadnjih 12 mesecih z 41 % na 34 %;
- znižanje odstotka kadilcev cigaret v zadnjih 30 dneh z 31 % na 27 %;
- zvišanje odstotka tistih, ki še niso nikoli kadili in tudi niso dovzetni za kajenje, z 32 % na 40 %;
- zvišanje odstotka tistih, ki med petimi najožjimi prijatelji nimajo nikogar, ki bi kadil tobak, z 41 % na 51 %;
- znižanje odstotka uporabnikov elektronskih cigaret kadarkoli v življenju s 37 % na 31 %;
- znižanje odstotka uporabnikov elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh z 12 % na 9 %;
- znižanje odstotka uporabnikov vodnih pip z 31 % na 22 %;
- znižanje odstotka uporabnikov vsaj enega tobačnega izdelka kadarkoli v življenju s 65 % na 54 %;
- znižanje odstotka uporabnikov vsaj enega tobačnega ali povezanega izdelka v zadnjih 30 dneh s 34 % na 30 %.

Vsi odstotki, razen odstotka uporabnikov elektronskih cigaret kadarkoli v življenju in v zadnjih 30 dneh, so se znižali pri obeh spolih.

Medtem ko v odstotku anketiranih dijakov, ki so kadarkoli v življenju uporabili vsaj en tobačni izdelek ali elektronske cigarete in odstotku tistih, ki so v zadnjih 30 dneh uporabili vsaj en tobačni ali povezani izdelek, razlik med spoloma ni, pa obstajajo pomembne razlike v uporabi posameznih vrst izdelkov. Pri kazalnikih kajenja cigaret kadarkoli v življenju, v zadnjih 12 mesecih, v zadnjih 30 dneh in dnevnem kajenju so odstotki višji med dekleti kot fanti. Pri drugih tobačnih izdelkih in elektronskih cigaretah so odstotki uporabnikov višji med fanti kot dekleti.

Po uvedbi dela ukrepov novega zakona se med 16-letnimi mladostniki niso spremenile namere glede kajenja cigaret čez leto dni, v letu 2018 je 57 % 16-letnih mladostnikov prepričanih, da čez leto dni ne bodo kadili.

Po uvedbi dela ukrepov novega zakona se med 16-letnimi mladostniki ni spremenil odstotek tistih, ki so prvič kadili cigarete v starosti 13 let ali manj, v letu 2018 je 14 % 16-letnih mladostnikov navedlo, da so prvič kadili cigarete v starosti 13 let ali manj.

Po uvedbi dela ukrepov novega zakona se med 16-letnimi mladostniki ni spremenila pogostost kajenja cigaret v zadnjih 30 dneh.

Po uvedbi dela ukrepov novega zakona se med 16-letnimi mladostniki ni spremenilo precejevanje kajenja, ki ostaja znatno. Večina, to je 72 % 16-letnih mladostnikov ocenjuje, da je odstotek kadilcev tobaka med njihovimi vrstniki višji kot 30 %, v povprečju ocenjujejo, da kadi približno polovica njihovih vrstnikov. Odstotek kadilcev tobaka med vrstniki precejuje višji odstotek deklet kot fantov, dekleta tudi bolj precejujejo kajenje tobaka med vrstniki kot fantje.

Po uvedbi dela ukrepov novega zakona se je med 16-letnimi mladostniki zvišal odstotek uporabnikov tobaka za oralno uporabo z 8 % na 11 %.

Kot kažejo podatki, se področje uporabe tobačnih izdelkov spreminja v smislu zmanjševanja uporabe klasičnih tobačnih izdelkov, to je cigaret, in povečevanja priljubljenosti in uporabe novejših izdelkov, kot so elektronske cigarete in tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva. Odstotek uporabnikov obeh izdelkov med 16-letnimi mladostniki znatno presega odstotek uporabnikov med splošno populacijo. Na nove izdelke prehajajo prvenstveno fantje. Spremembe lahko v največji meri povezujemo s prihodom novih izdelkov in manj z učinki novih ukrepov nadzora nad tobakom.

Potrebno je nadaljnje spremljanje dogajanja in učinkov že uvedenih ukrepov, intenzivno delo na zagotavljanju čim večjega spoštovanja obstoječe zakonodaje ter identifikacija, dopolnitev in uvedba potrebnih učinkovitih dodatnih ukrepov in programov na področju preprečevanja in zmanjševanja uporabe tobačnih, povezanih in različnih novih izdelkov z nikotinom med mladostniki.

Odstotek kadilcev se v splošni populaciji pri obeh spolih ni spremenil in ostaja blizu četrte.

Odstotek kadilcev se je znižal med mladoletniki obeh spolov.

V eni od naših raziskav smo tudi zabeležili stanje na področju dostopnosti tobačnih izdelkov pred uvedbo dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov. Za elektronske cigarete je stanje predstavljeno pri ukrepu prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnim osebam.

Pred uvedbo ukrepa dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov se je med mladoletniki znižala zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje iz komercialnih virov, a ostaja znatna. 39 % mladoletnikov meni, da bi sami (zelo) lahko kupili cigarete ali tobak za zvijanje, kar 65 % pa, da bi (zelo) lahko kupili cigarete s pomočjo nadomestnega kupca.

Pred uvedbo ukrepa dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov je lahko večina, to je okoli dve tretjini ali več, mladoletnih opravila nakup cigaret ali tobaka za zvijanje brez večjih težav v smislu zavrnitve s strani trgovca ali zahteve po osebnem dokumentu.

Po uvedbi prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnikom in pred uvedbo ukrepa dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov lahko še vedno večina, to je nekaj več kot dve tretjini ali več, mladoletnih opravi nakup elektronskih cigaret brez večjih težav v smislu zavrnitve s strani trgovca ali zahteve po osebnem dokumentu.

Monografija je prvi obsežni pregled sprememb kadilskega vedenja in drugih relevantnih kazalnikov po uveljavitvi tistih novih ukrepov *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*, ki so začeli veljati do novembra 2018. Monografija vključuje tudi obsežen pregled literature o učinkovitosti teh ukrepov nadzora nad tobakom, ki je prvi po letu 2013. Raziskave, katerih podatke uporabljamo v monografiji, imajo določene omejitve, kot so časovna umestitev raziskav, priložnostni vzorec v eni od raziskav, dolgo časovno obdobje med prvo izvedbo raziskave in sprejetjem novih ukrepov. Omejitve predstavlja tudi vrsta vključenih raziskav, vse tri so presečne, kar pomeni, da ne omogočajo vpogleda v časovno zaporedje dogodkov ali vzročnost, zato ni možno delati zaključkov o smeri različnih povezav. Ne glede na navedene omejitve v monografijo vključene raziskave nudijo kakovostne podatke o spremembah v kadilskem vedenju in relevantnih kazalnikov po uvedbi novih ukrepov nadzora nad tobakom. Naj ponovno poudarimo, da ob uveljavitvi več različnih ukrepov v krajšem obdobju ne moremo oceniti, kolikšen učinek je imel posamezen ukrep, razen pri specifičnih kazalnikih učinkov posameznih ukrepov ter da na spremembe stanja na področju kadilskega vedenja in povezanih kazalnikov lahko vplivajo tudi v istem obdobju uvedeni in izvajani programi in aktivnosti, komunikacijske kampanje ali medijska izpostavljenost teme. Ključno pa je, da s spremljanjem učinkov ukrepov *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov* nadaljujemo tudi po uvedbi vseh ukrepov zakona, in sicer dolgoročno, saj gre za paket dolgoročnih ukrepov, ki bodo svoj polni učinek pokazali šele po daljšem času.

Ob spremljanju dogajanja pred in po uvedbi novih ukrepov nadzora nad tobakom pa smo prišli še do dodatnih ključnih ugotovitev. Ugotavljamo, da odstotki marketingu tobačnih in povezanih izdelkov izpostavljenih mladostnikov na prodajnih mestih, kljub popolnim prepovedim oglaševanja in razstavljanja, ostajajo zelo visoki. Morda so razlog preostali namigi o prodaji tobačnih izdelkov, kot so enote za shranjevanje tobačnih izdelkov poleg blagajn, ki ostajajo vidne, in vidni izdelki v procesu prodaje, ali pa spodbude, ki jih industrija najverjetneje, po zgledu dogajanja v tujini, nudi trgovcem tudi v Sloveniji. Morda je razlog v marketingu pomožnih izdelkov za kajenje ali pa morda novih izdelkov z nikotinom, npr. t. i. nikotinskih vrečk. Razlog za visoke odstotke izpostavljenih so lahko tudi kršitve prepovedi, a jih po letu 2017 tržni inšpektorji zaznavajo bistveno manj kot prej. Morda je lahko težava tudi v razumevanju mladostnikov, kaj je oglaševanje in razstavljanje na prodajnem mestu. Pomemben dejavnik, ki lahko znatno prispeva k odstotku izpostavljenih, je tudi visoko število prodajnih mest tobačnih in povezanih izdelkov v Sloveniji, teh je preko 6000, kar je lahko razlog, da je kršitve težko zaznavati oziroma je težko zagotoviti dosledno spoštovanje zakonodajnih določb na tem področju. Glede na zapisano menimo, da je **smiselna uvedba ukrepov, kot so zmanjšanje števila prodajnih mest ter regulacija vrst in lokacije prodajnih mest (npr. njihovih prepovedi na določenih lokacijah, npr. v bližini šol in zbirališč mladih), prepoved marketinga pomožnih izdelkov, različnih izdelkov z nikotinom (vključitev v zakonodajo, ne le prepovedi s pomočjo 29. člena) in prepoved promocijske komunikacije med industrijo in trgovci v maloprodaji.**

Ugotavljamo tudi, da so kljub prepovedim kajenja v vseh zaprtih javnih in delovnih prostorih ter v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe, odstotki tobačnemu dimu izpostavljenih mladostnikov še vedno visoki. Druge raziskave kažejo, da so visoki tudi odstotki tobačnemu dimu izpostavljenih nekadilcev v splošni populaciji. To kaže na nujnost nadaljnega ukrepanja za zmanjševanje izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih. **Smiselna je uvedba splošne prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih, tako za lažje doseganje strogega izvrševanje prepovedi, kot tudi s stališča varne vožnje, saj kajenje v prevoznem sredstvu zmanjšuje zbranost voznika, njegovo odzivnost na stanje na cesti in zviša tveganje za udeležbo v prometnih nezgodah. Potrebni so dodatni programi in aktivnosti, kot so komunikacijske kampanje, programi ozaveščanja in svetovanja za domače bivalno okolje in prevozna sredstva brez tobačnega dima in aerosola povezanih izdelkov. Potrebno je nadaljnje povečanje števila okolij brez tobačnega dima s pomočjo zakonodajnih ukrepov ali ukrepov lokalnih skupnosti.**

Podatki naših raziskav kažejo, da med mladostniki prihaja do prehoda s cigaret na druge tobačne in povezane izdelke. Zmanjšuje se uporaba klasičnih tobačnih izdelkov, to je cigaret, in povečujeta priljubljenost in uporaba novejših izdelkov, kot so elektronske cigarete in tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva, ter nekateri netradicionalni izdelki, npr. tobak za oralno uporabo (snus, fuge). Odstotek uporabnikov teh izdelkov med 16-letnimi mladostniki znatno presega odstotek uporabnikov med splošno populacijo. Pri omenjenem prehodu obstajajo pomembne razlike med spoloma; na nove izdelke prehajajo prvenstveno fantje; pri kazalnikih kajenja cigaret že prevladujejo dekleta, pri drugih tobačnih izdelkih in elektronskih cigaretah pa so odstotki uporabnikov višji med fanti. Spremembe lahko najverjetneje v največji meri povežemo s prihodom novih izdelkov v zadnjih letih, manj pa z učinki novih ukrepov nadzora nad tobakom. Razlogi za prehod so lahko večja privlačnost teh izdelkov, dostopnost številnih privlačnih arom, napačno zaznavanje manjše škodljivosti idr., prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje pa bi ta prehod lahko morda pospešila. Poleg tega se na slovenskem trgu pojavljajo še dodatni novi izdelki z nikotinom, npr. t. i. nikotinske vrečke. **To kaže na potrebo po regulaciji vseh izdelkov z nikotinom in razširitvi prepovedi (značilnih) arom, ki bi zajemala vse različne izdelke, ne le cigarete in tobak za zvijanje.**

V času pred uvedbo dovoljenj za prodajo je bila dostopnost tobačnih in povezanih izdelkov mladoletnikom visoka, kar bi se po uvedbi dovoljenj moralo pomembno spremeniti, za to pa sta ključna strog nadzor izvajanja in doseganje visokega spoštovanja zakonodaje. **Na tem področju izstopa visoka zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje s pomočjo nadomestnega kupca, kar kaže na smiselnost uvedbe ukrepov za zmanjševanje nadomestnih nakupov.** Pomembno je tudi izvajanje nadzora s pomočjo pristopa *Skriti kupec* za področje elektronskih cigaret. Naši podatki namreč kažejo, da so odstotki mladoletnih kupcev, ki jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa ali ni nikoli od njih zahteval osebnega dokumenta, precej višji pri mladoletnih kupcih elektronskih cigaret (dobra polovica) kot pri mladoletnih kupcih cigaret in tobaka za zvijanje (približno tretjina). Iz poročil Tržnega inšpektorata RS za leti 2018 in 2019 pa ni razvidno, da bi se izvajal nadzor nad izvajanjem prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnim. V nasprotju s tobačnimi izdelki, kjer so nakupi preko interneta eno najmanj koriščenih mest nakupov med mladoletniki, pa je internet med mladoletniki pomembnejši vir nakupov elektronskih cigaret. Preko interneta kupuje elektronske cigarete dobra petina mladoletnikov. **V Sloveniji je prepovedana prodaja povezanih izdelkov preko interneta znotraj države in iz tretjih držav (Zakon o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov 2017), zato gre za nakupe s spletnih strani drugih držav članic Evropske unije, s katerimi so potrebni dogovori o prekinitvi prodaje tobačnih in povezanih izdelkov preko spleta v Slovenijo.**

V Sloveniji imamo že dolgoletno tradicijo zakonodajnih ukrepov na področju nadzora nad tobakom. Prvi zakon na tem področju, to je *Zakon o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov*, je bil sprejet leta 1996 in bil takrat eden najsodobnejših v evropskem prostoru. Po letu 1996 smo v Sloveniji sprejeli več sprememb in dopolnitev zakona, februarja 2017 pa trenutno veljavni zakon na tem področju, to je *Zakon o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*, ki vključuje ukrepe iz nove evropske direktive o proizvodnji, predstavitvi in prodaji tobačnih in povezanih izdelkov (Evropski parlament in Svet 2014) in nacionalne ukrepe. Zakon predstavlja celovit in sodoben program ukrepov nadzora nad tobakom in uvaja naslednje ključne ukrepe: slikovna opozorila na embalaži vseh tobačnih izdelkov za kajenje, enotno embalažo cigaret in tobaka za zvijanje, popolno prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov, dovoljenja za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov, prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje, prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnim osebam, prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba in še številne druge. Cilji novega zakona so preprečevanje začetka in nadaljevanja kajenja med mladostniki in mladimi odraslimi, spodbujanje opuščanja kajenja med obstoječimi kadilci, zmanjševanje izpostavljenosti tobačnemu dimu in posledično zmanjšanje obolevnosti in (prezgodnje) umrljivosti ter stroškov zaradi tobaka. Ključna ciljna skupina zakona so mladi (otroci, mladostniki in mladi odrasli).

Z uveljavitvijo naštetih zakonodajnih ukrepov naša država izpolnjuje zaveze, h katerim je pristopila z ratifikacijo *Okvirne konvencije Svetovne zdravstvene organizacije o nadzoru nad tobakom* (angl. World Health Organization Framework Convention on Tobacco Control), in cilje, postavljene v *Resoluciji nacionalnega plana zdravstvenega varstva 2016–2025* »Skupaj za družbo zdravja«. Resolucija navaja tri cilje na področju nadzora nad tobakom. Prvi cilj je znižanje potrošnje tobačnih izdelkov (cigaret in drobno rezanega tobaka) za 30 % od leta 2014 do leta 2025. Drugi cilj je znižanje prevalence kajenja med prebivalci, starimi 15 let in več, z 18,9 % v letu 2014 na 15 % v letu 2025. Tretji cilj vključuje ohranitev vrzeli med rednimi kadilci z najnižjo in najvišjo dohodkovno skupino pod 5 %. Cilje na področju tobaka zastavlja tudi *Državni program obvladovanja raka 2017–2021*, ki navaja znižanje prevalence kajenja med prebivalci, starimi 15–64 let, s 24 % na 19 % in znižanje prodaje tobačnih izdelkov (cigaret in drobno rezanega tobaka) za 30 %. V medresorski obravnavi je tudi prva strategija na tem področju, to je *Strategija za zmanjševanje posledic rabe tobaka – Za Slovenijo brez tobaka – 2020–2030*, o kateri je polet 2019 že potekala javna razprava.

Zakon o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov nove ukrepe uvaja postopoma, in sicer v različnih časovnih terminih:

- 11. marca 2017 so v veljavo stopili prepoved značilnih arom, razen mentola, v cigaretah in tobaku za zvijanje, prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba in prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnim osebam;
- od 20. maja 2017 dalje so bila na vseh tobačnih izdelkih za kajenje obvezna slikovna zdravstvena opozorila;
- popolna prepoved oglaševanja tobačnih izdelkov brez izjem je začela veljati 11. junija 2017, prepoved razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov pa 11. marca 2018;
- vloge za izdajo dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov so morali trgovci vložiti najkasneje do 11. novembra 2018, nato je Ministrstvo za zdravje Republike Slovenije začelo z izdajanjem dovoljenj;
- od 1. januarja 2020 je obvezna enotna embalaža cigaret in tobaka za zvijanje;
- kot zadnji ukrep pa je 20. maja 2020 začela veljati še prepoved značilne arome mentola v cigaretah in tobaku za zvijanje.

Pri vseh zakonodajnih ukrepih je ključno, da dosežejo zastavljene cilje na ravni vsakega posameznega ukrepa in tudi na nivoju celotnega zakonodajnega paketa ukrepov ter s tem izkažejo koristne učinke. Pomembno je, da spremljamo učinkovitost posameznih ukrepov in celotnega zakonodajnega paketa ukrepov. Na osnovi pridobljenih podatkov lahko ukrepe po potrebi prilagodimo, da dosežejo zastavljene rezultate, dodamo druge potrebne ukrepe, neučinkovite opustimo ter opozorimo na ključne pomanjkljivosti spoštovanja oziroma izvajanja ukrepov. Pomembno pa je tudi, da proučujemo in raziskujemo področje učinkovitosti ukrepov. Ta monografija je namenjena obema področjema – pregledu dokazov o učinkovitosti različnih ukrepov nadzora nad tobakom in analizi podatkov stanja pred in po uvedbi ukrepov.

V letu 2018 smo na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje izvedli tri večje presečne raziskave, ki so potekale tudi pred uvedbo določenih ukrepov *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*. Dve raziskavi sta bili opravljene med mladostniki in ena med splošno populacijo. Raziskava *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi* je prva in edina v Sloveniji, ki celovito spremlja učinke ukrepov nove zakonodaje na področju nadzora nad tobakom med mladostniki, in je bila zasnovana z namenom spremljanja različnih kazalnikov med mladimi, ki so ključna ciljna skupina zakona. Drugi dve raziskavi, iz katerih smo črpali podatke, sta raziskavi *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki in *Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah*, ki ju na Nacionalnem inštitutu za javno zdravje izvajamo v okviru rednega raziskovalnega programa. Obe raziskavi nudita predvsem vpogled v kadilske navade mladostnikov oziroma splošne populacije. V letu 2018, torej v času, ki ga zajemajo omenjene raziskave, še niso začeli veljati vsi ukrepi *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*, zato monografija zajema le tiste, ki so bili sprejeti do novembra 2018, in torej prikazuje stanje po uvedbi dela celotnega paketa ukrepov zakona.

Namen monografije je pregled literature o učinkovitosti izbranih ukrepov nadzora nad tobakom in predstavitev najnovejših slovenskih podatkov o učinkih teh novo uvedenih ukrepov nadzora nad tobakom iz *Zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov*, ki je bil v Sloveniji sprejet februarja 2017.

2 PREGLED LITERATURE O UČINKIH IZBRANIH UKREPOV NADZORA NAD TOBAKOM

2.1 SLIKOVNA ZDRAVSTVENA OPOZORILA NA EMBALAŽI TOBAČNIH IZDELKOV

Helena Koprivnikar

2.1.1 Uvod

Zdravstvena opozorila na embalaži tobačnih izdelkov so eden ključnih elementov celovitega programa nadzora nad tobakom (Svetovna zdravstvena organizacija (dalje SZO) 2018) in glede na stroške zelo učinkovit ukrep (SZO 2010, Hammond 2011, Ameriško ministrstvo za zdravje in človeške vire (dalje HHS) 2012). Odlikujejo jih skoraj univerzalen doseg, visoka izpostavljenost in zelo nizki stroški (Hammond 2011, HHS 2012). Raziskave in poročila mednarodnih organizacij kažejo, da so zdravstvena opozorila (še posebej velika slikovna) učinkovit način obveščanja kadilcev o tveganjih uporabe tobačnih izdelkov, način povečevanja motivacije za opustitev kajenja, spodbujanja opustitve kajenja in vzdrževanja abstinence po opustitvi, način zmanjševanja potrošnje tobačnih izdelkov in odvracanja nekadilcev od začetka kajenja. So pomemben vir informacij za nekadilce in splošno javnost. Zdravstvena opozorila (predvsem slikovna), ki pokrijejo znaten delež embalaže, zmanjšujejo glamur in privlačnost embalaže tobačnih izdelkov, kar zmanjšuje pomen tobačnih izdelkov kot modnih in stilskih dodatkov. Velika večina mladih kadilcev in potencialnih kadilcev poroča o tem, da slikovna opozorila zmanjšujejo privlačnost kajenja. Za zanesljivejšo oceno vpliva opozoril na prevalenco kajenja je bilo pred nekaj leti na voljo še premalo podatkov. Vendar pa so v številnih raziskavah zabeleženi odzivi na zdravstvena opozorila (posameznik je opozorilo opazil, prebral ali si ga поблиže ogledal, je razmišljal o opozorilu in učinkih kajenja na zdravje, zaradi opozorila ni pokadil cigarete, opozorilom se je izogibal) dajali posredne dokaze o vplivu zdravstvenih opozoril na kadilsko vedenje, saj so ti odzivi povezani z nameni za opustitev kajenja, poskusi opustitve in opuščanjem kajenja (Koprivnikar 2013, Nacionalni inštitut za javno zdravje (dalje NIJZ) 2015).

Razširjenost slikovnih zdravstvenih opozoril v svetu

Mednarodno je na področju zdravstvenih opozoril v zadnjih dveh desetletjih prišlo do velikega napredka. Leta 2001 je bila Kanada prva, ki je besedilna zdravstvena opozorila na embalaži tobačnih izdelkov zamenjala z velikimi slikovnimi. Slikovna opozorila so sedaj obvezna že v 111 državah od 195 spremljanih (SZO 2019) oziroma v državah, ki pokrivajo več kot polovico (58 %) svetovnega prebivalstva (Kanadsko združenje za boj proti raku (dalje CCS) 2018). Največja slikovna zdravstvena opozorila ima trenutno Vzhodni Timor, kjer slikovna opozorila v povprečju zavzemajo 93 % sprednje in zadnje glavne površine embalaže, sledita Nepal in Vanuatu z 90 %, Nova Zelandija z 88 %, Turčija, Indija in Tajska s 85 % ter Avstralija s 83 % (CCS 2018, SZO 2019). Vsaj polovico sprednje in zadnje glavne površine embalaže pokrivajo slikovna zdravstvena opozorila v 100 državah sveta (SZO 2019). Nekatere ocene kažejo, da so med letoma 2014 in 2016 velika slikovna zdravstvena opozorila v svetovnem merilu preprečila okoli 13 milijonov smrti, pripisljivih kajenju (Levy in drugi 2019), med leti 2007 in 2014 pa okoli 4 milijone (Levy in drugi 2018).

Namen poglavja

Namen poglavja je prikazati pregled objavljenih raziskav o učinkih slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov.

2.1.2 Metodologija in opis izbranih virov

Objave smo iskali v bazi *PubMed*. Uporabili smo iskalni ukaz »(cigarette* OR tobacco) AND (warning* OR label* OR pictorial* OR graphic)«¹ za iskanje v naslovu člankov. Iskali smo objave, ki vključujejo primerjavo kazalnikov pred in po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril oziroma prikazujejo primerjavo s kontrolno skupino in ne vključujejo enotne embalaže.

Najprej smo poiskali pregledne in sistematične pregledne članke, meta-analize in tehnična poročila, in sicer za 10-letno obdobje, od 1. 1. 2010 do 13. 2. 2020, čas pred tem obdobjem pokriva predhodna pregledna publikacija (Koprivnikar 2013). Med 17 članki smo identificirali pet ustreznih sistematičnih preglednih člankov in eno meta-analizo (Monarrez-Espino in drugi 2014, Noar in drugi 2016a, 2016b, 2016c, Drovandi in drugi 2019, Francis in drugi 2019). Obravnavali so učinke slikovnih (Monarrez-Espino in drugi 2014, Noar in drugi 2016a, Drovandi in drugi 2019, Francis in drugi 2019) oziroma okrepljenih zdravstvenih opozoril, pri čemer so okrepljena zdravstvena opozorila raziskovalci definirali kot okrepitev besedilnih, uvedbo slikovnih ali okrepitev slikovnih zdravstvenih opozoril, npr. povečanje velikosti (Noar in drugi 2016b, 2016c). Iz drugih virov smo dodatno identificirali še en članek, ki vključuje tudi pregled literature (Levy in drugi 2017). V letu 2018 pa je bil objavljen pregledni članek o zaznani učinkovitosti slikovnih opozoril na spremembe kadilskega vedenja, kateri vključuje le raziskave iz azijskih držav in nima podrobnejših vključitvenih kriterijev, zato ga v izbor nismo vključili (Ratih in Susanna 2018). V nadaljevanju tako opisujemo rezultate šestih preglednih člankov, od tega je pet sistematičnih preglednih člankov in ena meta-analiza. Vključujejo raziskave, ki poročajo o stanju pred in po spremembi opozoril oziroma v primeru eksperimentalnih raziskav primerjajo skupini s slikovnimi in besedilnimi opozorili oziroma kontrolno skupino (Monarrez-Espino in drugi 2014, Noar in drugi 2016a, 2016b, 2016c, Levy in drugi 2017, Drovandi in drugi 2019, Francis in drugi 2019). Dve objavi vključujeta eksperimentalne raziskave (Noar in drugi 2016a, Francis in drugi 2019), dve longitudinalne opazovalne raziskave (Noar in drugi 2016b, 2016c), ostale različne vrste raziskav (Monarrez-Espino in drugi 2014, Levy in drugi 2017, Drovandi in drugi 2019). V meta-analizo in večino sistematičnih pregledov so vključene raziskave med mladostniki, mladimi odraslimi in odraslimi (Monarrez-Espino in drugi 2014, Noar in drugi 2016a, 2016b, 2016c, Levy in drugi 2017), v dveh sistematičnih pregledih pa so se avtorji osredotočili na mlajše starostne skupine, v enem na mladostnike (Drovandi in drugi 2019), v drugem pa na mladostnike in mlade odrasle (Francis in drugi 2019).

Ker so pregledni članki in meta-analiza vključevali članke do največ leta 2017, smo nato poiskali še posamezne članke o učinkih slikovnih opozoril. V primeru opazovalnih raziskav smo iskali takšne, ki vključujejo primerjavo stanja pred in po uvedbi slikovnih opozoril, v primeru eksperimentalnih pa tiste, ki so primerjale skupine s slikovnimi in besedilnimi opozorili oziroma kontrolno skupino. Izključili smo raziskave, ki vključujejo enotno embalažo. Omejili smo se na članke, objavljene v zadnjih petih letih (od 1. 1. 2015 naprej) in niso bili vključeni v zgoraj omenjene pregledne članke oziroma meta-analizo. 13. 2. 2020 smo v bazi *PubMed* našli skupno 307 člankov, od teh jih je 13 ustrezalo opisanim kriterijem. V različnih drugih virih smo našli še en članek in eno poročilo. Skupno v nadaljevanju besedila opisujemo rezultate 15 objavljenih člankov oziroma poročil o učinkih slikovnih opozoril. Med njimi je osem eksperimentalnih raziskav (vse randomizirane kontrolirane raziskave), opisanih v devetih člankih (Hall in drugi 2015, Guldish in drugi 2018, Hall in drugi 2018, Morgan in drugi 2018a, 2018b, Parada in drugi 2018, Romer in drugi 2018, Brewer in drugi 2019, Shadel in drugi 2019), ena prospektivna kohortna raziskava, opisana v dveh člankih (Nagelhout in drugi 2016, van Mourik in drugi 2020) ter štiri presečne raziskave, izvedene v več valovih (White in drugi 2015a, Global Adult Tobacco Survey (dalje GATS) Vietnam Working Group 2016, Gravely in drugi 2018, Kuehnle 2019). Eksperimentalne raziskave so kratkotrajne, večinoma trajajo približno mesec dni (Hall in drugi 2015, Guldish in drugi 2018, Hall in drugi 2018, Morgan in drugi 2018a, 2018b, Parada in drugi 2018, Romer in drugi 2018, Brewer in drugi

¹ (cigaretta* ALI tobak) IN (opozorilo* ALI oznaka* ALI slikoven* ALI grafičen).

2019), lahko dva tedna (Hall in drugi 2015), najmanj pa nekaj dni (Shadel in drugi 2019). Opazovalne raziskave vključujejo daljša obdobja, od pol leta (van Mourik in drugi 2020), 9 do 17 mesecev (Nagelhout in drugi 2016), dve leti (Gravelly in drugi 2018, GATS Vietnam Working Group 2016), do največ pet let (White in drugi 2015a). Raziskave izvirajo v glavnem iz Združenih držav Amerike (dalje ZDA) (Hall in drugi 2015, Gravelly in drugi 2018, Guydish in drugi 2018, Hall in drugi 2018, Morgan in drugi 2018a, 2018b, Parada in drugi 2018, Romer in drugi 2018, Brewer in drugi 2019, Shadel in drugi 2019), dve iz Avstralije (White in drugi 2015a, Kuehnle 2019), iz Nizozemske, Kanade, Združenega kraljestva (dalje ZK) in ZDA (van Mourik in drugi 2020), iz Francije in ZK (Nagelhout in drugi 2016) ter iz Vietnama (GATS Vietnam Working Group 2016). Večina raziskav je izvedenih med odraslimi kadilci (Hall in drugi 2015, Nagelhout in drugi 2016, Gravelly in drugi 2018, Guydish in drugi 2018, Hall in drugi 2018, Morgan in drugi 2018a, 2018b, Parada in drugi 2018, Romer in drugi 2018, Brewer in drugi 2019, Shadel in drugi 2019, van Mourik in drugi 2020), dve v splošni populaciji odraslih (GATS Vietnam Working Group 2016, Kuehnle 2019) in ena med mladostniki (White in drugi 2015a). Raziskave so bile izvedene med leti 2006 in 2017.

2.1.3 Kazalniki učinkov slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov

Glavni cilj vrednotenja učinkov slikovnih opozoril je raziskati njihov vpliv na spremembe v opaznosti opozoril, pomembnosti zdravstvenih opozoril kot vira informacij, razmišljanju o opozorilih, verodostojnosti opozoril, znanju, stališčih in zaznavanju tveganja, ozaveščenosti o programih opuščanja, zmanjšanju števila pokajenih cigaret, motivaciji za opustitev kajenja, opuščanju kajenja in vedenju kadilcev, nekadilcev in potencialnih kadilcev, tudi v smislu sprememb v izpostavljanju drugih tobačnemu dimu, vplivu na privlačnost embalaže in vplivu na javno podporo zdravstvenim opozorilom. Spremembe je potrebno redno spremljati, saj tako zaznamo morebiten upad učinkovitosti opozoril, kar kaže na potrebo po njihovi menjavi. Uporaba prevalence kajenja je v merjenju učinkovitosti zdravstvenih opozoril omejena, saj ne moremo oceniti kolikšen vpliv na spremembe prevalence bi lahko imela zdravstvena opozorila glede na druge ukrepe (Hammond 2008).

V letu 2008 je Mednarodna agencija za raziskave raka (*angl.* International Agency for Research on Cancer, dalje IARC) izdala monografijo o vrednotenju ukrepov nadzora nad tobakom. V njej so opisani kazalniki za vrednotenje učinkovitosti zdravstvenih opozoril, vse od vidnosti opozoril do sprememb prepričanij in vedenja. Za ukrep specifični posredniki učinkov so vidnost in procesiranje opozoril; splošni posredniki učinkov so znanje o opuščanju kajenja, privlačnost tržnih znamk, afektivni odzivi, znanje o posledicah kajenja za zdravje, zaznano tveganje, izogibanje opozorilom, namera za opustitev kajenja; izidi pa spremembe v potrošnji, poskusi opustitve in abstinenca od kajenja. Med kazalnike vidnosti in procesiranja zdravstvenih opozoril sodijo ozaveščenost o opozorilih, znanje o opozorilih, opaznost opozoril in obseg oziroma poglobljenost procesiranja opozoril (pozornost, branje, razmišljanje). Med kazalnike znanja o opuščanju sodijo zaupanje v lastno sposobnost opustitve kajenja, znanje o dostopnih vrstah pomoči pri opuščanju kajenja, poznavanje spletnih strani o opuščanju kajenja, med afektivne odzive pa strah in gnus. Med kazalnike znanja o posledicah kajenja za zdravje in zaznano tveganje sodijo prepričanja o učinkih na zdravje in razmišljanje oziroma skrb zaradi učinkov na zdravje. Med kazalnike izogibanja opozorilom sodijo zakrivanje opozoril in izbira pakiranj z določenimi vrstami opozoril. Le malo opisanih kazalnikov je bilo formalno psihometrično ovrednotenih. Kot ugotavljajo avtorji monografije se v raziskavah uporabljajo zelo raznolike mere, za iste kazalnike pa raznolika vprašanja in časovni okviri, kar otežuje primerjave med raziskavami. Navajajo pa, da ima vendarle večina kazalnikov visoko veljavnost; številni kazalniki (znanje o učinkih kajenja na zdravje, motiviranost za opustitev kajenja in vedenja, povezana z opuščanjem kajenja) pa so pokazali tudi dobro napovedno veljavnost za različne izide. Doslednost rezultatov različnih raziskav kaže, da imajo razlike v kazalnikih le skromne učinke na spremljane izide. Avtorji priporočajo, da populacijske raziskave vključujejo kazalnike iz vseh

posameznih opisanih skupin, v kolikor pa to ni možno, pa kazalnike opaznosti, zaznanega tveganja ali znanja o učinkih kajenja na zdravje (IARC 2008).

Kasnejši sistematični pregledni članki opisujejo kazalnike uporabljene v eksperimentalnih raziskavah (Noar in drugi 2016a, Francis in drugi 2017). Sistematični pregled kazalnikov, uporabljenih v eksperimentalnih raziskavah o učinkih slikovnih opozoril, objavljenih med 2000 in 2013, je vključeval 68 raziskav. Avtorji so prav tako opozorili na obsežno raznolikost uporabljenih pristopov in kazalnikov, kar omejuje primerjave med raziskavami, otežuje pa tudi razvoj razumevanja učinkov tega ukrepa (Francis in drugi 2017).

V eksperimentalnih raziskavah so poročali o učinkih slikovnih zdravstvenih opozoril na (Noar in drugi 2016a, Francis in drugi 2017):

- pozornost in priklic (obseg privabljanja pozornosti, trajanje pozornosti, čas do odgovora, priklic ali prepoznavna opozorila),
- odzive na opozorila (negativni afektivni odzivi, kot so strah, tesnoba, nervoza; izogibanje – posamezniki ne želijo pogledati opozoril, jih pokrivajo ali nakupujejo le izdelke z določenimi opozorili, z določenimi pa ne; kognitivna elaboracija – koliko je posameznik razmišljal o vsebini opozoril; verodostojnost sporočil; kognitivno procesiranje kot kombinirano mero opaznosti, pozornosti in kognitivne elaboracije; odziv na sporočilo kot v smislu zaznane grožnje posameznikovi svobodi; želja po kajenju),
- socialne interakcije (namen z nekom govoriti o opozorilih),
- znanje, stališča in prepričanja (znanje o škodljivih učinkih na zdravje; stališča glede posameznih tržnih znamk; stališča glede kajenja; zaznana verjetnost škode oziroma prepričanje glede verjetnosti, da bo kajenje povzročilo škodljive učinke na zdravje; zaznana resnost škodljivosti; prepričanja, da bo priporočeni odziv zmanjšal tveganje za zdravje; zaupanje v lastno sposobnost opustitve kajenja),
- namere (namera, da posameznik ne bo začel kaditi; namera opustitve kajenja; pripravljenost plačati za izdelek; nižji interes za nakup; namera za iskanje informacij; klic na telefon za pomoč pri opuščanju kajenja),
- vedenje (opustitev kajenja; zmanjšanje števila pokajenih cigaret),
- zaznano učinkovitost oziroma zaznavanje potencialnih učinkov opozoril (motivacija posameznika ali drugih za zmanjšanje števila pokajenih cigaret; motivacija posameznika ali drugih za opustitev kajenja; odvrčanje od nakupa; motivacija posameznika ali drugih, da ne bi začeli kaditi).

Najpogosteje so v raziskavah merili učinke na zaznano učinkovitost zdravstvenih opozoril, vendar pa imajo ti izidi pomen predvsem v identifikaciji učinkovitih opozoril pred njihovo uvedbo. Po uvedbi je potrebna ocena dejanske učinkovitosti zdravstvenih opozoril. Kazalniki zaznane in dejanske učinkovitosti zdravstvenih opozoril se razlikujejo in je zato v raziskavah potrebno jasno navesti, ali merimo zaznano učinkovitost (primer: zaznava zdravstvenega opozorila, da verjetno poveča motivacijo za opustitev kajenja, torej zaznava, da bo zdravstveno opozorilo lahko vplivalo na spremembo namena za opuščanje) ali pa dejansko učinkovitost (primer: dejanska sprememba v namenu za opuščanje). Mnoge raziskave so merile tudi odzive na zdravstvena opozorila, predvsem negativne (npr. strah), vendar so se raziskave zelo razlikovale v pristopih in kazalnikih (Francis in drugi 2017).

Opazovalne raziskave v primerjavi z eksperimentalnimi trajajo dlje in uporabljajo drugačne kazalnike. Mnogi izidi so sicer podobni tistim v eksperimentalnih raziskavah, najbolj opazne razlike pa so v tem, da imajo manj proksimalnih izidov (npr. čustvenih odzivov) in več vedenjskih (npr. poskusi opustitve, prevalenca kajenja) (Noar in drugi 2016b, 2016c, Francis in drugi 2017).

2.1.4 Učinki slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobaka izdelkov na pozornost, namere, procesiranje sporočil, njihovo zaznano učinkovitost in na odzive na opozorila²

Učinki slikovnih zdravstvenih opozoril na pozornost, namere, procesiranje sporočil, njihovo zaznano učinkovitost in na odzive na opozorila so zajeti v petih sistematičnih preglednih člankih in meta analizah. Meta analiza eksperimentalnih raziskav, objavljena v letu 2016, vključuje 37 raziskav, ki so bile objavljene do 2013 (Noar in drugi 2016a). V istem letu sta bila objavljena še dva sistematična pregledna članka – oba vključujeta longitudinalne opazovalne raziskave (Noar in drugi 2016b, 2016c). Prvi vključuje 21 člankov, ki so bili objavljeni med 1997 in 2014 (Noar in drugi 2016c), drugi pa 30 člankov, objavljenih med leti 1997 in 2014 (Noar in drugi 2016b). Raziskave učinkov slikovnih opozoril med mladostniki in mladimi odraslimi opisujeta dva sistematična pregledna članka, ki vključujeta raziskave, objavljene do začetka oziroma sredine leta 2017 (Drovandi in drugi 2019, Francis in drugi 2019). Prvi vključuje devet raziskav med mladostniki (Drovandi in drugi 2019), drugi pa 28 med mladostniki in mladimi odraslimi (Francis in drugi 2019). Kasneje so tovrstne učinke slikovnih zdravstvenih opozoril proučevali še v petih eksperimentalnih (Hall in drugi 2018, Morgan in drugi 2018a, 2018b, Parada in drugi 2018, Romer in drugi 2018, Brewer in drugi 2019) in v štirih opazovalnih raziskavah (White in drugi 2015a, Nagelhout in drugi 2016, GATS Vietnam Working Group 2016, Gravely in drugi 2016).

Pozornost, priklic

Meta-analiza eksperimentalnih raziskav kaže, da so v primerjavi z besedilnimi zdravstvenimi opozorili slikovna dosegla večje učinke pri dveh od štirih kazalnikov pozornosti, in sicer pri privabljanju pozornosti in trajanju pozornosti, ni pa bilo razlik pri času do odgovora ter priklicu oziroma prepoznavi opozoril (Noar in drugi 2016a). Sistematični pregled opazovalnih raziskav je identificiral 18 raziskav, ki so raziskovale kazalnike pozornosti. Od teh jih je 15 pokazalo, da se pri uvedbi slikovnih opozoril zviša pozornost na opozorila. Večina raziskav (14 od 18) je pozornost spremljalo tako, da so beležile opaznost opozoril in v 12 raziskavah se je opaznost ob uvedbi slikovnih opozoril zvišala. Devet raziskav je spremljalo, če so preiskovanci pogledali opozorila in ali so jih prebrali, pri čemer so v sedmih raziskavah ob uvedbi slikovnih opozoril zabeležili porast teh kazalnikov, v eni upad, v eni pa ni bilo sprememb. Ne glede na obliko spremljanja se je v 16 raziskavah z dostopnimi primernimi podatki pozornost zvišala z 38 % pred uvedbo slikovnih opozoril na 56 % po uvedbi, absolutno za 16 odstotnih točk, relativno za 47 %. Priklic opozoril so analizirali v treh raziskavah in vse so prikazale zvečanje priklica pri slikovnih opozorilih, predvsem pri novih. V eni od raziskav so analizirali tudi učinke na priklic številke za pomoč pri opuščanju kajenja in zabeležili zvišanje po uvedbi slikovnih opozoril (Noar in drugi 2016c). Sistematični pregledni članek raziskav med mladostniki navaja dve raziskavi o opaznosti slikovnih zdravstvenih opozoril, ta je bila v obeh večja kot pri besedilnih opozorilih (Drovandi in drugi 2019). Sistematični pregledni članek raziskav med mladostniki in mladimi odraslimi vključuje štiri raziskave, katere beležijo večjo pozornost na slikovna zdravstvena opozorila v primerjavi z besedilnimi (Francis in drugi 2019).

Kasnejša eksperimentalna raziskava kaže, da slikovna opozorila povečajo pozornost na opozorila pri odraslih (Brewer in drugi 2019). Prospektivna kohortna raziskava med odraslimi kadilci kaže, da po uvedbi slikovnih opozoril ni prišlo do zvečanja vidnosti opozoril, kar je mogoče pripisati dejstvu, da so bila opozorila natisnjena le na eni strani embalaže (Naghelout in drugi 2016), druga raziskava pa, da se je po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril vidnost opozoril povečala (van Mourik in drugi 2020). Dve v več valovih izvedeni presečni raziskavi o učinkih povečanja slikovnih opozoril imata nasprotujoče si rezultate, ena poroča o zvečanju opaznosti in več branja opozoril (Gravely in drugi 2016), druga pa, da opaznost opozoril dve leti po uvedbi ni bila višja (GATS Vietnam Working Group 2016).

² Pri spremembah izidov (zvišanje, znižanje) navajamo statistično značilne spremembe.

Odzivi na zdravstvena opozorila

Meta-analiza eksperimentalnih raziskav kaže, da so pri odzivih na opozorila imela slikovna opozorila boljše rezultate pri petih od šestih kazalnikov, izzvala so več kognitivne elaboracije (kot kažejo posamezne druge raziskave ima to lahko še posebej pomembno vlogo pri procesu opuščanja kajenja), negativnih afektivnih odzivov, zaznave večje verodostojnosti opozoril, manj želje po kajenju in odpora do opozoril, izzvala pa so tudi več negativnih odzivov v smislu zaznane grožnje posameznikovi svobodi (Noar in drugi 2016a). Avtorji sistematičnega pregleda opazovalnih raziskav pri odzivih na opozorila navajajo, da so tri raziskave analizirale učinke na verodostojnost in prepričljivost opozoril, njihovi rezultati pa so bili mešani. Kognitivno elaboracijo okrepljenih opozoril je ocenjevalo sedem raziskav, vključno z razmišljanjem o opozorilih, razmišljanjem o škodi, povzročeni s kajenjem, in razmišljanjem o opustitvi kajenja. Kognitivna elaboracija se je zvišala v treh od sedmih raziskav in zmanjšala v eni, medtem ko v treh raziskavah ni bilo sprememb. Zvišala se je v primeru uvedbe slikovnih opozoril. V petih raziskavah, ki so nudile primerne podatke, se je kognitivna elaboracija po uvedbi okrepljenih zdravstvenih opozoril zvišala z 21 % na 29 %, absolutno za 8 odstotnih točk in relativno za 38 %. Negativne afektivne odzive na opozorila so opazovali le v eni raziskavi. Izogibanje opozorilom (zakrivanje embalaže, uporaba ovitkov, izogibanje pogledu na opozorila) se je povečalo v sedmih od osmih raziskav, ki so vključevale ta kazalnik, ena pa ni beležila sprememb (Noar in drugi 2016c). Sistematični pregledni članek raziskav med mladostniki navaja dve raziskavi, ki sta raziskovali zaznavo verodostojnosti slikovnih zdravstvenih opozoril, ki je bila v obeh večja kot pri besedilnih opozorilih. Slikovna zdravstvena opozorila so tudi bolj verjetno sprožila strah in bila bolj verjetno ocenjena kot uporabnejša (Drovandi in drugi 2019). Sistematični pregledni članek med mladostniki in mladimi odraslimi navaja edino raziskavo, ki beleži višjo verodostojnost slikovnih zdravstvenih opozoril. Vključuje tudi tri raziskave, katere beležijo več kognitivne elaboracije pri slikovnih zdravstvenih opozorilih v primerjavi z besedilnimi. V 10 od 14 raziskav je bilo prikazano, da slikovna zdravstvena opozorila sprožajo več negativnih afektivnih odzivov. Posamične raziskave so raziskovale učinke slikovnih zdravstvenih opozoril na psihološke odzive in odpor, a niso zabeležile razlik, pri želji po kajenju pa so bili rezultati dveh raziskav mešani (Francis in drugi 2019).

Kasnejše eksperimentalne raziskave kažejo, da se ob uvedbi slikovnih opozoril pri odraslih zvečajo negativni afektivni odzivi na sporočila (Hall in drugi 2018, Parada in drugi 2018, Brewer in drugi 2019), kognitivna elaboracija (Parada in drugi 2018, Brewer in drugi 2019) in izogibanje opozorilom (Brewer in drugi 2019). Izogibanje opozorilom je bilo povezano z več poskusi opustitve kajenja (Brewer in drugi 2019). Prospektivna kohortna raziskava med odraslimi kadilci prav tako kaže, da je po uvedbi slikovnih opozoril prišlo do zvečanja izogibanja opozorilom (Nagelhout in drugi 2016, van Mourik in drugi 2020), pa tudi, da je prišlo do zvišanja kognitivnega odziva na opozorila (van Mourik in drugi 2020). Tudi presečna raziskava kaže, da je okrepitev opozoril (zvečanje velikosti v tem primeru) povezano z več kognitivne elaboracije in izogibanja opozorilom med odraslimi kadilci (Gravelly in drugi 2016). Med mladostniki se je po uvedbi slikovnih opozoril zvečalo kognitivno procesiranje opozoril, učinki slikovnih opozoril na kognitivno procesiranje so vztrajali prvi dve leti po uvedbi, pet let po uvedbi pa se je kognitivno procesiranje opozoril vrnilo na raven pred uvedbo slikovnih opozoril (White in drugi 2015a).

Socialne interakcije

Avtorji sistematičnega pregleda opazovalnih raziskav pri odzivih na opozorila navajajo, da sta socialne interakcije ocenjevali dve raziskavi, in sicer obe med mladostniki. Ena je zabeležila povečanje pogovorov o opozorilih po uvedbi slikovnih opozoril, ena pa ni zabeležila sprememb (Noar in drugi 2016c). Sistematični pregledni članek raziskav med mladostniki prav tako navaja dve raziskavi, kateri kažeta, da so slikovna zdravstvena opozorila bolj verjetno sprožila pogovor o kajenju z drugimi (Drovandi in drugi 2019). Podobno navaja sistematični pregledni članek raziskav med mladostniki in mladimi odraslimi, in sicer dve raziskavi, od teh ena kaže na zvečanje namer za socialne interakcije, ena pa na več socialnih interakcij (Francis in drugi 2019).

Obseg socialnih interakcij se je zvečal tudi v eksperimentalnih raziskavah med odraslimi, izpostavljenimi slikovnim opozorilom (Hall in drugi 2015, Morgan in drugi 2018a, Brewer in drugi 2019). Povečan obseg pogovorov o opozorilih je povezan z večjim obsegom kognitivne elaboracije in večjo verjetnostjo poskusa opustitve kajenja (Morgan in drugi 2018b). Slikovna opozorila privedejo do pomenljivih pogovorov s kadilci in nekadilci, ne le o opozorilih samih, pač pa tudi o škodljivih učinkih kajenja na zdravje ter o opuščanju kajenja (Hall in drugi 2015).

Stališča in prepričanja

Meta-analiza eksperimentalnih raziskav kaže, da so imela slikovna opozorila boljše izide pri dveh kazalnikih stališč in prepričanj, to je pri negativnih stališčih glede pakiranja ali tržne znamke in negativnih stališčih glede kajenja. Kot kažejo druge raziskave, negativna stališča glede kajenja napovedujejo poskuse opustitve. Ni pa bilo učinkov na zaznano verjetnost škode in tudi ne na zaupanje v lastno sposobnost opustitve kajenja (Noar in drugi 2016a). Po mnenju avtorjev sistematičnega preglednega članka, ki vključuje opazovalne raziskave, imajo raziskave stališč in prepričanj mešane rezultate. Od štirih raziskav so tri analizirale vplive na prepričanja glede tveganj, dve sta prikazali zvišanje zaznavanja tveganja, nobena pa učinkov na zaznano verjetnost škodljivih učinkov. To kaže na to, da morda opozorila pri kadilcih privedejo do več znanja o tem, kaj se jim lahko zgodi zaradi kajenja, ne privedejo pa do zvečanja zaznavanja, da se to dejansko lahko zgodi prav njim. Ena raziskava pa je pokazala na povečanje zaznane resnosti posledic kajenja (Noar in drugi 2016b). Sistematični pregledni članek raziskav med mladostniki in mladimi odraslimi pri slikovnih zdravstvenih opozorilih pri dveh od treh vključenih raziskav beleži več negativnih stališč glede pakiranja ali tržne znamke, pri obeh od dveh raziskav več negativnih stališč glede kajenja, pri dveh od sedmih raziskav več prepričanj o škodljivosti, pri obeh od dveh raziskav večje zaupanje v lastno sposobnost ne začeti kaditi, pri nobeni od dveh pa ne beleži večjega zaupanja v lastno sposobnost opustitve kajenja (Francis in drugi 2019). Sistematični pregledni članek raziskav med mladostniki navaja dve raziskavi, ki sta raziskovali zaznavanje lastne sposobnosti za spreminjanje vedenja, ta je bila pri slikovnih zdravstvenih opozorilih v obeh večja kot pri besedilnih (Drovandi in drugi 2019).

Kasnejše posamezne eksperimentalne raziskave kažejo, da pri odraslih slikovna opozorila niso spremenila zaznavanja tveganja v smislu zaznane verjetnosti in resnosti škode, povzročene s kajenjem (Hall in drugi 2018), prav tako ne stališč in prepričanj (Brewer in drugi 2019), so pa zmanjšala zadovoljstvo s kajenjem (Romer in drugi 2018). V prospektivni kohortni raziskavi med odraslimi kadilci po uvedbi slikovnih opozoril niso zabeležili sprememb stališč glede kajenja ter sprememb v zaznavanju lastne sposobnosti za opustitev kajenja (van Mourik in drugi 2020). Med mladostniki opazovalna raziskava kaže, da se je po uvedbi slikovnih opozoril zmanjšalo zaznavanje, da je embalaža cigaret privlačna, zmanjševanje se je nadaljevalo v času šestletnega spremljanja (White in drugi 2015a).

Znanje

Sistematični pregled opazovalnih raziskav je pokazal, da se je v vseh 12 raziskavah, ki so ocenjevale učinke na znanje, le-to povečalo. Raziskave so vključevale različna časovna obdobja po okrepitvi zdravstvenih opozoril, in sicer od 5 do 20 mesecev. Podatke iz desetih raziskav so avtorji lahko uporabili za oceno sprememb znanja o škodljivih posledicah kajenja. Znanje se je po okrepitvi zdravstvenih opozoril zvišalo absolutno za 4 odstotne točke in relativno za 10 % (z 49 % na 54 %). Znanje se je bolj povečalo pri novih opozorilih, absolutno za 7 odstotnih točk in relativno za 32 %. V dveh od treh raziskav se je povečalo tudi znanje o škodljivih učinkih pasivnega kajenja (Noar in drugi 2016b).

Prospektivna kohortna raziskava med odraslimi kadilci kaže zvišanje znanja o škodljivih učinkih kajenja (van Mourik in drugi 2020).

Namere

V meta-analizi eksperimentalnih raziskav so se slikovna opozorila izkazala kot učinkovitejša pri treh kazalnikih namer, to so namera, da posameznik ne bo začel kaditi, namera, da bo opustil kajenje in manjša pripravljenost plačati za izdelke. Namera za opustitev, kot kažejo druge raziskave, napoveduje poskuse opustitve (Noar in drugi 2016a). Sistematični pregled opazovalnih raziskav kaže, da so namere raziskovale štiri tovrstne raziskave. Od teh je ena spremljala namere za začetek kajenja med mladostniki in zabeležila znižanje ob uvedbi slikovnih opozoril. Med tremi raziskavami o namerah za opuščanje kajenja je ena zabeležila zvišanje, dve pa znižanje namer za opustitev kajenja (Noar in drugi 2016b). Sistematični pregledni članek raziskav med mladostniki in mladimi odraslimi pri slikovnih zdravstvenih opozorilih beleži pri dveh od treh vključenih raziskav več namer, da ne bi začeli kaditi, pri edini objavljeni raziskavi več namer preskočiti kajenje, pri dveh od petih raziskav več namer za opuščanje kajenja in pri edini objavljeni raziskavi manj namer za kajenje (Francis in drugi 2019).

Kasnejše eksperimentalne raziskave kažejo, da slikovna opozorila zvečajo namere za opustitev kajenja pri odraslih (Hall in drugi 2018, Parada in drugi 2018, Brewer in drugi 2019), medtem ko v prospektivni kohortni raziskavi med odraslimi kadilci po uvedbi slikovnih opozoril niso zabeležili sprememb namer glede opustitve kajenja (van Mourik in drugi 2020).

Zaznana učinkovitost

V meta-analizi eksperimentalnih raziskav so imela slikovna opozorila pri vseh osmih kazalnikih zaznane učinkovitosti večje učinke kot besedilna opozorila. Bolj verjetno so bila ocenjena, da so učinkovita v spodbujanju, da posameznik ne začne kaditi, da opusti kajenje, da zmanjša kajenje in da ne kadi. To je še posebej pomembno, saj so, kot kažejo raziskave, sporočila z višjo zaznano učinkovitostjo bolj učinkovita kot tista z nižjo (Noar in drugi 2016a). Sistematični pregledni članek navaja, da je 16 opazovalnih raziskav analiziralo različne kazalnike zaznane učinkovitosti. Zaznavo, da so opozorila lahko razumljiva, sta ocenjevali dve raziskavi. V eni raziskavi se je po uvedbi slikovnih opozoril zaznava razumljivosti med odraslimi znižala, medtem ko se v drugi med mladostniki ni spremenila. Zaznavo, da opozorila zagotavljajo informacije o škodljivih učinkih kajenja, sta prav tako ocenjevali dve raziskavi – v eni raziskavi se je zaznava po uvedbi slikovnih opozoril med odraslimi zvišala, medtem ko se v drugi med mladostniki ni spremenila. V raziskavi, ki je vključevala kazalnik zaznane učinkovitosti opozoril, da bo zaradi opozoril posameznik pokadil cigareto, se le-ta med mladostniki po uvedbi slikovnih opozoril ni spremenil. Trinajst raziskav je ocenjevalo učinke okrepljenih opozoril na zaznano učinkovitost opozoril, da bo posameznik začel razmišljati o opustitvi kajenja ali škodljivosti kajenja in enajst jih je zabeležilo zvišanje. V devetih raziskavah, ki so nudile primerne podatke, se je zaznana učinkovitost opozoril v smislu kognitivne elaboracije (zaradi opozoril razmišljam o ...) po uvedbi okrepljenih zdravstvenih opozoril zvišala z 31 % na 45 %, kar predstavlja zvišanje absolutno za 14 odstotnih točk in relativno za 45 %. V eni od raziskav so po uvedbi slikovnih opozoril med mladostniki in odraslimi zabeležili zvišanje zaznavanja, da opozorila naredijo kajenje manj privlačno in zmanjšanje zaznavanja, da opozorila nimajo učinkov na kadilsko vedenje, medtem ko so v drugi raziskavi med mladostniki po uvedbi slikovnih opozoril zabeležili zvišanje zaznavanja, da opozorila pripravijo kadilce do zmanjšanja kajenja ali jih odvrnejo od kajenja. Zaznana učinkovitost opozoril, da spodbujajo opustitev kajenja ali vzdrževanje abstinence po opustitvi, se je zvišala v štirih od petih raziskav, medtem ko se je zaznana učinkovitost opozoril, da privedejo do tega, da posameznik zaradi njih ne pokadi cigarete, zvišala v osmih od desetih raziskav. V devetih raziskavah, ki so nudile primerne podatke, se je po uvedbi okrepljenih zdravstvenih opozoril zaznana učinkovitost opozoril, da privedejo do tega, da posameznik zaradi njih ne pokadi cigarete, zvišala z 18 % na 23 %, kar predstavlja zvišanje absolutno za 4 odstotne točke in relativno za 28 % (Noar in drugi 2016c). Sistematični pregledni članek raziskav med mladostniki navaja, da je bila v devetih od desetih raziskav zaznana učinkovitost slikovnih zdravstvenih opozoril večja kot zaznana učinkovitost besedilnih opozoril. To se je nanašalo tako na zaznano učinkovitost sporočanja negativnih zdravstvenih posledic kajenja, preprečevanje začetka kajenja kot tudi na motivacijo za opustitev kajenja

(Drovandi in drugi 2019). Sistematični pregledni članek raziskav med mladostniki in mladimi odraslimi pri slikovnih zdravstvenih opozorilih beleži večjo zaznano učinkovitost kot pri besedilnih zdravstvenih opozorilih pri splošni učinkovitosti in motivaciji za opuščanje kajenja. Rezultati raziskav pa so mešani pri motivaciji za nekajenje, pri motivaciji za to, da posameznik ne začne kaditi, pa raziskave ne kažejo na razlike med obema vrstama opozoril (Francis in drugi 2019).

V prospektivni kohortni raziskavi med odraslimi kadilci po uvedbi slikovnih opozoril niso zabeležili sprememb pri kazalniku zaznavanje učinkovitosti opozoril, da kadilca odvrnejo od tega, da bi pokadil cigareto (van Mourik in drugi 2020).

Glede na različne komunikacijske teorije (npr. teorije prepričevanja, kot je McGuirejev model prepričevanja, in model verjetnosti izpopolnitve idr.) sta pozornost in kognitivno procesiranje ključna zgodnja koraka v procesu spremembe stališč in vedenja ter predpogoj za spremembe vedenja. V primeru odsotnosti teh učinkov je malo verjetno, da bodo imela opozorila kakršnekoli učinke na spremembo stališč, odnosa, namer ali vedenja. Prvi ključni cilj vsakega sporočila je pridobiti pozornost, saj brez tega ni učinkov. Raziskave kažejo, da sprememba opozoril povečuje pozornost na populacijski ravni. Takojšnji učinki na pozornost so precejšnji, sčasoma pa upadejo, saj se kadilci navadijo na vsebino sporočil, vendar pozornost kljub temu ostane nad ravno pred spremembo opozoril. Menjavanje ali rotiranje opozoril lahko pomaga vzdrževati učinke opozoril skozi čas. Ob spremembi opozoril se poveča tudi procesiranje sporočil in njihova zaznana učinkovitost, ki sta pomembni najdbi, saj kar nekaj raziskav kaže, da lahko posredujeta učinke opozoril na poskuse opustitve kajenja. Raziskave dosledno kažejo, da se ob spremembi opozoril poveča izogibanje opozorilom, kar ni nujno kazalnik neučinkovitosti opozoril, pač pa verjetno ravno obratno – kazalnik njihove učinkovitosti. Številne raziskave kažejo, da izogibanje opozorilom ne spodkopava učinkovitosti le-teh ter da imajo opozorila podobne učinke na tiste posameznike, ki se opozorilom izogibajo, in na tiste, ki se jim ne izogibajo. Posamezne raziskave tudi kažejo, da je izogibanje pozitivno povezano s pozornostjo na opozorila, kognitivno elaboracijo, namerami za opustitev in poskusi opustitve. Zaznana učinkovitost opozoril se je povečala v glavnem tam, kjer so na novo uvedli slikovna opozorila. Raziskave kažejo, da v primeru, ko je opozorilo ocenjeno kot bolj učinkovito, tudi bolj verjetno doseže večje učinke na stališča, namere za opustitev in kadilsko vedenje (Noar in drugi 2016c). Opozorila najverjetneje delujejo po hierarhiji učinkov, z največjimi učinki pri pridobivanju pozornosti in procesiranju informacij ter manjšimi učinki pri kadilskem vedenju. Zato je torej pomembno, da so prvi učinki čim večji, da bo potem vidna tudi sprememba v kadilskem vedenju (Noar in drugi 2016c). Merjenje učinkov izključno enega ukrepa (v tem primeru opozoril) je zelo težko, saj je pogosto v istem obdobju uvedenih več različnih ukrepov nad tobakom, učinkov posameznih pa ni možno razločevati (Monarrez-Espino in drugi 2014, Noar in drugi 2016b). Raziskave kažejo, da so učinki spremembe opozoril večji, kadar so opozorila uvedena poleg drugih učinkovitih ukrepov nadzora nad tobakom, a še vedno prisotni in pomembni, kadar gre izključno za spremembo opozoril. V različnih raziskavah iz različnih držav in z različnimi izvedbami ukrepa, so rezultati in smer učinkov spremenjenih opozoril dosledni, prikazane pa so tudi poti, skozi katere opozorila delujejo, to je od sprememb pri pozornosti in odzivih na opozorila do povečanja znanja in prepričanij in končno do učinka na vedenje (Noar in drugi 2016b, van Mourik in drugi 2019).

2.1.5 Učinki slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov na kadilsko vedenje³

O učinkih slikovnih oziroma okrepljenih opozoril na kadilsko vedenje so poročali v treh preglednih člankih (Monarrez-Espino in drugi 2014, Noar in drugi 2016b, Levy in drugi 2017). V letu 2014 je bil objavljen sistematični pregled eksperimentalnih in opazovalnih raziskav, kateri vključuje 21 člankov, objavljenih med 1993 in 2013 (Monarrez-Espino in drugi 2014), v letu 2016 pa že prej omenjeni sistematični pregledni članek, ki vključuje 30 člankov iz longitudinalnih opazovalnih raziskav, objavljenih med leti 1997 in 2014 (Noar in drugi 2016b), ter pregledni članek, ki vključuje raziskave različnih vrst, objavljenih do vključno leta 2016 (Levy in drugi 2017). Avtorji sistematičnega pregleda iz leta 2014, kateri zajema raziskave o učinkih slikovnih opozoril na opuščanje ali zmanjšanje kajenja ter poskuse opustitve kajenja, so zaključili, da so rezultati pregleda učinkov slikovnih opozoril mešani in nedosledni ter jih je težko povzeti zaradi zelo raznolikih metodoloških pristopov, definicij izidov in statističnih metod. Navedli so, da so dokazi nezadostni in v nasprotju s predhodnimi preglednimi članki, ki poročajo o statistično značilnih učinkih opozoril na namere kadilcev za opuščanje kajenja. Dokazi kažejo na to, da v kolikor slikovna opozorila imajo učinek, je le-ta skromen v primerjavi z drugimi ukrepi nadzora nad tobakom. Sicer pa avtorji opozarjajo, da je ocena učinkov posameznega ukrepa pogosto otežena, ker je običajno sprejet skupaj z drugimi ukrepi nadzora nad tobakom. V ta sistematični pregled je bilo zajetih devet raziskav o učinkih na opuščanje kajenja, petnajst raziskav o učinkih na zmanjšanje kajenja in enajst raziskav o učinkih na poskuse opustitve kajenja. Avtorji so pričakovali, da bo število raziskav na tem področju majhno, zato so bili njihovi kriteriji za izbor člankov zelo široki, kar je vplivalo tudi na kakovost vključenih raziskav. Več kot polovica jih je bila slabe ali zelo slabe kakovosti, le ena je bila ocenjena kot raziskava dobre kakovosti. Pozitivne učinke opozoril na opuščanje kajenja, zmanjšanje kajenja in poskuse opustitve je zabeležilo 11 %, 53 % in 27 % raziskav, ničelne 44 %, 27 %, 27 %, ostale raziskave pa mešane ali negotove rezultate (Monarrez-Espino in drugi 2014). Avtorji kasnejših preglednih člankov pa zaključujejo, da je uvedba okrepljenih opozoril povezana z zvečanjem števila klicev na telefone za pomoč pri opuščanju kajenja (Noar in drugi 2016b), zmanjšanjem potrošnje cigaret (Noar in drugi 2016b), zvečanjem poskusov opustitve (Noar in drugi 2016b) in kratkoročne opustitve kajenja (Noar in drugi 2016b) ter zmanjšanjem prevalece kajenja (Noar in drugi 2016b, Levy in drugi 2017). Kasneje so učinke na kadilsko vedenje spremljale še tri eksperimentalne (Gyudish in drugi 2018, Parada in drugi 2018, Romer in drugi 2018) in dve opazovalni raziskavi (Gravelly in drugi 2016, Nagelhout in drugi 2016).

Klici na telefon za pomoč pri opuščanju kajenja

Sistematični pregled opazovalnih raziskav kaže, da se je število klicev na telefon za pomoč pri opuščanju kajenja zvišalo v štirih od šestih raziskav, ki so analizirale spremembe v številu klicev (Noar in drugi 2016b).

Potrošnja cigaret

Sistematični pregled opazovalnih raziskav kaže, da so učinke okrepljenih opozoril na to, ali kadilec zaradi opozoril ni pokadil cigarete, raziskovale tri raziskave. V eni raziskavi so zabeležili zmanjšanje odstotka kadilcev, ki zaradi opozoril niso pokadili cigarete, v drugih dveh niso zabeležili sprememb. Potrošnja cigaret se je znižala v treh od osmih raziskav, ki so zabeležile znižanje števila pokajenih cigaret na dan in znižanje odstotka kadilcev, ki pokadijo deset ali več cigaret na dan (Noar in drugi 2016b).

Presečna raziskava z več valovi med odraslimi kadilci kaže, da se je po okrepitvi opozoril (zvečanje velikosti v tem primeru) povečala pogostost izogibanja cigaretam (Gravelly in drugi 2016). V eksperimentalni raziskavi med odraslimi kadilci ugotavljajo, da slikovna opozorila na embalaži tobačnih

³ Pri spremembah izidov (zvišanje, znižanje) navajamo statistično značilne spremembe.

izdelkov na prodajnih mestih kadilcev ne odvrtaajo od nakupov v kolikor gre za bolj zasvojene kadilce, imajo pa učinek na manj zasvojene kadilce, pri katerih se zmanjša verjetnost nakupa (Shadel in drugi 2019). Dve drugi eksperimentalni raziskavi kažeta, da večina odraslih kadilcev zmanjša potrošnjo cigaret po obdobju izpostavljenosti slikovnim opozorilom (Romer in drugi 2018) oziroma se med njimi zveča obseg izogibanja cigaretam zaradi opozoril (Parada in drugi 2018).

Prevalenca kajenja

O učinkih okrepljenih opozoril na prevalenco kajenja sta poročala dva pregledna članka (Noar in drugi 2016b, Levy in drugi 2017). Sistematični pregled longitudinalnih opazovalnih raziskav poroča, da se je prevalenca kajenja znižala v šestih od devetih raziskav. V devetih raziskavah se je prevalenca kajenja znižala z 19 % pred uvedbo ukrepa na 16 % po uvedbi. Razpon trajanja raziskav je bil od 11 do 107 mesecev, ena od raziskav je imela znatno daljše spremljanje kot ostale. Ko so iz analiz odstranili raziskavo z najdaljšim časovnim okvirjem, so avtorji poročali, da je v osmih raziskavah prišlo do znižanja prevalence kajenja, absolutno za 2 odstotni točki in relativno za 13 % (Noar in drugi 2016b). V pregledu iz leta 2016 avtorji poročajo o tem, da dve raziskavi boljše kakovosti kažeta na vsaj 12 % relativno znižanje prevalence kajenja 6 do 8 let po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril. Druge raziskave kažejo na 5 % znižanje, eksperimentalna raziskava na 2,5 % znižanje. Avtorji glede na dostopne raziskave zaključujejo, da uvedba slikovnih opozoril v treh letih privede do vsaj 2 % oz. do največ 8 % relativnega znižanja prevalence kajenja, najverjetneje pa do 4 % znižanja (Levy in drugi 2017).

V presečni raziskavi z več ponovitvami med leti 2002 in 2010 so v Avstraliji raziskovalci zabeležili, da je bila uvedba slikovnih zdravstvenih opozoril povezana z znižanjem prevalence kajenja za okoli 0,9 odstotne točke oziroma relativno za 4 %. Znižanje so zabeležili le med prebivalci, mlajšimi od 50 let. Med spoloma ni bilo razlik. Največje znižanje so zabeležili v starostni skupini 15 do 29 let, absolutno za 2,5 odstotne točke, relativno za 9,3 %. Učinek se je pojavil v prvem letu po uvedbi ukrepa in trajal do zaključka raziskave, torej vsaj dve leti in pol. V času uvedbe slikovnih opozoril je potekala tudi serija nacionalnih komunikacijskih kampanj v podporo novim opozorilom, na glavno površino embalaže se je s stranske površine premaknila tudi številka telefona za opuščanje kajenja. Avtorji ocenjujejo, da imata oba ostala ukrepa le manjši učinek na prevalenco kajenja in večino sprememb pripisujejo uvedbi slikovnih opozoril. Znižanje prevalence kajenja je bila posledica zvečanega obsega opuščanja kajenja, ki je bilo prisotno predvsem med mlajšimi starostnimi skupinami. Raziskava je lahko beležila le kratkoročne učinke ukrepa zaradi kasnejše uvedbe številnih drugih ukrepov nadzora nad tobakom, kar je onemogočilo nadaljnjo oceno učinkov izključne uvedbe slikovnih opozoril (Kuehnl 2019).

Opuščanje kajenja

Avtorji sistematičnega pregleda longitudinalnih opazovalnih raziskav navajajo, da se je število poskusov opustitve kajenja zvišalo v štirih od sedmih raziskav, absolutno za 4 odstotne točke in relativno za 9 %. Trajanje teh raziskav je bilo od 5 do 38 mesecev. Kratkotrajna opustitev kajenja se je zvišala v dveh od treh raziskav (Noar in drugi 2016b). V preglednem članku iz leta 2016 avtorji navajajo podatke iz raziskav, ki kažejo da slikovna zdravstvena opozorila za 36 % zvišajo obete za poskus opustitve kajenja, da znatni odstotki kadilcev (40 do 57 %) in bivših kadilcev (31 do 72 %) poročajo o pozitivnem vplivu slikovnih zdravstvenih opozoril na njihovo motivacijo za opustitev kajenja ter da opozorila povečujejo uspeh opustitve. Raziskave kažejo, da se učinki na poskuse opustitve zmanjšujejo s časom. Avtorji ocenjujejo, da ob upoštevanju večjega začetnega učinka opuščanja kajenja na prevalenco, slikovna zdravstvena opozorila v kasnejših letih povečajo opuščanje kajenja za 10 % oziroma med 5 in 20 % (Levy in drugi 2017).

Kasnejše eksperimentalne raziskave kažejo, da slikovna zdravstvena opozorila med odraslimi uporabniki programov za zdravljenje in obravnavo zasvojenosti od prepovedanih drog povečajo verjetnost udeležbe v programu opuščanja kajenja (Guydish in drugi 2018). V presečni raziskavi z več ponovitvami med

leti 2002 in 2010 so v Avstraliji raziskovalci zabeležili, da je bila uvedba slikovnih zdravstvenih opozoril povezana z znižanjem prevalece kajenja, ki je bila posledica zvečanega obsega opuščanja kajenja predvsem med mlajšimi starostnimi skupinami (Kuehnle 2019).

Začetek kajenja

Le v en pregledni članek so avtorji vključili raziskave, ki beležijo vpliv opozoril na začetek kajenja. Med petino in dvema tretjinama mladih je v različnih raziskavah poročalo o tem, da so jih slikovna zdravstvena opozorila odvrnila od začetka kajenja. Avtorji ocenjujejo, da slikovna zdravstvena opozorila zmanjšujejo začetke kajenja za 6 % oziroma v razponu od 2 do 12 % (Levy in drugi 2017).

V presečni raziskavi z več ponovitvami med leti 2002 in 2010 so v Avstraliji raziskovalci zabeležili, da je bila uvedba slikovnih zdravstvenih opozoril povezana z znižanjem prevalece kajenja, ki je bila posledica zvečanega obsega opuščanja kajenja, niso pa zabeležili znižanja začetkov kajenja (Kuehnle 2019).

Neenakosti v kajenju

Prospektivna kohortna raziskava med odraslimi kaže, da po uvedbi slikovnih opozoril ni prišlo do zvečanja izobrazbenih neenakosti med kadilci (Nagelhout in drugi 2016).

2.1.6 Druge ugotovitve o učinkih slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov

Udeleženci srečanja strokovnjakov in raziskovalcev iz ZDA, katerega je marca leta 2016 organiziral Nacionalni inštitut za raka (*angl.* National Cancer Institute) na temo zdravstvenih opozoril, so razpravljali o trenutnem znanju na tem področju, o mehanizmih delovanja zdravstvenih opozoril, prednostih in slabostih različnih načinov vrednotenja učinkov opozoril, razvoju opozoril in nadaljnjem raziskovanju opozoril. Udeleženci so zaključili, da znaten obseg dokazov kaže, da velika slikovna zdravstvena opozorila izboljšajo znanje o številnih tveganjih, povezanih s kajenjem, spodbujajo interes za opuščanje kajenja in zmanjšujejo prevalenco kajenja. Različne vrste raziskav iz različnih držav in sociokulturnih okolij dokaj dosledno kažejo, da velika slikovna opozorila lahko krepijo razumevanje sporočil oziroma znanje, spodbujajo namere za opuščanje ter opuščanje kajenja, pri čemer igra pomembno vlogo negativni afekt in pogostost razmišljanja o tveganjih kajenja. Dokazi kažejo, da so slikovna opozorila učinkovitejša kot besedilna ter da je povečanje opozoril ali dodajanje slik povezano z zvečanjem namer za opustitev kajenja in stopenj opustitve ter zmanjšanjem prevalece kajenja. Slikovna opozorila izzovejo večjo pozornost in zapomnljivost, kar je povezano z izboljšanjem znanja o tveganjih kajenja. Kadilci spodbujajo k bolj poglobljenemu in pogostejšemu razmišljanju o škodljivosti kajenja, vendar pa raziskave niso pokazale, da bi se neposredno zvečalo zaznavanje verjetnosti škode. To je morda posledica tega, da slikovna opozorila prikazujejo škodo, ki jo povzroča kajenje, tudi resnost škode, ne pa verjetnosti škodljivih učinkov. Vendar pa opozorila povečajo proučevanje in verodostojnost opozoril, kar je povezano z višjim zaznavanjem tveganja. Slikovna opozorila privedejo tudi do več negativnih afektivnih odzivov, kot so strah, žalost, gnus; ti pa vodijo do kaskade psiholoških učinkov, ki omogočajo bolj zdrave odločitve. Privedejo do več jeze, izogibanja opozorilom ali zavračanja sporočil. Izogibanje sporočilom ni povezano z zmanjšanjem izidov opuščanja, pač pa z izidi opuščanja, katere izboljša ali pa ne spremeni. Rezultati so v skladu z idejo, da lahko negativni odzivi spodbujajo zeleno vedenje. Večina znanja o učinkih zdravstvenih opozoril izhaja iz mednarodnih opazovalnih raziskav v državah, ki so opozorila uvedle, pa tudi eksperimentalnih raziskav. Eksperimentalne raziskave so kratkotrajne od nekaj dni do nekaj tednov, štirje tedni spremljanja pa zadoščajo za zaznavo učinkov. Dolgoročneje spremljanje v eksperimentalnih raziskavah bi sicer lahko privedlo do zaznave dolgotrajnejših učinkov, predvsem učinkov na opuščanje kajenja, a bi bilo nepraktično. Nasprotno pa opazovalne raziskave omogočajo spremljanje dolgoročnejših učinkov, vendar pa te raziskave v nasprotju z eksperimentalnimi ne vključujejo primerjalne skupine. Novejše raziskave

učinkov opozoril uporabljajo prikaze sprememb v možganih z magnetno resonanco, metodo »sledenja oči« ter empirično raziskovanje za oblikovanje in uvedbo novih slikovnih opozoril ter eksperimentalno oceno njihove učinkovitosti v izbrani ciljni skupini (Thrasher in drugi 2018).

Učinki slikovnih opozoril se s časom zmanjšujejo. V obdobju petih let po uvedbi so se učinki slikovnih opozoril zmanjšali v treh spremljanih državah (Avstralija, Kanada in ZK), in sicer učinki na vidnost opozoril, obseg kognitivnih odzivov, izogibanje cigaretam in izogibanje opozorilom. To se je zgodilo tudi v primeru rotirajočih setov opozoril. Učinki niso prenehali, torej so bili še prisotni, a so se pomembno znižali. Kadilci večino časa ne gledajo opozoril, zato so za reaktivacijo njihove pozornosti potrebne znatnejše spremembe v elementih opozoril. Podatki kažejo, da je za zmanjševanje upada učinkov velikost opozorila morda celo pomembnejša od vrste opozorila (Li in drugi 2015a). Ko so npr. v eni od držav povečali velikost slikovnih opozoril s 50 % na 80 % površine, so zabeležili zvišanje ključnih kazalnikov učinkovitosti opozoril med odraslimi kadilci (opaznost, branje, kognitivna elaboracija, izogibanje opozorilom, izogibanje cigareti) (Gravelly in drugi 2016). Nekateri učinki se lahko zmanjšajo že v nekaj tednih, kot kažejo eksperimentalne raziskave. Med odraslimi so se kognitivna elaboracija in negativni afektivni odzivi začeli zmanjševati že v nekaj tednih, medtem ko so se namere za opustitev kajenja in izogibanje cigaretam še naprej višale (Parada in drugi 2018).

Posamezne raziskave, ki primerjajo stanje med državami z oziroma brez slikovnih zdravstvenih opozoril, beležijo v državah s slikovnimi zdravstvenimi opozorili več znanja o škodljivosti kajenja (Chiosi in drugi 2016). Odrasli kadilci v državah Evropske unije (dalje EU) s slikovnimi zdravstvenimi opozorili so imeli višje obete za poročanje o tem, da so slikovna opozorila imela učinek na njihovo kadilsko vedenje v smislu zmanjšanja števila pokajenih cigaret na dan ali poskusa opustitve kajenja v primerjavi s kadilci v državah EU, kjer slikovnih zdravstvenih opozoril še niso imeli (Agaku in drugi 2015). Na osnovi podatkov iz več kot 60 držav sveta za obdobje med leti 2007 in 2014 so raziskovalci pokazali, da je prisotnost slikovnih zdravstvenih opozoril povezana z za 0,9 do 3 odstotnimi točkami nižjo prevalenco kajenja, vendar pa ta razlika ni statistično značilna. Je pa prisotnost slikovnih zdravstvenih opozoril v tej raziskavi povezana z nižjo potrošnjo cigaret. Države s slikovnimi zdravstvenimi opozorili so imele za 230 do 287 cigaret nižjo potrošnjo cigaret na prebivalca kot države brez slikovnih zdravstvenih opozoril. Ko so raziskovalci v analize vključili različne kazalnike demografskih značilnosti posameznih držav, kot so bruto domači proizvod na prebivalca, stopnjo nezaposlenosti in starostno strukturo prebivalcev, povezava ni bila več statistično značilna (Ngo in drugi 2018). Raziskave med odraslimi tudi kažejo, da dobro vidna slikovna zdravstvena opozorila lahko potencialno zmanjšajo neenakosti v kajenju in s tem povezane neenakosti v zdravju (Shang in drugi 2017).

Različne slike na opozorilih imajo lahko različne učinke. Kot bolj učinkovita se kažejo tista slikovna opozorila, ki izzovejo intenzivnejše čustvene odzive (Peters in drugi 2018) oziroma več negativnih čustvenih odzivov (Evans in drugi 2017), ki so barvna (Bryne in drugi 2018), s slikami, ki kažejo trpljenje in slikami, ki ne vključujejo simbolov (Anshari in drugi 2018).

Med odzivi na opozorila je lahko tudi omalovaževanje opozoril ali norčevanje iz njih. Opazovalne raziskave kažejo, da je bilo v državah, kjer so uvedli slikovna opozorila, večje omalovaževanje opozoril med odraslimi kadilci povezano z večjo verjetnostjo poskusov opustitve kajenja v prihodnosti. Omalovaževanje ali norčevanje iz opozoril torej ne zmanjšuje učinkov opozoril, prav nasprotno, lahko celo spodbuja opuščanje kajenja (Osman in drugi 2017).

2.1.7 Zaključki

Slikovna zdravstvena opozorila na embalaži tobачnih izdelkov so učinkovitejša od besedilnih pri vzbujanju pozornosti, obsegu kognitivne elaboracije in negativnih afektivnih odzivov, povezana so z večjo zaznano verodostojnostjo in učinkovitostjo, večjim obsegom znanja o škodljivosti kajenja ter več negativnimi stališči glede embalaže in kajenja nasploh. Dostopne raziskave beležijo, da so učinki uvedbe slikovnih opozoril podobni pri mladih in odraslih, je pa za mlade (otroci, mladostniki in mladi odrasli) na voljo manj raziskav kot za odrasle. Uvedba slikovnih opozoril je povezana z zvišanjem števila klicev na telefon za pomoč pri opuščanju kajenja ter z znižanjem prevalece kajenja. Relativno znižanje prevalece kajenja je, kot kažejo dostopne raziskave, vsaj 4 %. Znižanje prevalece je po dostopnih podatkih povezano z večjim opuščanjem kajenja, za oceno učinkov na zmanjšanje začetkov kajenja pa je trenutno na voljo še premalo raziskav. Prav tako je trenutno na voljo še premalo podatkov za oceno učinkov slikovnih opozoril na neenakosti v kajenju. Znano pa je, da se učinki slikovnih opozoril na embalaži tobачnih izdelkov s časom zmanjšujejo, proti čemer delujemo z rednim posodabljanjem in spremembami slikovnih opozoril.

Raziskave potrjujejo, da je sporočanje zdravstvenih tveganj, pripisljivih kajenju, preko slikovnih opozoril na embalaži tobачnih izdelkov pomemben del preprečevanja začetka kajenja in spodbujanja opuščanja kajenja. Krepitev zdravstvenih opozoril in slikovna zdravstvena opozorila so torej ena globalnih prioritiet ukrepov nadzora nad tobakom.

2.2 PREPOVED OGLAŠEVANJA, RAZSTAVLJANJA IN PROMOCIJE TOBAČNIH IZDELKOV NA PRODAJNIH MESTIH

Helena Koprivnikar

2.2.1 Uvod

Oglaševanje in promocija tobačnih izdelkov povečujeta verjetnost, da bo posameznik začel kaditi ali postal kadilec, povečujeta potrošnjo tobačnih izdelkov in zmanjšujeta možnost, da bo kadilec opustil kajenje oziroma vzdrževal abstinenco. Vsesplošna prisotnost tobačnih izdelkov in sporočil v povezavi z njimi pripomore k normalizaciji kajenja in sprejemanju tega, da je kajenje sprejemljivo vedenje tudi med mladostniki. Obstajajo močni in dosledni dokazi, da med mladostniki oglaševanje in promocija tobačnih izdelkov povzročata njihovo rabo, tako začetek kot tudi nadaljevanje kajenja. Večja kot je izpostavljenost, večje je tveganje. V času, ko v številnih državah uvajajo oziroma že veljajo prepovedi oglaševanja tobačnih izdelkov v tiskanih medijih, na radiu, televiziji, plakatnih mestih in drugje, tobačna industrija močno krepi marketinške aktivnosti na mestih prodaje (Koprivnikar 2013).

Marketinške aktivnosti za tobačne izdelke na prodajnih mestih

Marketinške aktivnosti na prodajnem mestu so oglaševanje in razstavljanje izdelkov (razstavljanje je pravzaprav vrsta oglaševanja) ter različne promocijske aktivnosti (aktivnosti za pospeševanje prodaje oziroma (navidezno) zniževanje cen tobačnih izdelkov, kot so popusti, nižje cene, kuponi, brezplačni izdelki, nagrade, darila ob nakupu, večja pakiranja, dva izdelka za enega, programi lojalnosti idr.). Tobačna industrija smatra tovrstne pristope kot pomembno marketinško strategijo. Na prodajnem mestu doseže svoje obstoječe, pa tudi bodoče kupce; oglaševanju, razstavljanju in promociji tobačnih izdelkov so izpostavljeni vsi kupci in obiskovalci, ne glede na starost. Na prodajnih mestih pa tobačna industrija izvaja tudi različne aktivnosti za trgovce za spodbujanje prodaje tobačnih izdelkov, med njimi popuste na prodane količine, nagrade, programe lojalnosti, plačila za boljše položaje na policah in pripomočke za razstavljanje tobačnih izdelkov določenih znamk (Koprivnikar 2013, NIJZ 2015).

V prvi publikaciji s pregledom literature na tem področju, izdani leta 2013 (Koprivnikar 2013), zaključujemo, da so oglaševanje, razstavljanje in promocija tobačnih izdelkov na prodajnih mestih povezani z rabo tobaka med mladimi, in sicer z večjo verjetnostjo za začetek kajenja, eksperimentiranje s tobakom in kajenje kadarkoli v življenju. Povečujejo zaznavanje mladostnikov, da so tobačni izdelki lahko dostopni, spodbujajo priklic blagovnih znamk in precenjevanje kajenja med vrstniki. Oglaševanje na prodajnih mestih je predvsem povezano s spodbujanjem mladih k začetku kajenja, promocijske akcije pa predvsem vplivajo na tiste mladostnike, ki že eksperimentirajo s kajenjem, in jih spodbujajo, da s kajenjem nadaljujejo. Za mlade kadilce so pristopi za (navidezno) zniževanje cen zelo privlačni, saj so še posebej cenovno občutljivi. Med odraslimi je bilo takrat na voljo manj raziskav o vplivu oglaševanja in promocije na prodajnih mestih. Te so kazale, da izpostavljenost razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih poveča verjetnost kajenja in večjega obsega kajenja, verjetnost impulzivnih nakupov ter predstavlja vir skušnjave za trenutne in bivše kadilce ter za kadilce, ki želijo kajenje opustiti in otežuje uspešno opustitev kajenja. Z aktivnostmi za (navidezno) zniževanje cen tobačnih izdelkov tobačna industrija zmanjšuje tudi učinkovitost višanja obdavčitve in cen tobačnih izdelkov v zmanjševanju kajenja (Koprivnikar 2013, NIJZ 2015).

V času priprave predhodnih publikacij o tej temi iz leta 2013 in 2015 (Koprivnikar 2013, NIJZ 2015) so dostopni podatki iz držav, ki so prepoved oglaševanja, promocije in/ali razstavljanja že uvedle, podatki iz različnih raziskav in podatki iz dokumentov tobačne industrije kazali, da gre za učinkovite ukrepe, ki pa verjetno ne bodo privedli do takojšnjih koristnih učinkov na zdravje ali prevalenco kajenja. Dokazi so kazali na možnost zmanjševanja začetka in nadaljevanja kajenja med mladostniki, kar bi dolgoročno nedvomno imelo ugodne učinke na razširjenost kajenja in zdravstvene izide (Koprivnikar 2013, NIJZ 2015).

Razširjenost prepovedi oglaševanja, razstavljanja in promocije tobačnih izdelkov na prodajnih mestih v svetu

Svetovna zdravstvena organizacija (SZO) poroča, da ima med državami podpisnicami *Okvirne konvencije Svetovne zdravstvene organizacije o nadzoru nad tobakom* (dalje FCTC) 72 % držav podpisnic, to je 131 držav, za tobačne izdelke uvedeno celovito prepoved oglaševanja, promocije in sponzorstev, pri čemer v poročilu poudarjajo, da je razumevanje, kaj je to celovita prepoved, zelo različno. Med državami podpisnicami FCTC jih 79 (kar predstavlja 60 %) poroča o prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov na mestih prodaje, medtem ko podatkov o drugih prepovedih na mestih prodaje v poročilu ni (SZO 2018). Tudi po podatkih organizacije Kampanja za otroke brez tobaka (*angl.* Campaign for Tobacco Free Kids, dalje CTFK), ki na posebej zasnovani spletni strani omogoča pregled zakonodaje v številnih državah sveta, je imelo konec aprila 2020 81 držav sveta uvedeno prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov na mestih prodaje (CTFK 2019). Po podatkih iz rednih poročil posameznih držav podpisnic FCTC za leto 2018 ima v EU in Norveški večina držav uvedeno celovito prepoved oglaševanja, promocije in sponzorstev (23 držav Evropske unije: Avstrija, Belgija, Danska, Ciper, Estonija, Finska, Francija, Hrvaška, Irska, Italija, Latvija, Litva, Luksemburg, Madžarska, Malta, Nizozemska, Portugalska, Romunija, Slovenija, Slovaška, Španija, Švedska, ZK in Norveška), katera vključuje tudi internet (21 držav EU: Avstrija, Belgija, Danska, Estonija, Finska, Francija, Hrvaška, Irska, Italija, Latvija, Litva, Luksemburg, Madžarska, Malta, Nizozemska, Portugalska, Slovenija, Slovaška, Španija, Švedska, ZK in Norveška), znatno manj pa tudi prepoved razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih (7 držav EU: Finska, Hrvaška, Irska, Luksemburg, Malta, Slovenija, ZK in Norveška) (Redna poročila pogodbenic FCTC 2018). V svetu je bila prva država, ki je uveljavila prepoved razstavljanja tobačnih izdelkov, Islandija v letu 2001, sledile so Tajska (2005), različne kanadske province (2005–2010), Irska (2009), Norveška (2010), zvezne države in teritoriji v Avstraliji (2010–2012), Finska (2012), Nova Zelandija (2012), ZK (2012–2015) in druge (Haw in drugi 2020).

Povezani izdelki (elektronske cigarete in tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva)

Za novejšje izdelke, kot so elektronske cigarete in novi tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva, je glede prepovedi marketinških aktivnosti na prodajnih mestih zelo malo podatkov in ukrepi na tem področju so izjeme. Zato se v tem poglavju osredotočamo na tobačne izdelke, v kolikor pa so v opisane raziskave vključeni tudi povezani izdelki, navajamo tudi izsledke raziskav za te izdelke.

Namen poglavja

Namen poglavja je prikazati pregled objavljenih raziskav o učinkih marketinških aktivnosti na prodajnih mestih in učinkih njihovih prepovedi.

2.2.2 Metodologija

Objave smo iskali v bazi *PubMed* z iskalnim nizom »(tobacco OR smoking OR cigarette*) AND (point of sale OR point-of-sale OR POS OR retail OR store)«⁴. Iskali smo objave o učinkih marketinških aktivnosti oziroma učinkih njihovih prepovedi na različne kazalnike kadilskega vedenja. Najprej smo poiskali pregledne članke, meta-analize in tehnična poročila za 10-letno obdobje (od 1. 1. 2010 do 3. 3. 2020), čas pred tem obdobjem pokriva predhodna pregledna publikacija (Koprivnikar 2013). Za omenjeno obdobje smo v bazi *PubMed* našli 54 člankov. Od teh sta bila primerna ena meta-analiza in en sistematični pregledni članek (Robertson in drugi 2015, 2016). Dodatno smo na spletu našli še v letu 2014 objavljen sistematični pregled Inštituta Trimbos (Monshouwer in drugi 2014). V letu 2015 je

⁴ »(tobak ALI kajenje ALI cigareta*) IN (prodajno mesto ALI drug zapis za prodajno mesto ALI kratica za prodajno mesto ALI maloprodaja ALI trgovina)«.

bila objavljena tudi ocena vplivov prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih na javno zdravje z uporabo simulacijskega modela, ki vključuje tudi pregled obstoječe literature (Levy in drugi 2015).

Pregledne objave so vključevale članke do največ leta 2014, zato smo za kasnejše obdobje poiskali še posamezne objavljene članke o učinkih prepovedi marketinga na prodajnih mestih. V bazi *PubMed* smo z istim iskalnim nizom poiskali članke, objavljene od 1. 1. 2013 do 3. 3. 2020, in našli skupno 1027 člankov. Za članke, ki so beležili učinke marketinga na prodajnih mestih, nismo postavljali dodatnih pogojev, medtem ko smo za članke, ki so beležili učinke prepovedi marketinga na prodajnih mestih iskali različne raziskave, ki vključujejo primerjavo stanja pred in po uvedbi prepovedi (vsaj eno pred in eno po uvedbi ukrepov), v primeru eksperimentalnih pa tiste, ki so primerjale skupine, ki so bile izpostavljene situaciji z in brez prepovedi oziroma so imele kontrolno skupino. Po pregledu naslovov in povzetkov smo identificirali 39 člankov, ki ustrezajo kriterijem in niso bili vključeni v pred tem identificirane pregledne objave. Iz različnih drugih virov smo našli še 4 članke oziroma poročila, tako da skupno v nadaljevanju besedila opisujemo 43 objav. V 43 objavah je opisanih 35 raziskav, oboje podrobneje opisujemo v nadaljevanju.

V nadaljevanju poleg zgoraj navedenih člankov vključujemo še nekaj drugih člankov in objav za dodatni oris področja (Wakefield in drugi 2012, Agaku in drugi 2014, Porter 2015, Dunlop in drugi 2016, New Zealand Herald 2016, Stead in drugi 2018).

2.2.3 Učinki marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih na različne izide, povezane s kajenjem⁵

Pregledni članki

Sistematični pregledni članek z meta-analizo iz leta 2016 vključuje 13 opazovalnih kvantitativnih raziskav med mladostniki, starimi 18 let ali manj, objavljenih med letoma 1990 in 2014. Raziskave so beležile samoporočano izpostavljenost marketingu tobačnih izdelkov na prodajnih mestih (ozaveščenost o marketingu na prodajnih mestih, obiskovanje prodajnih mest z marketingom tobačnih izdelkov, ocena obsega marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, ozaveščenost o tržnih znamkah), pri izidih pa kadilski status posameznika in s kajenjem povezane kazalnike (želja po kajenju, zaznana verjetnost kajenja v prihodnosti, zaznavanje prevalence kajenja med vrstniki). Meta-analiza je pokazala, da imajo otroci in mladostniki, ki so pogosteje izpostavljeni marketingu tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, okoli 1,6-krat višjo verjetnost, da so poskusili kaditi in okoli 1,3-krat višjo verjetnost za dovtetnost za kajenje v primerjavi s tistimi, ki so marketingu tobačnih izdelkov na prodajnih mestih izpostavljeni manj pogosto. Nasprotniki prepovedi marketinga na prodajnih mestih menijo, da gre za majhne oziroma zmerne učinke, avtorji pregleda pa poudarjajo, da so učinki na populacijski ravni pomembni. Rezultati raziskav so sicer zelo heterogeni, vendar pa v vseh posameznih raziskavah obeti kažejo v isto smer, razen v dveh, ki nista vključevali individualnih podatkov, pač pa populacijske izide. Rezultati močno podpirajo zaključke, da prepoved marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih učinkovito zniža kajenje med mladimi. Dodatne analize so pokazale, da so kakršnekoli marketinške aktivnosti na prodajnih mestih povezane z višjimi obeti za kajenje in dovtetnost za kajenje, kar pomeni, da je za učinkovito prepoved marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih potrebno v prepoved vključiti vse oblike marketinga, torej oglaševanje, razstavljanje in promocijske akcije (Robertson in drugi 2016).

⁵ Pri spremembah izidov (zvišanje, znižanje) navajamo statistično značilne spremembe.

Sistematični pregled iz leta 2015 vključuje 15 raziskav (kvantitativnih in kvalitativnih, opazovalnih in eksperimentalnih), objavljenih od januarja 2008 do oktobra 2013, ki analizirajo povezave med marketingom na prodajnih mestih in različnimi kadilskimi izidi. Vključene raziskave beležijo samoporočano ali objektivno merjeno izpostavljenost marketingu tobačnih izdelkov na prodajnih mestih (ozaveščenost o marketingu na prodajnih mestih, obiskovanje prodajnih mest z marketingom tobačnih izdelkov, ocena obsega marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, ozaveščenost o tržnih znamkah), pri izidih pa kadilski status posameznika in različne s kajenjem povezane individualne kazalnike, prevalenco kajenja in prodajo cigaret. Devet vključenih člankov analizira učinke marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih na kajenje med otroki in mladimi. Raziskave so dokaj heterogene, a večina dokazov dosledno kaže na pozitivno povezavo med izpostavljenostjo marketingu tobačnih izdelkov na prodajnih mestih ter kajenjem med otroki in mladimi, ne glede na to, ali so bili spremljani izidi prokadilska stališča, dovtetnost za kajenje, kadilski status ali prevalenca kajenja na šoli. Novejše raziskave nudijo močnejše dokaze o povezavi v primerjavi s starejšimi. Štiri novejše raziskave dajejo močne dokaze o pozitivni povezavi med obsegom izpostavljenosti in kajenjem oziroma dovtetnostjo za kajenje, dve kohortni raziskavi pa dobre dokaze o časovnem zaporedju dogajanja, od izpostavljenosti marketingu do kajenja. Dodatne dokaze o časovnem zaporedju daje še nekaj drugih raziskav. Med odraslimi je bilo opravljenih šest raziskav, ki vse kažejo na to, da je marketing tobačnih izdelkov na prodajnih mestih pri odraslih povezan s povečanim tveganjem za kajenje, impulzivnimi nakupi tobačnih izdelkov in potrebo po nakupu. Ena od raziskav kaže na povezavo med obsegom izpostavljenosti in izidom ter časovno zaporedje. Raziskave torej kažejo na morebitno vzročno povezavo med izpostavljenostjo marketingu tobačnih izdelkov na prodajnih mestih in različnimi kadilskimi izidi med otroki, mladimi in odraslimi. Avtorji zaključujejo, da dokazi podpirajo ukrep prepovedi marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih (Robertson in drugi 2015).

Avtorji sistematičnega pregleda, ki vključuje objavljene članke od leta 2003 do 2014, zaključujejo, da rezultati, opisani v dostopni literaturi, dosledno kažejo, da je izpostavljenost razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih povezana s kadilskim vedenjem. Raziskave kažejo, da je večji obseg izpostavljenosti razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih povezan z višjim tveganjem za začetek kajenja med mladimi. Izpostavljenost razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih je povezana z dovtetnostjo za kajenje, s povečano potrošnjo med obstoječimi kadilci, oteženim opuščanjem kajenja, zmanjšano verjetnostjo uspešne opustitve kajenja in (nenačrtovanimi) nakupi tobačnih izdelkov. Nakazuje se, da so mladi morda bolj dovtetni za razstavljene tobačne izdelke kot starejši. Raziskav, ki posebej raziskujejo področje razstavljanja tobačnih izdelkov, je malo, za okrepitev dostopnih dokazov je potrebnih več kakovostnih raziskav z manj pristranosti. Problem ocene učinkov je tudi v tem, da je spremljanje učinkov enega ukrepa omejeno s tem, da je pogosto istočasno uvedenih več ukrepov, zato ni možno izolirano opazovati učinke enega samega ukrepa. Ker pa obsežni dokazi kažejo, da oglaševanje tobačnih izdelkov povečuje razširjenost kajenja, razstavljeni izdelki pa so dejansko oblika oglaševanja, je upravičeno, da ugotovitve za oglaševanje prenesemo na področje razstavljanja tobačnih izdelkov. Prepoved razstavljanja tobačnih izdelkov je torej verjetno učinkovit pristop za zmanjševanje uporabe tobaka. Malo verjetno je, da bo imel ta ukrep takojšen učinek na prevalenco kajenja, bolj verjeten je postopen učinek, velikost učinkov pa bo najverjetneje zmerna (Monshouwer in drugi 2014).

Posamične raziskave o učinkih marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih na otroke, mladostnike in mlade odrasle⁶

V trinajstih objavah je opisanih trinajst raziskav, od teh pet prospektivnih kohortnih (Bogdanovica in drugi 2015, Pasch in drugi 2018, Beleva in drugi 2019, Cruz in drugi 2019, Mantey in drugi 2019), ena eksperimentalna (Martino in drugi 2018), pet presečnih (Johns in drugi 2013, Kim in drugi 2013a, Spanopoulos in drugi 2014, Braun in drugi 2016, Hallal in drugi 2017), ena presečna s fokusnimi skupinami (van der Sluijs in drugi 2016) in ena opazovalna (Shadel in drugi 2013). Osem raziskav izvira iz ZDA (Johns in drugi 2013, Kim in drugi 2013a, van der Sluijs in drugi 2016, Martino in drugi 2018, Pasch in drugi 2018, Beleva in drugi 2019, Cruz in drugi 2019, Mantey in drugi 2019), tri iz ZK (Shadel in drugi 2013, Spanopoulos in drugi 2014, Bogdanovica in drugi 2015), po ena pa iz Brazilije (Hallal in drugi 2017) in Argentine (Braun in drugi 2016). Raziskave so bile izvedene med leti 2011 in 2016, v opazovalni raziskavi so uporabili podatke iz let 2004, 2006 in 2008, za eksperimentalno raziskavo (Martino in drugi 2018) pa nismo zasledili podatka o času izvedbe. Nobena od raziskav ni izvedena na nacionalno reprezentativnem vzorcu ciljnih skupin. Prospektivne kohortne raziskave vključujejo od približno 750 do skoraj 2500 mladih, ena od njih trenutne kadilce, presečne od nekaj več kot 3000 pa do več kot 11000 mladih, eksperimentalna pa 80 mladih. Večina raziskav je bila izvedenih med mladostniki, dve med mladimi odraslimi (Shadel in drugi 2013, Mantey in drugi 2019).

Prospektivne kohortne raziskave

V prospektivni kohortni raziskavi so raziskovalci šestnajst mesecev spremljali 16 do 17 let stare mladostnike ter analizirali učinke izpostavljenosti marketingu petih različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret skozi pet različnih marketinških kanalov (internet, tiskani mediji, prodajna mesta, TV/filmi, na prostem) na začetek kajenja cigaret, vodnih pip in uporabe elektronskih cigaret. Izpostavljenost marketingu tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret je bila najpogostejša na mestih prodaje. Skupno je bila izpostavljenost marketingu petih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret povezana s 3,6-krat višjo verjetnostjo začetka kajenja (v primerjavi z neizpostavljenimi mladostniki). Mladostniki, ki na začetku raziskave niso nikoli kadili cigaret in so bili izpostavljeni marketingu cigaret na prodajnih mestih, so v primerjavi z neizpostavljenimi mladostniki 2,8-krat bolj verjetno poročali o začetku kajenja cigaret ob zaključku spremljanja v raziskavi. Med mladostniki, ki so bili na prodajnih mestih izpostavljeni marketingu drugih tobačnih izdelkov razen cigaret in elektronskih cigaret, so raziskovalci zabeležili 2- do 3-krat večjo verjetnost za začetek kajenja cigaret v primerjavi z neizpostavljenimi mladostniki. Mladostniki, ki na začetku raziskave niso nikoli kadili vodnih pip ali uporabljali elektronskih cigaret ter so bili izpostavljeni marketingu teh izdelkov na prodajnih mestih, so v primerjavi z neizpostavljenimi mladostniki bolj verjetno poročali o začetku uporabe omenjenih izdelkov ob koncu spremljanja (Cruz in drugi 2019).

Da je med mladostniki izpostavljenost marketingu tobačnih izdelkov na prodajnih mestih povezana z uporabo različnih tobačnih in povezanih izdelkov, je pokazala tudi druga prospektivna kohortna raziskava, ki je eno leto spremljala v povprečju 17,4 leta stare dijake. Raziskava je pokazala, da se učinki večajo z večanjem obsega marketinga ter, da se z večanjem deleža marketinga, posvečenega posameznemu izdelku, več povpraševanje po tem izdelku. Zato avtorji zaključujejo, da je pri zasnovi ukrepov omejitve marketinga potrebno preprečiti, da se ob morebitnem znižanju obsega marketinga za en izdelek ne zviša obseg marketinga za druge izdelke in s tem poraba teh in tudi drugih izdelkov, za katere veljajo omejitve marketinga (Beleva in drugi 2019).

V prospektivni kohortni raziskavi s šestmesečnim spremljanjem so analizirali vpliv priklica oglasov za različne tobačne izdelke in elektronske cigarete ter razstavljenih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret na prodajnih mestih na dovzetnost za kajenje in kadilsko vedenje med 10 do 15 let starimi mladostniki. V

⁶ Otroci: do vključno 10 let starosti; mladostniki: od 11 do 17 let; mladi odrasli: od 18 do 24 let.

primeru priklica oglasov za cigarete in brezdimni tobak ter razstavljenih cigaret in brezdimnega tobaka avtorji niso zabeležili povezav s spremljanimi izidi, kar pripisujejo predvsem krajšemu času spremljanja. Pri priklicu oglasov za elektronske cigarete so zabeležili zvišanje uporabe kadarkoli v življenju, trenutne uporabe in dovzetnosti za uporabo elektronskih cigaret, pri priklicu razstavljenih elektronskih cigaret pa zvišanje dovzetnosti za uporabo elektronskih cigaret. Pri priklicu oglasov za cigare in razstavljenih cigar na prodajnih mestih so zabeležili zvišanje kajenja cigar kadarkoli v življenju, trenutnega kajenja cigar in dovzetnosti za kajenje (Pasch in drugi 2018).

V prospektivni kohortni raziskavi so eno leto spremljali šolarje, stare 11 do 16 let, in raziskovali vplive pogostosti obiskovanja prodajnih mest, opaženosti razstavljenih cigaret in števila prepoznanih tržnih znamk na dovzetnost za kajenje in kadilsko vedenje. Raziskovalci so zabeležili, da je pogostejše obiskovanje prodajnih mest in opaženost razstavljenih cigaret povezano z večjo verjetnostjo, da nedovzeten nikoli kadilec preide v osebo, dovzetno za kajenje, ne pa s spremenjeno verjetnostjo kajenja kadarkoli v življenju. Prepoznavna večjega števila tržnih znamk je povezana z večjo verjetnostjo, da nedovzeten nikoli kadilec preide v osebo, dovzetno za kajenje in tudi z večjo verjetnostjo kajenja kadarkoli v življenju. Za kajenje nedovzeten nikoli kadilec, ki je pogosto izpostavljen razstavljenim cigaretam in prepozna večje število znamk, 3-krat bolj verjetno preide med za kajenje dovzetne mladostnike (Bogdanovica in drugi 2015).

Med mladimi odraslimi je bila izvedena ena prospektivna kohortna raziskava. V raziskavi so šest mesecev spremljali trenutne kadilce, stare od 18 do 29 let, ter beležili vplive priklica izpostavljenosti oglaševanju ter razstavljenim cigaretam in elektronskim cigaretam na namero za opustitev kajenja, poskuse opustitve in čas do prvega kajenja oziroma prve uporabe elektronskih cigaret po zbujanju. Izpostavljenost razstavljenim cigaretam ali elektronskim cigaretam je bila povezana z zmanjšanjem obetov za opustitev kajenja. Pri izpostavljenosti oglaševanju obeh izdelkov niso zabeležili sprememb v izidih ob koncu spremljanja (Mantey in drugi 2019).

Druge raziskave

V eksperimentalni raziskavi so mlade v starosti 11 do 17 let povabili k nakupu v prodajalni, prirejeni v raziskovalne namene. Zabeležili so pozitivno povezavo med obsegom pozornosti, posvečene razstavljenim izdelkom in dovzetnostjo za kajenje v prihodnosti (Martino in drugi 2018).

Presečna raziskava med mladostniki s povprečno starostjo 13 let je beležila vplive dojemljivosti za marketing (sestavljeno kazalnik, ki vključuje pogostost obiskovanja prodajnih mest, priklic tržnih znamk, lastništvo z blagovnimi znamkami označenih izdelkov) na dovzetnost za kajenje, pripravljenost za poskus kajenja, pozitivna pričakovanja glede kajenja in trenutno kajenje, pri čemer se je pokazala pozitivna povezava med sestavljenim kazalnikom in vsemi omenjenimi izidi (Braun in drugi 2016). Presečna raziskava med mladostniki, starimi 14 do 17 let, prikazuje pozitivno povezavo med izpostavljenostjo razstavljenim pakiranjem cigaret na prodajnih mestih in dovzetnostjo za kajenje (Hallal in drugi 2017), druga pa med izpostavljenostjo razstavljenim pakiranjem cigaret in večjim številom prepoznanih tržnih znamk ter dovzetnostjo za kajenje in kajenjem kadarkoli v življenju (Spanopoulos in drugi 2014). V presečni raziskavi med 14- do 17-letnimi mladostniki se je pokazalo, da so pogostejši obiski prodajnih mest povezani z višjimi obeti za začetek kajenja (Johns in drugi 2013).

V raziskavi, ki je vključevala zbrane podatke o oglaševanju in promociji na prodajnih mestih iz reprezentativnega vzorca trgovcev v maloprodaji in presečne raziskave v treh valovih med mladostniki, starimi 11 do 18 let, so ocenjevali vplive oglaševanja in cenovnih promocij cigaret na prodajnih mestih na stališča o kajenju, dovzetnost za kajenje, nakupovalno in kadilsko vedenje. Mladostniki iz okrajev z več oglaševanja cigaret na prodajnih mestih so imeli bolj verjetno pozitivna stališča glede kajenja, tisti iz okrajev z več promocije cigaret pa večjo verjetnost za trenutno kajenje (Kim in drugi 2013a).

V raziskavi z mešano metodologijo v presečnem delu raziskave raziskovalci beležijo, da je pogostejše obiskovanje prodajnih mest in opaženost razstavljenih izdelkov povezano z večjo ozaveščenostjo o tržnih znamkah (kot kažejo druge raziskave je ta povezana z večjo dovzetnostjo za kajenje). To so potrdili tudi izsledki fokusnih skupin. Mladostniki, stari od 13 do 16 let, so v okviru fokusnih skupin opisali razstavljene izdelke kot potencialno privlačne za mlade, ki pritegnejo pogled in so barviti (van der Sluijs in drugi 2016).

V raziskavi beleženja izpostavljenosti marketingu tobačnih izdelkov preko različnih kanalov med mladimi odraslimi (povprečna starost 21 let) s pomočjo vodenja dnevnikov se je izkazalo, da je največji obseg izpostavljenosti prisoten na prodajnih mestih ter da je izpostavljenost na prodajnem mestu povezana z višjim tveganjem za kajenje v prihodnosti (Shadel in drugi 2013).

Posamične raziskave o učinkih marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih na odrasle

V petih objavah sta opisani dve raziskavi, ena prospektivna kohortna (Siahpush in drugi 2016a, 2016b, 2016c, 2016d) in ena presečna (Clattenburg in drugi 2013). Obe raziskavi izvirata iz ZDA, izvedeni sta bili med letoma 2011 in 2014, nobena pa ni izvedena na nacionalno reprezentativnem vzorcu ciljnih skupin. Prospektivna kohortna raziskava v analize vključuje 649 kadilcev, presečna pa 301 kadilca.

Prospektivne kohortne raziskave

V prospektivni kohortni raziskavi so v obdobju šestih mesecev spremljali učinke vseh treh komponent marketinga na prodajnih mestih (oglaševanje, razstavljanje in promocijske/cenovne spodbude za nakup) na odrasle kadilce. Pogostejša izpostavljenost oglaševanju in razstavljenim izdelkom na prodajnih mestih je povezana s pogostejšim pojavom močne želje po kajenju (Siahpush in drugi 2016a), obsežnejša izpostavljenost marketingu na prodajnem mestu s pogostejšim pojavom močne želje po nakupu, pogostejšimi impulzivnimi nakupi (Siahpush in drugi 2016b) in z nižjo verjetnostjo uspešne opustitve kajenja, medtem ko ni povezave z verjetnostjo poskusa opustitve (Siahpush in drugi 2016c). Rezultati kažejo, da je marketing na prodajnem mestu povezan s povečanjem celokupnega povpraševanja po tobačnih izdelkih (Siahpush in drugi 2016b).

Druge raziskave

Podatke iz izključno enega od valov prej omenjene prospektivne kohortne raziskave so uporabili za analiziranje povezave med izpostavljenostjo marketingu na prodajnih mestih in pomanjkanjem zaradi kajenja (zaradi nakupa cigaret v družini niso imeli zadosti denarja za nakup osnovnih dobrin, kot je npr. hrana). Rezultati so pokazali, da je marketing na prodajnih mestih povezan z višjo verjetnostjo pomanjkanja zaradi kajenja. Del te povezave izhaja iz povečane močne želje po kajenju, potrebe po nakupu in nenačrtovanih nakupov med obiskom prodajnega mesta. Avtorji navajajo, da je pomanjkanje zaradi kajenja in z njim povezan stres nadalje povezan z zmanjšano verjetnostjo opustitve kajenja (Siahpush in drugi 2016d). V presečni raziskavi, v kateri so kupce cigaret na prodajnih mestih spraševali o nenačrtovanih nakupih, je približno tretjina menila, da jim oglaševanje tobačnih izdelkov na prodajnem mestu otežuje opuščanje kajenja, med tistimi, ki so poročali o nenačrtovanem nakupu, pa jih je večina nenačrtovan nakup povezala z oglaševanjem ali razstavljanjem tobačnih izdelkov na prodajnem mestu (Clattenburg in drugi 2013).

2.2.4 Učinki prepovedi marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih na različne izide, povezane s kajenjem⁷

Pregledni članki

Sistematični pregled, objavljen leta 2015, je prvi, ki vključuje sistematični pregled dokazov o učinkih prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih. V pregled je vključenih pet raziskav, večina je kvantitativnih in ena kvalitativna. Avtorji zaključujejo, da je v državah s prepovedjo razstavljanja tobačnih izdelkov stopnja impulzivnih nakupov manjša ter da uvedba te prepovedi lahko prispeva k zmanjšanju vrstniškega precenjevanja kajenja med otroki, kar lahko pomembno vpliva na denormalizacijo kajenja. Ni pa dokazov, da bi prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih privedle do zmanjšanja prevalence kajenja, kar ni presenetljivo, saj v tem času ni bilo raziskav, ki bi govorile o učinkih ukrepa po več kot enem letu. Prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih bodo najverjetneje učinkovale na kadilsko vedenje skozi denormalizacijo kajenja in zagotavljanjem okolja, ki podpira opušcanje kajenja, zato lahko pričakujemo učinke ukrepa šele po daljšem časovnem obdobju (Robertson in drugi 2015).

Ocena vplivov prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih s pomočjo simulacijskega modela kaže na približno 16 % znižanje prevalence kajenja od 2014 do 2065 ter preprečitev številnih smrti in bolezni, pripisljivih kajenju. Ocena kaže, da se učinki na prevalenco kajenja večajo s časom, kar je posledica dlje trajajočega učinka na začetke in opušcanje kajenja. Avtorji navajajo, da se bodo projekcije modela še izboljšale ob dostopnosti več longitudinalnih in dolgoročnejših raziskav na tem področju (Levy in drugi 2015).

Posamične raziskave o učinkih prepovedi marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih na otroke, mladostnike in mlade odrasle

V sedemnajstih objavah je opisanih trinajst raziskav, ena prospektivna kohortna raziskava (Bogdanovica in drugi 2017), štiri eksperimentalne (Kim in drugi 2013b, Shadel in drugi 2015, Setodji in drugi 2018, Dunbar in drugi 2019) in osem presečnih raziskav z več ponovitvami (Irvine in Nguyen 2014, Dunlop in drugi 2015, Shang in drugi 2015, 2016, Edwards in drugi 2017a, Ford in drugi 2018, Lavery in drugi 2018, Van Hurck in drugi 2018, Ford in drugi 2019, Kuipers in drugi 2019, Pearce in drugi 2019, Haw in drugi 2020). Štiri raziskave izvirajo iz ZK (Bogdanovica in drugi 2017, Ford in drugi 2018, Lavery in drugi 2018, Ford in drugi 2019, Kuipers in drugi 2019, Pearce in drugi 2019, Haw in drugi 2020), štiri iz ZDA (Kim in drugi 2013b, Shadel in drugi 2015, Setodji in drugi 2018, Dunbar in drugi 2019), po ena pa iz Nove Zelandije (Edwards in drugi 2017a), Avstralije (Dunlop in drugi 2015) in Kanade (Irvine in Nguyen 2014). Ena od raziskav zajema 130 držav sveta (Shang in drugi 2015, 2016), druga pa 25 držav Evrope (Van Hurck in drugi 2018). Raziskave so bile izvedene med letoma 2007 in 2016. Dve sta bili izvedeni na nacionalno reprezentativnem vzorcu ciljnih skupin (Irvine in Nguyen 2014, Lavery in drugi 2018). Na nacionalno reprezentativnih vzorcih ciljnih skupin pa so osnovane tudi raziskave, ki uporabljajo podatke iz mednarodnih raziskav (Shang in drugi 2015, 2016, Van Hurck in drugi 2018). Prospektivna kohortna raziskava vključuje okoli 1000 mladostnikov, presečne od 1000 do več kot pol milijona mladostnikov, eksperimentalne pa od okoli 150 do preko 1200 mladostnikov. Vse raziskave vključujejo mladostnike, ena tudi mlade odrasle (Dunlop in drugi 2015).

⁷ Pri spremembah izidov (zvišanje, znižanje) navajamo statistično značilne spremembe.

Prospektivne kohortne raziskave

V prospektivni kohortni raziskavi so raziskovali učinke delne prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov (v velikih trgovinah, ne pa v manjših) na zaznano izpostavljenost razstavljenim izdelkom, dovzetnost za kajenje in kadilsko vedenje med angleškimi šolarji, starimi 11 do 16 let, eno leto po uvedbi delne prepovedi. Raziskovalci so zabeležili, da je delna prepoved povezana z zmanjšanjem zaznane izpostavljenosti razstavljenim tobačnim izdelkom, niso pa zabeležili povezav z dovzetnostjo za kajenje ali kadilskim vedenjem. Avtorji pripisujejo rezultate delni prepovedi in kratkemu obdobju spremljanja (Bogdanovica in drugi 2017).

Druge raziskave

V vseh navedenih eksperimentalnih raziskavah so bili udeleženci naključno razporejeni v eksperimentalno trgovino z razstavljenimi izdelki ali v trgovino brez razstavljenih izdelkov (stanje prepovedi razstavljanja izdelkov). V vseh raziskavah so beležili učinke neposredno po nakupih v trgovini (Kim in drugi 2013b, Shadel in drugi 2015, Setodji in drugi 2018, Dunbar in drugi 2019). V dveh eksperimentalnih raziskavah so med mladostniki, starimi 11 do 17 let, primerjali dovzetnost za kajenje glede na to, ali so bili v trgovini izpostavljeni razstavljenim tobačnim in povezanim izdelkom ali ne, in zabeležili, da je izpostavljenost razstavljenim tobačnim izdelkom pozitivno povezana z dovzetnostjo za kajenje (Shadel in drugi 2015, Setodji in drugi 2018). V naslednji eksperimentalni raziskavi so med mladostniki, starimi 13 do 17 let, merili vpliv oglasov in razstavljenih tobačnih izdelkov v eksperimentalni trgovini na zaznano dostopnost tobačnih izdelkov in poskuse nakupov. Mladostniki, ki so nakupovali v trgovini, v kateri ni bilo razstavljenih tobačnih izdelkov, so manj verjetno poskusili kupiti tobačni izdelek v primerjavi z mladostniki, ki so nakupovali v trgovini z razstavljenimi tobačnimi izdelki (Kim in drugi 2013b). V eni od eksperimentalnih raziskav pa so med mladostniki, starimi 11 do 17 let, zabeležili, da je izpostavljenost razstavljenim tobačnim izdelkom in elektronskim cigaretam povezana z dovzetnostjo za uporabo elektronskih cigaret (Dunbar in drugi 2019).

V dveh raziskavah so raziskovalci s podatki iz mednarodne raziskave primerjali razširjenost kajenja med mladostniki, starimi 11 do 17 let, v 130 državah sveta z ali brez prepovedi oglaševanja na prodajnih mestih. Primerjali so spremembe pred in po uvedbi prepovedi s podobnim obdobjem v državah brez ukrepa in pri tem upoštevali druge uvedene ukrepe nadzora nad tobakom v posamezni državi (Shang in drugi 2015, 2016). Prepoved oglaševanja na prodajnih mestih je bila povezana z zmanjšanjem eksperimentalnega kajenja (Shang in drugi 2015), zmanjšanjem trenutnega kajenja (štiri odstotne točke oziroma 27 % znižanje), trenutnega dnevnega kajenja (ena odstotna točka oziroma 35 % znižanje) (Shang in drugi 2016). Na podoben način so raziskovalci v drugi raziskavi uporabili podatke iz druge mednarodne raziskave za oceno učinkov prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov na kadilsko vedenje in zaznano dostopnost izdelkov med mladostniki, starimi 15 do 16 let, iz 25 držav Evrope. V obdobju od dveh do šestih let po uvedbi prepovedi so zabeležili za 15 % višje znižanje prevalence rednega kajenja v državah z uvedeno prepovedjo razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih v primerjavi s tistimi brez, pri zaznani dostopnosti tobačnih izdelkov pa niso zabeležili razlik (Van Hurck in drugi 2018).

V presečni raziskavi, izvedeni v letih 2012, 2014 in 2016 (zadnjič približno eno leto po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov) v ZK, so raziskovalci merili vplive prepovedi na dovzetnost za kajenje med mladostniki, starimi 11 do 16 let, ki niso nikoli kadili. Zabeležili so zmanjšanje dovzetnosti za kajenje, pa tudi zmanjšanje števila priklicanih tržnih znamk (Ford in drugi 2018, 2019). V Angliji pa so raziskovalci pred in 16 mesecev po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov med mladostniki, starimi 11 do 15 let, merili učinke prepovedi na ozaveščenost o cigaretah, dostop do cigaret in nakupe cigaret. Zabeležili so zmanjšanje izpostavljenosti razstavljenim izdelkom na prodajnih mestih, a vendar kljub visokemu spoštovanju zakonodaje ugotavljajo, da še vedno znatni odstotki mladostnikov poročajo o tem, da so videli razstavljene izdelke na prodajnih mestih. Zabeležili so tudi manj nakupov cigaret v trgovinah ter zmanjšanje navajanja trgovin kot običajnega vira cigaret (Lavery in drugi 2018).

V škotski presečni raziskavi, izvedeni v več valovih, beležijo, da so se po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov med mladostniki, starimi 12 do 17 let, zmanjšali izpostavljenost razstavljenim tobačnim izdelkom, tveganje za dovzetnost za kajenje in začetek kajenja, zaznana dostopnost tobačnih izdelkov, pozitivna stališča glede kajenja in precenjevanje kajenja med vrstniki in odraslimi, med mlajšimi mladostniki pa tudi ozaveščenost o tržnih znamkah. Popolna prepoved razstavljenih tobačnih izdelkov na Škotskem je bila učinkovita v zmanjšanju vidnosti tobačnih izdelkov in je združena z ugodnimi izidi na področju stališč in kadilskega vedenja. Vendar pa avtorji poudarjajo, da še vedno ostajajo prisotni namigi o prodaji tobaka, saj ostajajo enote za shranjevanje tobačnih izdelkov pri blagajnah vidne, pa tudi, da so elektronske cigarete verjetno zmanjšale učinek prepovedi (Kuipers in drugi 2019, Pearce in drugi 2019, Haw in drugi 2020).

V Novi Zelandiji so v presečni raziskavi v več valovih med 14- in 15-letnimi mladostniki merili vpliv prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih na s kajenjem povezana stališča in vedenje v času do dve leti po uvedbi prepovedi. Zabeležili so zmanjšanje dovzetnosti za kajenje, razširjenosti kajenja, začetkov kajenja, precenjevanja kajenja med vrstniki in načrtovanih nakupov na prodajnih mestih. Zmanjšala se je tudi pomembnost prodajnih mest kot običajnega vira cigaret, pogostost obiskovanja prodajnih mest in moč povezave med pogostostjo obiskovanja prodajnih mest in kadilskim statusom. Avtorji zaključujejo, da bo imela prepoved razstavljanja največji učinek na dovzetnost za kajenje in eksperimentiranje s kajenjem, manj pa na samo kajenje oziroma kadilce (Edwards in drugi 2017a).

Iz Avstralije poročajo o učinkih popolne prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih sedem mesecev do dve leti po uvedbi prepovedi (čas uvedbe ukrepa se namreč razlikuje v posamezni zvezni državi). V raziskavi so med 12 do 24 let starimi prebivalci merili učinke prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih na priklic izpostavljenosti razstavljenim tobačnim izdelkom, število poznanih tržnih znamk, precenjevanje odstotka kadilcev med vrstniki, zaznavanje sprejemljivosti kajenja med vrstniki, kadilsko vedenje (odstotek trenutnih kadilcev, odstotek tistih, ki eksperimentirajo s kajenjem, odstotek tistih, ki niso nikoli kadili) ter zaznavanje, da jih razstavljeni tobačni izdelki pripravijo do razmišljanja o kajenju oziroma nenačrtovanega nakupa. Po uvedbi prepovedi je prišlo do pozitivnih sprememb v vseh naštetih kazalnikih razen pri zaznavanju sprejemljivosti kajenja med vrstniki, ki se ni spremenilo (Dunlop in drugi 2015).

Na osnovi ponavljajočih se presečnih raziskav med leti 1999 in 2011 v kanadskih provincah, ki so uvedle prepoved razstavljanja tobačnih izdelkov med leti 2003 in 2009, ugotavljajo, da je ukrep privedel do zmanjšanja števila tedensko pokajenih cigaret med mladostniki in mladimi odraslimi, ne pa do sprememb prevalence kajenja ali namere za opustitev kajenja (Irvine in Nguyen 2014).

Posamične raziskave o učinkih prepovedi marketinga na prodajnih mestih na odrasle

V osmih objavah, ki izvirajo iz sedmih raziskav, izvedenih med leti 2005 in 2015, sta dve prospektivni kohortni raziskavi (Li in drugi 2013, 2015, Fleischer in drugi 2019), tri presečne z več ponovitvami (Irvine in Nguyen 2014, Carter in drugi 2015, Kuipers in drugi 2017), ena eksperimentalna (Kim in drugi 2014) in ena ekološka raziskava (He in drugi 2018). Ena od prospektivnih kohortnih raziskav je bila izvedena v ZDA, Kanadi, Avstraliji in ZK (Li in drugi 2013), a v eni od objav poročajo samo o podatkih iz raziskave v Kanadi (Fleischer in drugi 2019), druga prospektivna kohortna raziskava pa je potekala v Tajski in Maleziji (Li in drugi 2015). Presečne raziskave so potekale v Angliji (Kuipers in drugi 2017), Avstraliji (Carter in drugi 2015), Kanadi (Irvine in Nguyen 2014), eksperimentalna v ZDA (Kim in drugi 2014), ekološka pa vključuje podatke iz 77 držav sveta (He in drugi 2018). Ena prospektivna kohortna raziskava (Fleischer in drugi 2019) in dve presečni (Irvine in Nguyen 2014, Kuipers in drugi 2017) so bile izvedene na nacionalno reprezentativnih vzorcih ciljnih skupin. Prospektivne kohortne raziskave vključujejo med 1600 in 2000 kadilcev v posamezni državi (Li in drugi 2013, 2015) oziroma nekaj več kot 1000 kadilcev in bivših kadilcev v posameznem valu raziskave (Fleischer in drugi 2019), ena od presečnih vključuje 402

kadilca v dveh valovih (Carter in drugi 2015), druga med 60.000 in 70.000 odraslih prebivalcev Anglije pred in po uvedbi ukrepa (Kuipers in drugi 2017), tretja po 2000 prebivalcev, starih 15 let in več, iz vsake od osmih kanadskih provinc v posameznem valu (Irvine in Nguyen 2014) in eksperimentalna 1216 trenutnih kadilcev in bivših kadilcev, ki so nedavno opustili kajenje (Kim in drugi 2014).

Prospektivne kohortne raziskave

V nacionalno reprezentativni kohorti odraslih kadilcev v Kanadi prepoved razstavljanja tobačnih izdelkov ni bila povezana s spremembami v opuščanju kajenja ali relapsu po opustitvi kajenja. Ob zadnjem valu raziskave so imele posamezne kanadske province uvedene prepovedi razstavljanja od enega do približno šest let (Fleischer in drugi 2019). V isti prospektivni kohortni raziskavi so raziskovalci primerjali stanje v štirih državah, dve od teh (Kanada, Avstralija) sta imeli v posameznih zveznih državah oziroma provincah ob zadnjem valu raziskave uvedeno prepoved razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, in sicer do največ šest let (v nekaterih je bil ukrep uveden šele ob zadnjem valu raziskave). Raziskovalci ugotavljajo, da je prepoved razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih povezana z zmanjšanjem izpostavljenosti marketingu tobačnih izdelkov in zmanjšanjem impulzivnih nakupov (Li in drugi 2013). V drugi prospektivni kohortni raziskavi so primerjali izpostavljenost oglaševanju in razstavljanju tobačnih izdelkov v dveh državah, in sicer v Tajski, ki je imela ob zadnjem valu raziskave ta ukrep uveden že nekaj več kot pet let, in Maleziji, ki tega ukrepa ni uvedla. Raziskovalci ugotavljajo, da je prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih povezana z dosledno nižjimi ravnmi izpostavljenosti tem oblikam marketinga, do eliminacije izpostavljenosti pa ni prišlo (Li in drugi 2015).

Druge raziskave

V presečni raziskavi o učinkih delne prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih (le v večjih trgovinah) v Angliji raziskovalci ugotavljajo, da je po uvedbi prepovedi prišlo do znižanja prevalence kajenja, ki presega prej obstoječi trend zniževanja, medtem ko se posameznikova potrošnja cigaret ni spremenila. Raziskava je vključevala obdobje nekaj manj kot tri leta po uvedbi delne prepovedi. Znižanje prevalence ni bilo takojšnje po uvedbi ukrepa, ampak postopno, znašalo pa je 0,46 % letno nad obstoječim trendom. Avtorji navajajo, da bi lahko bilo znižanje posledica zmanjšanja impulzivnih nakupov, predvsem med kadilci, ki načrtujejo opustitev ali tistimi, ki so kajenje opustili pred kratkim (torej tistimi, ki pogosteje opravljajo impulzivne nakupe v primerjavi s kadilci, ki ne nameravajo opustiti kajenja oziroma ne poskušajo opustiti kajenja). Z zmanjšanjem impulzivnih nakupov se lahko verjetnost uspešne opustitve kajenja znatno izboljša. Manj verjetno pa je, da je do zniževanja prevalence prišlo tudi zaradi zmanjšanja začetka kajenja, čeprav po mnenju avtorjev tega ne gre v celoti izključiti. Prepoved razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih torej ni takoj aktivno spodbudila večjega števila kadilcev k opustitvi kajenja, pač pa odstranila spodbude za kajenje in oglaševanje ter imela učinek takrat, ko se je kadilec odločil opustiti kajenje, torej gre za postopen in dolgoročen učinek. Raziskava nakazuje tudi ugodne učinke ukrepa v smislu zmanjševanja neenakosti v kajenju (Kuipers in drugi 2017). Druga presečna raziskava je iz Avstralije in beleži spremembe v nakupovalnih navadah med odraslimi kadilci dva meseca pred in po uvedbi prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih. Po prepovedi se je zmanjšala izpostavljenost razstavljenim izdelkom (ne pa eliminirala), manj je bilo impulzivnih nakupov in navedb, da so razstavljeni tobačni izdelki vplivali na nakupovalne odločitve (Carter in drugi 2015). Na osnovi podatkov iz ponavljajočih se presečnih raziskav med leti 1999 in 2011 v kanadskih provincah, ki so uvedle prepoved razstavljanja med leti 2003 in 2009, avtorji ugotavljajo, da ukrep med prebivalci, stari 15 let in več, ni privedel do sprememb v prevalenci kajenja, številu tedensko pokajenih cigaret ali nameri za opustitev kajenja (Irvine in Nguyen 2014).

Eksperimentalna raziskava, ki vključuje obisk virtualne trgovine z razstavljenimi tobačnimi izdelki oziroma brez njih kaže, da kadilci v trgovini brez razstavljenih tobačnih izdelkov redkeje izkusijo močno željo po cigareti in manj verjetno opravijo nakup tobačnih izdelkov kot v trgovini z razstavljenimi tobačnimi izdelki. Posamezniki, ki so pred kratkim opustili kajenje, pa v trgovini brez razstavljenih

tobačnih izdelkov redkeje izkusijo močno željo po cigareti kot v trgovini z razstavljenimi tobačnimi izdelki (Kim in drugi 2014).

V ekološki raziskavi so avtorji primerjali podatke o prevalenci kajenja v 77 državah brez in s prepovedjo razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih v obdobju med letoma 2007 in 2014. Države so ukrep prepovedi uvajale med leti 2004 in 2013. Raziskovalci ugotavljajo, da dolgoročno popolna prepoved razstavljanja vodi v zmanjšanje odstotka dnevnih kadilcev za 7 % skupno, med moškimi za 6 % in ženskami 9 % (He in drugi 2018).

2.2.5 Dobre prakse na področju omejevanja in prepovedi marketinga na prodajnih mestih

Leta 2015 je SZO izdala pregled najboljših praks na področju omejevanja marketinga na prodajnih mestih, v katerem poroča o stanju v štirih državah, to so Irska, Norveška, Finska in ZK. V pregledu navajajo, da so sicer na voljo močni dokazi v prid prepovedim oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, a da je opravljenih le malo raziskav učinkov teh ukrepov v dejanskem življenju. Na Irskem so prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih uvedli julija 2009. Spoštovanje zakonodaje kmalu po uvedbi je bilo zelo visoko (97 %). Med odraslimi in mladostniki se je izpostavljenost razstavljenim izdelkom močno zmanjšala, prav tako precenjevanje kajenja med mladostniki. Prevalenca kajenja se v enem mesecu do manj kot pol leta po uvedbi ukrepa ni zmanjšala, prav tako ni bilo ukrepu pripisljivih sprememb v količinski prodaji cigaret. Na Norveškem je prepoved razstavljanja tobačnih izdelkov začela veljati januarja 2010, spoštovanje zakonodaje takoj po uvedbi je bilo visoko (92 %). Deset mesecev po uvedbi so ocenili, da je bolj verjetno pričakovati, da bo ukrep imel učinke na začetek kajenja, kot da bo povečal opuščanje kajenja. Na Finskem je začel ukrep prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov veljati januarja 2012. Stopnja spoštovanja ukrepa ni na voljo, uradna poročila govorijo o redkih kršitvah. Leto dni po uvedbi so odrasli kadilci poročali, da ukrep pri njih ni vplival na število ob eni priložnosti kupljenih cigaret ali na njihove kadilske navade. Približno polovica tistih, ki so kajenje opustili v zadnjih 12 mesecih pa je ocenilo, da jim je bil ukrep pri tem v pomoč. V ZK so prepoved razstavljanja v prodajalnah različnih velikosti uvedli ravno v času priprave publikacije, to je aprila 2015, zato o uvedbi in učinkih ukrepa ni na voljo več podatkov. Avtorji publikacije opozarjajo, da imajo vse štiri omenjene države, ne glede na velike dosežke na področju ukrepov na prodajnih mestih, vendarle dovoljene izjeme. Opozarjajo na izjeme v primeru specializiranih trgovin v vseh omenjenih državah, nekatere izjeme na trajektih, letalih, pristaniščih in letališčih ter izjeme v okviru prodaje preko interneta, ki je dovoljena v vseh omenjenih državah. Popolna prepoved oglaševanja in razstavljanja izdelkov v spletnih prodajalnah je uveljavljena le v dveh državah. Avtorji navajajo, da je v primeru še dovoljene prodaje preko interneta, potrebno prepovedati oglaševanje in razstavljanje izdelkov v spletnih prodajalnah, še boljši ukrep pa je prepoved prodaje preko interneta. Izjeme lahko najdemo tudi na področju prodaje igrač in sladkarij, ki spominjajo na tobačne izdelke, ter marketinga pripomočkov za kajenje. Celovita prepoved marketinga na mestih prodaje naj torej vključuje tudi imitacije tobačnih izdelkov in pripomočke za njihovo uporabo. V prepoved je potrebno vključiti tudi nove izdelke, kot so elektronske cigarete, saj oglaševanje in razstavljanje teh izdelkov na prodajnih mestih, ob siceršnji prepovedi marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, daje mešane signale kupcem in zmanjšuje učinke prepovedi pri tobačnih izdelkih. Le dve državi sta do aprila 2015 uvedli tudi prepoved marketinga imitacij in elektronskih cigaret, ena popolno, druga delno (SZO 2015).

2.2.6 Kazalniki učinkov prepovedi marketinga na prodajnih mestih

Vključene raziskave beležijo samoporočano ali objektivno merjeno izpostavljenost marketingu tobačnih izdelkov na prodajnih mestih (ozaveščenost o marketingu na prodajnih mestih, obiskovanje prodajnih mest z marketingom tobačnih izdelkov, ocena obsega marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, ozaveščenost o tržnih znamkah idr.), pri izidih pa stališča, prepričanja in različne kazalnike kadilskega vedenja vse od dovzetnosti za kajenje, začetka kajenja, trenutnega kadilskega statusa, opuščanja kajenja, (impulzivnih) nakupov, prevalence kajenja v populaciji, prodaje cigaret idr.

2.2.7 Aktivnosti tobačne industrije po uvedbi prepovedi razstavljanja, prodaja preko interneta

Tobačna industrija že dolga leta na različne načine spodbuja trgovce na prodajnih mestih, da promovirajo njihove izdelke. O tem, katere aktivnosti tobačna industrija izvaja po uvedbi prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov, je sicer na voljo le malo podatkov, a obstoječi kažejo na to, da tobačna industrija s spodbudami za trgovce nadaljuje (Stead in drugi 2018, Haw in drugi 2020).

Prodajalci v manjših trgovinah navajajo, da jim tobačna industrija nudi spodbude za vrsto aktivnosti. Ena od teh je, da obdržijo element za shranjevanje tobačnih izdelkov, saj nekateri trgovci ne vidijo razloga, da ohranijo zakrite izdelke na pomembnejšem mestu trgovine, industrija pa jih želi ohraniti. Spodbude nudijo za namestitev izdelkov, četudi so vidni le v procesu prodaje. Oboje vodi v povečanje možnosti naključne izpostavljenosti izdelkom. Spodbude nudijo tudi za doseganje določene ravni prodaje in da imajo trgovci določene tržne znamke na zalogi, s ciljem vzdrževanja dostopnosti izdelkov, preizkušanja novih tržnih znamk in promocije tržnih znamk, tudi novih. V industriji so še posebej zainteresirani, da imajo trgovci izdelke na zalogi, saj se bojijo, da bi se po prepovedi razstavljanja pogosteje zgodilo, da izdelkov ne bi bilo vedno na zalogi in bi se zmanjšala prodaja, saj po prepovedi razstavljanja ni potrebno, da so police vedno polne. Trgovce industrija smatra kot pomemben kanal za informiranje kupcev. Običajno so nagrajeni s točkami, ki jih lahko zamenjajo za darila ali denar, obstajajo pa tudi bolj dodelani programi zvestobe. Po uvedbi prepovedi razstavljanja je tobačna industrija prekinila manjšino pogodb s trgovci, odločitev o tem pa je bila najverjetneje osnovana na obsegu prodaje. A tudi te trgovce so prodajni predstavniki industrije obiskovali še naprej, le redkeje kot ostale (Stead in drugi 2018). Podobno kažejo podatki iz Nove Zelandije (New Zealand Herald 2016) in Kanade (Porter 2015). V Avstraliji ugotavljajo, da se tudi ceniki uporabljajo za promocijo izdelkov kupcem, saj so večinoma urejeni tako, da so na vrhu tiste tržne znamke, ki pripadajo določenemu proizvajalcu (Wakefield in drugi 2012). Prepoved razstavljanja torej ni eliminirala marketinga izdelkov na prodajnih mestih, ustrezen ukrep bi zato bila prepoved promocijske komunikacije med industrijo in trgovci v maloprodaji, poleg tega pa tudi zmanjšanje števila maloprodajnih mest in njihova prepoved na določenih lokacijah, npr. v bližini šol (Stead in drugi 2018).

SZO opozarja, da je prodajno mesto tobačnih izdelkov tudi internet, ki še vedno omogoča oglaševanje in promocijo tobačnih izdelkov, zato FCTC priporoča prepoved prodaje tobačnih izdelkov preko interneta (SZO 2017). Internet je pomemben vir izpostavljenosti marketingu tobačnih izdelkov. Raziskave iz ZDA kažejo, da izpostavljenost marketingu tobačnih izdelkov med mladimi preko interneta narašča, medtem ko upada izpostavljenost na prodajnih mestih in preko tiskanih medijev, je pa v letu 2012 izpostavljenost preko interneta še vedno redkejša kot preko drugih dveh kanalov (Agaku in drugi 2014). Naraščanje izpostavljenosti mladih marketingu tobačnih izdelkov preko interneta narašča tudi v Avstraliji (Dunlop in drugi 2016).

2.2.8 Zaključki

Marketing tobačnih izdelkov na prodajnih mestih povečuje verjetnost, da bodo otroci, mladostniki in mladi odrasli imeli pozitivna stališča glede kajenja, postali dovzetni za kajenje, začeli s kajenjem oziroma kadili. Med odraslimi pa je izpostavljenost marketingu na prodajnih mestih povezana z večjo verjetnostjo kajenja, impulzivnih nakupov, močne želje po kajenju, potrebe po nakupu, povezana je z večjo potrošnjo tobačnih izdelkov in z manjšo verjetnostjo uspešne opustitve kajenja. Pri tem so verjetno prisotne vzročne povezave, saj raziskave kažejo na odvisnost učinka od doze in na časovno zaporedje. Večja pogostost oziroma obseg izpostavljenosti sta povezani z večjimi učinki na omenjene kazalnike.

Raziskav o učinkih prepovedi marketinga na prodajnih mestih je manj (še posebej med odraslimi) in so novejšega datuma. Potrebni je več kakovostnih raziskav z manj pristranostmi, a že sedaj rezultati obstoječih večinoma kažejo na pozitivne učinke prepovedi marketinga na prodajnih mestih. Prepovedi marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih zmanjšajo izpostavljenost otrok, mladostnikov in mladih odraslih marketingu tobačnih izdelkov in so povezane z zmanjšanjem precejevanja kajenja med vrstniki. Raziskave s krajšim spremljanjem stanja po uvedbi prepovedi redko poročajo o pozitivnih spremembah v kadilskem vedenju otrok, mladostnikov in mladih odraslih, dlje trajajoče pa večinoma kažejo na zmanjšanje dovzetnosti za kajenje in ugodne spremembe različnih kazalnikov kadilskega vedenja, tudi prevalence kajenja. Med odraslimi je prepoved razstavljanja tobačnih izdelkov povezana z zmanjšanjem izpostavljenosti marketingu tobačnih izdelkov in z zmanjšanjem impulzivnih nakupov. Pri odraslih so podatki o učinkih prepovedi na kadilsko vedenje nedosledni, a vendar dolgoročno nakazujejo morebitno znižanje prevalence kajenja.ocene učinkov niso omejene le s trajanjem spremljanja, ampak tudi s tem, da je pogosto v istem času uvedenih več ukrepov nadzora nad tobakom in je učinke izključno enega ukrepa težko ali nemogoče določiti.

Odstranitev razstavljenih tobačnih izdelkov s prodajnih mest vpliva na kadilsko vedenje preko zmanjševanja spodbud za kajenje med kadilci in tistimi, ki so kajenje opustili pred kratkim, ter z zmanjševanjem oglaševanja preko razstavljenih embalaže tobačnih izdelkov. Zmanjšanje spodbud za kajenje lahko prepreči impulzivni nakup in s tem morda prepreči relaps oziroma zmanjša potrošnjo cigaret pri posamezniku. Zmanjšanje oglaševanja preko razstavljenih embalaže tobačnih izdelkov zmanjšuje zaznavo, da so tobačni izdelki dostopni, normalni in prepoznavni ter lahko prepreči začetek kajenja med mladimi. Kot kažejo podatki, ima ukrep prepovedi marketinških aktivnosti za tobačne izdelke na prodajnih mestih postopen učinek. Gre torej za dolgoročen ukrep, velikost učinkov pa je zmerna. Kot navajajo številni raziskovalci, bo imel ukrep učinek predvsem na začetek kajenja ter na uspešnost opustitve kajenja med kadilci, ki so se odločili, da kajenje opustijo.

Podatki podpirajo učinkovitost in smiselnost uvedbe prepovedi marketinških aktivnosti za tobačne izdelke na prodajnih mestih s ciljem zmanjševanja razširjenosti kajenja med mladostniki in mladimi odraslimi ter posledic kajenja. Raziskave med mladostniki kažejo, da mora učinkovita prepoved marketinških aktivnosti na prodajnih mestih vključevati vse oblike marketinga na prodajnih mestih ter da je smiselno v prepovedi vključiti različne oziroma vse izdelke, tudi elektronske cigarete.

Vendar pa številni raziskovalci tudi poudarjajo, da še vedno ostajajo prisotni namigi o prodaji tobaka, kajti enote za shranjevanje tobačnih izdelkov pri blagajnah ostajajo vidne, v procesu prodaje pa tudi izdelki. Zato tudi industrija še vedno nudi spodbude za ohranjanje prodajnih enot v trgovinah in celo za namestitve izdelkov v teh enotah. To je verjetno eden od razlogov (poleg morebitnih kršitev prepovedi), da raziskave beležijo, da po uvedbi prepovedi ni bila dosežena popolna eliminacija izpostavljenosti marketingu tobačnih in povezanih izdelkov na prodajnih mestih. Ukrepe bo torej potrebno dopolniti. Predlogi dopolnitve vključujejo poleg popolne prepovedi vseh vrst marketinga vseh različnih tobačnih in povezanih izdelkov še prepoved marketinga pomožnih izdelkov, prepovedi promocijske komunikacije med industrijo in trgovci v maloprodaji ter zmanjšanje števila in vrst prodajnih mest ter njihovih prepovedi na določenih lokacijah, npr. v bližini šol in zbirališč mladih.

2.3 PREPOVED KAJENJA V PREVOZNIH SREDSTVIH V PRISOTNOSTI MLADOLETNE OSEBE

Helena Koprivnikar

2.3.1 Uvod

Popolna prepoved kajenja je edini ukrep, ki zagotavlja ustrezno zaščito pred izpostavljenostjo tobačnemu dimu drugih, oziroma pred pasivnim kajenjem (Repace 2000). Številne države v svetu so že prepovedale kajenje v zaprtih javnih in delovnih prostorih in v teh okoljih pomembno zmanjšale izpostavljenost tobačnemu dimu. Po uvedbi omenjenih prepovedi so v teh državah prebivalci, še posebej otroci in mladostniki, izpostavljeni tobačnemu dimu prvenstveno v domačem bivalnem okolju in zasebnih prevoznih sredstvih. Za nadaljnje zmanjšanje izpostavljenosti tobačnemu dimu je torej potrebno ukrepe usmerjati predvsem v ti dve vrsti okolij. Eden od zakonodajnih ukrepov v smeri čim večje zaščite posebej ranljivih skupin, to je otrok in mladostnikov, je prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe (NIJZ 2015). Kajenje v tako majhnem prostoru, kot je avtomobilska kabina, privede do zelo visokih ravni škodljivih snovi iz tobačnega dima (tudi pri odprtem voznikovem oknu ali vključenem prezračevanju v avtomobilu), ki so lahko podobne tistim v zakajenem gostinskem lokalu ali celo višje (NIJZ 2015, Schober in drugi 2019).

Izpostavljenost tobačnemu dimu v prevoznih sredstvih po svetu

Podatki iz tujine kažejo, da je izpostavljenost otrok in mladostnikov tobačnemu dimu v prevoznih sredstvih pogosta in da znaten odstotek kadilcev kadi v avtomobilu tudi v prisotnosti otrok. V nadaljevanju navajamo nekaj najnovejših dostopnih podatkov iz drugih držav o izpostavljenosti otrok in mladostnikov tobačnemu dimu v avtomobilih.

V šestih evropskih državah (Grčija, Madžarska, Nemčija, Poljska, Romunija in Španija) je v letu 2016 61 % odraslih kadilcev navedlo, da v njihovih avtomobilih velja popolna prepoved kajenja, 23 % jih je poročalo o delni prepovedi, 16 % odraslih kadilcev pa v svojih avtomobilih dovoli kajenje. V primerjavi s kadilci, ki uveljavljajo popolno prepoved, so tisti, ki dovolijo kajenje v svojih avtomobilih, bolj verjetno kadilci z najnižjo stopnjo izobrazbe, brez otrok in tisti, ki pokadijo večje število cigaret na dan (Fu in drugi 2019).

V Angliji v letu 2016, po uvedbi prepovedi kajenja v avtomobilih v prisotnosti mladoletnih oseb, 1,6 % mladostnikov, starih 13 do 15 let, poroča o izpostavljenosti tobačnemu dimu v avtomobilih (Lavery in drugi 2020) oziroma po podatkih druge raziskave 86 % mladostnikov, starih 11 do 18 let, poroča, da v avtomobilih niso izpostavljeni tobačnemu dimu (Action on Smoking and Health United Kingdom (dalje ASH UK) 2018). Izpostavljenost mladostnikov tobačnemu dimu v avtomobilih je višja med mladostniki iz depriviligiranih skupin (Lavery in drugi 2020).

Za Wales so na voljo podatki za čas pred uvedbo prepovedi (2013/14). Devet odstotkov otrok, starih 10 do 11 let, iz družin, v katerih imajo avto, poroča o tem, da je kajenje dovoljeno v družinskem avtomobilu in 4 %, da so bili prejšnji dan v družinskem avtomobilu izpostavljeni tobačnemu dimu; odstotki so se v zadnjih nekaj letih sicer razpolovili. Otroci kadilcev pogosteje poročajo o izpostavljenosti tobačnemu dimu v družinskih avtomobilih. Med otroki, ki imajo vsaj enega starša kadilca, je 20 % otrok poročalo, da je kajenje v družinskem avtomobilu dovoljeno, o tem, da so bili prejšnji dan v družinskem avtomobilu izpostavljeni tobačnemu dimu pa 7 % (Moore in drugi 2014, 2015). Ko so otroke spraševali o izpostavljenosti tobačnemu dimu v kateremkoli vozilu, jih je 23 % odgovorilo, da so občasno, 4 % pa, da so tobačnemu dimu v kateremkoli vozilu izpostavljeni vsak dan. Izpostavljenost otrok tobačnemu dimu v avtomobilih je višja v družinah z nižjim socialno-ekonomskim položajem (Moore in drugi 2014).

Za Italijo so prav tako dostopni podatki pred uvedbo prepovedi kajenja v avtomobilih v prisotnosti otrok ali nosečnic. Ti kažejo, da je v letih 2011/12 v zasebnih prevoznih sredstvih kadilo okoli dve tretjini kadilcev, od teh približno petina tudi v prisotnosti otrok (Martinez-Sanchez in drugi 2014).

V ZDA večina, to je 80 % polnoletnih državljanov, v letih 2013/14 ni dovolila kajenja v svojih avtomobilih (Kruger in drugi 2016). Raziskava na priložnostnem vzorcu staršev je pokazala, da 42 % staršev, ki kadijo izključno cigarete, ne dovoli kajenja v družinskem avtomobilu. Med tistimi, ki pravil glede kajenja v družinskem avtomobilu nimajo, pa jih 59 % poroča, da se v avtomobilu kadi tudi v prisotnosti otrok (Drehmer in drugi 2019). O izpostavljenosti tobačnemu dimu v avtomobilih v zadnjih 7 dneh je v letu 2016 poročalo 21 % mladostnikov, starih 11 do 18 let (Agaku in drugi 2019).

V Kanadi je v letih 2016/17 o izpostavljenosti tobačnemu dimu v avtomobilih v zadnjih 30 dneh poročalo 26 % mladostnikov, starih 12 do 18 let (Azagba in drugi 2019).

V Novi Zelandiji je v letu 2015 20 % mladostnikov, starih 14 do 15 let, poročalo o tem, da so bili v vozilih izpostavljeni tobačnemu dimu, od teh 56 % ob treh ali več priložnostih (Edwards in drugi 2017b). Tudi v Novi Zelandiji ugotavljajo, da je izpostavljenost pogostejša med mladostniki iz družin z nižjim socialno-ekonomskim položajem in še posebej med tistimi, katerih vsaj eden ali oba starša kadita (Healey in drugi 2015).

Razširjenost ukrepa prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe v svetu

Ukrep prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti otroka ali mladoletne osebe so uvedle že številne države v Evropi. V ZK velja prepoved kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe od 2015 v Angliji in Wales-u ter od 2016 v Škotski in Severni Irski (ASH UK 2018). Različne oblike prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe (vrsta vozila, starost mladoletne osebe) veljajo tudi na Irskem (Vlada Irske 2019), v Franciji (Evropski potrošniški center Francija 2017), na Finskem (Hofverberg 2016), v Grčiji (Keep Talking Greece 2018), Cipru (NIJZ 2015) in Avstriji (Tourism Review 2019). V Italiji je prepovedano kajenje v prisotnosti mladoletne osebe ali nosečnice (Reuters 2016).

V ZDA so prepoved kajena v zasebnih prevoznih sredstvih uvedli v osmih zveznih državah: Vermont in Virginija za otroke, stare 8 let ali manj, Louisiana za stare 13 let ali manj, Arkansas 14 let ali manj, Utah 15 let ali manj, Maine 16 let ali manj in Kalifornija ter Oregon za 18 let in manj (Ameriški center za preventivo in nadzor bolezni 2018).

V Kanadi je kajenje v prevoznih sredstvih v prisotnosti otroka, mlajšega od 16 let, prepovedano v provincah British Columbia, Saskatchewan, Manitoba, Ontario, New Brunswick, Prince Edward Island, Newfoundland in Labrador ter Nova Scotia v prisotnosti osebe, mlajše od 19 let. Prepovedi niso uvedli v provinci Alberta, so pa tovrstne prepovedi prisotne v posameznih okrajih te province (Action on Smoking and Health Canada (dalje ASH Canada) 2018).

V Avstraliji so prepoved kajenja v avtomobilih z mladoletno osebo uvedli v vseh zveznih državah in teritorijih; v teritorijih Australian Capital Territory in Northern Territory ter v zveznih državah New South Wales, Queensland in South Avstralia v prisotnosti otrok, mlajših od 16 let, v zvezni državi Western Avstralia v prisotnosti otrok, mlajših od 17 let, ter v zveznih državah Tasmania in Victoria, v prisotnosti otrok, mlajših od 18 let (Scollo in Winstanley 2018).

Prepovedi kajenja v avtomobilih v prisotnosti otroka veljajo tudi v Bahrainu, v zasebnih prevoznih sredstvih v prisotnosti otroka, mlajšega od 12 let, v Južnoafriški republiki in v vseh avtomobilih s potniki na Mauritiusu (NIJZ 2015).

Namen poglavja

Namen poglavja je prikazati pregled objavljenih raziskav o učinkih ukrepa prepovedi kajenja v avtomobilih.

2.3.2 Metodologija in opis izbranih virov

Objave smo iskali v bazi *PubMed*. Uporabili smo iskalne ukaze »ban AND smoking AND car« ali »ban AND smoking AND cars« ali »ban AND smoking AND vehicle« ali »ban AND smoking AND vehicles«⁸ z omejitvijo na iskanje v naslovu in povzetku. Iskanja nismo časovno omejili, prav tako nismo postavili drugih omejitev, saj smo predvidevali, da bo na voljo manjše število člankov na to temo, obenem pa tudi nismo imeli predhodnih preglednih publikacij na to temo v Sloveniji. Na dan 16. 3. 2020 smo v bazi *PubMed* s posameznim iskalnim ukazom našli 122 objav. Po pregledu naslovov in povzetkov smo izbrali šest ustreznih člankov glede učinkov prepovedi, ki vključujejo stanje pred in po uvedbi ukrepa (Nguyen 2013, Murphy-Hoefer in drugi 2014, Elton-Marshall in drugi 2015, Patel in drugi 2018, Faber in drugi 2019, Lavery in drugi 2020). Po dodatnem iskanju po spletnih straneh in povezanih virih smo identificirali še en primeren vir (ASH UK 2018).

V sedmih člankih je opisanih sedem raziskav, vse so presečne z več ponovitvami, vsaj eno pred in eno po prepovedi kajenja v avtomobilih (Nguyen 2013, Murphy-Hoefer in drugi 2014, Elton-Marshall in drugi 2015, Patel in drugi 2018, ASH UK 2018, Faber in drugi 2019, Lavery in drugi 2020). Dve raziskavi izvirata iz Kanade (Nguyen 2013, Elton-Marshall in drugi 2015), tri iz ZDA (Patel in drugi 2018) in tri iz Anglije (ASH UK 2018, Faber in drugi 2019, Lavery in drugi 2020). Štiri raziskave iz Kanade in ZDA vključujejo nacionalno reprezentativne vzorce všolanih mladostnikov (Nguyen 2013, Elton-Marshall in drugi 2015, Patel in drugi 2018). Ena presečna raziskava iz ZDA vključuje polnoletne prebivalce (Murphy-Hoefer in drugi 2014). Presečna raziskava iz Anglije vključuje podatke za nacionalno reprezentativno skupino mladostnikov, ostali podatki o raziskavi so skopi (ASH UK 2018). Drugi dve raziskavi iz Anglije vključujeta nacionalno reprezentativna vzorca otrok, prva otrok, starih do 15 let (Faber in drugi 2019), druga pa mladostnikov, starih 11 do 15 let (Lavery in drugi 2020). Posamezne raziskave natančneje opisujemo v nadaljevanju besedila.

2.3.3 Pregled učinkov prepovedi kajenja v avtomobilih v prisotnosti otroka ali mladoletne osebe⁹

Kanada

V Kanadi so med mladostniki, starimi 11 do 14 let, primerjali spremembe v izpostavljenosti tobačnemu dimu v avtomobilih pred in po uvedbi prepovedi ter primerjali sedem provinc z uvedeno prepovedjo in dve brez prepovedi. V vsakem valu raziskave je sodelovalo med 16.000 in 19.500 mladostnikov. V vseh provincah se je v obdobju raziskave, to je od 2004 do 2012, skupno zmanjšala izpostavljenost tobačnemu dimu v avtomobilih, a je bila v 2012 tobačnemu dimu v avtomobilih še vedno izpostavljena približno petina mladostnikov. Od treh provinc, ki so prve uvedle prepoved, so v eni po dveh in štirih letih po uvedbi ukrepa zabeležili zmanjšanje izpostavljenosti tobačnemu dimu v avtomobilih, v drugi po štirih letih, v tretji pa v tem obdobju niso zabeležili sprememb. V štirih provincah, ki so ukrep uvedle kasneje,

⁸ »prepoved IN kajenje IN avtomobil« ali »prepoved IN kajenje IN avtomobili« ali »prepoved IN kajenje IN prevozno sredstvo« ali »prepoved IN kajenje IN prevozna sredstva« ali »avtomobil brez tobačnega dima ALI avtomobili brez tobačnega dima ALI prevozno sredstvo brez tobačnega dima ALI prevozna sredstva brez tobačnega dima«.

⁹ Pri spremembah izidov (zvišanje, znižanje) navajamo statistično značilne spremembe.

raziskovalci niso zabeležili pomembnejših učinkov na obseg izpostavljenosti. V najuspešnejši provinci je bilo štiri leta po uvedbi prepovedi tobačnemu dimu v avtomobilih izpostavljenih še približno desetina mladostnikov. Avtorji menijo, da so lahko razlike v učinkih prepovedi med provincami z uvedenim ukrepom posledice razlik v siceršnji prisotnosti drugih strogih ukrepov nadzora nad tobakom. Provinca z najbolj izrazitimi učinki prepovedi je namreč tudi provinca z najstrožjimi ukrepi nadzora nad tobakom, v njej so prepoved kajenja v avtomobilih v prisotnosti otrok uvedli skupaj s celovitim programom ukrepov nadzora nad tobakom. Vendar pa raziskovalci ugotavljajo, da se je v nekaterih provincah začel obseg izpostavljenosti tobačnemu dimu v avtomobilih zmanjševati že pred uvedbo prepovedi, predvsem zaradi povečanega obsega javnih razprav o škodljivosti izpostavljenosti tobačnemu dimu v avtomobilih – odstotek izpostavljenih se je znižal tudi v provincah, ki prepovedi v obdobju raziskave niso uvedle (Elton-Marshall in drugi 2015). Omenjena raziskava vključuje več valov po uvedbi prepovedi in podatke za posamezne province (Elton-Marshall in drugi 2015), medtem ko malce starejša objava opisuje krajše obdobje po uvedbi prepovedi in ne vključuje podatkov za posamezne province (Nguyen 2013). Slednja vključuje podatke iz dveh presečnih raziskav z več ponovitvami v letih od 2004 do 2010, v katere je bilo skupno v obeh raziskavah in vseh valovih vključenih skoraj 200.000 otrok in mladostnikov, starih od 10 do 17 let. Zajema obdobje do največ treh let po uvedbi prepovedi leta 2008 v prvi od kanadskih provinc. Podatki iz obeh vključenih raziskav kažejo, da je prepoved privedla do zmanjšanja izpostavljenosti otrok tobačnemu dimu v avtomobilih. Raziskovalci so tudi analizirali, ali je prepoved kajenja v avtomobilih v prisotnosti otrok privedla do povečanja obsega kajenja v domačem bivalnem okolju in ugotovili, da se obseg kajenja tam ni spremenil. Med mlajšimi otroki raziskav o spremembah izpostavljenosti tobačnemu dimu v avtomobilih ni na voljo, vendar raziskovalci sklepajo, da so določen del mlajših starostnih skupin posredno zajeli tudi v okviru teh raziskav, saj mlajši bratci in sestrice najverjetneje potujejo skupaj s starejšimi. Poleg tega so starši verjetno bolj pozorni na zdravje mlajših otrok (Nguyen 2013).

ZDA

V Kaliforniji so uvedli prepoved kajenja v avtomobilih v prisotnosti mladoletne osebe 1. januarja 2008. V raziskavi med mladostniki, starimi od 11 do 18 let, so za obdobje treh let po uvedbi ukrepa analizirali, če in kako je prepoved povezana z izpostavljenostjo tobačnemu dimu v avtomobilih, samoporočano vseživljenjsko diagnozo astme in namero za kajenje v prihodnosti. Uporabili so podatke iz dveh presečnih raziskav, ki sta v šestih valovih skupno vključevali preko 300.000 mladostnikov. Izpostavljenost tobačnemu dimu v avtomobilih se je med pripravo ukrepa in po njegovi uvedbi v Kaliforniji zmanjšala. V istem obdobju je bilo znižanje izpostavljenosti v celotnih ZDA manjše, pri čemer je potrebno poudariti, da so bile v nekaterih drugih predelih ZDA tudi že prisotne podobne prepovedi. Zmanjšanje izpostavljenosti v Kaliforniji je bilo višje, kot bi pričakovali glede na pretekle časovne trende, zaznane v Kaliforniji in tudi v ZDA. Podobno kot v kanadskih provincah je prišlo do zmanjšanja izpostavljenosti že nekaj časa pred uvedbo, v času priprave ukrepa. To avtorji pripisujejo večanju ozaveščenosti javnosti glede škodljivosti pasivnega kajenja ob intenzivnejših javnih razpravah in obveščanju v obdobju pred uvedbo ukrepa. Prepoved kajenja v avtomobilih v prisotnosti mladoletne osebe je bila povezana tudi z zmanjšanjem samoporočane vseživljenjske diagnoze astme in namere za kajenje v prihodnosti. Avtorji zaključujejo, da bo v skladu s pričakovanji ukrep pozitivno vplival na zdravje mladostnikov (Patel in drugi 2018). Druga raziskava iz ZDA vključuje polnoletne prebivalce. Analizira prevalenco samoporočanih pravil glede kajenja v avtomobilih in domačem bivalnem okolju pred in po uvedbi prepovedi kajenja v avtomobilih v prisotnosti osebe, mlajše od 16 let. Raziskavo so izvedli v zvezni državi Maine, ki je prepoved uvedla 1. septembra 2008. V vse štiri valove raziskave je bilo vključenih preko 13.000 prebivalcev. Odstotek prebivalcev, ki je poročal o pravilih prepovedi kajenja v svojih avtomobilih, se je po uvedbi prepovedi zvišal, kar je veljalo v vseh treh letih po uvedbi prepovedi. Do zvišanja odstotka je prišlo med ženskami in tistimi, ki živijo v gospodinjstvih z otroki. Po uvedbi prepovedi kajenja v avtomobilih se je zvišal tudi odstotek tistih, ki prepovedujejo kajenje v svojem domačem, bivalnem okolju. Avtorji navajajo, da je eden izmed razlogov za uspeh ukrepa tudi deset mesečna komunikacijska kampanja za zvišanje ozaveščenosti javnosti o škodljivih učinkih izpostavljenosti tobačnemu dimu. Še vedno pa precejšen

odstotek prebivalcev dovoli kajenje v avtomobilu, kadar otroci in mladostniki niso prisotni, kar pa je prav tako problematično zaradi izpostavljenosti škodljivim snovem iz tobačnega dima (t. i. »thirdhand smoke«) (Murphy-Hoefer in drugi 2014). Nikotin in druge snovi iz tobačnega dima po koncu kajenja namreč še dolgo časa ostajajo na različnih površinah, reagirajo z drugimi škodljivimi snovmi v zraku in tvorijo strupeno mešanico, ki vsebuje tudi rakotvorne snovi. Škodljive snovi prodrejo globoko v različne materiale in se sproščajo v zrak. Vdihavanje, prenos preko kože ali zaužitje te mešanice predstavlja tveganje za zdravje, še posebej za otroke, ki so tem škodljivim snovem lahko obsežneje izpostavljeni kot odrasli, saj so bolj verjetno v kontaktu z različnimi površinami ali predmeti, katerih se dotikajo in jih dajejo v usta. Škodljive snovi se s časom nalagajo, ostajajo na površinah še dolgo po prenehanju kajenja in jih ni možno odstraniti z normalnim čiščenjem, prezračevanjem ali odpiranjem oken. Dolgoročni učinki tovrstne izpostavljenosti na zdravje še niso raziskani (Jacob in drugi 2017, Díez-Izquierdo in drugi 2018).

Anglija

V Angliji so prepoved kajenja v zasebnih prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe uvedli 1. oktobra 2015. Eno leto po uvedbi ukrepa so zabeležili, da se je odstotek mladostnikov, starih od 11 do 18 let, ki poročajo, da niso izpostavljeni tobačnemu dimu v zasebnih prevoznih sredstvih, zvišal s 83 % pred uvedbo prepovedi na 86 % po uvedbi prepovedi, pri čemer ni podatka, ali gre za statistično značilno spremembo. Raziskava je vključevala nekaj več kot 2300 mladostnikov, podatki o njej pa so skopi (ASH UK 2018). V drugi raziskavi, ki vključuje podatke za posamezna leta od 2008 do 2017 (več let pred uvedbo ukrepa in približno dve leti po uvedbi), so analizirali učinke ukrepa na izpostavljenost tobačnemu dimu in zdravje dihal pri otrocih v starosti do 15 let. V raziskavo so v vseh njenih desetih valovih vključili skupno skoraj 21.100 otrok. Pokazala je, da uvedba prepovedi kajenja v zasebnih prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe v Angliji ni povezana z dokazljivimi izboljšanimi v zdravju dihal ali obsegu izpostavljenosti tobačnemu dimu v avtomobilih med otroki te starosti. Avtorji navajajo, da je potrebno pri interpretaciji rezultatov upoštevati, da je bila ta prepoved uvedena v okolju z že dlje časa obstoječimi obsežnimi ukrepi prepovedi kajenja v vseh zaprtih javnih in delovnih prostorih, ki so že pred uvedbo prepovedi kajenja v avtomobilih privedle do sprememb norm in tudi postopnega znižanja kajenja v zasebnih prevoznih sredstvih v prisotnosti otrok. Avtorji dodatno navajajo, da so intervali zaupanja pri odstotkih izpostavljenosti tobačnemu dimu v zasebnih prevoznih sredstvih zelo široki in da dodatne ocene podatkov nakazujejo, da je lahko prišlo do 23 % relativnega zmanjšanja izpostavljenosti po uvedbi ukrepa, kar je skladno z ostalimi raziskavami na tem področju. Navajajo, da je bilo po uvedbi prepovedi tobačnemu dimu v zasebnih prevoznih sredstvih redno izpostavljenih 6 % otrok te starosti, pred uvedbo pa 9 %, kar med drugim tudi kaže, da je spoštovanje prepovedi nepopolno in v močnem nasprotju z visoko stopnjo spoštovanja prepovedi kajenja v zaprtih javnih in delovnih prostorih, ki je bila uvedena leta 2007 (98 %). To avtorji pripisujejo predvsem šibkemu izvrševanju prepovedi in poudarjajo, da bi bilo prepoved lažje izvrševati, če bi bila splošna (Faber in drugi 2019). Najnovejša objavljena raziskava vključuje tri presečne raziskave v letih 2012, 2014 in 2016; zadnja je beležila stanje po uvedbi prepovedi oktobra 2015. Raziskava vključuje mladostnike, stare 11 do 15 let. Raziskovalci so se odločili, da posebej analizirajo podatke za mladostnike, stare 13 do 15 let, ki so o izpostavljenosti poročali sami. O izpostavljenosti mladostnikov, starih 11 ali 12 let, so namreč poročali njihovi skrbniki, kar bi lahko privedlo do podcenjevanja izpostavljenosti. Raziskava je pokazala, da se je po prepovedi kajenja v avtomobilih v prisotnosti mladoletne osebe odstotek izpostavljenih mladostnikov, starih 13 do 15 let, v Angliji znižal absolutno za 4,1 % (2012: 6,3 %; 2014: 5,9 %; 2016: 1,6 %) oziroma relativno za 72 %. Ko so raziskovalci analizirali celotno skupino mladostnikov, torej starih 11 do 15 let, so prav tako zabeležili znatna znižanja izpostavljenosti po uvedbi prepovedi (Lavery in drugi 2020).

2.3.4 Kazalniki učinkov prepovedi kajenja v avtomobilih v prisotnosti otroka ali mladoletne osebe

V raziskavah so najpogosteje ugotavljali spremembe v obsegu izpostavljenosti otrok in mladostnikov tobačnemu dimu v avtomobilih (Nguyen 2013, Elton-Marshall in drugi 2015, Patel in drugi 2018, ASH UK 2018, Faber in drugi 2019, Lavery in drugi 2020). Proučevali pa so tudi spremembe v obstoju pravil glede kajenja v zasebnih avtomobilih (Murphy-Hoefer in drugi 2014), obsegu izpostavljenosti tobačnemu dimu v domačem bivalnem okolju (Nguyen 2013) ter obstoju pravil glede kajenja v domačem bivalnem okolju (Murphy-Hoefer in drugi 2014). V maloštevilnih raziskavah so spremljali druge kazalnike, kot so različni učinki na zdravje dihal (Patel in drugi 2018, Faber in drugi 2019) in namera za kajenje v prihodnosti (Patel in drugi 2018).

2.3.5 Zaključki

Na voljo je majhno število raziskav o učinkih prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe. Večina raziskav po uvedbi prepovedi beleži zmanjšanje izpostavljenosti otrok in mladostnikov tobačnemu dimu v prevoznih sredstvih. Učinki se lahko pokažejo v zelo različnih obdobjih, že v času pred uvedbo ukrepa (zaradi zvečanja medijske prisotnosti in razprav), kmalu po uvedbi ali do nekaj let po uvedbi ukrepa. Dve raziskavi sta proučevali spremembe v zdravju dihal med otroki in mladostniki, ugotovitve so nedosledne, nobena pa ne poroča o poslabšanju zdravja dihal. Raziskava med odraslimi je po uvedbi ukrepa zabeležila zvišanje odstotka tistih, ki v svojih avtomobilih prepovedujejo kajenje. Podatki iz dveh raziskav tudi kažejo, da se ob uvedbi prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe ne zveča obseg kajenja oziroma izpostavljenosti v domačem bivalnem okolju.

Pomembno je strogo izvrševanje prepovedi, ki bi ga lažje dosegli s splošno prepovedjo kajenja v prevoznih sredstvih, kar je smiselno tudi s stališča varnosti v prometu. Kajenje v prevoznem sredstvu namreč zmanjšuje zbranost voznika, njegovo odzivnost na stanje na cesti in zviša tveganje za udeležbo v prometnih nezgodah (Mangiaracina in Palumbo 2007, Ryb in drugi 2007, Hutchens in drugi 2008, Iacobelli in drugi 2008, Bakiri in drugi 2013, Igarashi in drugi 2019), zato bi bilo s stališča varne vožnje smiselno po vzoru prepovedi uporabe mobilnega telefona med vožnjo prepovedati tudi kajenje med vožnjo nasploh, ne le v prisotnosti mladoletnih oseb (NIJZ 2015). Prepoved kajenja v prevoznih sredstvih naj poleg klasičnih tobačnih izdelkov za kajenje vključuje tudi elektronske cigarete in nove tobačne izdelke, v katerih se tobak segreva, saj tudi uporaba teh zvišuje raven škodljivih snovi v avtomobilski kabini (Schober in drugi 2019).

Prepoved kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe je potrebno dodatno podpreti s programi in aktivnostmi, kot so komunikacijske kampanje, programi ozaveščanja in svetovanja staršem (vključno s podporo za opuščanje kajenja), da poskrbijo za domače bivalno okolje in prevozna sredstva brez tobačnega dima pa tudi aerosola elektronskih cigaret in novih tobačnih izdelkov.

2.4 PREPOVED AROM V TOBAČNIH IZDELKIH

Helena Koprivnikar

2.4.1 Uvod

Tobačni izdelki vsebujejo veliko število različnih dodatkov, med njimi so pomembnejše arome. Arome povečajo privlačnost tobačnih izdelkov in kajenja. Kajenje tobačnih izdelkov z aromami je prijetnejše, manj neprijeten je tudi začetek kajenja, kajti arome izboljšajo okus in vonj tobačnih izdelkov ter zmanjšajo rezkost in dražilnost tobačnega dima. Arome tako lahko povečajo potrošnjo tobačnih izdelkov, spodbujajo začetek kajenja, vztrajnost uporabe tobačnih izdelkov in odvrčajo od opušcanja kajenja. Izdelki z aromami so še posebej namenjeni določenim ciljnim skupinam, predvsem mladim, kadilcem začetnikom ter ženskam; tem skupinam se tudi obsežno tržijo (Koprivnikar 2013, NIJZ 2015, Kostygina in drugi 2016).

Ukrep prepovedi arom v tobačnih izdelkih smo v letu 2013 že natančneje pregledali, da bi podkrepili predlog uvedbe prepovedi arom v Sloveniji z argumenti, ki temeljijo na dokazih (Koprivnikar 2013, NIJZ 2015). V tistem času so bili tovrstni ukrepi marsikje sveže uvedeni, zato še ni bilo na voljo veliko podatkov o vplivu ukrepa na potrošnjo tobačnih izdelkov ali prevalenco kajenja. Na voljo so bili omejeni podatki iz Kanade, kjer so leta 2010 uvedli prepoved arom v cigaretah in malih cigarah, z izjemo mentola. V Kanadi se je po uvedbi prepovedi zmanjšal odstotek kadilcev med mladostniki in odstotek mladostnikov, ki so že kdaj poskusili kaditi. Zabeležili so tudi ugodne spremembe v rabi malih cigar med mladostniki, kar je bil prav tako cilj prepovedi, saj so bile v Kanadi male cigare z aromami še posebej popularne med mladostniki. Koliko je prepoved arom prispevala k tem spremembam ni jasno oziroma ocenjeno, prav tako pa ni jasno, kako vpliva na te spremembe dejstvo, da je bil takrat mentol v Kanadi še vedno dovoljen kot izjema. V drugih starostnih skupinah po prepovedi niso zabeležili pomembnega znižanja rabe malih cigar in cigarilosov (Koprivnikar 2013).

Razširjenost uporabe tobačnih izdelkov z aromami

Pri spremljanju uporabe tobačnih izdelkov z aromami se večinoma ločeno spremlja tobačne izdelke z aromo mentola in tiste z drugimi aromami. Razlog za to je predvsem v tem, da v do sedaj sprejete prepovedi arom večinoma mentol ni bil vključen. Podatki o uporabi tobačnih izdelkov z aromami so na voljo predvsem iz ZDA in Kanade, od drugod pa precej manj.

Razširjenost uporabe cigaret z mentolom se zelo razlikuje med državami. Med kadilci ponekod polovica vseh kadi cigaret z mentolom, drugje pa le zanemarljivi odstotki. Največ raziskav je na voljo o trendih kajenja cigaret z mentolom v ZDA, kjer odstotek kadilcev cigaret z mentolom narašča. Iz drugih držav je na voljo malo podatkov. Raziskave kažejo, da praviloma mlajši in ženske (skupno v primerjavi z moškimi in mlajše ženske v primerjavi z moškimi iste starosti) pogosteje kadijo cigarete z mentolom (SZO 2016).

V EU je po podatkih raziskave *Eurobarometer* iz leta 2017 med prebivalci, starimi 15 let in več, ki mesečno ali pogosteje kadijo cigarete, 8 % takih, ki kadijo cigarete z mentolom in 7 % takih, ki kadijo cigarete z drugimi aromami. Odstotki kadilcev cigaret z mentolom so višji med ženskami, občasnimi kadilci, kadilci z višjim socialno-ekonomskim položajem in kadilci iz mlajših starostnih skupin (11 % v starostni skupini 15 do 24 let, 5 % v najstarejši starostni skupini, to je 55 let ali več). Odstotki tistih, ki kadijo cigarete z mentolom, se zelo razlikujejo med posameznimi državami članicami, in sicer segajo od 2 % v Sloveniji in Cipru, do 24 % na Finskem. Odstotki kadilcev cigaret z drugimi aromami se med državami članicami prav tako zelo razlikujejo in znašajo od 0 % v Sloveniji in Cipru, do 27 % na Danskem (Evropska komisija (dalje EK) 2017). Po podatkih raziskave *Eurobarometer* iz leta 2014 je aroma pri kadilcih pomemben dejavnik pri izbiri tržne znamke. Tudi odstotek trenutnih in bivših kadilcev, starih 15 let in več, ki navajajo, da so arome pomemben dejavnik izbora tržne znamke, se med državami članicami zelo razlikuje. Najnižji je v Sloveniji in Hrvaški (18 %), najvišji pa na Švedskem (50 %) in Madžarskem

(57 %). Višji odstotek je v najmlajši starostni skupini (15 do 24 let), kjer se giblje od 14 % na Cipru do 60 % na Madžarskem, medtem ko v Sloveniji znaša 22 % (EK 2014a).

V ZDA od leta 2009 velja prepoved značilnih sladkih in sadnih arom v cigaretah, delih cigaret (tobak, filter in papir) in cigaretnem dimu, ne velja pa prepoved tobačnih arom ali mentola (Ameriški vladni urad za hrano in zdravila, *angl.* U.S. Food and Drug Administration (dalje FDA) 2019). Raziskava o uporabi izdelkov z aromami med polnoletnimi uporabniki različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret kaže, da je uporaba izdelkov z aromami v letih 2014 in 2015 znatna. Izdelke z aromami je uporabljalo 41 % vseh uporabnikov, med njimi je največ uporabnikov vodnih pip (87 %) in elektronskih cigaret (65 %), sledijo uporabniki brezdimnih tobačnih izdelkov (51 %) ter kadilci cigaret (33 %) in cigar (28 %). Odstotek uporabnikov izdelkov z aromami je višji med ženskami kot moškimi, pada s starostjo (18 do 24 let: 59 %; 65 let in več: 32 %), nižji pa je tudi med uporabniki z višjim socialno-ekonomskim položajem (Odani in drugi 2019). Da so odstotki uporabnikov izdelkov z aromami višji med mlajšimi starostnimi skupinami, kaže več raziskav (Villanti in drugi 2017b, Rose in drugi 2019). Med mladimi je prav aroma najpomembnejši razlog za uporabo določenega izdelka. O tem, da so ob prvi uporabi izbrali izdelek z aromo, je med tistimi, ki so kadarkoli v življenju uporabili tobačni izdelek ali elektronske cigarete, v letih 2013 in 2014, poročalo 81 % mladostnikov, starih od 12 do 17 let, 86 % mladih odraslih (18 do 24 let) in 54 % odraslih, starih 25 let in več. Višji odstotek med mladimi raziskovalci pripisujejo večji dostopnosti različnih izdelkov z aromo v današnjem času v primerjavi s preteklostjo. Raziskava kaže, da so mladostniki in mladi odrasli uporabljali predvsem druge tobačne in povezane izdelke z aromami, ne cigarete, medtem ko so starejši večinoma uporabljali cigarete z mentolom (Villanti in drugi 2017b).

Najnovejši objavljeni podatki za leto 2018 za mladostnike, stare od 11 do 18 let, iz ZDA kažejo, da v zadnjih 30 dneh tobačne izdelke ali elektronske cigarete z aromami uporablja 12 % vseh mladostnikov oziroma 64 % uporabnikov tobačnih izdelkov ali elektronskih cigaret. Med uporabniki posameznih izdelkov je tiste z aromami uporabljalo 65 % uporabnikov elektronskih cigaret, 46 % kadilcev cigaret (opomba: to so cigarete z mentolom, druge arome v cigaretah v ZDA so prepovedane), 44 % kadilcev cigar, 38 % uporabnikov brezdimnih tobačnih izdelkov in 26 % kadilcev vodnih pip. Medtem ko se je v obdobju med leti 2014 in 2018 celokupni odstotek mladostnikov, ki so v zadnjih 30 dneh uporabljali vsaj en izdelek z aromami, znižal s 70 % na 64 %, pa se je v istem obdobju zvišala uporaba elektronskih cigaret z aromami (Cullen in drugi 2019).

V ZDA je bil leta 2015 v celokupni prodaji tobačnih in povezanih izdelkov (prodane enote) odstotek tistih z aromami znaten. Med vsemi prodanimi cigaretami je tistih z mentolom 33 %, med prodanimi cigarilosi manj kot 1 %, med malimi cigarami 19 %. Odstotek izdelkov z ostalimi aromami (brez mentola) je bil med cigarami 26 %, cigarilosi 48 % in malimi cigarami 22 %. Prodaja izdelkov z aromami se je od leta 2011 do 2015 zvišala. Ukrepi za omejevanje arom v tobačnih in povezanih izdelkih bi lahko znižali potrošnjo tobačnih izdelkov v ZDA (Kuiper in drugi 2018a). Tudi druge raziskave kažejo, da je uporaba tobačnih in povezanih izdelkov z aromami, znatna in da je potrebno prepovedi arom usmeriti v vse vrste izdelkov, torej različne tobačne izdelke in elektronske cigarete (Bonhomme in drugi 2016).

Ker so v ZDA od 2009 v cigaretah prepovedane različne značilne arome, ne pa tudi mentol, posebej spremljajo kajenje cigaret z mentolom. V raziskavah iz let 2012 do 2014 so med prebivalci, starimi 12 let in več, ugotovili, da cigarete z mentolom kadi 39 % vseh kadilcev cigaret, med leti 2008 in 2010 pa je bil ta odstotek nižji in je znašal 35 %. Najvišji odstotek kadilcev cigaret z mentolom je bil zabeležen v najmlajši starostni skupini (12 do 17 let: 54 %), odstotek se je zniževal z višanjem starostne skupine in bil najnižji v najstarejši starostni skupini (50 let in več: 33 %). V letu 2014 je med mladostniki in mladimi odraslimi odstotek kadilcev cigaret z mentolom presegel odstotek kadilcev cigaret brez mentola (Villanti in drugi 2016). V letih 2013 in 2014 je 43 % mladostnikov, starih od 12 do 17 let, ki so kadarkoli poskusili kaditi, navedlo, da so ob prvem kajenju cigaret kadili cigareto z mentolom. Mladostniki, ki so v zadnjih 30 dneh kadili cigarete z mentolom ali navedli tržno znamko cigaret z mentolom kot svojo najljubšo znamko cigaret, so bolj verjetno menili, da je cigarete z mentolom lažje kaditi kot običajne cigarete (Cohn in drugi 2019).

V Kanadi, kjer od leta 2009 naprej velja prepoved arom, razen mentola, v cigaretah, malih cigarah, določenih vrstah cigar in papirčkah za zvijanje, so v letih 2012 in 2013 zabeležili, da je 15 % všolanih mladostnikov, starih med 15 in 18 let, uporabljalo tobačne izdelke z aromami. Odstotek je bil višji med fanti kot dekleti. Avtorji zaključujejo, da tobačni izdelki z aromami privlačijo znaten odstotek mladostnikov navkljub takrat že obstoječim prepovedim arom (Bird in drugi 2017).

Razširjenost ukrepa prepovedi arom v tobačnih izdelkih v svetu

Številne države sveta so že uvedle različne oblike prepovedi arom v različnih tobačnih izdelkih. V državah članicah EU velja prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje (Evropski parlament in Svet 2014). V ZDA je Ameriška zvezna Uprava za hrano in zdravila (FDA) leta 2009 prepovedala značilne sladke in sadne arome v cigaretah, delih cigaret (tobak, filter in papir) in cigaretne dimu, ne velja pa prepoved tobačnih arom ali mentola (FDA 2019). V Kanadi so v cigaretah, malih cigarah, določenih vrstah cigar in papirčkah za zvijanje cigaret od leta 2009 naprej prepovedani vsi dodatki ali njihove kombinacije, ki imajo značilnosti arome ali poudarijo oziroma izboljšajo aromo, vključno z dodatki, ki so identificirani kot arome, razen mentola. Od začetka leta 2018 naprej velja prepoved tudi za aromo mentola v vseh tobačnih izdelkih (Kanadski zakon o tobaku in elektronskih cigaretah 2018). V Avstraliji velja prepoved sladkih in sadnih arom v cigaretah v zveznih državah Južna Avstralija, Novi Južni Wales in Tasmanija, v zvezni državi Viktorija pa so uvedbo ukrepa napovedali (Scollo in Winstanley 2018). Brazilija je leta 2012 uzakonila prepoved vseh arom v vseh tobačnih izdelkih, vendar pa se ukrep ni izvajal zaradi hudih nasprotovanj s strani industrije. V letu 2018 je brazilsko sodišče najvišje stopnje ukrep podprlo (CTFK 2018), a informacij o začetku izvajanja ukrepa nismo zasledili.

Namen poglavja

Namen poglavja je prikazati pregled objavljenih raziskav o učinkih arom ter njihovih prepovedi na kadilsko vedenje in potrošnjo tobačnih izdelkov.

2.4.2 Metodologija

Objave smo iskali v bazi *PubMed* z iskalnimi ukazi »flavour AND tobacco«, »flavor AND tobacco«, »flavour AND smoking«, »flavor AND smoking«, »ban AND flavour« in »ban AND flavor«¹⁰ z omejitvijo na iskanje v naslovu in povzetku za obdobje od 1. januarja 2010 naprej. Čas pred tem datumom pokriva predhodna pregledna publikacija (Koprivnikar 2013). Iskali smo članke o učinkih tobačnih izdelkov z aromami in učinkih prepovedi arom v tobačnih izdelkih na kadilsko vedenje in potrošnjo tobačnih izdelkov. Izključili smo članke, ki obravnavajo izključno arome v elektronskih cigaretah, novih tobačnih izdelkih ali brezdimnih tobačnih izdelkih. Na dan 13. 2. 2020 smo v bazi *PubMed* našli skupno 444 člankov; po pregledu naslovov in povzetkov, izločitvi neustreznih člankov in podvojitve smo izbrali skupno tri sistematične pregledne članke in 14 člankov. Po dodatnem iskanju po spletnih straneh in povezanih virih smo identificirali še štiri sistematične pregledne članke oziroma poročila ter devet člankov. Skupno tako opisujemo sedem sistematičnih preglednih člankov in poročil ter 23 člankov o učinkih tobačnih izdelkov z aromami in prepovedi arom v tobačnih izdelkih na kadilsko vedenje in potrošnjo tobačnih izdelkov. Članki so podrobneje predstavljeni v nadaljevanju besedila.

¹⁰ »aroma IN tobak«, »aroma IN kajenje«, »prepoved IN aroma«.

2.4.3 Učinki arom v tobačnih izdelkih na stališča, zaznave, namere in kadilsko vedenje¹¹

Pregledni članki – različne arome, razen mentola

Sistematični pregled, objavljen v letu 2016, vključuje 32 zelo raznolikih raziskav o vplivu različnih značilnih arom razen mentola na stališča in uporabo različnih tobačnih izdelkov ter elektronskih cigaret. V pregled so vključene raziskave vseh vrst iz ZDA, ki so bile objavljene do aprila 2014. Uporaba izdelkov z aromami je pogostejša v mlajših starostnih skupinah. Raziskave kažejo na verjetno pozitivno povezavo med uporabo izdelkov z aromami ter uporabo drugih tobačnih in povezanih izdelkov. Nakazuje se tudi pozitivna povezanost med uporabo izdelkov z aromami in nadaljevanjem uporabe tobaka. To pomeni, da imajo arome verjetno vlogo pri vzdrževanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov, ki pa je lahko različna pri različnih vrstah izdelkov. Zaznavanje izdelkov z aromami je bolj pozitivno kot zaznavanje izdelkov brez njih, tudi med tistimi, ki teh izdelkov ne uporabljajo. Arome namreč uporabniki različnih izdelkov, pa tudi tisti, ki tobačnih in povezanih izdelkov ne uporabljajo, smatrajo za privlačno lastnost izdelka. Avtorji zaključujejo, da raziskave kažejo na povezavo med aromami in uporabo tobačnih izdelkov med mladimi (Feirman in drugi 2016).

Sistematični pregledni članek, objavljen leta 2017, vključuje 40 člankov o vplivu različnih arom, razen mentola, na stališča, zaznave, namere, uporabo in opuščanje različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret do vključno aprila 2016. Vanj so bile vključene izključno kvantitativne raziskave, drugih omejitev izbora raziskav avtorji niso postavili. Večina raziskav je bila izvedenih med leti 2010 in 2016, med njimi jih več kot polovica izvira iz ZDA. Raziskave med mladimi in mladimi odraslimi, med dekleti in mladimi ženskami ter odraslimi, uporabniki ali neuporabniki različnih izdelkov so pokazale, da so izdelki z aromami ocenjeni kot privlačnejši in z boljšim okusom. Izdelki z aromami so bolj verjetno zaznani kot manj tvegani za zdravje, še posebej med mladimi. Arome so pomemben dejavnik izbire izdelka, tako med mladimi kot odraslimi, predvsem pa med ženskami. Uporabniki poudarjajo pomembnost možnosti izbire med različnimi aromami. Pri mladih in odraslih so z aromami povezana pozitivna pričakovanja in prepričanja. Arome so tako med mladimi kot tudi odraslimi, vendar še posebej med mladimi, najpogostejši ali eden najpogostejših razlogov za uporabo različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret (neprijetna aroma je lahko razlog za prenehanje uporabe izdelka). Večina mladostnikov poroča, da je bil prvi izdelek, ki so ga uporabili, izdelek z aromo, prav tako je večina uporabnikov različnih izdelkov v času raziskave uporabljala izdelke z aromami. Le dve vključeni raziskavi sta analizirali vpliv arom na napredovanje od začetka uporabe različnih izdelkov do rednejše uporabe. Obe kažeta na pozitivno povezavo, a gre za presečni raziskavi, kar pomeni, da ni možno sklepanje o vzročnih povezavah oziroma časovnem zaporedju dogodkov. Uporaba izdelkov z aromami je tako med mladimi kot odraslimi pozitivno povezana tudi z uporabo več različnih izdelkov ter negativno z opustitvijo uporabe izdelka. Avtorji zaključujejo, da arome igrajo ključno vlogo pri vplivih na zaznavanje in vzorce uporabe različnih tobačnih izdelkov, še posebej med mladostniki. Arome so, kot kaže, univerzalno in močno privlačne za mladostnike in mlade odrasle, ki nameravajo začeti z uporabo različnih tobačnih izdelkov ali z njimi eksperimentirajo. Ti mladostniki arome navajajo kot razlog za uporabo večine izdelkov, izdelke z aromami pa zaznavajo kot manj škodljive in imajo več pozitivnih pričakovanj ter stališč v zvezi z njimi. Uporaba izdelkov z aromami je pozitivno povezana z napredovanjem do rednega kajenja, uporabo več različnih izdelkov, kaže pa se tudi verjetna povezanost z manjšimi namerami opustitve. Dostopnost različnih arom lahko torej spodkopljaje napredek v zmanjševanju uporabe tobačnih izdelkov. Avtorji menijo, da so sicer potrebne nadaljnje raziskave, a da trenutno dostopni dokazi predstavljajo zadosten razlog za prepoved arom v večini tobačnih izdelkov za čim večjo zaščito mladih (Huang in drugi 2017).

¹¹ Pri spremembah izidov (zvišanje, znižanje) navajamo statistično značilne spremembe.

Sistematični pregled kvalitativnih raziskav, objavljen leta 2017, vključuje 20 raziskav o zaznavah in izkušnjah s tobačnimi izdelki in elektronskimi cigaretami z različnimi aromami, razen mentola, ki so bile objavljene do aprila 2016. Polovica raziskav izvira iz ZDA. Večina raziskav, ne glede na vrsto izdelka, beleži pozitivne zaznave izdelkov z aromami, predvsem med mladostniki in mladimi odraslimi. Glavni razlogi za privlačnost izdelkov z aromami so dostopnost in novost arom, povezava med določenimi aromami in relaksacijo, slastnost arom, možnost mešanja arom (predvsem pri elektronskih cigaretah) in možnost deljenja izdelkov z aromami v družbi. Raziskave kažejo, da so izdelki z aromami, razen cigaret, zelo privlačni mladostnikom in mladim odraslim. Izdelki z aromami se zaznavajo kot manj škodljivi v primerjavi s cigaretami. Anketiranci so v raziskavah navajali, da so jih arome spodbudile k eksperimentiranju oziroma začetku uporabe različnih izdelkov. Povezave med aromami in opuščanjem kajenja cigaret pa so nejasne (Kowitt in drugi 2017).

Pregledni članki – aroma mentola

Za aromo mentol je na voljo manj preglednih člankov, zato opisujemo tudi zaključke preglednega poročila o vplivu mentola na javno zdravje iz leta 2011, ki ga je pripravila komisija pri FDA. Zaključki poročila so:

- dostopnost cigaret z mentolom bolj verjetno povečuje eksperimentiranje z njimi, redno kajenje, verjetnost zasvojenosti in stopnjo zasvojenosti pri mladih ter verjetnost eksperimentiranja in rednega kajenja, in sicer nad pričakovano prevalenco v primeru, da ti izdelki ne bi bili dostopni;
- dostopnost cigaret z mentolom bolj verjetno zmanjšuje verjetnost opustitve kajenja med različnimi rasnimi in etničnimi skupinami;
- marketing cigaret z mentolom bolj verjetno povečuje prevalenco kajenja nad pričakovano prevalenco v primeru, da ti izdelki ne bi bili dostopni.

Za ostale morebitne zaključke takrat ni bilo na voljo zadostnega obsega podatkov in dokazov. Komisija je zaključila, da imajo cigarete z mentolom v ZDA škodljiv vpliv na javno zdravje, ker povečujejo število preprečljivih prezgodnjih smrti in preprečljivih smrti med kadilci. Odstranitev cigaret z mentolom s tržišča v ZDA bi torej privedla do koristi za javno zdravje (FDA 2011).

Leta 2016 je SZO izdala pregledno poročilo o mentolu v cigaretah. V njem navajajo, da je napačno zaznavanje, da so cigarete z mentolom varnejše oziroma manj škodljive kot cigarete brez mentola, redkejša kot v preteklosti, da pa so s cigaretami z mentolom povezane pozitivne zaznave v smislu blažjega in prijetnejšega dima oziroma okusa. Kajenje cigaret z mentolom je pogostejše med mladimi kadilci in kaže, da cigarete z mentolom spodbujajo eksperimentiranje med novimi kadilci in začetniki. Večina kadilcev, ki začne kaditi cigarete z mentolom, tudi nadaljuje z njimi do rednega kajenja. Med mladostniki in mladimi odraslimi cigarete z mentolom pogosteje kot tiste brez mentola, podpirajo prehod do rednega kajenja. Mladostniki, ki kadijo cigarete z mentolom, so bolj zasvojeni, kot tisti, ki kadijo cigarete brez mentola, podatki o zasvojenosti pri odraslih kadilcih cigaret z mentolom pa so nedosledni. Čeprav kadilci cigaret z mentolom prav tako pogosto kot kadilci cigaret brez mentola poskušajo opustiti kajenje, pa so pri tem manj uspešni, pri njih so pogostejši tudi relapsi (SZO 2016).

Sistematični pregled z meta-analizo, objavljen v letu 2017, je namenjen pregledu dostopnih dokazov glede vloge mentola pri začetku kajenja, zasvojenosti in opustitvi kajenja. Vključuje 82 objav do vključno začetka maja 2017. Raziskave kažejo, da je prevalenca uporabe izdelkov z mentolom najvišja v mlajših starostnih skupinah. Med mladimi v ZDA se prevalenca kajenja cigaret z mentolom ne znižuje kljub zniževanju prevalenca kajenja cigaret. Longitudinalne raziskave kažejo, da med mladimi kajenje cigaret z mentolom ob začetku kajenja olajša in pospeši prehod na redno kajenje. Velike reprezentativne raziskave dosledno kažejo na povezanost med mentolom in kajenjem mladih, tako glede smeri kot tudi velikosti povezanosti. Raziskave tudi kažejo, da mladi kadilci izdelkov z mentolom poročajo o večji zasvojenosti z nikotinom kot kadilci izdelkov brez mentola. Kadilci izdelkov z mentolom manj verjetno opustijo kajenje,

kljub povečanju števila poskusov opustitve. Avtorji zaključujejo, da obstajajo zadostni dokazi za podporo trditvam o pozitivni povezavi med kajenjem cigaret z mentolom in povečanjem začetka kajenja med mladimi, večjo zasvojenostjo z nikotinom in zmanjšanjem opuščanja kajenja (Villanti in drugi 2017a).

Meta-analiza, objavljena v letu 2019, obravnava povezanost med cigaretami z mentolom in opuščanjem kajenja. Vključuje 22 objav iz 19 raziskav iz ZDA. Meta-analiza ni pokazala na povezanost med uporabo cigaret z mentolom in opustitvijo kajenja. Pri analizi posameznih podskupin kadilcev pa je meta-analiza identificirala negativno povezanost pri temnopoltih prebivalcih (Smith in drugi 2019).

Kohortne raziskave

Prospektivna kohortna raziskava med mladimi odraslimi in odraslimi prebivalci iz ZDA je v času enoletnega spremljanja raziskovala povezanost med prvo uporabo tobačnega izdelka (cigarete, cigare, cigarilosi, cigare s filtri, vodne pipe, brezdimni tobak) ali elektronskih cigaret z aromo in kasnejšo uporabo tobaka, vključno s pogostostjo uporabe. Prva uporaba cigaret z aromo mentola ob prvem valu raziskave je bila pozitivno povezana z višjo prevalenco zmerne, pogoste, dnevne in trenutne redne uporabe cigaret v drugem valu raziskave v primerjavi s prvo uporabo cigaret brez mentola. Prva uporaba katerihkoli izdelkov z aromami je bila po enem letu spremljanja uporabnikov povezana s pogostejšo uporabo teh izdelkov v primerjavi s prvo uporabo izdelkov brez arom. Avtorji zaključujejo, da prva uporaba izdelka z aromami predstavlja tveganje za uporabo tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret, vključno s pogostejšo uporabo izdelka, tako med mladimi odraslimi kot odraslimi prebivalci (Villanti in drugi 2019).

V longitudinalni kohortni raziskavi na nacionalno reprezentativnem vzorcu skoraj 46.000 prebivalcev ZDA so raziskovalci zabeležili, da je med mladimi prva uporaba izdelka z aromo povezana s 13 % višjo prevalenco trenutne uporabe tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret, med odraslimi pa z 32 % višjo prevalenco trenutne uporabe teh izdelkov. Raziskovalci zaključujejo, da izdelki z aromami lahko privlačijo mlade in so začetni (startni) izdelki za kasnejšo redno uporabo tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret (Villanti in drugi 2017b).

V prospektivni kohortni raziskavi med mladostniki iz ZDA, starimi 11 do 16 let, so v času triletnega spremljanja raziskovali povezanost med kajenjem cigaret z mentolom in napredovanjem do utrjenega kajenja. Prikazali so pozitivno povezanost z nadaljevanjem kajenja do trenutnega kajenja, ne pa do utrjenega, pogostega kajenja (Nonnemaker in drugi 2019).

V prospektivni kohortni raziskavi med odraslimi iz ZDA so v času štiriletnega spremljanja raziskovali razlike v pojavnosti vsaj sedemdnevne abstinence od kajenja med kadilci cigaret z mentolom in kadilci cigaret brez arom. Preliminarni podatki kažejo, da med obema skupinama kadilcev v doseganju abstinence ni razlik (Feirman in drugi 2019).

V longitudinalni kohortni raziskavi na nacionalno reprezentativnem vzorcu preko 38.000 prebivalcev ZDA, starejših od 12 let, katere so spremljali eno leto, so raziskovalci zabeležili, da je prvo kajenje cigaret z mentolom, meto ali drugimi aromami povezano z višjimi obeti za trenutno kajenje cigaret v primerjavi s prvim kajenjem cigaret brez arom. Povezanost je prisotna v vseh starostnih skupinah. Poleg tega so med mladimi odraslimi in prebivalci, starejšimi od 25 let, zabeležili tudi, da je prva uporaba elektronskih cigaret, cigar, cigarilosov, cigar s filtrom, vodnih pip ali brezdimnega tobaka z aromo povezana z višjimi obeti za trenutno redno uporabo teh izdelkov, kot prva uporaba izdelkov brez arome. Avtorji zaključujejo, da so arome povezane z eksperimentiranjem mladih s tobačnimi izdelki in elektronskimi cigaretami, prva uporaba izdelka z aromo pa lahko predstavlja tveganje za nadaljnjo uporabo teh izdelkov (Villanti in drugi 2019a).

Presečne raziskave

Presečna raziskava iz leta 2010 je med mladostniki, starimi od 13 do 17 let, iz mesta New York zabeležila, da je verjetnost trenutnega kajenja 15-krat višja med tistimi, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete z mentolom ter da je verjetnost trenutnega kajenja skoraj 3-krat višja med mladostniki, ki so kadarkoli v življenju uporabili druge tobačne izdelke z aromami (Farley in drugi 2014).

Presečna raziskava iz leta 2012 na nacionalno reprezentativnem vzorcu odraslih iz ZDA je pokazala, da je 70 % uporabnikov tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret ob prvi uporabi uporabilo izdelek z aromo. Pri tistih, ki so prvič uporabili izdelek z aromo, so bili obeti za trenutno uporabo tobačnega izdelka ali elektronskih cigaret višji, kot pri tistih, ki ob prvi uporabi niso uporabili izdelka z aromo. Trenutni uporabniki izdelkov z aromami in tisti, ki so uporabili te izdelke ob prvi uporabi, so imeli v primerjavi s tistimi, ki so uporabljali izdelke brez arom, višje obete za uporabo več kot enega izdelka. Raziskava je pokazala, da možnost izbire izdelka z aromo vpliva na uporabo tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret (Smith in drugi 2016).

Presečna raziskava na nacionalno reprezentativnem vzorcu mladih odraslih in odraslih prebivalcev ZDA, starih od 18 do 44 let, je analizirala učinke cigaret z mentolom na zaznavanje tveganja ter uporabo malih cigar in cigariloso v aromami. Raziskava je pokazala na višje obete za kajenje malih cigar in cigariloso v aromami med dnevnimi v primerjavi z občasnimi kadilci cigaret z mentolom. Pozitivno zaznavanje arom je bilo povezano z višjimi obeti za kajenje malih cigar in cigariloso v aromami. Kajenje cigaret z mentolom in pozitivno zaznavanje določenih arom je torej povezano s kajenjem več različnih tobačnih izdelkov z aromami. V tobačnih izdelkih, ki niso cigarete, so anketiranci najpogosteje poročali o sladkih in sadnih aromah. Avtorji zaključujejo, da dostopnost arome mentola v cigaretah zvišuje tveganje za kajenje dveh ali več tobačnih izdelkov med kadilci cigaret ter da je potrebno prepovedati vse vrste različnih značilnih arom (Sterling in drugi 2016).

Presečna raziskava iz let 2014 in 2015 med polnoletnimi prebivalci ZDA kaže, da kadilci cigaret in cigar z aromami bolj verjetno kadijo redno in bolj verjetno prvič v dnevu kadijo že v času 30 minut po jutranjem zburanju. Tudi uporabniki elektronskih cigaret z aromami bolj verjetno uporabljajo elektronske cigarete redno, vsak dan (Odani in drugi 2019).

Presečna raziskava med mladostniki iz ZDA, starimi od 11 do 18 let, ki je potekala v dveh valovih v letih 2017 in 2018, je pokazala, da je v primerjavi s kajenjem cigaret brez mentola kajenje cigaret z mentolom povezano s pogostejšim kajenjem in namero za nadaljevanje kajenja (Azagba in drugi 2020).

Eksperimentalne raziskave

Med univerzitetnimi študenti iz štirih držav vzhodne mediteranske regije, starimi od 18 do 29 let, so bile v eksperimentalni raziskavi arome v večini primerov odločilni dejavnik za kajenje vodnih pip (Salloum in drugi 2018).

2.4.4 Učinki prepovedi arom v tobačnih izdelkih na stališča, zaznave, namere in kadilsko vedenje¹²

Pregledni članki

Glede učinkov prepovedi arom v tobačnih izdelkih na stališča, zaznave, namere ali kadilsko vedenje nismo našli objavljenih preglednih člankov.

¹² Pri spremembah izidov (zvišanje, znižanje) navajamo statistično značilne spremembe.

Učinki prepovedi v ZDA

V ZDA od leta 2009 velja prepoved značilnih sladkih in sadnih arom v cigaretah, delih cigaret (tobak, filter in papir) in cigaretnem dimu, ne velja pa prepoved tobačnih arom ali mentola (FDA 2019).

Presečna raziskava v več valovih je raziskovala učinke prepovedi arom v cigaretah (razen mentola) na kadilsko vedenje in uporabo različnih tobačnih izdelkov na nacionalno reprezentativnem vzorcu mladostnikov, starih od 11 do 18 let. Po prepovedi je raziskava med mladostniki zabeležila znižanje verjetnosti za trenutno kajenje cigaret in znižanje števila pokajenih cigaret na mesec, vendar pa tudi povečanje uporabe cigaret z mentolom, cigar in pip, kar kaže na to, da je prišlo do zamenjave med izdelki v smeri legalno dostopnih izdelkov z aromami. Kljub temu je bila med mladostniki verjetnost za uporabo katerekoli oblike tobaka nižja. Raziskava kaže na to, da je prepoved med mladostniki dosegla svoj pričakovani cilj, a v manjšem obsegu zaradi dostopnosti cigaret z mentolom in drugih tobačnih izdelkov z aromami. Avtorji zato predlagajo širitev prepovedi arom na mentol in druge tobačne in povezane izdelke (Courtemanche in drugi 2016).

Ponavljajoča se presečna raziskava o razširjenosti uporabe cigaret z mentolom med prebivalci, starimi 12 let in več, je pokazala, da se je med obdobjema 2008 in 2010 ter 2012 in 2014 prevalenca kajenja cigaret sicer znižala, a se je med vsemi kadilci cigaret zvišal odstotek kadilcev cigaret z mentolom. Zvišanje je bilo še posebej očitno v mlajših starostnih skupinah. Prevalenca kajenja cigaret z mentolom je med mladostniki in mladimi odraslimi v letu 2014 prvič preseгла prevalenco kajenja cigaret brez mentola (Villanti in drugi 2016).

V posameznih okrajih ZDA so sprejeli strožje prepovedi arom.

V mestu New York velja od novembra 2010 poleg zvezne prepovedi tudi prepoved prodaje cigariloso, majhnih cigar, tobaka za žvečenje ali njuhanje, tobaka za oralno uporabo, tobaka za pipe in tobaka za zvijanje z različnimi značilnimi aromami, razen mentola. Podatki o obsegu prodaje na drobno v dolarjih kažejo, da se je po uvedbi prepovedi znižala prodaja tobačnih izdelkov z aromami skupno, cigar z aromami, tobaka za pipe in za zvijanje z aromami, zvišala pa se je prodaja cigar brez arom in tobaka za pipe ter za zvijanje brez arom. Mladostniki so imeli v letu 2013 v primerjavi z letom 2010 za približno tretjino nižje obete za uporabo tobačnih izdelkov z aromami kadarkoli v življenju in za približno četrtno nižje obete za uporabo kateregakoli tobačnega izdelka, medtem ko se prevalenca trenutnega kajenja med mladostniki ni spremenila (Farley in Johns 2017). Ker je omenjena raziskava (Farley in Johns 2017) vključevala le prodajne podatke od omejenega števila trgovcev, prodajo v dolarjih in ni vključevala primerjave z okoljem brez prepovedi, so v drugi raziskavi prikazali učinke ukrepa na prodajo tobačnih izdelkov z aromami v enotah za obdobje od januarja 2010 do januarja 2014 (Rogers in drugi 2017). Prodaja izdelkov z aromami (cigar, tobaka za zvijanje in brezdimnega tobaka) skupno se je zmanjšala. Zmanjšanje prodaje so zabeležili že tik pred uvedbo ukrepa, hitrost zniževanja prodaje pa se je razlikovala med posameznimi izdelki. Prodaja tobaka za zvijanje z aromami in brezdimnega tobaka z aromami se je znižala na skoraj nič, medtem ko se je prodaja cigar z aromami najprej zmanjšala za nekaj več kot četrtno, se nato stabilizirala na dokaj visoki ravni in tri leta po uvedbi ukrepa začela naraščati. Avtorji iz podatkov raziskave niso mogli ugotoviti, kaj bi lahko bil razlog za to, da se prodaja cigar z aromami ni bolj znižala. Ugibajo, da sta k temu morda prispevala prodaja cigar z nejasnimi ali dvoumnimi opisi arom in nespoštovanje ukrepa, zato pozivajo k doslednejšemu izvajanju ukrepa. V primerjalnih okoljih niso zabeležili padca prodaje tobačnih izdelkov z aromami razen cigaret (Rogers in drugi 2017).

Januarja 2013 so v mestu Providence (Rhode Island) prav tako prepovedali prodajo drugih tobačnih izdelkov z aromami, razen mentola. Raziskovalci so nato ocenjevali obseg prodaje cigar, ki predstavljajo najvišji odstotek prodaje tobačnih izdelkov z aromami v maloprodaji. Primerjava obsega prodaje pred in po uvedbi ukrepa je pokazala na znižanje prodaje cigar v mestu Providence, v ostalih delih države pa se je v istem obdobju prodaja cigar zvišala (Rogers in drugi 2019).

Učinki prepovedi v Kanadi

Od leta 2009 dalje v Kanadi velja prepoved arom, razen mentola, v cigaretah, malih cigarah, določenih vrstah cigar in papirčkah za zvijanje, od začetka leta 2018 pa velja prepoved mentola (Kanadski zakon o tobaku in elektronskih cigaretah 2018). Na voljo so le raziskave učinkov prepovedi, uveljavljene leta 2009.

V presečni raziskavi na nacionalnem vzorcu mladostnikov, starih 14 do 18 let, so raziskovalci analizirali razširjenost uporabe cigarilosoov in običajnih cigar pred in po uvedbi prepovedi leta 2009. Po prepovedi se je med mladostniki zmanjšala uporaba malih cigar in cigarilosoov s 13 % na 8 %. Vendar pa je med uporabniki malih cigar in cigarilosoov še vedno 65 % vseh kadilo tiste z aromami. Med 50 in 70 % tistih mladostnikov, ki so uporabljali druge vrste tobačnih izdelkov, je uporabljalo tudi take z aromami. Ukrep torej ni bistveno omejil uporabe izdelkov z aromami, učinkovit je bil le delno, saj ni vključeval prepovedi mentola in prepovedi arom v vseh različnih izdelkih (Minaker in drugi 2014).

V raziskavi učinkov prepovedi, uvedene leta 2009, so analizirali uporabo cigarilosoov in drugih tobačnih izdelkov med mladimi v starosti od 15 do 24 let. Po prepovedi se je potrošnja cigarilosoov med mladimi znižala, pri čemer se je znižala tako uporaba kadarkoli v življenju, kot tudi uporaba v zadnjih 30 dneh. Potrošnja se je znižala pri obeh spolih. Uporabo cigarilosoov med mladimi so primerjali z uporabo v starostni skupini od 25 do 65 let in zabeležili, da se v starejši starostni skupini uporaba cigarilosoov po uvedbi ukrepa ni spremenila. Med mladimi je po uvedbi prepovedi prišlo do majhnega, a postopnega zvišanja uporabe običajnih cigar, pri katerih arome niso bile prepovedane. Verjetno so nekateri uporabniki cigarilosoov z aromami po prepovedi prešli na uporabo cigar z aromami, vendar pa je znižanje uporabe cigarilosoov presegalo zvišanje uporabe cigar. Raziskovalci zaključujejo, da bi bilo potrebno prepovedati arome tudi v običajnih cigarah in drugih izdelkih, ali pa jih vsaj znatneje obdavčiti in s tem zmanjšati njihovo dostopnost mladim (Nguyen in Grootendorst 2015).

Prepoved arom v malih cigarah (razen mentola) je v dveh provincah v Kanadi privedla do znižanja prodaje, po predhodnem obdobju njenega naraščanja. V dveh provincah brez te prepovedi, ki so ju raziskovalci vzeli za primerjavo, do sprememb v prodaji ni prišlo. V raziskavi niso posebej spremljali prodaje cigar z mentolom, a zaključujejo, da je dostopnost določenih arom (to je mentola) verjetno zmanjšala učinke prepovedi, kar kaže na potrebo po celovitejših prepovedih (Chaiton in drugi 2019a).

V kanadski provinci Ontario so s 1. januarjem 2017 uvedli popolno prepoved cigaret z mentolom (v ostalih provincah pa je bila aroma mentola v cigaretah takrat dovoljena). Raziskovalci so za obdobje od oktobra 2012 do septembra 2017 analizirali podatke o mesečni prodaji števila cigaret z mentolom, brez mentola in skupno ter primerjali provinco Ontario z drugo kanadsko provinco, ki te prepovedi ni imela. Pred uvedbo prepovedi, od leta 2013 naprej do vključno leta 2016, se je prodaja cigaret z mentolom v Ontariu zviševala. Še posebej znatno se je zvišala v letu 2016, torej tik pred uvedbo prepovedi. Po uvedbi prepovedi je prodaja cigaret z mentolom padla na skoraj nič. Znižala se je prodaja vseh cigaret, četudi se je zvišala prodaja cigaret brez mentola. V primerjalni provinci niso zabeležili sprememb v prodaji katerekoli od spremljanih skupin cigaret. Raziskovalci zaključujejo, da je prepoved mentola v tobačnih izdelkih zelo učinkovit ukrep, verjetno še posebej tam, kjer je odstotek kadilcev tobačnih izdelkov z mentolom visok, kar sicer ni značilno za Kanado (Chaiton in drugi 2019b). V prospektivni kohortni raziskavi so med prebivalci province Ontario, starimi 16 let in več, zabeležili učinke prepovedi cigaret z mentolom na opuščanje kajenja. Eno leto po uvedbi prepovedi so med tistimi, ki so ob začetku spremljanja redno ali občasno kadili cigarete z mentolom, zabeležili višje stopnje poskusov opustitve in opustitve kajenja v primerjavi s kadilci cigaret brez mentola. Avtorji zaključujejo, da lahko prepoved mentola privede do znatnih izboljšanj v javnem zdravju (Chaiton in drugi 2019c). Učinke prepovedi cigaret z mentolom v provinci Ontario je spremljala še ena raziskava. Ta je primerjala napovedi kadilcev o njihovih namerah glede sprememb njihovega kadilskega vedenja po uvedbi prepovedi, z njihovim dejanskim vedenjem po uvedbi prepovedi. Pred uvedbo prepovedi je 60 % kadilcev cigaret z mentolom navajalo, da bodo po uvedbi prepovedi prešli na uporabo cigaret brez mentola, a jih je to v prvem mesecu

po uvedbi prepovedi storila manj kot polovica. Kajenje jih je poskusilo opustiti 29 %, odstotek tistih, ki so poskus opustitve kajenja napovedovali pred uvedbo prepovedi pa je bil pol nižji. Med tistimi, ki so pred prepovedjo kadili prvenstveno cigarete z mentolom in ki so po prepovedi poskusili opustiti kajenje, jih je 80 % navedlo, da je prepoved vsaj malo prispevala k poskusu opustitve, medtem ko je bilo med tistimi, ki so pred prepovedjo le občasno kadili cigarete z mentolom, takih le približno četrtnina. Na druge vrste tobačnih izdelkov z aromo mentola ali elektronske cigarete z aromo mentola je prešlo 29 % kadilcev cigaret z mentolom, čeprav jih je prehod pred uveljavitvijo prepovedi načrtovalo komaj 6 %. Dejansko vedenje po prepovedi cigaret z mentolom se torej zelo razlikuje od načrtovanega. Raziskava kaže na znatno zmanjšanje kajenja cigaret z mentolom, znatno zvišanje poskusov opustitve kajenja, a istočasno tudi na znatno zvišanje uporabe drugih tobačnih ali povezanih izdelkov z aromo mentola (Chaiton in drugi 2018).

Drugi članki

V eksperimentalni raziskavi so raziskovalci analizirali učinke prepovedi mentola v cigaretah na nakupe cigaret in zabeležili, da prepoved privede do zmanjšanja nakupov. Različne strategije proizvajalcev bi ta učinek lahko zmanjšale, zato jih je pomembno upoštevati pri pripravi morebitnih ukrepov (Guillory in drugi 2019).

2.4.5 Kazalniki učinkov arom v tobačnih izdelkih in njihovih prepovedi

V raziskavah učinkov arom ter prepovedi arom na kadilsko vedenje in potrošnjo tobačnih izdelkov so raziskovalci uporabljali številne kazalnike. V raziskavah učinkov arom na kadilsko vedenje in potrošnjo tobačnih izdelkov so spremljali vpliv arom na privlačnost izdelkov in kajenja, na različna stališča, pričakovanja in prepričanja, na zaznave glede tveganj za zdravje, na namere, na vlogo arom pri izbiri izdelkov, začetku, nadaljevanju in pogostosti uporabe različnih izdelkov ter na zasvojenost z nikotinom in opuščanje uporabe (FDA 2011, Farley in drugi 2014, Feirman in drugi 2016, Smith in drugi 2016, Sterling in drugi 2016, SZO 2016, Huang in drugi 2017, Kowitt in drugi 2017, Villanti in drugi 2017a, 2017b, Feirman in drugi 2019, Nonnemaker in drugi 2019, Odani in drugi 2019, Smith in drugi 2019, Villanti in drugi 2019a, 2019b, Azagba in drugi 2020). V raziskavah učinkov prepovedi arom na kadilsko vedenje in potrošnjo tobačnih izdelkov pa so raziskovalci predvsem spremljali razširjenost uporabe in prodajo različnih tobačnih izdelkov pred in po prepovedi arom, tako za izdelke, za katere velja prepoved, kot tudi za druge tobačne izdelke in elektronske cigarete (Minaker in drugi 2014, Nguyen in Grootendorst 2015, Courtemanche in drugi 2016, Villanti in drugi 2016, Farley in Johns 2017, Rogers in drugi 2017, Chaiton in drugi 2018, 2019a, 2019b, 2019c, Rogers in drugi 2019).

2.4.6 Aktivnosti tobačne industrije po uvedbi prepovedi arom v tobačnih izdelkih

Tobačna industrija želi na različne načine zaobiti prepovedi arom v različnih tobačnih in povezanih izdelkih.

Podatki iz ZDA kažejo, da se proizvajalci usmerjajo na proizvodnjo drugih tobačnih izdelkov s sladkimi in sadnimi aromami, saj so te prepovedane le v cigaretah (Delnevo in Hrywna 2015). Prodaja cigar in cigarilosoov z aromami je v ZDA po prepovedi sladkih in sadnih arom v cigaretah močno narasla (Viola in drugi 2016, Delnevo in drugi 2017, Gammon in drugi 2018). V letu 2014 so cigare z aromami obsegale več kot polovico prodaje cigar, to je 53 % (Viola in drugi 2016). Proizvajalci so se trudili, da bi bile male cigare čim bolj podobne cigaretam, zmanjšali so njihovo velikost, dodali filtre in jih oglaševali podobno kot cigarete, zelo so se tudi trudili, da bi jih približali ženskam (Kostygina in drugi 2016). V

New Yorku so proizvajalci izkoristili situacijo, v kateri je bil nadzor vsebnosti arom v tobačnih izdelkih možen le na osnovi oznake na embalaži, da izdelek vsebuje arome, medtem ko drugih vrst nadzora ni bilo, npr. analiz v laboratorijih. Preimenovali so izdelke in odstranili oznake na embalaži, da ti izdelki vsebujejo arome. Zato so strokovnjaki predlagali, da bi moralo biti zakonjeno pravilo, da morajo izdelki z vsebnostjo arom, višjo od določene ravni, imeti oznako na embalaži (Farley in drugi 2018). Povečuje se tudi raznovrstnost določenih vrst arom v tobačnih in povezanih izdelkih. V ZDA so na voljo številni izdelki, razen cigaret, z raznolikimi aromami alkohola, zasledili so že okoli 50 različnih alkoholnih arom (Jackler in drugi 2018). Eden od načinov, na katerega industrija lahko zaobide prepovedi arom, je tudi dostopnost izdelkov z aromami preko spleta. V ZDA so ti izdelki iskani in dostopni preko spleta (Allem in drugi 2016). Znatno narašča tudi prodaja elektronskih cigaret z aromami (Kuiper in drugi 2018b).

V Kanadi je prepoved arom veljavna za manjše cigare s težo do največ 1,4 g, zaradi česar so proizvajalci minimalno povečali težo izdelka in se tako izognili prepovedi arom (Chaiton in drugi 2019a). Proizvajalci so našli tudi načine, kako do določene mere zaobiti prepoved mentola in ustvariti vtis, da imajo izdelki tudi po prepovedi še naprej iste značilnosti kot pred njo. Pri izdelkih z mentolom so ohranili prevladujočo zeleno barvo na embalaži ter napise na embalaži spremenili iz »mentol« v »green = zeleno«. Nekateri proizvajalci pa so izdelke ovili v celofan, na katerem je bil napis »new smooth taste (redesigned) without mentol = nov blag okus (preoblikovan) brez mentola«. Ni pa znano, kakšen je odziv potrošnikov na omenjene spremembe (Brown in drugi 2016).

Strokovnjaki opozarjajo, da je pomembno, da se prepoved arom razširi tudi na mentol in druge vrste tobačnih in povezanih izdelkov ter da je prepoved arom zelo skrbno zasnovana, da bi se izognili čim več prilagoditvenim manevrom s strani tobačne in druge relevantne industrije (Delnevo in Hrywna 2015, Delnevo in drugi 2017, Farley in drugi 2018, Chaiton in drugi 2019a).

2.4.7 Zaključki

Uporaba tobačnih in povezanih izdelkov z aromami je zelo razširjena, še posebej med mladostniki in mladimi odraslimi. Arome so eden najpomembnejših ali celo najpomembnejši dejavnik izbire izdelka. Večina mladostnikov in mladih odraslih ob prvi uporabi tobačnega ali povezanega izdelka uporabi takega z aromo. Odstotek uporabnikov tobačnih in povezanih izdelkov se med posameznimi državami zelo razlikuje. Obseg dostopnih podatkov o uporabi tobačnih in povezanih izdelkov z aromami je v evropskem prostoru omejen, na voljo pa je precej podatkov iz severnoameriškega prostora.

Arome v tobačnih izdelkih imajo pomembne učinke na privlačnost izdelkov in kajenja, na stališča, pričakovanja in prepričanja, na zaznave glede tveganj za zdravje, na namere, na izbiro izdelkov, na začetek, nadaljevanje in pogostost uporabe različnih izdelkov ter na zasvojenost z nikotinom in opustitev uporabe, torej na kadilsko vedenje in potrošnjo tobačnih izdelkov. Tobačni izdelki z aromami so ocenjeni kot privlačnejši, boljšega okusa in zaznani kot manj tvegani za zdravje, z aromami so povezana pozitivna pričakovanja in prepričanja, pri tem raziskave ne beležijo pomembnih razlik med spoloma ali različnimi starostnimi skupinami. Arome so tudi pomemben dejavnik izbora tobačnega izdelka in eden najpogostejših razlogov za uporabo. Izdelki z aromami so še posebej privlačni za mladostnike in mlade odrasle in jih spodbujajo k preizkušanju različnih izdelkov. Večina mladostnikov in mladih odraslih ob prvi uporabi tobačnega izdelka uporabi izdelek z aromami. Uporaba tobačnega izdelka z aromo je pri mladostnikih in mladih odraslih povezana z večjo verjetnostjo nadaljevanja uporabe, z redno uporabo tobačnega izdelka, z uporabo več različnih izdelkov in z večjo verjetnostjo (tudi močnejše) zasvojenosti. Raziskave nakazujejo tudi zmanjšano verjetnost opustitve tobačnega izdelka v primeru uporabe tobačnega izdelka z aromami. Tobačni in povezani izdelki z aromami (vključno z marketingom teh izdelkov) torej zelo verjetno povečujejo razširjenost uporabe tobačnih in povezanih izdelkov, ta je višja kot bi bila v primeru, da izdelki z aromami ne bi bili dostopni.

Številne države sveta so že uvedle prepoved določenih arom v izbranih tobačnih izdelkih, najpogosteje gre za prepoved značilnih sladkih in sadnih arom v cigaretah. V Braziliji in Kanadi so se odločili za obsežnejše prepovedi. Brazilija je že leta 2012 uzakonila splošno prepoved arom v tobačnih izdelkih, a se ta zaradi pritožb tobačne industrije še ni začela izvajati. Kanada je najprej prepovedala le sladke in sadne okuse v določenih tobačnih izdelkih za kajenje, skoraj deset let kasneje pa dodala še prepoved mentola v vseh tobačnih izdelkih. Ker so ukrepi prepovedi arom v tobačnih izdelkih relativno novi, je raziskav o njihovih učinkih malo in so izključno iz severnoameriškega prostora, kjer so prve prepovedi uvedli leta 2009.

V ZDA po uvedbi prepovedi značilnih sladkih in sadnih arom v cigaretah v splošni populaciji beležijo znižanje prevalence kajenja cigaret. Med kadilci cigaret pa se je zvišal odstotek tistih, ki kadijo cigarete z mentolom, torej je prišlo do prehajanja kadilcev cigaret s prepovedanimi aromami na kajenje cigaret z mentolom. Med mladostniki po uvedbi prepovedi beležijo znižanje verjetnosti trenutne uporabe kateregakoli tobačnega izdelka, trenutnega kajenja cigaret in števila pokajenih cigaret. Tudi med mladostniki se je po prepovedi zvišala uporaba cigaret z mentolom pa tudi drugih tobačnih in povezanih izdelkov, pri katerih sladke in sadne arome ostajajo dovoljene. V nekaterih okrajih v ZDA so uvedli strožje prepovedi, ki vključujejo tudi prepoved značilnih sladkih in sadnih arom v drugih tobačnih izdelkih. Med mladostniki so po uvedbi teh strožjih prepovedi zabeležili znižanje obetov za uporabo kateregakoli tobačnega izdelka, ne pa znižanje prevalence kajenja. Znižala se je prodaja izdelkov, za katere je veljala prepoved arom. V primerjanih okoljih ni prišlo do znižanja prodaje drugih tobačnih izdelkov, ampak le cigaret.

V Kanadi so po uvedbi prepovedi arom (razen mentola) v cigaretah, malih cigarah in cigarilosih zabeležili znižanje prodaje ter nižjo uporabo teh izdelkov med mladimi kadarkoli v življenju in tudi trenutno. Vendar pa so istočasno zabeležili tudi porast omenjenih izdelkov z aromo mentola, ki ni bila prepovedana, in drugih tobačnih izdelkov, za katere prepoved arom ni bila določena. Prepoved deluje torej le delno, ker ne vključuje prepovedi arome mentola in prepovedi arom v vseh različnih tobačnih izdelkih. V Kanadi so v začetku leta 2018 uvedli še prepoved tobačnih izdelkov z aromo mentola, a podatkov o učinkih tega ukrepa nismo zasledili. V eni od kanadskih provinc so ta dodatni ukrep uvedli že približno leto prej in zabeležili zmanjšanje prodaje cigaret z mentolom na praktično nič, znižala se je tudi celokupna prodaja cigaret. Med tistimi, ki so prej kadili cigarete z mentolom, so po uvedbi prepovedi zabeležili višje stopnje poskusov opustitve in uspešnih opustitev kajenja. Je pa kljub vsemu znaten odstotek tistih, ki so prej kadili cigarete z mentolom, prešlo na druge dostopne izdelke z aromami, tudi elektronske cigarete.

Prepovedi arom so torej učinkovit ukrep za zmanjševanje uporabe tobačnih izdelkov, še posebej med mladostniki in mladimi odraslimi. Avtorji številnih člankov pa so si enotni, da je potrebno prepovedi arom razširiti tako, da zajamejo čim več oziroma vse različne arome in tobačne ter povezane izdelke, saj lahko dostopnost določenih arom v določenih tobačnih in povezanih izdelkih spodkoplje napredek v zmanjševanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov, predvsem med mladostniki in mladimi odraslimi. Pri prepovedih arom, ki vključujejo le določene arome in izdelke, lahko pričakujemo manjše učinke kot pri popolnih prepovedih. Poveča se namreč poseganje po tistih tobačnih in povezanih izdelkih, pri katerih so arome še dovoljene. Večina raziskovalcev zato priporoča celovito prepoved arom v tobačnih in povezanih izdelkih. Obstajajo tudi številni podatki, da se tobačna industrija trudi, da bi na vse možne načine zaobšla prepovedi arom, zato mnogi raziskovalci poudarjajo, da je v izogib temu zelo pomembno skrbno načrtovanje ukrepa.

3 VPLIVI UVEDBE NOVIH UKREPOV ZAKONA O OMEJEVANJU UPORABE TOBAČNIH IN POVEZANIH IZDELKOV

3.1 SLIKOVNO-BESEDILNA (SESTAVLJENA) ZDRAVSTVENA OPOZORILA NA EMBALAŽI TOBAČNIH IZDELKOV ZA KAJENJE V SLOVENIJI

Helena Koprivnikar, Tina Zupanič

3.1.1 Uvod

Pregled zakonodaje v Sloveniji

V Sloveniji smo zdravstvena opozorila na embalaži tobačnih izdelkov prvič uvedli leta 1996, to so bila besedilna zdravstvena opozorila. Zakon je določal tri vrste opozoril. Prvo opozorilo je bilo »Minister za zdravstvo opozarja: Kajenje je zdravju škodljivo« in je moralo biti natisnjeno na sprednji ali zadnji glavni površini embalaže tobačnih izdelkov. Druga skupina opozoril je vključevala šest različnih opozoril, in sicer:

- »Minister za zdravstvo opozarja: kajenje ubija.«;
- »Minister za zdravstvo opozarja: kajenje povzroča raka na pljučih.«;
- »Minister za zdravstvo opozarja: kajenje v nosečnosti škoduje razvoju otroka.«;
- »Minister za zdravstvo opozarja: kajenje je najpogostejši vzrok srčnih smrti.«;
- »Minister za zdravstvo opozarja: kajenje povzroča bolezni srca.«;
- »Minister za zdravstvo opozarja: kajenje skrajšuje življenje.«

Opozorilo iz te skupine je bilo lahko natisnjeno tudi na bočni strani. Na vidnem mestu embalaže cigaret je moral biti natisnjen tudi podatek o tem, koliko miligramov katrana in nikotina vsebuje posamezna cigareta. Površina opozorila ni smela biti manjša od 8 % površine dela embalaže, kjer je bilo opozorilo natisnjeno. Zakon je določal značilnosti opozoril, to sta velikost črk in širina tiskanja, natisnjena pa so morala biti v barvi, ki se razlikuje od podlage (Zakon o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov (dalje ZOUTI) 1996).

V letu 2002 so bile glede besedilnih zdravstvenih opozoril uvedene številne spremembe določb zakona. Še vedno je zakon zahteval tri skupine opozoril, spremenili pa sta se vsebina in velikost opozoril. Prva skupina opozoril je po novem vključevala dve opozorili, in sicer »Kajenje ubija.« in »Kajenje resno škoduje vam in ljudem okoli vas.« Eno od obeh opozoril je moralo biti natisnjeno na sprednji strani embalaže tobačnih izdelkov, razen tobačnih izdelkov za žvečenje in za njuhanje, in je moralo obsegati najmanj 30 % površine dela sprednje strani embalaže. Opozorili na sprednji strani sta se morali redno menjavati tako, da se je vsako opozorilo pojavilo na enaki količini proizvedenih oziroma prodajanih izdelkov v tekočem letu. Druga skupina opozoril, ki so morala biti natisnjena na embalaži tobačnih izdelkov, se je razširila na štirinajst različnih opozoril, in sicer (Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov (dalje ZOUTI-A) 2002):

- »Kadilci umirajo mlajši.«;
- »Kajenje maši žile in povzroča srčni infarkt in možgansko kap.«;
- »Kajenje povzroča smrt zaradi pljučnega raka.«;

- »Kajenje med nosečnostjo škoduje vašemu otroku.«;
- »Varujte otroke pred vdihavanjem vašega cigaretnega dima.«;
- »Vaš zdravnik ali farmacevt vam lahko pomaga opustiti kajenje.«;
- »Kajenje povzroča hudo zasvojenost, zato ne začnite kaditi.«;
- »Opustitev kajenja zmanjša tveganje za smrt zaradi bolezni srca in pljuč.«;
- »Kajenje lahko povzroči počasno in boleče umiranje.«;
- »Poiščite pomoč pri opuščanju kajenja: posvetujte se z zdravnikom.«;
- »Kajenje lahko zmanjša pretok krvi in povzroči impotenco.«;
- »Kajenje povzroča staranje kože.«;
- »Kajenje lahko škoduje spermi in zmanjša plodnost.« ter
- »Cigaretni dim vsebuje benzen, nitrozamine, formaldehid in vodikov cianid.«.

Opozorilo iz te skupine je moralo biti natisnjeno na zadnji strani embalaže in obsegati najmanj 40 % površine zadnje strani embalaže. Tudi ta opozorila so se morala redno menjavati, vsako opozorilo se je moralo pojaviti na enaki količini proizvedenih oziroma prodanih tobačnih izdelkov v tekočem letu. Kot poprej je moral biti na vidnem mestu embalaže cigaret natisnjen podatek o tem, koliko miligramov katrana in nikotina vsebuje posamezna cigareta, a se je zvečala površina opozorila z najmanj 8 % na najmanj 10 % površine stranice embalaže, kjer je bilo opozorilo natisnjeno. V zakonu so bile določene značilnosti opozorila, to so pisava, značilnosti črk in okvirja, natisnjena so morala biti v črni barvi na beli podlagi. Tobačni izdelki za žvečenje in za njuhanje pa so morali imeti na najbolj vidni površini embalaže natisnjeno opozorilo »Ta tobačni izdelek lahko škoduje vašemu zdravju in povzroča zasvojenost.« v velikosti najmanj 30 % površine embalaže, na kateri je opozorilo natisnjeno (ZOUTI-A 2002).

V spremembah zakona leta 2005 ni bilo sprememb določb, ki so se nanašale na zdravstvena opozorila (Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov (dalje ZOUTI-B) 2005). V letu 2007 je bila dvema opozoriloma prve skupine dodana številka telefona za opuščanje kajenja, tako da sta se po novem glasila »Kajenje ubija. Opustite kajenje: tel. št. 080 2777.« »Kajenje resno škoduje vam in ljudem okoli vas. Opustite kajenje: tel. št. 080 2777.«. Drugih sprememb opozoril ni bilo (Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov (dalje ZOUTI-C) 2007).

Večje spremembe zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov je prinesel novi zakon v letu 2017, ki je v skladu z novo evropsko direktivo (Evropski parlament in Svet 2014) predpisal slikovna zdravstvena opozorila za embalažo tobačnih izdelkov za kajenje (Zakon o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov (dalje ZOUTPI) 2017). Slikovna besedilna opozorila so enotna za vse države članice EU in predpisana v knjižnici opozoril (EK 2014b). Zakon je bil sprejet 15. februarja 2017, veljati je začel 11. marca 2017, namestitvev slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov za kajenje pa je bila obvezna od vključno 20. maja 2017 naprej. Številni proizvajalci so slikovna zdravstvena opozorila namestili že pred zakonsko določenim rokom. Zakon določa, da se na sprednji in zadnji glavni površini embalaže tobačnih izdelkov za kajenje namestijo sestavljena zdravstvena opozorila, ki vsebujejo eno od besedilnih opozoril in ustrezne barvne fotografije iz knjižnice fotografij ter podatke o opuščanju kajenja, kot so telefonske številke, elektronski naslovi ali spletna mesta za pomoč pri opuščanju kajenja. Na obeh straneh embalaže se namesti isto sestavljeno opozorilo, in sicer na zgornjem robu površine v višini najmanj 44 mm in širini najmanj 52 mm, pri čemer mora opozorilo pokriti 65 % površine. Sestavljena zdravstvena opozorila so razdeljena v tri sklope, ki se redno izmenjujejo, posamezen sklop se uporablja eno leto. Vsako sestavljeno zdravstveno opozorilo, ki je na voljo za uporabo v določenem letu, se enako pogosto prikaže pri vsaki od znamk tobačnih izdelkov. Na spodnjem delu stranskih površin embalaže tobačnih izdelkov za kajenje se navedeta še splošno opozorilo »Kajenje ubija – prenehajte zdaj« in informativno sporočilo »Tobačni dim vsebuje več kot 70 snovi, ki povzročajo raka.«. Ti dve zdravstveni opozorili morata biti široki vsaj 20 mm in pokrivati 50 % površine, na kateri sta natisnjena v določeni pisavi v črni barvi na beli podlagi. Glede na določbe velikosti glavnih in stranskih opozoril

niso več možne škatlice v obliki šmink ali zelo ozke škatlice. V primeru, da je embalaža tobačnih izdelkov za kajenje drugačne oblike kot je škatlica, zakonodaja prav tako določa položaj in dimenzije opozoril. Zakonodaja določa tudi zdravstvena opozorila za druge vrste tobačnih in za povezane izdelke. Ta opozorila ne vsebujejo slik, te so obvezne le za tobačne izdelke za kajenje. Na embalaži brezdimmnih tobačnih izdelkov se na dveh največjih površinah navede opozorilo »Ta tobačni izdelek škoduje zdravju in povzroča zasvojenost.«, ki pokriva 30 % površine, na kateri je opozorilo natisnjeno. Za embalažo elektronskih cigaret je predpisano opozorilo »Izdelek vsebuje nikotin, ki povzroča hudo zasvojenost. Nekadilcem se uporaba odsvetuje.«, za embalažo zeliščnih izdelkov pa »Kajenje tega izdelka škoduje zdravju.« (ZOUTPI 2017).

Predhodno objavljene podatke o učinkih slikovno-besedilnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov za kajenje v Sloveniji

V 2017 in 2018 sta bili v Sloveniji izvedeni telefonski anketi med polnoletnimi prebivalci. Raziskava nista nacionalno reprezentativni; v posameznem letu je bilo v anketo zajetih 2020 anketirancev. Med anketiranimi kadilci smo v prvem letu po uvedbi slikovnih opozoril zabeležili ključne zgodnje učinke okrepljenih zdravstvenih opozoril za kasnejšo spremembo stališč in vedenja (pomembno povečanje vidnosti, opaznosti, vzbujene pozornosti za zdravstvena opozorila, obsega procesiranja informacij, zaznane učinkovitosti opozoril) ter zvišanje odstotka kadilcev, ki želijo opustiti kajenje. Med anketiranimi kadilci cigaret se je pomembno zmanjšala tudi všečnost embalaže (Koprivnikar in Zupanič 2018).

Namen poglavja

Namen poglavja je predstaviti najnovejše podatke o učinkih uvedbe slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov za kajenje.

Vir podatkov

Podatki so na voljo za mladostnike iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, ki je bila izvedena v letih 2017 in 2018. V raziskavo je vključen priložnostni vzorec dijakov 2. letnikov srednjih šol v Sloveniji, med katerimi smo poleg učinkov ostalih ukrepov spremljali tudi pozornost na zdravstvena opozorila, odzive na zdravstvena opozorila, obseg socialnih interakcij, stališča in prepričanja, povezana z zdravstvenimi opozorili in znanje glede škodljivosti kajenja v povezavi z zdravstvenimi opozorili.

Za odrasle v raziskavah, katere izvajamo na NIJZ, trenutno ni na voljo novih podatkov, vezanih na te ukrepe, ki bi omogočali vpogled v spremembe pred in po uvedbi ukrepa.

3.1.2 Specifični posredniki učinkov slikovnih opozoril (opaznost in procesiranje opozoril)

Anketirani dijaki 2. letnikov srednjih šol, ki so v zadnjih šestih mesecih pred izvedbo raziskave videli škatlico cigaret ali embalažo tobaka za zvijanje, so odgovarjali na vprašanja:

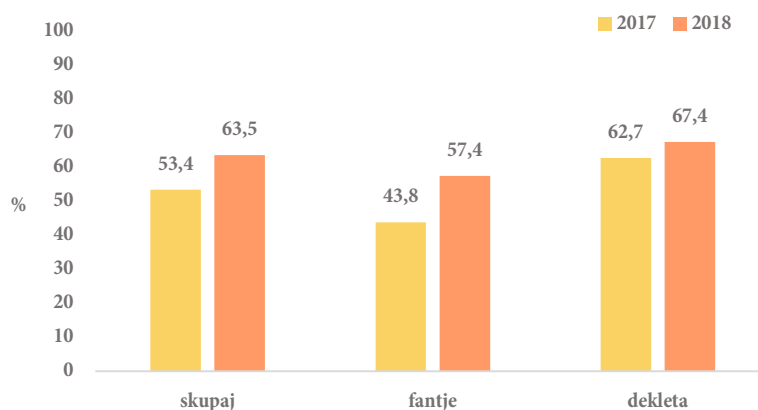
- *kako pogosto so bili v zadnjih šestih mesecih zelo pozorni na zdravstvena opozorila na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje ter*
- *kako pogosto so jih v zadnjih šestih mesecih prebrali, razmišljali o njih in se pogovarjali o njih.*

Anketirane dijake, ki so kadarkoli kadili cigarete (tovarniške ali ročno zvite) v zadnjih 12 mesecih, in ki so v zadnjih šestih mesecih videli škatlico cigaret ali embalažo tobaka za zvijanje, smo povprašali tudi, *kako pogosto so zaradi zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje razmišljali o opustitvi kajenja.*

Raziskava v letu 2017 je bila opravljena v času pred obvezno uvedbo slikovnih opozoril (20. maj 2017), vendar pa so nekateri proizvajalci že pred tem datumom prostovoljno namestili slikovna opozorila na embalažo cigaret in tobaka za zvijanje. V letu 2017 smo zato v primerjavo vključili anketirane dijake, katerih zadnje škatlice cigaret ali embalaža tobaka za zvijanje niso imele slikovnih opozoril, v letu 2018 pa tiste, pri katerih so zadnje škatlice cigaret ali embalaža tobaka za zvijanje imele slikovna opozorila.

Pozornost na zdravstvena opozorila na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje

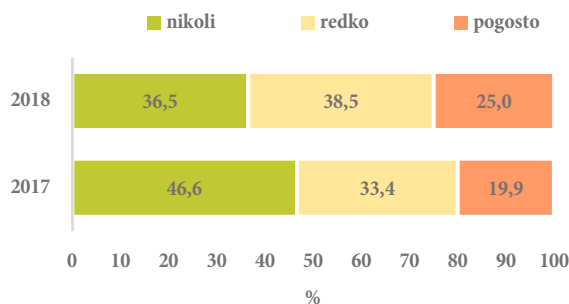
Na besedilna zdravstvena opozorila na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje je bila vsaj enkrat ali dvakrat v zadnjih šestih mesecih zelo pozorna približno polovica anketiranih dijakov, odstotek zelo pozornih se je po uvedbi slikovnih opozoril statistično značilno zvišal ($p = 0,002$) na nekaj manj kot dve tretjini (Slika 3.1.1). Statistično značilno se je odstotek zelo pozornih zvišal med fanti ($p = 0,005$), med dekleti pa se ni spremenil. Kljub zvišanju odstotka zelo pozornih med fanti, pa le-ti niso dosegli odstotka med dekleti; odstotek je bil med dekleti statistično značilno višji kot med fanti tako pred ($p = 0,001$) kot tudi po uvedbi ($p = 0,002$) slikovnih opozoril.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.1: Odstotek dijakov, ki so bili vsaj enkrat do dvakrat zelo pozorni na zdravstvena opozorila na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Med anketiranimi dijaki, ki so bili na zdravstvena opozorila vsaj enkrat ali dvakrat zelo pozorni, se je po uvedbi slikovnih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje enakomerno zvišal odstotek tistih, ki so bili redko (*enkrat ali dvakrat, včasih*) in tistih, ki so bili pogosto (*pogosto, vedno*) pozorni nanje (Slika 3.1.2).

Opomba: Statistično značilne razlike med letoma 2017 in 2018 ($p = 0,007$).

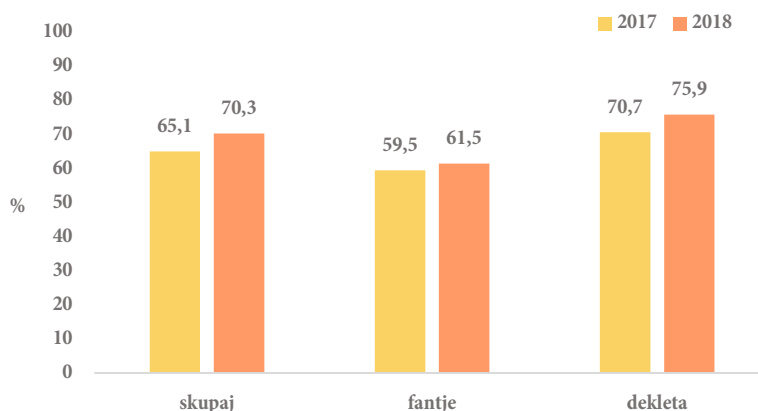
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.2: Odstotek dijakov, ki so bili nikoli, redko (*enkrat ali dvakrat, včasih*) ali pogosto (*pogosto, vedno*) zelo pozorni na zdravstvena opozorila na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Branje zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje

Besedilna zdravstvena opozorila na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje sta v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat ali dvakrat prebrali približno dve tretjini anketiranih dijakov, po uvedbi pa nekaj odstotnih točk več, kar pa ne predstavlja statistično značilne spremembe med letoma (Slika 3.1.3). Statistično značilnih sprememb ni bilo tudi pri nobenem od obeh spolov. Dekleta so sicer v statistično značilno višjem odstotku brala zdravstvena opozorila v letu 2017 ($p = 0,042$) in letu 2018 ($p < 0,0001$).

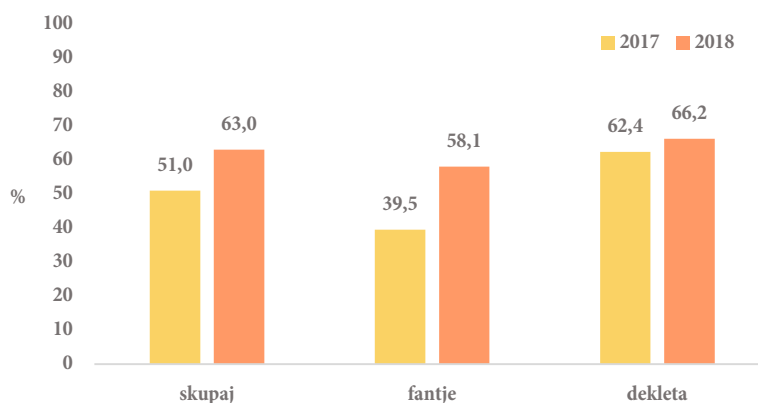

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.3: Odstotek dijakov, ki so vsaj enkrat ali dvakrat prebrali zdravstvena opozorila na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Razmišljanje o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje

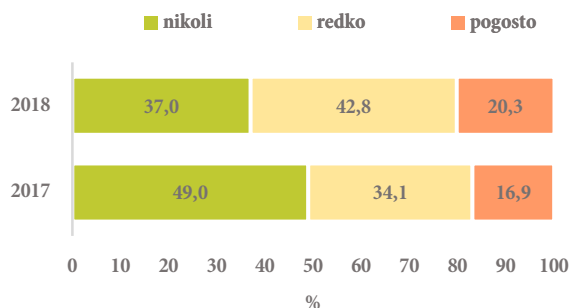
Odstotek tistih, ki so vsaj enkrat ali dvakrat v zadnjih šestih mesecih razmišljali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje (Slika 3.1.4), se je po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril statistično značilno zvišal skupno ($p < 0,001$) in med fanti ($p < 0,001$), ne pa tudi med dekleti. Po uvedbi slikovnih opozoril sta nekaj manj kot dve tretjini anketiranih dijakov in dijakinj skupaj navedli, da so vsaj enkrat ali dvakrat razmišljali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje, pred njo pa približno polovica. Kljub zvišanju odstotka med fanti, pa je odstotek anketiranih dijakov, ki so razmišljali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje, v 2017 ($p < 0,001$) in 2018 ($p = 0,011$) statistično značilno višji med dekleti.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.4: Odstotek dijakov, ki so vsaj enkrat ali dvakrat razmišljali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Po uvedbi slikovnih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje se je zvišal predvsem odstotek anketiranih dijakov, ki so redko (*vsaj enkrat ali dvakrat, redko*) razmišljali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje, manj pa se je zvišal odstotek tistih, ki so o njih razmišljali pogosto (*pogosto, vedno*) (Slika 3.1.5).

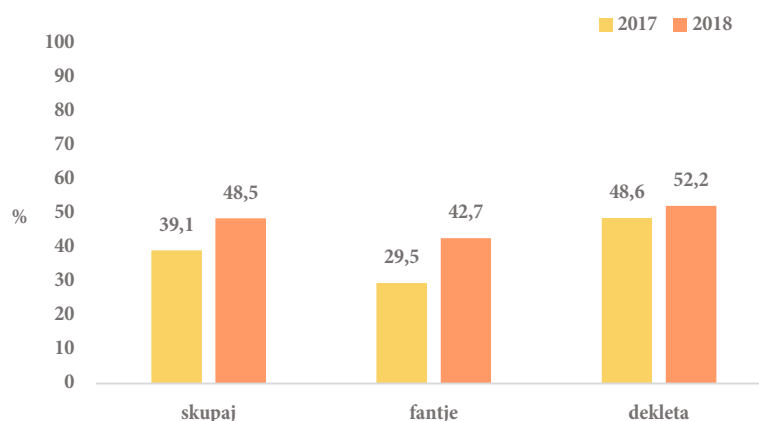
Opomba: Statistično značilne razlike med letoma 2017 in 2018 ($p = 0,001$).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.5: Odstotek dijakov, ki so nikoli, redko (*enkrat ali dvakrat, včasih*) ali pogosto (*pogosto, vedno razmišljali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.*

Pogovarjanje z drugimi o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje

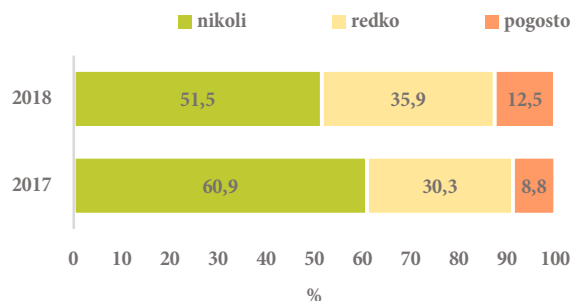
Odstotek tistih, ki so se vsaj enkrat ali dvakrat v zadnjih šestih mesecih z drugimi pogovarjali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje (Slika 3.1.6), se je po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril statistično značilno zvišal skupno ($p = 0,005$), med fanti ($p = 0,005$), ne pa tudi med dekleti. Po uvedbi slikovnih opozoril je skoraj polovica anketiranih dijakov in dijakinj navedla, da so se vsaj enkrat ali dvakrat z drugimi pogovarjali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje, pred tem pa nekaj več kot tretjina. Odstotek med fanti se je približal odstotku med dekleti, a ga ni dosegel, med spoloma je v obeh letih statistično značilna razlika (2017: $p = 0,001$; 2018: $p = 0,004$).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.6: Odstotek dijakov, ki so se vsaj enkrat ali dvakrat pogovarjali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Po uvedbi slikovnih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje se je zvišal odstotek anketiranih dijakov, ki so se redko (*enkrat ali dvakrat, včasih*) in tistih, ki so se pogosto (*pogosto, vedno*) z drugimi pogovarjali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje (Slika 3.1.7).

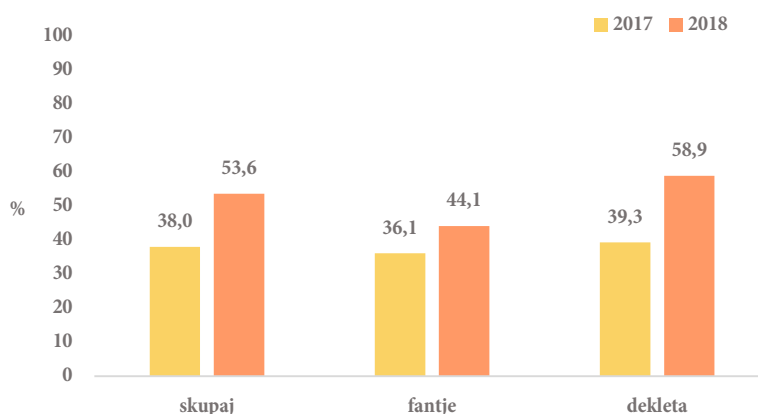
Opomba: Statistično značilne razlike med letoma 2017 in 2018 ($p = 0,015$).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.7: Odstotek dijakov, ki so se nikoli, redko (*enkrat ali dvakrat, včasih*) ali pogosto (*pogosto, vedno*) pogovarjali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Razmišljanje o opustitvi kajenja

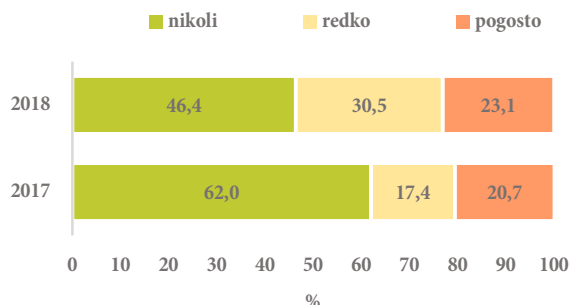
Med anketiranimi dijaki, ki so kadarkoli kadili cigarete (tovarniške ali ročno zvite) v zadnjih 12 mesecih, se je odstotek tistih, ki so vsaj enkrat ali dvakrat razmišljali o opustitvi kajenja zaradi zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje (Slika 3.1.8), po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril statistično značilno zvišal skupno ($p = 0,008$) in med dekletimi ($p = 0,008$), ne pa tudi med fanti. Po uvedbi slikovnih opozoril jih je nekaj več kot polovica skupno poročala, da so vsaj enkrat ali dvakrat razmišljali o opustitvi kajenja zaradi zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje. Medtem ko v letu 2017 oziroma pred uvedbo slikovnih opozoril ni bilo razlik med spoloma, pa se je po uvedbi slikovnih opozoril znatno zvišal odstotek med dekletimi in je v 2018 statistično značilno višji med dekletimi v primerjavi s fanti ($p = 0,006$).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.8: Odstotek dijakov, ki so kadili cigarete kadarkoli v zadnjih 12 mesecih in so zaradi zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje vsaj enkrat ali dvakrat razmišljali o opustitvi kajenja v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Po uvedbi slikovnih opozoril se je zvišal predvsem odstotek tistih, ki so zaradi zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvižanje, redko (*enkrat ali dvakrat, včasih*) razmišljali o opustitvi kajenja in manj tistih, ki so o opustitvi kajenja razmišljali pogosto ali vedno (Slika 3.1.9).

Opomba: Statistično značilne razlike med letoma 2017 in 2018 ($p = 0,015$).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.9: Odstotek dijakov, ki so nikoli, redko (*enkrat ali dvakrat, včasih*) ali pogosto (*pogosto, vedno*) razmišljali o opustitvi kajenja zaradi zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvižanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

3.1.3 Splošni posredniki učinkov slikovnih opozoril (privlačnost embalaže in kajenja, znanje)

Zaznave značilnosti tržnih znamk cigaret in tobaka za zvižanje (privlačnost embalaže in kajenja)

Najprej smo vse anketirane dijake zaprosili, naj s pomočjo izbranih trditvev ocenijo v vprašalniku prikazane slike embalaže škatlic treh tržnih znamk cigaret in embalaže ene tržne znamke tobaka za zvižanje. V letu 2017 je bilo na njih nameščeno besedilno zdravstveno opozorilo, v 2018 pa naključno izbrano slikovno zdravstveno opozorilo, ki ni bilo nujno enako besedilnemu. Dijake smo vprašali, *koliko se strinjajo z dvema skupinama vnaprej pripravljenih trditvev glede prikazane embalaže oziroma znamke tobačnega izdelka*. Prva skupina je vključevala tri trditve:

- »Ta znamka me privlači«,
- »Škatlica je lepa«,
- »Škatlica je grda«.

Druga skupina pa trditve:

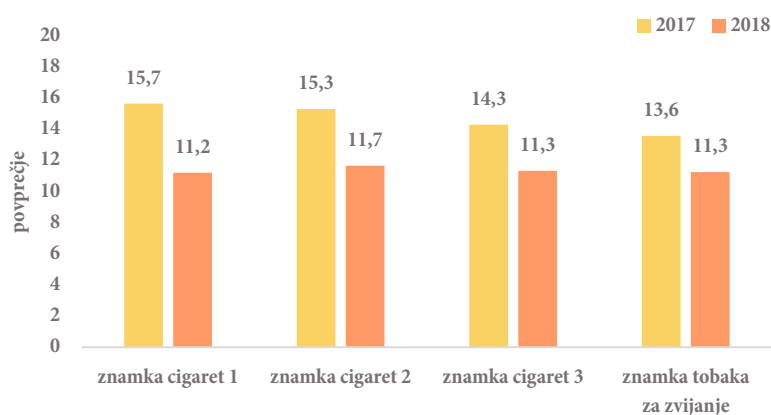
- »Ljudje, ki kadijo to znamko cigaret:
- ... so kul«
- ... so uspešni«
- ... niso kul«.

Soje (ne)strinjanje s trditvami so anketirani dijaki izrazili s pomočjo 5-stopenjske lestvice (*sploh se ne strinjam; se ne strinjam; niti se ne strinjam, niti se strinjam; se strinjam; zelo se strinjam*). Za vsako znamko posebej smo nato izračunali seštevek ocen na osnovi šestih trditvev. Vrednosti odgovorov so bile med 1 (*Sploh se ne strinjam*) in 5 (*Zelo se strinjam*), za prvi dve trditvi v vsaki skupini in za zadnji trditvi v vsaki skupini pa obratno med 1 (*Zelo se strinjam*) in 5 (*Sploh se ne strinjam*). Seštevek za posamezno

tržno znamko je lahko segal od najmanj 6 do največ 30, nato smo izračunali povprečje seštevkov. Višje povprečje kaže na bolj pozitivna stališča oziroma zaznave prikazane tržne znamke in embalaže.

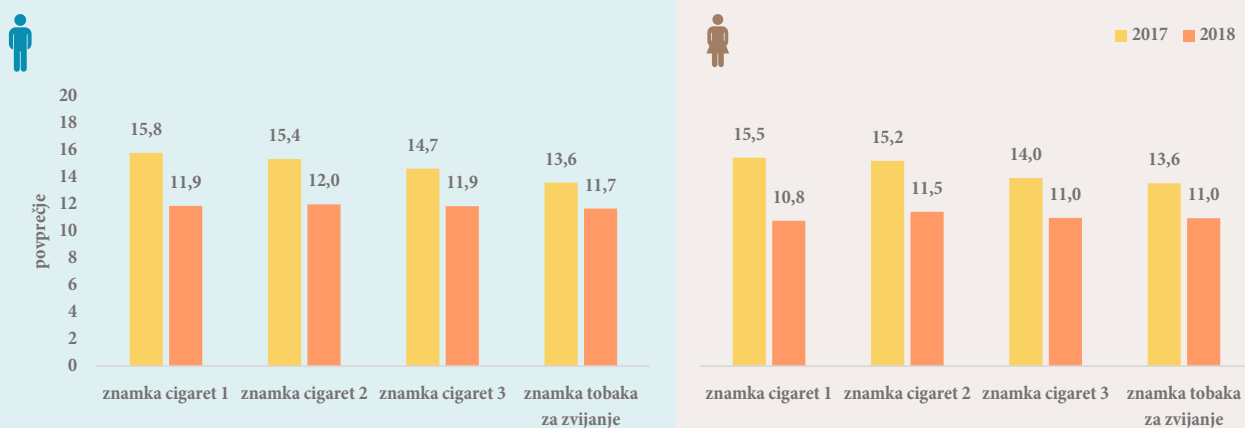
Raziskava v letu 2017 je bila opravljena v času pred obvezno uvedbo slikovnih opozoril (20. maj 2017), vendar pa so nekateri proizvajalci že pred tem datumom prostovoljno namestili slikovna opozorila na embalažo cigaret in tobaka za zvijanje. V letu 2017 smo zato v primerjavo vključili anketirane dijake, katerih zadnje škatlice cigaret ali embalaža tobaka za zvijanje niso imele slikovnih opozoril, v letu 2018 pa tiste, pri katerih so zadnje škatlice cigaret ali embalaža tobaka za zvijanje imele slikovna opozorila in, ki so v zadnjih šestih mesecih videli škatlico cigaret ali embalažo tobaka za zvijanje.

Pri vseh prikazanih slikah embalaže (Slika 3.1.10 in Slika 3.1.11) se je povprečna ocena med letoma 2017 in 2018 statistično značilno znižala, skupno in pri obeh spolih (v vseh primerih $p < 0,001$). Slikovna opozorila so torej zmanjšala privlačnost prikazane tržne znamke in embalaže, in sicer v podobnem obsegu pri vseh štirih prikazanih blagovnih znamkah oziroma embalažah.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.10: Povprečna ocena slike embalaže treh tržnih znamk cigaret in ene tržne znamke tobaka za zvijanje, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.11: Povprečna ocena slike embalaže treh tržnih znamk cigaret in ene tržne znamke tobaka za zvijanje, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

Statistično značilne spremembe iste smeri in podobnega obsega v povprečnih ocenah slik embalaže cigaret in tobaka za zvijanje so vidne tudi, če analiziramo podatke vseh dijakov, ki so odgovarjali na ta vprašanja.

Zaznave embalaže cigaret in tobaka za zvijanje (privlačnost embalaže in kajenja)

Anketirane dijake, ki so v zadnjih šestih mesecih videli škatlico cigaret ali embalažo tobaka za zvijanje, smo vprašali tudi, *koliko se strinjajo s spiskom vnaprej pripravljenih trditev glede škatlic cigaret ali embalaže tobaka za zvijanje:*

- »Videti so kul«,
- »So grde«,
- »Videti so dobro«,
- »Naredijo kajenje zanimivo«,
- »Videti so ogabno«,
- »Naredijo kajenje vznemirljivo«,
- »Spodbujajo me k nakupu«,
- »Spodbujajo me k začetku kajenja«,
- »Izglejajo dolgočasno«,
- »Niso videti kul«,
- »Odvračajo me od kajenja«,
- »Videti so odurno«.

Svoje (ne)strinjanje s trditvami so anketirani dijaki izrazili s pomočjo 5-stopenjske lestvice (*zelo se strinjam; se strinjam; niti se ne strinjam, niti se strinjam; se ne strinjam; sploh se ne strinjam*). Trditve glede škatlic cigaret ali embalaže tobaka za zvijanje smo v namene analize združili v dve skupini. Prva skupina vključuje trditve, ki spodbujajo h kajenju, to so:

- »Videti so kul«,
- »Videti so dobro«,
- »Naredijo kajenje zanimivo«,
- »Naredijo kajenje vznemirljivo«,
- »Spodbujajo me k nakupu«,
- »Spodbujajo me k začetku kajenja«.

V drugi skupini so trditve, ki odvrčajo od kajenja:

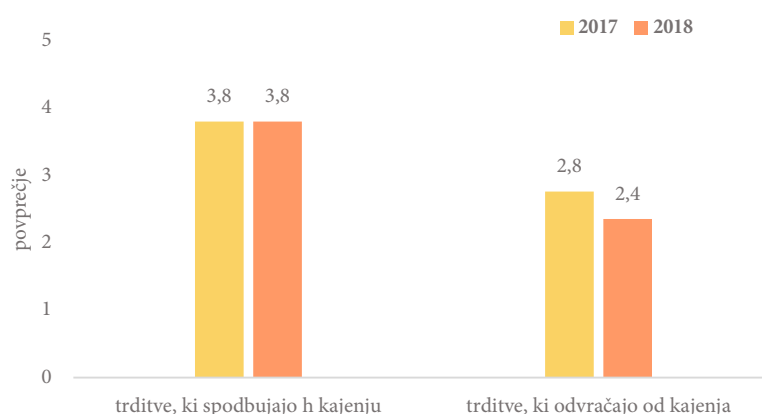
- »So grde«,
- »Videti so ogabno«,
- »Izglejajo dolgočasno«,
- »Niso videti kul«,
- »Odvračajo me od kajenja«,
- »Videti so odurno«.

Za vsak odgovor smo določili vrednost, ki je bila med 1 (*Zelo se strinjam*) in 5 (*Sploh se ne strinjam*), nato pa smo za vsako skupino trditev posebej izračunali povprečje odgovorov. Nižja kot je ocena pri trditvah iz obeh skupin, večje je strinjanje z navedenimi trditvami. Tudi v tem primeru smo v analize za leto 2017 v primerjavo vključili anketirane dijake, katerih zadnje škatlice cigaret ali embalaža tobaka za zvijanje niso imele slikovnih opozoril, v letu 2018 pa tiste, pri katerih so zadnje škatlice cigaret ali embalaža tobaka za zvijanje imele slikovna opozorila.

Povprečna ocena za trditve glede embalaže cigaret in tobaka za zvijanje, ki spodbujajo h kajenju, se med letoma 2017 in 2018 ni statistično značilno spremenila, ne skupno, ne pri posameznem spolu (Slika

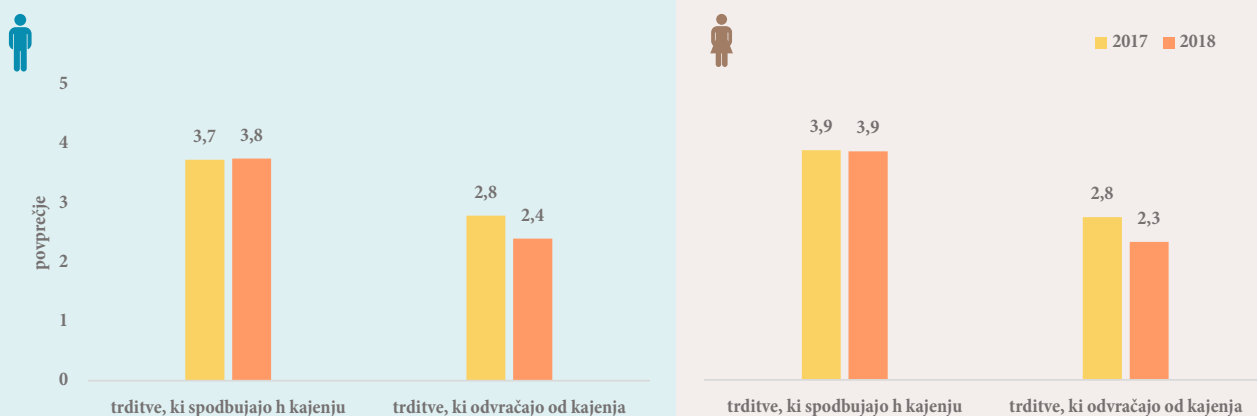

3.1.12 in Slika 3.1.13). Do statistično značilnih sprememb med letoma je prišlo pri povprečju trditvev, ki odvrtaajo od kajenja, tako skupno ($p < 0,001$), kot pri obeh spolih (pri obeh spolih je $p < 0,001$). Povprečje se je znižalo, kar pomeni, da se s trditvami, ki odvrtaajo od kajenja, anketirani dijaki strinjajo v večji meri. Povprečje je v letu 2018 znašalo 2,4, torej blizu odgovoru se strinjam, v letu 2017 pa 2,8, kar pomeni, da je povprečje blizu nevtralnega odgovora. Povprečje trditvev, ki spodbujajo h kajenju, pa je 3,8 v obeh letih, torej se anketirani dijaki s trditvami glede embalaže cigaret in tobaka za zvijanje večinoma ne strinjajo, ne glede na uvedbo slikovnih opozoril. Slikovna opozorila so torej negativna mnenja o embalaži premaknila bližje strinjanju z njimi, kar kaže na več negativnih zaznav embalaže. Pri pozitivnih zaznavah ni bilo sprememb. To skupaj kaže, da se je privlačnost embalaže zmanjšala. Posebnih razlik med spoloma pri tem ni.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.12: Povprečna ocena za trditve, ki spodbujajo h kajenju, in trditve, ki odvrtaajo od kajenja, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

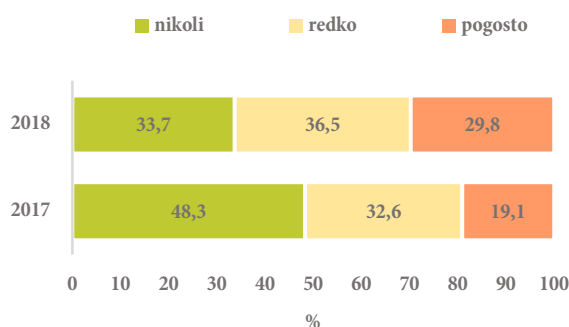
Slika 3.1.13: Povprečna ocena za trditve, ki spodbujajo h kajenju, in trditve, ki odvrtaajo od kajenja, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

Razlike v privlačnosti embalaže med posameznimi tržnimi znamkami

Vse anketirane dijake smo vprašali koliko se strinjajo s trditvijo, da imajo nekatere znamke cigaret ali tobaka za zvijanje cigaret lepše škatlice oziroma embalažo kot druge. Svoje (ne)strinjanje s trditvami so anketirani dijaki izrazili s pomočjo 5-stopenjske lestvice (sploh se ne strinjam; se ne strinjam; niti se ne strinjam, niti se strinjam; se strinjam; zelo se strinjam). Odgovore smo združili v tri kategorije, in sicer: se

strinjam; niti, niti; se ne strinjam. Tudi v tem primeru smo v analize za leto 2017 v primerjavo vključili anketirane dijake, katerih zadnje škatlice cigaret ali embalaža tobaka za zvijanje niso imele slikovnih opozoril, v letu 2018 pa tiste, pri katerih so zadnje škatlice cigaret ali embalaža tobaka za zvijanje imele slikovna opozorila.

Med letoma 2017 in 2018 je prišlo do statistično značilnih sprememb v (ne)strinjanju glede razlik v privlačnosti embalaže med posameznimi tržnimi znamkami cigaret ali tobaka za zvijanje ($p < 0,001$), in sicer v smislu zmanjšanja zaznave obstoja razlik v privlačnosti. V letu 2017 je skoraj polovica vseh anketiranih dijakov menila, da obstajajo razlike v privlačnosti embalaže med posameznimi tržnimi znamkami cigaret ali tobaka za zvijanje, v letu 2018 pa okoli tretjina (Slika 3.1.14). Do podobnih sprememb in statistično značilnih razlik med letoma je prišlo tudi pri obeh spolih (pri obeh spolih je $p < 0,001$) (Slika 3.1.15).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.14: Odstotek dijakov glede na (ne)strinjanje z obstojem razlik v privlačnosti embalaže med posameznimi tržnimi znamkami, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.15: Odstotek dijakov glede na (ne)strinjanje z obstojem razlik v privlačnosti embalaže med posameznimi tržnimi znamkami, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

Znanje

Vse anketirane dijake smo vprašali, koliko se strinjajo z 19 trditvami glede škodljivosti kajenja, ki so prikazane na Sliki 3.1.16. Svoje (ne)strinjanje s trditvami so anketirani dijaki izrazili s pomočjo 5-stopenjske lestvice (*sploh se ne strinjam; se ne strinjam; niti se ne strinjam, niti se strinjam; se strinjam; zelo se strinjam*). Trditve so bile pripravljene na osnovi besedil v zdravstvenih opozorilih, med njimi

so bila nova opozorila (prvič so se pojavila na slikovnih opozorilih), stara opozorila (so bila prisotna/podobna že v besedilnih opozorilih) in ukinjena opozorila (bila prisotna v besedilnih opozorilih, na slikovnih jih ni več). Vse tri skupine trditev so prikazane v Tabeli 3.1.1.

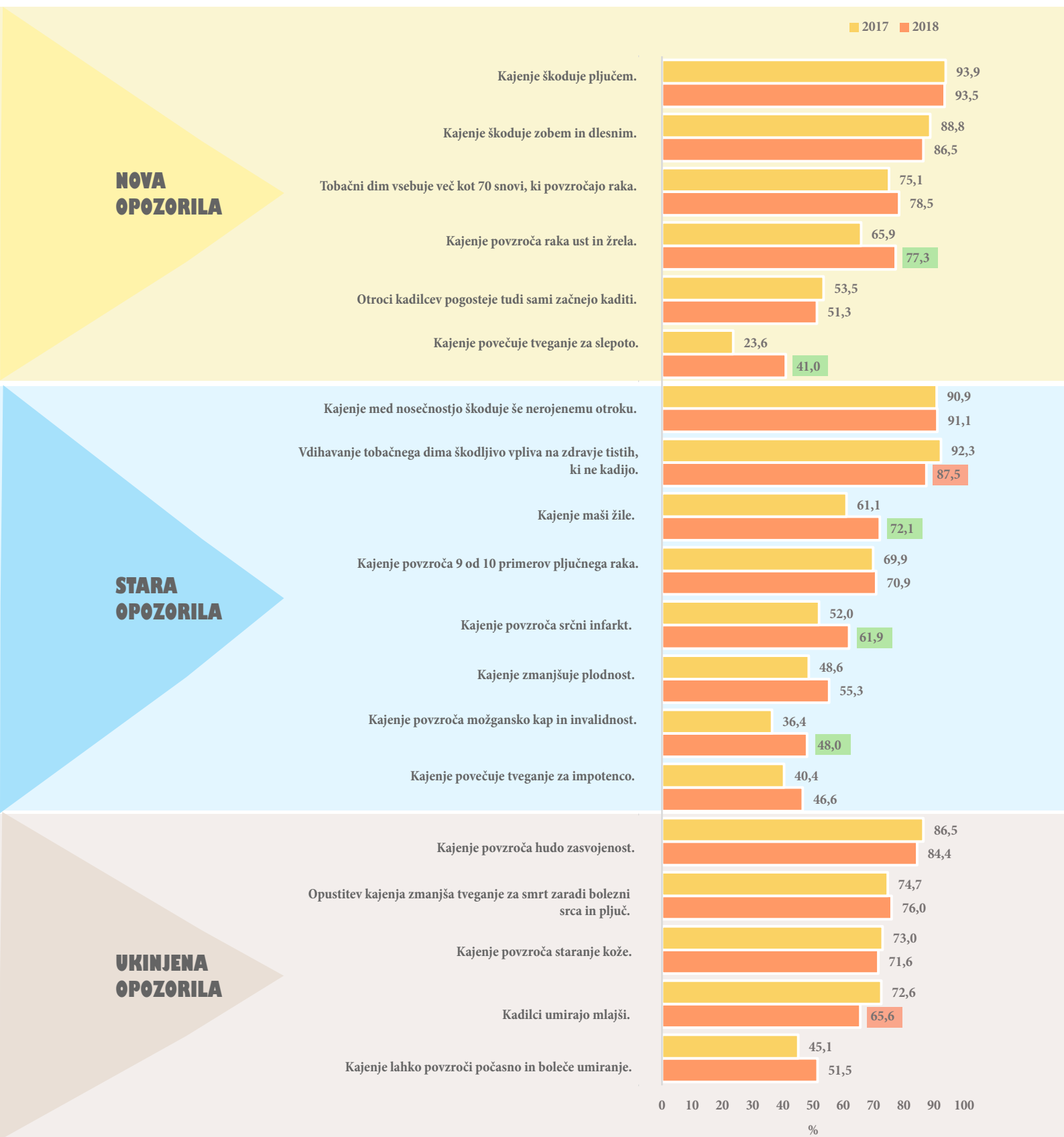
Tabela 3.1.1: Porazdelitev trditev o škodljivosti kajenja glede na status zdravstvenih opozoril (nova, stara, ukinjena zdravstvena opozorila).

NOVA OPOZORILA	STARA OPOZORILA	UKINJENA OPOZORILA
Tobačni dim vsebuje več kot 70 snovi, ki povzročajo raka.	Vdihavanje tobačnega dima škodljivo vpliva na zdravje tistih, ki ne kadijo.	Kajenje lahko povzroči počasno in boleče umiranje.
Kajenje škoduje pljučem.	Kajenje povzroča 9 od 10 primerov pljučnega raka.	Kajenje povzroča staranje kože.
Kajenje povzroča raka ust in žrela.	Kajenje povzroča srčni infarkt.	Kadilci umirajo mlajši.
Kajenje povečuje tveganje za slepoto.	Kajenje povzroča možgansko kap in invalidnost.	Kajenje povzroča hudo zasvojenost.
Kajenje škoduje zobem in dlesnim.	Kajenje maši žile.	Opustitev kajenja zmanjša tveganje za smrt zaradi bolezni srca in pljuč.
Otroci kadilcev pogosteje tudi sami začnejo kaditi.	Kajenje med nosečnostjo škoduje še nerojenemu otroku.	
	Kajenje zmanjšuje plodnost.	
	Kajenje povečuje tveganje za impotenco.	

Pridobljene podatke prikazujemo na dva načina. Na Sliki 3.1.16 najprej predstavljamo odstotke tistih, ki se s posameznimi trditvami strinjajo (združeni odgovori *se strinjam* in *zelo se strinjam*) v letu 2017 in v letu 2018 po skupinah opozoril iz Tabele 3.1.1. Nato pa na Sliki 3.1.17 in Sliki 3.1.18 prikazujemo povprečje ocen za vse trditve skupaj in za posamezne skupine opozoril, prikazane v Tabeli 3.1.1. Pri vsaki posamezni trditvi smo stopnjo strinjana prekodirali v vrednosti od -2 (*sploh se ne strinjam*) do 2 (*zelo se strinjam*). Za vse anketirane dijake, ki so odgovorili pri vseh trditvah, smo izračunali seštevek vrednosti odgovorov za vse trditve skupaj ter za vsako od treh skupin trditev (nove, stare, ukinjene), za vse dijake skupaj ali za posamezen spol pa smo nato izračunali še povprečje seštevka oziroma povprečno oceno. Višja kot je povprečna ocena pri posamezni trditvi, višje je strinjanje s trditvijo, in večje je poznavanje škodljivosti kajenja iz trditev, navedenih v zdravstvenih opozorilih. Skupen seštevek za vseh 19 trditev je lahko najmanj -38, največ pa 38, pri skupini novih opozoril od -12 do 12, pri skupini starih opozoril od -16 do 16, pri ukinjenih opozorilih pa od -10 do 10.

Tudi v tem primeru smo v analize za leto 2017 v primerjavo vključili anketirane dijake, katerih zadnje škatlice cigaret ali embalaža tobaka za zvijanje niso imele slikovnih opozoril, v letu 2018 pa tiste, pri katerih so zadnje škatlice cigaret ali embalaža tobaka za zvijanje imele slikovna opozorila.

Strinjanje z večino ukinjenih, pa tudi novih, opozoril se med letoma 2017 in 2018 ni bistveno spremenilo. Pri polovici starih opozoril, ki so po novem opremljena z dodatnimi slikami, pa je prišlo do statistično značilnih sprememb v strinjanju z njimi (Slika 3.1.16). Pri treh od štirih opozoril je prišlo do statistično značilnega porasta v strinjanju (»Kajenje maši žile«: $p = 0,001$; »Kajenje povzroča srčni infarkt«: $p = 0,010$; »Kajenje povzroča možgansko kap in invalidnost«: $p = 0,001$), pri enem pa do statistično značilnega znižanja strinjanja (»Vdihavanje tobačnega dima škodljivo vpliva na zdravje tistih, ki ne kadijo«: $p = 0,037$). Do največjih razlik med vsemi opozorili je prišlo pri opozorilu, da kajenje povečuje tveganje zaslepoto, pri katerem se je odstotek tistih, ki se strditvijo strinjajo, zvišal za dobrih 17 odstotnih točk, s približno petine na okoli 41 % ($p < 0,001$).

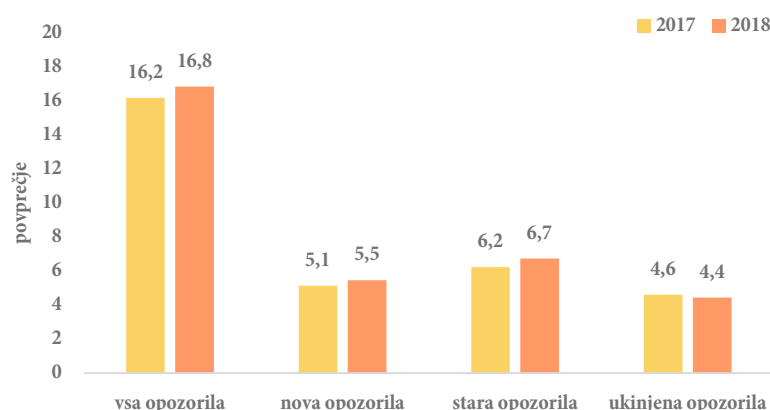

Opomba: Z zeleno je označeno statistično značilno zvišanje odstotka, z rdečo znižanje.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

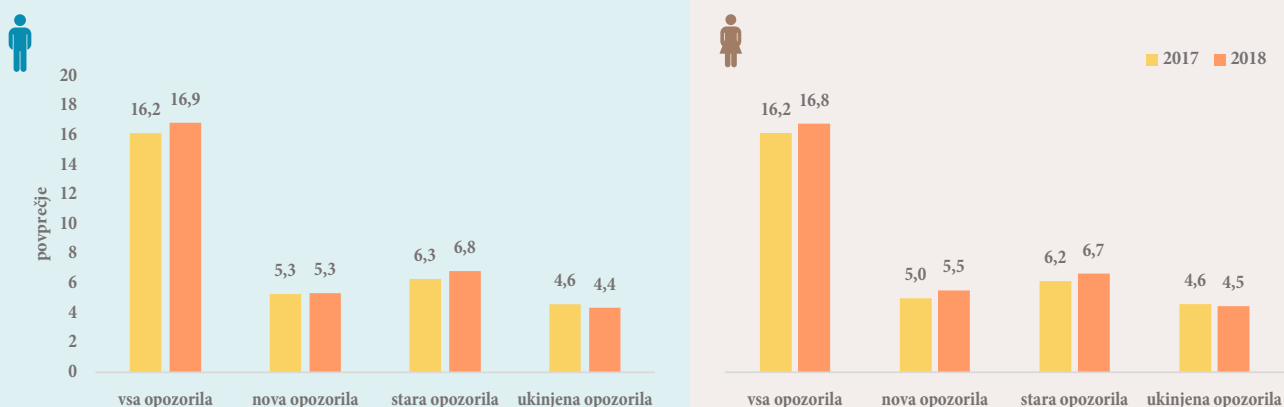
Slika 3.1.16: Odstotek dijakov, ki se (zelo) strinjajo s posameznimi trditvami glede škodljivosti kajenja, navedenih v zdravstvenih opozorilih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Povprečna ocena znanja za vsa opozorila skupaj, za nova, stara in ukinjena opozorila, se med letoma 2017 in 2018 ni spremenila, ne skupno ne pri posameznem spolu (Slika 3.1.15 in Slika 3.1.16).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.17: Povprečna ocena poznavanja škodljivosti kajenja iz trditev, navedenih v zdravstvenih opozorilih skupaj, ter za nova, stara in ukinjena opozorila, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

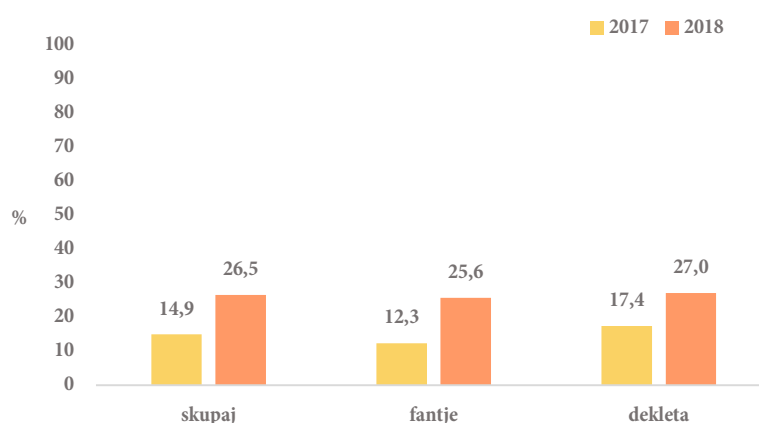
Slika 3.1.18: Povprečna ocena poznavanja škodljivosti kajenja iz trditev, navedenih v zdravstvenih opozorilih skupaj, ter za nova, stara in ukinjena opozorila, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

3.1.4 Učinki slikovnih zdravstvenih opozoril na kadilsko vedenje (pokajena ali nepokajena cigareta zaradi zdravstvenih opozoril)

Anketirani dijaki, ki so v zadnjih šestih mesecih videli škatlico cigaret ali embalažo tobaka za zvijanje, so odgovarjali na vprašanja, *kako pogosto so v zadnjih šestih mesecih razmišljali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje, kako pogosto so pokadili oziroma niso pokadili cigarete, ker so videli zdravstveno opozorilo na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje*. Raziskava v letu 2017 je bila opravljena v času pred obvezno uvedbo slikovnih opozoril (20. maj 2017), vendar pa so nekateri proizvajalci že pred tem datumom prostovoljno namestili slikovna opozorila na embalažo cigaret in tobaka za zvijanje. V letu 2017 smo zato tudi v tem primeru v primerjavo vključili anketirane dijake, katerih zadnje škatlice cigaret ali embalaža tobaka za zvijanje niso imele slikovnih opozoril, v letu 2018 pa tiste, katerih zadnje škatlice cigaret ali embalaža tobaka za zvijanje so imele slikovna opozorila.

Pokajena cigareta zaradi zdravstvenega opozorila na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje

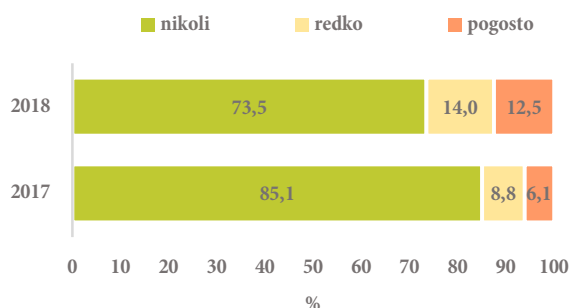
Odstotek tistih, ki so vsaj enkrat ali dvakrat pokadili cigareto, ker so videli zdravstveno opozorilo na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje (Slika 3.1.19), se je po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril statistično značilno zvišalo skupno ($p < 0,001$), med fanti ($p = 0,001$) in dekleti ($p = 0,016$). Po uvedbi slikovnih opozoril je okoli četrtina anketiranih dijakov in dijakinj navedla, da so vsaj enkrat ali dvakrat pokadili cigareto, ker so videli zdravstveno opozorilo na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje. Statistično značilnih razlik med spoloma v posameznih letih raziskave ni.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.19: Odstotek dijakov, ki so vsaj enkrat ali dvakrat pokadili cigareto, ker so videli zdravstveno opozorilo na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Odstotek anketiranih dijakov, ki so pokadili cigareto, ker so videli zdravstveno opozorilo na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje, se je po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje enakomerno zvišal pri tistih, ki so to storili redko (1- ali 2-krat, včasih) in pri tistih, ki so to storili vsaj pogosto (pogosto, vedno) (Slika 3.1.20).

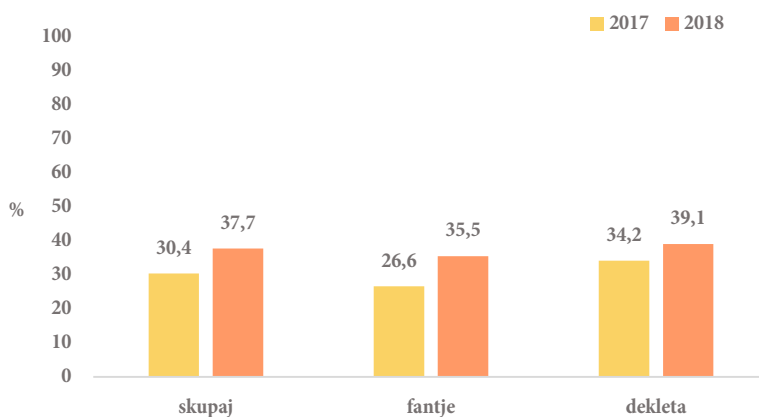
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.20: Odstotek dijakov, ki so nikoli, redko (enkrat ali dvakrat, včasih) ali vsaj pogosto (pogosto, vedno) pokadili cigareto zaradi zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Nepokajena cigareta zaradi zdravstvenega opozorila na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje

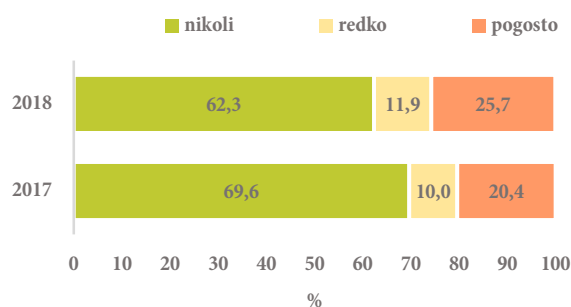
Odstotek anketiranih dijakov, ki vsaj enkrat ali dvakrat niso pokadili cigarete, ker so videli zdravstveno opozorilo na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje (Slika 3.1.21), se je po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril statistično značilno zvišal skupno ($p = 0,025$), ne pa pri posameznem spolu. Po uvedbi slikovnih opozoril je več kot tretjina anketiranih dijakov in dijakinj navedla, da vsaj enkrat ali dvakrat niso pokadili cigarete, ker so videli zdravstveno opozorilo na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje. Statistično značilnih razlik med spoloma v posameznih letih raziskave ni.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.21: Odstotek dijakov, ki vsaj enkrat ali dvakrat niso pokadili cigarete, ker so videli zdravstveno opozorilo na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje se je zvišal predvsem odstotek tistih, ki vsaj pogosto (*pogosto, vedno*) niso pokadili cigarete, ker so videli zdravstveno opozorilo na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje (Slika 3.1.22).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.1.22: Odstotek dijakov, ki so nikoli, redko (*enkrat ali dvakrat, včasih*) ali vsaj pogosto (*pogosto, vedno*) pokadili cigareto zaradi zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Namere in kadilsko vedenje opisujemo drugje, ker zaradi več različnih ukrepov teh učinkov ne moremo pripisati izključno novim (slikovnim) opozorilom.

3.1.5 Zaključki

Namen poglavja je bil predstaviti najnovejše podatke o učinkih uvedbe slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov za kajenje, in sicer s kazalniki, do določene mere specifičnimi za ta ukrep. Podatki so na voljo za mladostnike iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, ki je bila izvedena v letih 2017 in 2018, in v katero je bil vključen priložnostni vzorec dijakov 2. letnikov srednjih šol v Sloveniji. Raziskava je bila sicer prvič izvedena več kot mesec dni pred rokom uveljavitve obveznih slikovnih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov za kajenje (20. maj 2017), vendar so posamezni proizvajalci slikovna opozorila nameščali na embalažo že pred tem datumom, torej pred datumom, ko so slikovna opozorila postala obvezna. V raziskavi smo ugotovili, da je večina anketiranih mladostnikov videla embalažo s slikovnimi opozorili že pred oziroma v času prve izvedbe raziskave, zato smo v analize v tem poglavju vključili v letu 2017 le tiste dijake, ki slikovnih opozoril na embalaži tobačnih izdelkov do sodelovanja v raziskavi še niso videli.

Po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret in tobaka za zvijanje beležimo ugodne spremembe pri večini spremljanih kazalnikov.

Povečal se je obseg pozornosti, posvečene zdravstvenim opozorilom. Odstotek anketiranih dijakov, ki so bili vsaj enkrat ali dvakrat zelo pozorni na zdravstvena opozorila, se je z dobre polovice zvišal na skoraj dve tretjini. Kljub zvišanju pozornosti se branost zdravstvenih opozoril po uvedbi slikovnih opozoril ni spremenila, je pa bila branost že pred uvedbo slikovnih opozoril znatna - zdravstvena opozorila sta vsaj enkrat ali dvakrat pred in po uvedbi slikovnih opozoril prebrali okoli dve tretjini anketiranih dijakov. So pa po uvedbi slikovnih opozoril anketirani dijaki pogosteje razmišljali o zdravstvenih opozorilih. Odstotek anketiranih dijakov, ki so vsaj enkrat ali dvakrat razmišljali o zdravstvenih opozorilih, se je po uvedbi slikovnih opozoril dvignil z dobre polovice na nekaj manj kot dve tretjini. Anketirani dijaki so se po uvedbi slikovnih opozoril tudi več pogovarjali z drugimi o zdravstvenih opozorilih. Odstotek tistih, ki so se vsaj enkrat ali dvakrat pogovarjali o zdravstvenih opozorilih, se je po uvedbi slikovnih opozoril dvignil z okoli 40 % na skoraj polovico. Po uvedbi slikovnih opozoril se je zvišal tudi odstotek tistih, ki zaradi zdravstvenih opozoril razmišljajo o opustitvi kajenja, in sicer s slabih 40 % na dobro polovico. Pri pozornosti, posvečeni zdravstvenim opozorilom, in pri pogovorih o njih, beležimo enakomernejše zvišanje odstotkov tistih, ki redko (enkrat ali dvakrat ali včasih) in tistih, ki pogosto (pogosto ali vedno) berejo zdravstvena opozorila, pri razmišljanju o zdravstvenih opozorilih in razmišljanju o opustitvi kajenja zaradi zdravstvenih opozoril pa večje zvišanje odstotka tistih, ki redko razmišljajo o opozorilih in opustitvi kajenja zaradi njih, kot odstotka tistih, ki to delajo pogosto.

Po uvedbi slikovnih opozoril sta se med anketiranimi dijaki zmanjšali privlačnost embalaže cigaret in tobaka za zvijanje ter privlačnost kajenja cigaret in tobaka za zvijanje. Zmanjšale so se tudi zaznane razlike v privlačnosti embalaže posameznih tržnih znamk cigaret in tobaka za zvijanje. V vseh primerih je do znižanj prišlo skupno in pri obeh spolih.

Po uvedbi slikovnih opozoril v naši raziskavi nismo zabeležili pomembnejših sprememb v povprečni oceni znanja o škodljivih posledicah kajenja, ki so, oziroma so bile, vključene v zdravstvena opozorila na embalaži cigaret in tobaka za zvijanje, tudi ne v posameznih skupinah zdravstvenih opozoril (nova, stara, ukinjena). Se je pa zvišalo strinjanje z nekaterimi posameznimi trditvami o škodljivih posledicah kajenja iz zdravstvenih opozoril. Do zvišanja strinjanja je prišlo predvsem pri že prej obstoječih besedilnih opozorilih, katerim so bile po novem dodane slike, in se nanašajo predvsem na škodljive posledice kajenja na srce in žilje. Največje spremembe v obsegu strinjanja pa smo zabeležili pri novem opozorilu, ki navaja, da kajenje povečuje tveganje za slepoto. Gre za škodljivo posledico kajenja, ki je pred uvedbo slikovnih opozoril ni bilo med besedilnimi opozorili, raven strinjanja pa je bila pred uvedbo slikovnih opozoril pri tem opozorilu najnižja med vsemi trditvami iz zdravstvenih opozoril.

Po uvedbi slikovnih opozoril se je zvišal tako odstotek tistih, ki zaradi zdravstvenih opozoril ne pokadijo cigarete, kot tudi odstotek tistih, ki jo zaradi zdravstvenih opozoril pokadijo, slednji znatneje kot prvi.

Pri tistih, ki pokadijo cigareto zaradi zdravstvenih opozoril, je šlo zvišanje odstotka na račun redkega in pogostega tovrstnega obnašanja, pri nepokajeni cigareti pa predvsem na račun pogostega. Kljub spremembi med letoma 2017 in 2018 odstotek tistih, ki vsaj enkrat ali dvakrat niso pokadili cigarete, ostaja znatno višji (38 %) kot odstotek tistih, ki so cigareto pokadili (27 %). Odstotek tistih, ki pogosto ali vedno ne pokadijo cigarete (26 %) pa je skoraj dvakrat višji kot odstotek tistih, ki pogosto ali vedno pokadijo cigareto zaradi zdravstvenih opozoril (14 %).

Pri večini spremljanih kazalnikov po uvedbi slikovnih opozoril torej med anketiranimi dijaki beležimo ugodne spremembe, in sicer zvišanje pozornosti, razmišljanja in pogovarjanja o zdravstvenih opozorilih ter razmišljanja o opustitvi kajenja, zmanjšala se je privlačnost embalaže in kajenja, zvišali so se odstotki tistih, ki ne pokadijo cigarete zaradi zdravstvenega opozorila. Med neugodnimi spremembami je zvišanje odstotka tistih, ki pokadijo cigareto zaradi zdravstvenih opozoril. Sprememb pa ne beležimo v branosti zdravstvenih opozoril in v skupni oceni znanja o škodljivih posledicah kajenja, ki so navedene v zdravstvenih opozorilih.

Do ugodnih sprememb v pozornosti, razmišljanju in pogovarjanju o zdravstvenih opozorilih je po uvedbi slikovnih opozoril prišlo med fanti, ki pri vseh omenjenih kazalnikih v obeh letih raziskave, kljub ugodnim spremembam, še vedno zaostajajo za dekleti. Do ugodnih sprememb v razmišljanju o opustitvi kajenja zaradi zdravstvenih opozoril, pa je prišlo med dekleti, ki zato po uvedbi slikovnih opozoril v višjem odstotku zaradi zdravstvenih opozoril razmišljajo o opustitvi kajenja kot fantje. Dekleta so torej tudi po uvedbi slikovnih opozoril bolj pozorna na zdravstvena opozorila; v višjem odstotku kot fantje jih berejo, razmišljajo o njih, se pogovarjajo z drugimi o njih in razmišljajo o opustitvi kajenja zaradi njih. Privlačnost embalaže in kajenja cigaret oziroma tobaka za zvijanje se je zmanjšala pri obeh spolih, razlik na tem področju med spoloma ni bilo že pred uvedbo slikovnih opozoril, prav tako je ni po uvedbi. Znanje o škodljivih učinkih kajenja, ki so izpostavljeni v zdravstvenih opozorilih, se po uvedbi slikovnih opozoril ni spremenilo pri nobenem od obeh spolov, prav tako ni v nobenem letu izvedbe raziskave v znanju razlik med spoloma. V nobenem letu tudi ni razlik med spoloma v odstotku tistih, ki pokadijo oziroma ne pokadijo cigarete zaradi zdravstvenih opozoril.

1

Po uvedbi slikovnih opozoril med 16-letnimi mladostniki beležimo ugodne spremembe pri večini spremljanih, za ukrep bolj ali manj specifičnih kazalnikov, to so pozornost na zdravstvena opozorila, razmišljanje in pogovarjanje o zdravstvenih opozorilih ter razmišljanje o opustitvi kajenja zaradi zdravstvenih opozoril.

2

Po uvedbi slikovnih opozoril se je odstotek 16-letnih mladostnikov, ki so bili v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat pozorni na zdravstvena opozorila, zvišal s 53 % na 64 %.

3

Po uvedbi slikovnih opozoril se je odstotek 16-letnih mladostnikov, ki so v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat razmišljali o zdravstvenih opozorilih, zvišal z 51 % na 63 %.

4

Po uvedbi slikovnih opozoril se je odstotek 16-letnih mladostnikov, ki so se v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat o zdravstvenih opozorilih pogovarjali z drugimi, zvišal z 39 % na 49 %.

5

Po uvedbi slikovnih opozoril se je odstotek 16-letnih mladostnikov, ki so v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat zaradi zdravstvenih opozoril razmišljali o opustitvi kajenja, zvišal s 53 % na 64 %.

7

Po uvedbi slikovnih opozoril se je skupno zvišal odstotek 16-letnih mladostnikov, ki ne pokadijo cigarete zaradi zdravstvenega opozorila, s 30 % na 38 %. Skupno in pri obeh spolih se je zvišal tudi odstotek 16-letnih mladostnikov, ki pokadijo cigareto zaradi zdravstvenih opozoril, in sicer s 15 % na 27 %. Med spoloma v teh odstotkih pred in po uvedbi slikovnih opozoril ni razlik.

9

Po uvedbi slikovnih opozoril se ni spremenila branost zdravstvenih opozoril. Odstotek 16-letnih mladostnikov, ki preberejo zdravstveno opozorilo, se v obeh letih raziskave giblje med 65 % in 70 %.

6

Po uvedbi slikovnih opozoril je do več ugodnih sprememb pri pozornosti na zdravstvena opozorila, razmišljanju in pogovarjanju o njih ter razmišljanju o opustitvi kajenja zaradi zdravstvenih opozoril, prišlo pri 16-letnih fantih, a 16-letna dekleta še vedno v višjem odstotku berejo zdravstvena opozorila, razmišljajo o njih, se pogovarjajo z drugimi o njih in razmišljajo o opustitvi kajenja zaradi njih kot fantje.

8

Po uvedbi slikovnih opozoril sta se med 16-letnimi mladostniki skupno in pri obeh spolih zmanjšali privlačnost embalaže cigaret in tobaka za zvijanje, privlačnost kajenja cigaret in tobaka za zvijanje ter zaznane razlike v privlačnosti embalaže posameznih tržnih znamk cigaret in tobaka za zvijanje.

10

Po uvedbi slikovnih opozoril se ni spremenila povprečna ocena znanja o škodljivih posledicah kajenja, ki so navedene v zdravstvenih opozorilih. Beležimo pa zvišanje strinjanja z določenimi trditvami v zdravstvenih opozorilih. Največjo spremembo beležimo pri novem opozorilu, da kajenje povečuje tveganje za slepoto, zvišanja beležimo tudi pri posameznih škodljivih posledicah kajenja na srce in žilje.

3.2 POPOLNA PREPOVED OGLAŠEVANJA, RAZSTAVLJANJA IN PROMOCIJE TOBAČNIH IN POVEZANIH IZDELKOV NA PRODAJNIH MESTIH V SLOVENIJI

Helena Koprivnikar, Tina Zupanič

3.2.1 Uvod

Pregled zakonodaje v Sloveniji

V Sloveniji je že prvi zakon na področju nadzora nad tobakom leta 1996 določil omejitve oglaševanja tobačnih izdelkov. Prepovedoval je neposredno in posredno reklamiranje¹³ tobaka in tobačnih izdelkov, vključno s sponzoriranjem športnih, kulturnih in drugih javnih dogodkov s strani tobačne industrije in veletrgovine. Za posredno reklamiranje tobaka in tobačnih izdelkov se je po tem zakonu štelo prikazovanje logotipov in drugih znakov za označevanje tobaka in tobačnih izdelkov na predmetih, ki niso tobačni izdelki. Zakon je prepovedoval tudi reklamiranje izdelkov, ki ne sodijo med tobak in tobačne izdelke, vendar s svojim videzom in namenom uporabe neposredno spodbujajo k potrošnji tobaka in tobačnih izdelkov. Reklamiranje tobaka in tobačnih izdelkov pa je zakon dovoljeval v obliki in podobi zaščitene blagovne znamke ali logotipa na priboru za kajenje, v in na poslovnih prostorih gospodarskih podjetij, ki se ukvarjajo s proizvodnjo, distribucijo in prodajo na debelo, ter na izveskih prodajaln tobačnih izdelkov in v njih. Reklama je smela zasesti največ sedem kvadratnih metrov. Poleg tega so bile dovoljene tudi enkratne akcije v javnih občilih za obveščanje potrošnikov o novih tobačnih izdelkih, ki imajo zmanjšano vsebnost katrana in nikotina za deset ali več odstotkov od istovrstnih izdelkov, ki so že v prodaji in imajo najnižjo vsebnost katrana in nikotina. Akcija je lahko trajala nepretrgoma največ 15 dni, obvestila o akcijah obveščanja potrošnikov pa so morala imeti vključena zdravstvena opozorila. Zakon je prepovedoval tudi prodajo tobačnih izdelkov iz avtomatov (ZOUTI 1996).

V dopolnjenem zakonu iz leta 2002 je bilo kot posredno reklamiranje vključeno tudi brezplačno ponujanje tobačnih izdelkov na javnih mestih in v javnih prostorih. Reklamiranje tobaka in tobačnih izdelkov je bilo še vedno dovoljeno na priboru za kajenje, v in na poslovnih prostorih gospodarskih družb, ki se ukvarjajo s proizvodnjo, distribucijo in prodajo tobačnih izdelkov na debelo, ter na zunanjih in notranjih izveskih prodajaln tobačnih izdelkov, a omejeno na obliko in podobo zaščitene blagovne znamke (v obliki znaka, ki je zaščiten in ki ne omenja in ne prikazuje tobačnega izdelka, njegove embalaže ali njegove uporabe). Obvestila v okviru enkratnih akcij po novem niso smela uporabljati besedil, imen blagovne znamke, simbolov ali drugih znakov, ki napeljujejo na to, da je tobačni izdelek manj škodljiv, z izrazi, kot so na primer: lahki, mild, nizka vsebnost nikotina in katrana, super lahki, ultra lahki in podobno (ZOUTI-A 2002).

Leta 2005 izdani zakon ni več dovoljeval enkratnih akcij v javnih občilih za obveščanje potrošnikov o novih tobačnih izdelkih. V dopolnjenem zakonu je bila tudi natančneje določena prepoved sponzorstev, in sicer je bilo prepovedano vsako sponzoriranje dogodka, dejavnosti ali posameznika ter kakršnokoli neposredno in posredno oglaševanje ter promocija tobaka in tobačnih izdelkov, vključno prek storitev informacijske družbe. Izraz reklamiranje je nadomestil izraz oglaševanje, definicija oglaševanja in promocije se je spremenila. Oglaševanje in promocija tobaka in tobačnih izdelkov je bilo po novem definirano kot vsakršno posredno ali neposredno komercialno sporočilo, priporočilo ali dejanje s ciljem, učinkom ali mogočim učinkom promocije tobačnih izdelkov ali uporabe tobaka. Sponzoriranje dogodka, dejavnosti ali posameznika pa je bilo definirano kot kakršnakoli posredna ali neposredna oblika

¹³ Uporabljamo izraz reklamiranje, kot je bil naveden v ZOUTI iz leta 1996, mišljeno je oglaševanje.

prispevka za kakršenkoli dogodek, dejavnost ali posameznika s ciljem, učinkom ali mogočim učinkom promocije tobačnih izdelkov ali uporabe tobaka. Storitve informacijske družbe je pomenila storitev v smislu 35. točke 3. člena *Zakona o elektronskih komunikacijah*, Uradni list RS, št. 43/04 (ZOUTI-B 2005).

Spremembe zakona v letu 2007 niso posegle v področje oglaševanja in promocije tobačnih izdelkov ter sponzorstev (ZOUTI-C 2007).

Večje spremembe na področju oglaševanja, promocije in sponzorstev je prinesel novi zakon iz leta 2017, ki vključuje popolno prepoved oglaševanja, razstavljanja in promocije tobaka, tobačnih in povezanih izdelkov in izjem na prodajnih mestih ni več. Popolna prepoved oglaševanja tobaka, tobačnih in povezanih izdelkov je začela veljati 11. junija 2017, prepoved razstavljanja pa 11. marca 2018 (ZOUTPI 2017). Novi zakon prepoveduje kakršnokoli posredno in neposredno oglaševanje ter promocijo tobaka, tobačnih in povezanih izdelkov, tudi prek storitev informacijske družbe, prav tako vsako doniranje ter sponzoriranje dogodka, dejavnosti ali posameznika. Razstavljanje izdelkov na prodajnih mestih se šteje kot neposredno oglaševanje. Prodajalci morajo izdelke shranjevati tako, da javnosti niso niti vidni niti dostopni. Na vsakem prodajnem mestu je lahko na vidnem mestu, v velikosti največ A4 formata (210 x 297 mm), objavljeno največ eno obvestilo, da se na tem mestu prodajajo tobak, tobačni ali povezani izdelki. Prepovedana so promocijska darila, darilni boni, znamkice in kuponi za popust ali kakršnekoli druge podobne ponudbe v povezavi z nakupom tobaka, tobačnih izdelkov in povezanih izdelkov. Prepovedano je spodbujanje prodaje tobaka, tobačnih in povezanih izdelkov. Za posredno oglaševanje tobaka, tobačnih in povezanih izdelkov se šteje prikazovanje znamk in drugih znakov za označevanje teh izdelkov na predmetih, ki po tem zakonu niso tobak, tobačni ali povezani izdelki; brezplačno ponujanje tobaka, tobačnih in povezanih izdelkov na javnih mestih in v javnih prostorih; kadar se znamka, znak, logotip, trgovska oznaka ali katera koli druga posebnost, vključno s posebnimi barvnimi kombinacijami tobaka, tobačnih izdelkov in povezanih izdelkov, povezuje z drugim izdelkom ali storitvijo tako, da se utegne ta izdelek ali storitev povezati s tobakom, tobačnimi in povezanimi izdelki; in kadar se znamka, znak, logotip, trgovske oznake ali kakršnakoli druga posebnost, vključno s posebnimi barvnimi kombinacijami drugega izdelka ali storitve povezuje s tobakom, tobačnim ali povezanim izdelkom ter družbo, ki te izdelke proizvaja. Kot že poprej, je še nadalje prepovedano oglaševanje izdelkov, ki bi s svojim videzom in namenom uporabe lahko spodbujali k potrošnji tobaka, tobačnih in povezanih izdelkov. Dodatno je prepovedano tudi prikazovanje ali uporaba tobaka, tobačnih in povezanih izdelkov v okviru televizijskih vsebin in javnih nastopov, ki so namenjeni osebam, mlajšim od 18 let, razen v filmih, nadaljevankah in nanizankah. Kot v vseh zakonih od leta 1996, pa velja, da se objavljanje podatkov o kakovosti in drugih lastnostih tobaka, tobačnih in povezanih izdelkov, v strokovnih knjigah ter revijah in publikacijah, ki so namenjene izključno obveščanju proizvajalcev in prodajalcev teh izdelkov in je njihovo razširjanje omejeno na te osebe ali podjetja, ne šteje za oglaševanje (ZOUTPI 2017).

Novi zakon torej prepoveduje tudi oglaševanje, promocijo in razstavljanje povezanih izdelkov (ZOUTPI 2017). Pred uveljavitvijo novega zakona sta bili prepovedani oglaševanje in promocija elektronskih cigaret in novih tobačnih izdelkov, in sicer na osnovi člena iz predhodnega zakona (ZOUTI-C 2007), ki pravi, da je prepovedano oglaševanje izdelkov, ki bi s svojim videzom in namenom uporabe lahko spodbujali k potrošnji tobaka, tobačnih in povezanih izdelkov. Razstavljanje povezanih izdelkov pred 11. marcem 2018 ni bilo regulirano.

Razširjenost marketinga tobačnih in povezanih izdelkov na prodajnih mestih v Sloveniji

Pred uveljavitvijo novega zakona iz leta 2017 so torej še veljale izjeme za oglaševanje tobačnih izdelkov na prodajnih mestih (največ 7 m²), dovoljeno je bilo razstavljanje tobačnih izdelkov za namene prodaje (pri čemer niso veljale nikakršne omejitve ali določbe), kar pomeni, da so skupno oglasi in razstavljeni tobačni izdelki, ki so prav tako oblika oglaševanja, lahko zavzeli več kot 7 m². Marketing tobačnih izdelkov

na prodajnih mestih je bil široko razširjen, kot smo lahko opazovali, nismo pa izvajali ali našli ciljanih raziskav o obsegu marketinga ali izpostavljenosti marketingu na prodajnih mestih iz tega obdobja. V letu 2013 smo ocenili, da je število maloprodajnih mest okoli 5500 (bencinski servisi, obmejne trgovine, kioski, trgovine na drobno in gostinski lokali), torej zelo visoko, kar ni bilo nepričakovano, saj glede tega, kdo in kje lahko prodaja tobačne izdelke, ni bilo posebnih omejitev. To je pomenilo, da imamo v Sloveniji eno prodajno mesto na 309 polnoletnih prebivalcev oziroma eno prodajno mesto na 80 kadilcev v starosti 15 let ali več. Ko smo takrat poiskali primerljive podatke za tujino, smo našli podatek, da je bilo takrat v Franciji približno 31.000 prodajnih mest (eno na 450 kadilcev), v Kanadi pa 35.000 prodajnih mest tobačnih izdelkov, eno na vsakih 142 kadilcev. Obseg oglaševanja in razstavljenih tobačnih izdelkov na tako številnih prodajnih mestih je bil tako izjemno velik, dosegal pa vse starostne skupine prebivalcev, saj omejitev glede vrst prodajnih mest ni, zato je prodajno mesto vsaka trgovina in kiosk. V tistem času so predstavniki mladinske zveze Brez izgovora Slovenija navajali, da se število trafik podjetij 3Dva (v lasti Tobačne Ljubljana) in Delo Prodaja (v posredni lasti Pivovarne Laško) povečuje predvsem pred fakultetami, srednjimi šolami in na avtobusnih postajah, kar je pomenilo, da si želijo proizvajalci teh izdelkov še posebej nagovarjati mlade (Koprivnikar 2013).

Nadzor nad spoštovanjem zakonskih določb glede oglaševanja in promocije tobačnih izdelkov izvaja Tržni inšpektorat RS (dalje TIRS). Do vključno leta 2015 so tržni inšpektorji poročali o zelo agresivnem oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih in o zelo pogostih kršitvah zakonodaje. Pri rednih nadzorih so pri vse do 68 % pregledanih prodajnih mest ugotavljali kršitve, pri enodnevnih akcijah celo pri 82 % pregledanih trgovcev. Dobavitelji tobačnih izdelkov so se posluževali vedno novih načinov oglaševanja tobačnih izdelkov, kot so različna pultna stojala, podstavki ali osvetljeni kovinski okvirji, v katerih so bile izpostavljene škatlice cigaret le določenih blagovnih znamk, plastificirane posodice za vračilo drobiža v trafikah, škatlice cigaret, ekrančki, na katerih se vrtijo reklamni napisi za cigarete, smetnjaki, združeni s pepelniki in navedbami določenih blagovnih znamk tobačnih izdelkov, oglasi za blagovne znamke tobačnih izdelkov, ki niso zaščitene, na oglasih nameščeni privlačni motivi poleg zaščitenega znaka blagovne znamke. Različne načine oglaševanja so potrjevale tudi okrožnice dobaviteljev tobačnih izdelkov, ki so jih pošiljali v prodajalne. Iz njih je razvidno, kateri tobačni izdelki naj se oglašujejo, v katerem terminu in na kakšen način (kje so postavljena stojala, vitrine, izveski, plakati ...). Trgovci so se kljub zavedanju, da kršijo zakonska določila, saj so bili v preteklosti že večkrat obravnavani in so jim bile izdane tako upravne odločbe kot odločbe o prekršku, še kar naprej posluževali nedovoljenega oglaševanja. Občasno so inšpektorji zasledili tudi promotorje tobačnih izdelkov, ki so kupcem ob nakupu večje količine cigaret ponujali vžigalnike in pepelnike. TIRS je opozarjal, da postaja praksa oglaševanja tobačnih izdelkov vse bolj agresivna in presega zakon ter ugotavljal, da sedaj dopustno oglaševanje tobačnih izdelkov v prodajalnah, ki prodajajo tobačne izdelke, ni ustrezno. Zato je inšpektorat na Ministrstvo za zdravje (dalje MZ) večkrat naslovil predlog sprememb zakona (TIRS 2009–2015). Šele v letnem poročilu za leto 2016 na TIRS poročajo o manjšem obsegu kršitev, kar pripisujejo obsežnemu nadzoru v preteklih letih. Ugotavljajo pa, da se posamezni trgovci poslužujejo novih, bolj prikritih oblik oglaševanja oziroma pospeševanja prodaje tobačnih izdelkov, npr. bolj poudarjeno označevanje cen določenih znamk cigaret, pri nakupih cigaret določenih blagovnih znamk kupcu naložijo dvojne točke, čeprav običajno ob nakupu cigaret kupci takšnih točk ne dobijo idr. (TIRS 2016). V letnih poročilih za leta 2017, 2018 in 2019, torej v času po uveljavitvi popolne prepovedi oglaševanja, razstavljanja in promocije tobačnih izdelkov, pa na TIRS navajajo, da so zabeležili bistveno manj kršitev določb glede oglaševanja in promocije tobačnih izdelkov. Se pa posamezni trgovci oziroma proizvajalci tudi v tem času poslužujejo bolj prikritih oblik oglaševanja oziroma pospeševanja prodaje tobačnih izdelkov kot so sponzoriranje, prikazovanje znamk in drugih znakov za označevanje tobaka na zunanjih pepelnikih pred gostinskimi obrati, prikazovanje raznih znakov za označevanje tobaka na predmetih, ki ne sodijo med tobačne in povezane izdelke, oglaševanje izdelkov, ki bi s svojim videzom in namenom uporabe lahko spodbujali k potrošnji tobačnih izdelkov (TIRS 2017–2019). Po uveljavitvi prepovedi razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov v marcu 2018 pa tržni inšpektorji nepravilnosti niso zabeležili (TIRS 2018, 2019).

Konec leta 2018 so začele veljati še določbe novega zakona glede dovoljenj za prodajo tobačnih izdelkov. Dovoljenja so bila trgovcem izdana v prvi polovici 2019 in vzpostavljen je bil register prodajnih mest tobaka, tobačnih in povezanih izdelkov. Na datum 11. marec 2020 je bilo po podatkih MZ izdanih 6053 dovoljenj za prodajna mesta tobačnih in povezanih izdelkov. Število prodajnih mest torej ostaja zelo visoko, in sicer eno na 70 kadičev, starih 15 let in več, oziroma eno prodajno mesto na 350 prebivalcev. Medtem se je npr. v Franciji število legalnih prodajnih mest močno znižalo in v letu 2019 znašalo 24.500 (Financial Times 2019), to je eno prodajno mesto na 2730 prebivalcev, v letu 2003 pa je bilo prodajnih mest 34.000 (Guardian 2003).

Predhodno objavljeni podatki o učinkih prepovedi oglaševanja, razstavljanja in promocije tobačnih in povezanih izdelkov na prodajnih mestih v Sloveniji

V letih 2017 in 2018 sta bili v Sloveniji izvedeni telefonski anketi med polnoletnimi prebivalci, ki sta vključevali tudi vprašanje o izpostavljenosti oglaševanju, razstavljanju in promociji tobačnih izdelkov. Raziskavi nista nacionalno reprezentativni, zaradi enotne metodologije v enem in drugem letu pa omogočata medletno primerjavo. V posameznem letu je bilo v anketo zajetih 2020 anketirancev. Med anketiranimi polnoletnimi prebivalci se je med letoma 2017 in 2018 statistično značilno zmanjšala izpostavljenost oglaševanju tobačnih izdelkov (z 11,2 % na 6,8 %) in razstavljenim tobačnim izdelkom (z 22,6 % na 12,6 %), a sta pri nemajhnem odstotku anketiranih obe še vedno prisotni. Vzroki za to so lahko kršitve zakonodaje, izpostavljenost preko interneta idr. Izpostavljenost različnim vrstam promocije (v letu 2018 2,4 %) pa se ni pomembno spremenila, kar je bilo pričakovano, saj so bile promocijske aktivnosti prepovedane že pred uvedbo novega zakona (Koprivnikar in Zupanič 2018).

Namen poglavja

Namen poglavja je predstaviti najnovejše podatke o izpostavljenosti oglaševanju tobačnih in povezanih izdelkov, razstavljenim tobačnim in povezanim izdelkom ter promocijskim aktivnostim za pospeševanje prodaje teh izdelkov.

Vir podatkov

Podatki so na voljo za mladostnike iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, ki smo jo izvedli na priložnostnem vzorcu dijakov 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji v letih 2017 in 2018. Popolna prepoved oglaševanja tobaka, tobačnih in povezanih izdelkov je začela veljati 11. junija 2017, prepoved razstavljanja teh izdelkov pa 11. marca 2018 (ZOUTPI 2017), raziskava pa je bila prvič izvedena med 3. in 14. aprilom 2017, drugič pa med 5. novembrom in 10. decembrom 2018, kar pomeni, da pri obeh ukrepih v raziskavi zajemamo obdobje pred in po njuni uvedbi. Prepoved promocije tobačnih izdelkov je veljala že po predhodnem zakonu, zato na tem področju le prikazujemo stanje.

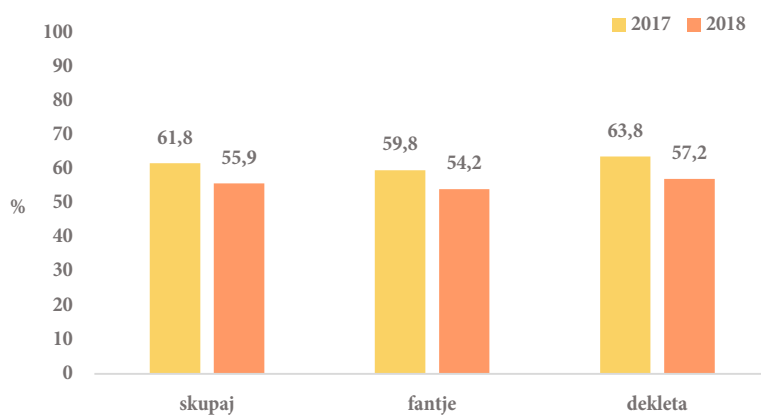
Elektronske cigarete so prvič regulirane z novim zakonom (ZOUTPI 2017) in zanje tako kot za tobačne izdelke velja popolna prepoved oglaševanja, razstavljanja in promocije na prodajnih mestih. Vendar pa sta bila tudi že pred uveljavitvijo novega zakona oglaševanje in promocija elektronskih cigaret (ne pa razstavljanje) prepovedana v skladu z 10. členom ZOUTI-C 2007, ki določa, da je prepovedano oglaševanje izdelkov, ki ne sodijo med tobak in tobačne izdelke, vendar s svojim videzom in namenom uporabe neposredno vzpodbujajo k potrošnji tobaka in tobačnih izdelkov (ZOUTI-C 2007). Zato pri oglaševanju in promociji elektronskih cigaret ne moremo primerjati stanja pred in po prepovedi. Prepoved razstavljanja elektronskih cigaret pa je na novo uveden ukrep, ki je začel veljati 11. marca 2018. Glede na datume izvedbe raziskave v letih 2017 in 2018 tako pri prepovedi razstavljanja primerjamo obdobje pred in po uvedbi prepovedi.

Za odrasle v raziskavah, ki jih izvajamo na NIJZ, trenutno ni na voljo novih podatkov, vezanih na te ukrepe, ki bi omogočali vpogled v spremembe pred in po uvedbi ukrepa.

3.2.2 Izpostavljenost oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih pred in po uvedbi popolne prepovedi oglaševanja

Vsi anketirani dijaki so odgovarjali na vprašanje, kako pogosto so v zadnjih 30 dneh v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, videli reklame zanje. Lahko so izbirali med odgovori: nikoli, enkrat, dvakrat, od 3- do 5-krat, od 6- do 9-krat, 10-krat ali pogosteje. Odgovore smo združili v dve kategoriji (nikoli in vsaj 1-krat) in tako dobili odstotek tistih, ki so bili v zadnjih 30 dneh izpostavljeni oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih.

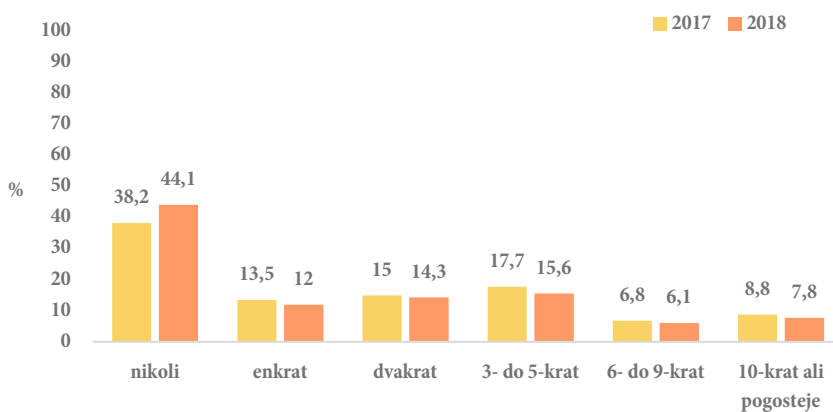
Med anketiranimi dijaki jih je o izpostavljenosti oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih po uvedbi prepovedi oglaševanja poročal statistično značilno nižji odstotek ($p = 0,003$) kot pred prepovedjo, vendar pa jih je bilo oglaševanju tobačnih izdelkov še vedno izpostavljenih več kot polovica (Slika 3.2.1). Odstotek izpostavljenih oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih se je po uvedbi prepovedi statistično značilno znižal med dekletimi ($p = 0,014$), ne pa tudi med fanti. V posameznih letih izvedbe raziskave med spoloma v odstotku izpostavljenih ni razlik.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.2.1: Odstotek dijakov, ki so bili vsaj 1-krat v zadnjih 30 dneh izpostavljeni oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

V pogostosti izpostavljenosti oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih (Slika 3.2.2) pred in po prepovedi ni razlik, ne skupno ne pri posameznem spolu. Prav tako v posameznih letih izvedbe raziskave med spoloma v pogostosti izpostavljenosti ni razlik.

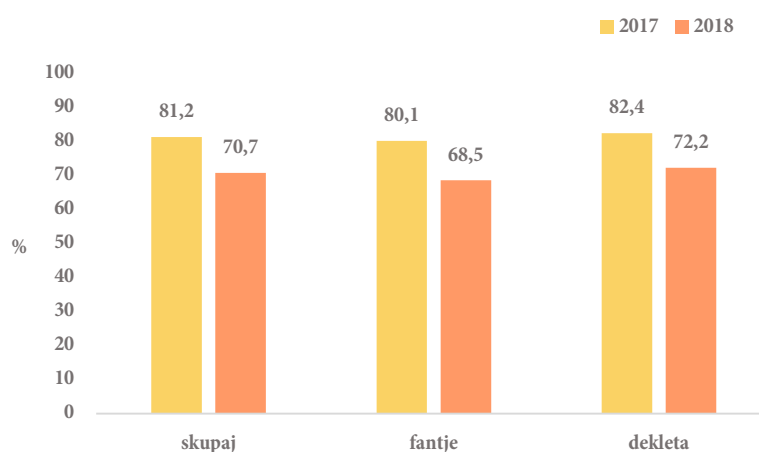
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.2.2: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

3.2.3 Izpostavljenost razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih pred in po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja

Vsi anketirani dijaki so odgovarjali na vprašanje, *kako pogosto so v zadnjih 30 dneh v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, videli razstavljene tobačne izdelke*. Lahko so izbirali med odgovori: *nikoli, enkrat, dvakrat, od 3- do 5-krat, od 6- do 9-krat, 10-krat ali pogosteje*. Odgovore smo združili v dve kategoriji (*nikoli in vsaj 1-krat*) in tako dobili odstotek tistih, ki so bili v zadnjih 30 dneh izpostavljeni razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih.

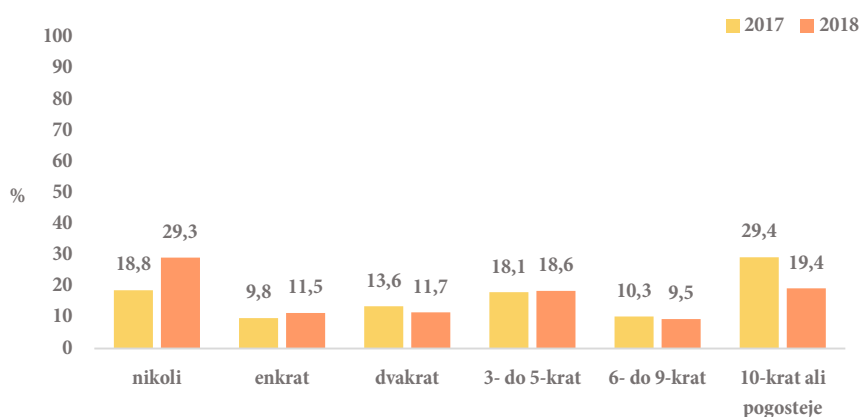
Med anketiranimi dijaki je o izpostavljenosti razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih po uvedbi prepovedi poročal statistično značilno nižji odstotek ($p < 0,001$) kot pred prepovedjo, vendar pa je bila razstavljenim tobačnim izdelkom še vedno izpostavljena večina (Slika 3.2.3). Odstotek izpostavljenih oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih se je po uvedbi prepovedi statistično značilno znižal tudi pri obeh spolih (pri obeh spolih je $p < 0,001$), v posameznih letih izvedbe raziskave pa med spoloma v odstotku izpostavljenih ni razlik.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.2.3: Odstotek dijakov, ki so bili vsaj 1-krat v zadnjih 30 dneh izpostavljeni razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Do statistično značilnih sprememb je skupno in pri obeh spolih po uvedbi prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov prišlo tudi v pogostosti izpostavljenosti razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih (v vseh primerih je $p < 0,001$) (Slika 3.2.4). Odstotek dijakov, ki niso bili nikoli izpostavljeni razstavljenim tobačnim izdelkom, se je po prepovedi skupno in pri obeh spolih zvišal na račun znižanja odstotka najpogosteje izpostavljenih dijakov pred uvedbo prepovedi. V posameznih letih izvedbe raziskave med spoloma v pogostosti izpostavljenosti sicer ni razlik.

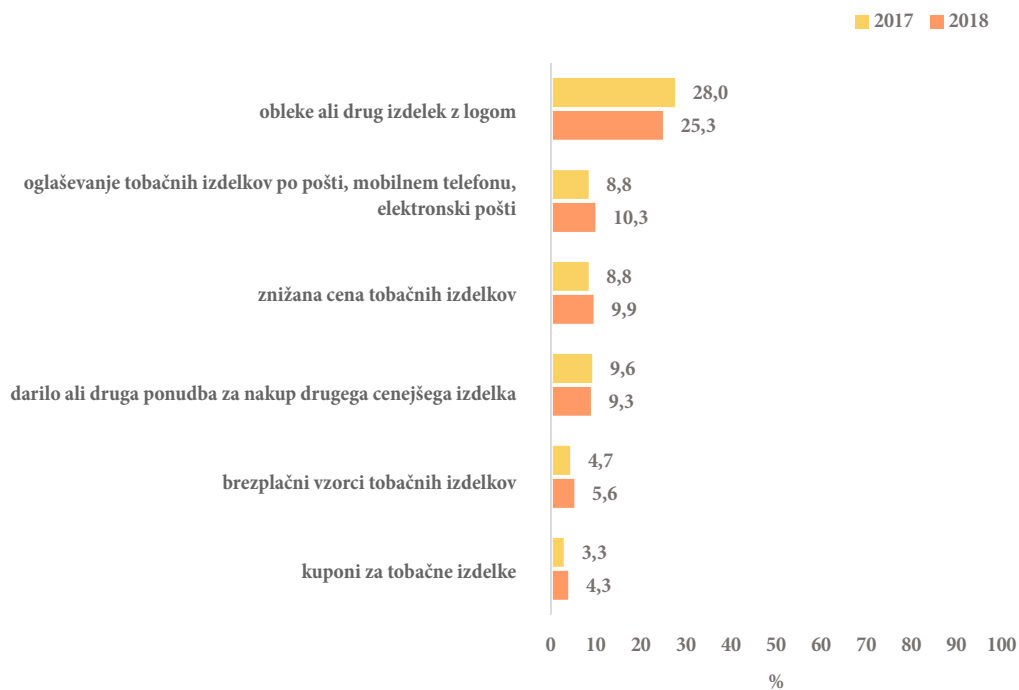
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.2.4: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

3.2.4 Izpostavljenost promociji tobačnih izdelkov na prodajnih mestih

Vsi anketirani dijaki so odgovarjali na vprašanje, ali so v zadnjih 30 dneh zasledili katero od navedenih vrst promocije tobačnih izdelkov, in sicer brezplačne vzorce tobačnih izdelkov, znižano ceno tobačnih izdelkov, kupone za tobačne izdelke, darilo ali drugo ponudbo za nakup drugega, cenejšega, izdelka, obleke ali drug izdelek z logom tobačnih izdelkov ter oglaševanje tobačnih izdelkov po pošti, mobilnem telefonu, elektronski pošti. Odgovore smo združili v dve kategoriji (niso zasledili nobene vrste promocije tobačnih izdelkov, so zasledili vsaj eno vrsto promocije tobačnih izdelkov) in tako dobili odstotek tistih, ki so bili v zadnjih 30 dneh izpostavljeni promociji tobačnih izdelkov na prodajnih mestih.

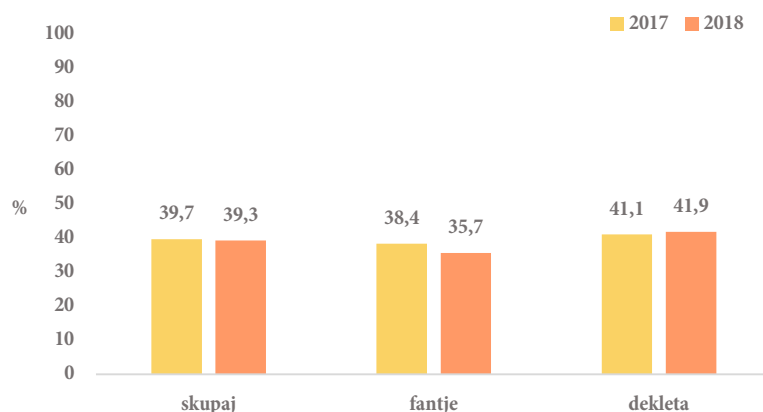
Najpogosteje so mladostniki poročali o oblekah ali drugih izdelkih z logom tobačnih izdelkov (približno četrtnina anketiranih dijakov), sledijo oglaševanje tobačnih izdelkov po pošti, mobilnem telefonu, elektronski pošti, znižana cena tobačnih izdelkov, darila ali druga ponudba za nakup drugega cenejšega izdelka (vsakega od teh posameznih odgovorov je označila okoli desetina anketiranih dijakov), o brezplačnih vzorcih in kuponih pa je poročalo okoli 5 % anketiranih dijakov (Slika 3.2.5). Med letoma 2017 in 2018 pri nobeni od oblik promocije ni prišlo do statistično značilnih razlik v odstotkih, ne skupno ne pri posameznem spolu. V posameznih letih tudi ni bistvenih razlik med spoloma, statistične razlike so v obeh letih prisotne v odstotku tistih, ki so zasledili brezplačne vzorce (2017: $p = 0,020$; 2018: $p = 0,001$), v letu 2017 tudi pri kuponih ($p = 0,041$). V vseh primerih so odstotki statistično značilno nižji med dekleti kot fanti.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.2.5: Odstotek dijakov, izpostavljenih različnim vrstam promocije tobačnih izdelkov na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Vsaj eni vrsti promocije tobačnih izdelkov, o katerih smo spraševali dijake, je bilo izpostavljenih tako v letu 2017 kot v letu 2018 okoli 60 % anketiranih dijakov (Slika 3.2.6). Ne le v skupnem odstotku, tudi pri posameznem spolu v odstotku med letoma 2017 in 2018 ni bilo razlik. So pa v letu 2018 prisotne statistično značilne razlike v odstotku med spoloma ($p = 0,028$), ki jih v letu 2017 ni bilo; odstotek izpostavljenih je v letu 2018 višji med dekleti kot fanti.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

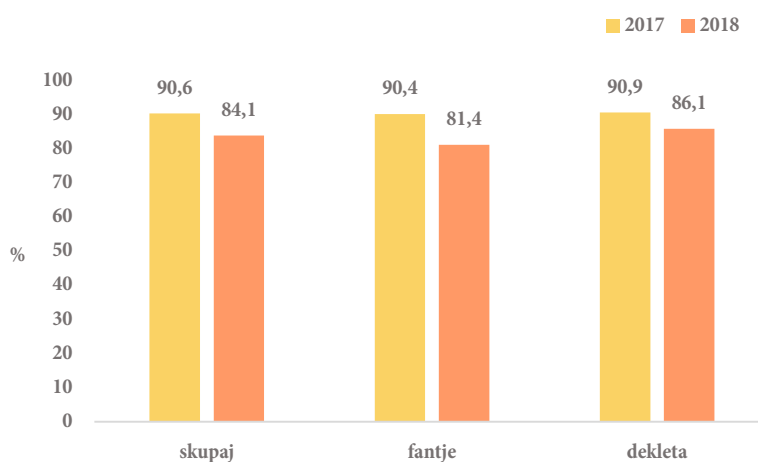
Slika 3.2.6: Odstotek dijakov, izpostavljenih vsaj eni vrsti promocije tobačnih izdelkov na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

3.2.5 Izpostavljenost marketingu (oglaševanje, razstavljanje, promocija) tobačnih izdelkov na prodajnih mestih pred in po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja

S kombinacijo vprašanj o izpostavljenosti oglaševanju, razstavljanju in promociji tobačnih izdelkov, smo pridobili odstotek anketiranih dijakov, ki so bili izpostavljeni vsaj eni obliki marketinga, ali oglaševanju tobačnih izdelkov ali razstavljenim tobačnim izdelkom ali vsaj eni od vrst promocije tobačnih izdelkov.

Vsaj eni obliki marketinga tobačnih izdelkov je bila izpostavljena večina anketiranih dijakov tako v letu 2017 kot tudi v letu 2018 (Slika 3.27), se je pa odstotek med letoma statistično značilno znižal skupno ($p < 0,001$) in pri obeh spolih (fantje: $p = 0,000$; dekleta: $p = 0,006$). V letu 2018 so med spoloma prisotne statistično značilne razlike v odstotku izpostavljenih ($p = 0,024$), razlik v letu 2017 ni bilo; v letu 2018 je odstotek izpostavljenih višji med dekletimi kot fanti.

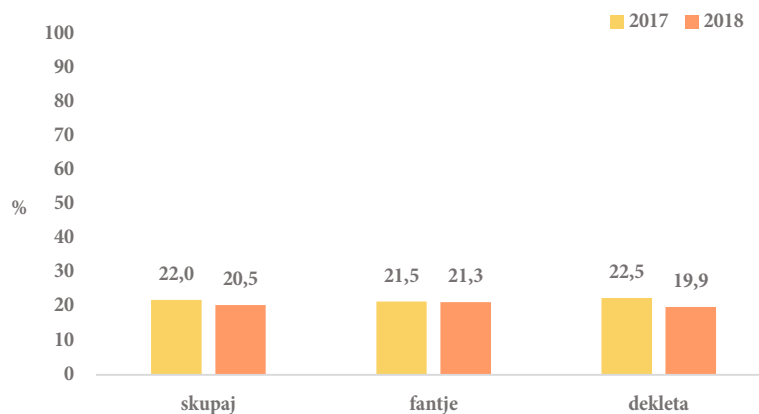
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.2.7: Odstotek dijakov, izpostavljenih vsaj eni obliki marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

3.2.6 Izpostavljenost oglaševanju elektronskih cigaret na prodajnih mestih

Dijaki, ki so že slišali za elektronske cigarete, so odgovarjali na vprašanje, *kako pogosto so v zadnjih 30 dneh v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo elektronske cigarete, videli reklame zanje*. Lahko so izbirali med odgovori: *nikoli, enkrat, dvakrat, od 3- do 5-krat, od 6- do 9-krat, 10-krat ali pogosteje* in *v zadnjih 30 dneh nisem bil/a v trgovini, kjer prodajajo elektronske cigarete*. Odgovore smo združili v dve kategoriji, in sicer: *nikoli* (kamor smo združili odgovora *nikoli* in *v zadnjih 30 dneh nisem bil/a v trgovini, kjer prodajajo elektronske cigarete*) in *vsaj 1-krat* (kamor smo združili ostale odgovore). Za prikaz odstotka izpostavljenih med vsemi anketiranimi dijaki, smo tiste, ki še niso slišali za elektronske cigarete, vključili v kategorijo *nikoli*. Tako smo dobili odstotek tistih, ki so bili v zadnjih 30 dneh izpostavljeni oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih.

O izpostavljenosti oglaševanju elektronskih cigaret na prodajnih mestih poroča okoli petina anketiranih dijakov v obeh letih izvedbe raziskave (Slika 3.2.8); med letoma 2017 in 2018 skupno in pri obeh spolih ni statistično značilnih sprememb v odstotku. Prav tako v odstotku izpostavljenih v posameznih letih izvedbe raziskave ni razlik med spoloma.

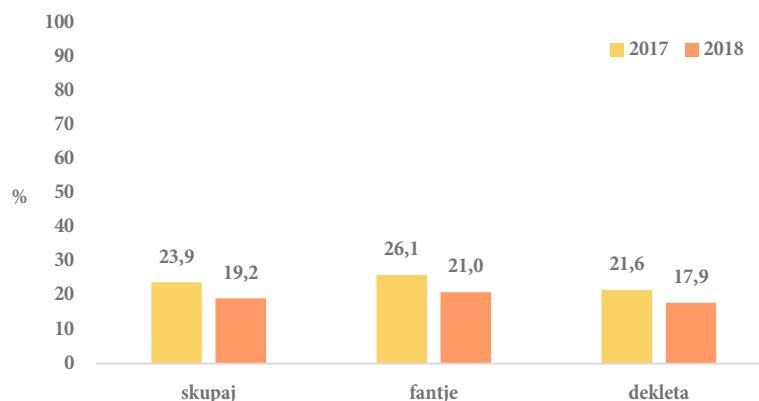
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.2.8: Odstotek dijakov, ki so bili vsaj 1-krat v zadnjih 30 dneh izpostavljeni oglaševanju elektronskih cigaret na prodajnih mestih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

3.2.7 Izpostavljenost razstavljenim elektronskim cigaretam na prodajnih mestih pred in po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja

Dijaki, ki so že slišali za elektronske cigarete, so odgovarjali na vprašanje, kako pogosto so v zadnjih 30 dneh v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo elektronske cigarete, videli razstavljen izdelke. Lahko so izbirali med odgovori: nikoli, enkrat, dvakrat, od 3- do 5-krat, od 6- do 9-krat, 10-krat ali pogosteje in v zadnjih 30 dneh nisem bil/a v trgovini, kjer prodajajo elektronske cigarete. Odgovore smo združili v dve kategoriji, in sicer: nikoli (kamor smo združili odgovora nikoli in v zadnjih 30 dneh nisem bil/a v trgovini, kjer prodajajo elektronske cigarete) in vsaj 1-krat (kamor smo združili ostale odgovore). Za prikaz odstotka izpostavljenih med vsemi anketiranimi dijaki smo tiste, ki še niso slišali za elektronske cigarete, vključili v kategorijo nikoli. Tako smo dobili odstotek tistih, ki so bili v zadnjih 30 dneh izpostavljeni razstavljenim elektronskim cigaretam na prodajnih mestih.

Odstotek izpostavljenih razstavljenim elektronskim cigaretam na prodajnih mestih se je po uvedbi prepovedi statistično značilno znižal ($p = 0,005$) na približno petino v letu 2018, vendar pa je bila razstavljenim tobačnim izdelkom še vedno izpostavljena večina anketiranih dijakov (Slika 3.2.9). Pri posameznem spolu pa se odstotek po uvedbi prepovedi ni statistično značilno spremenil. Prav tako tudi ni razlik med spoloma v odstotku izpostavljenih v posameznih letih izvedbe raziskave.

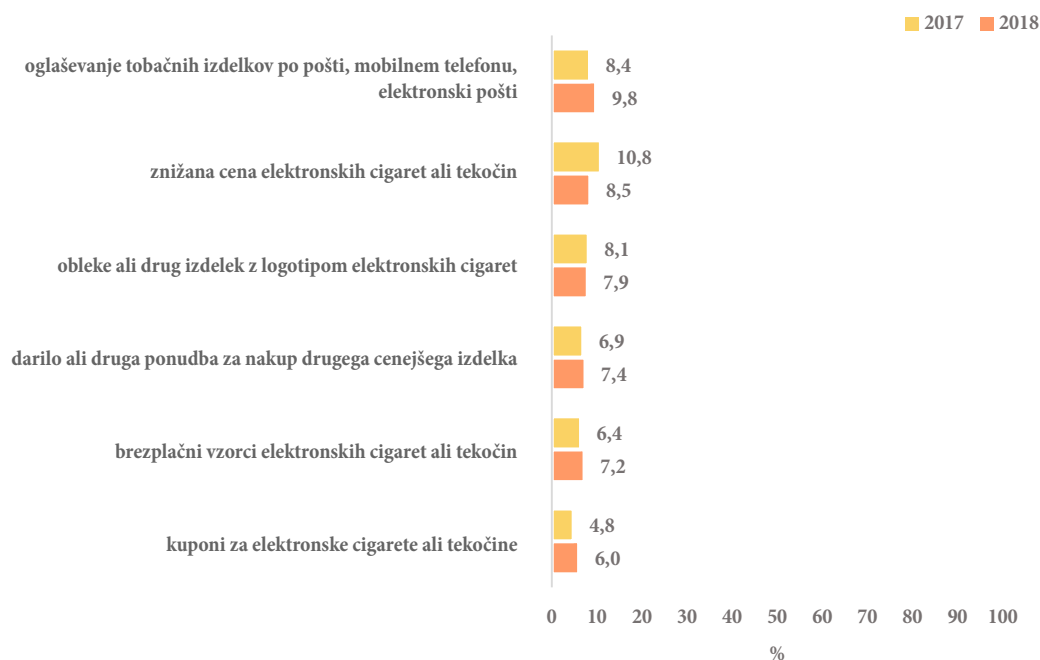
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.2.9: Odstotek dijakov, ki so bili vsaj 1-krat v zadnjih 30 dneh izpostavljeni razstavljenim elektronskim cigaretam na prodajnih mestih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

3.2.8 Izpostavljenost promociji elektronskih cigaret na prodajnih mestih pred in po uvedbi popolne prepovedi promocijskih aktivnosti

Vsi anketirani dijaki, ki so že slišali za elektronske cigarete, so odgovarjali na vprašanje, ali so v zadnjih 30 dneh zasledili katero od navedenih vrst promocije elektronskih cigaret, in sicer brezplačne vzorce elektronskih cigaret ali tekočin zanje, znižano ceno elektronskih cigaret ali tekočin zanje, kupone za elektronske cigarete ali tekočine zanje, darilo ali drugo ponudbo za nakup drugega, cenejšega, izdelka, obleke ali druge izdelke z logom elektronskih cigaret ter oglaševanje elektronskih cigaret po pošti, mobilnem telefonu, elektronski pošti. Odgovore smo dodatno združili v dve kategoriji (niso zasledili nobene vrste promocije elektronskih cigaret in zasledili so vsaj eno vrsto promocije elektronskih cigaret). Za prikaz odstotka izpostavljenih med vsemi anketiranimi dijaki smo tiste, ki še niso slišali za elektronske cigarete, vključili v kategorijo *nikoli*. Tako smo dobili odstotek tistih, ki so bili v zadnjih 30 dneh izpostavljeni vsaj eni vrsti promocije elektronskih cigaret na prodajnih mestih.

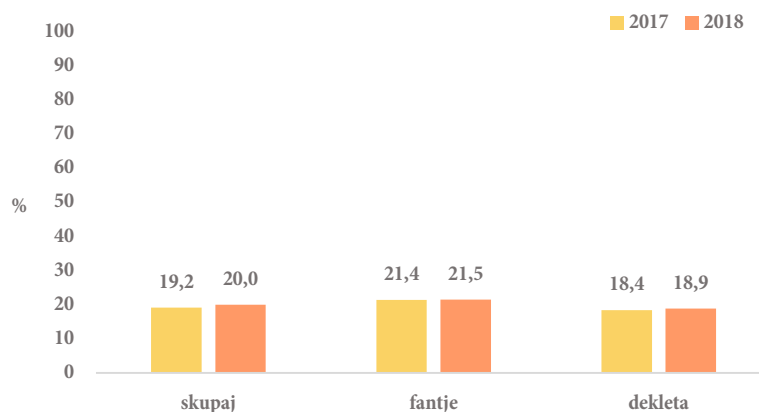
Najpogosteje so mladostniki poročali o tem, da so zasledili oglaševanje elektronskih cigaret po pošti, mobilnem telefonu ali elektronski pošti (približno desetina anketiranih dijakov), sledi znižana cena elektronskih cigaret ali tekočin zanje (nekaj manj kot desetina anketiranih dijakov), o ostalih vrstah promocije pa je poročalo med 6 % in 8 % anketiranih dijakov (Slika 3.2.10). Med letoma 2017 in 2018 pri nobeni od vrst promocije ni prišlo do statistično značilnih razlik v odstotkih, ne skupno ne pri posameznem spolu. V posameznih letih so prisotne statistične razlike med spoloma pri določenih vrstah promocije, pri čemer so odstotki vedno statistično značilno višji med fanti kot dekleti (2017: kuponi za elektronske cigarete ali tekočine zanje – $p = 0,006$; darilo ali druga ponudba za nakup drugega cenejšega izdelka – $p = 0,012$; 2018: znižana cena elektronskih cigaret ali tekočin zanje – $p = 0,047$; kuponi za elektronske cigarete ali tekočine zanje – $p = 0,001$; darilo ali druga ponudba za nakup drugega, cenejšega, izdelka – $p < 0,001$; obleke ali drugi izdelki z logom elektronskih cigaret – $p = 0,030$).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.2.10: Odstotek dijakov, izpostavljenih različnim vrstam promocije elektronskih cigaret na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Vsaj eni vrsti promocije elektronskih cigaret, o katerih smo spraševali dijake, je bila izpostavljena tako v letu 2017 kot v letu 2018, okoli petina anketiranih dijakov (Slika 3.2.11). Ne le v skupnem odstotku, tudi pri posameznem spolu v odstotku med letoma 2017 in 2018 ni bilo razlik. So pa v letu 2018 prisotne statistično značilne razlike v odstotku med spoloma ($p = 0,028$), ki je višji med fanti kot dekleti, medtem ko v letu 2017 razlik med spoloma ni bilo.

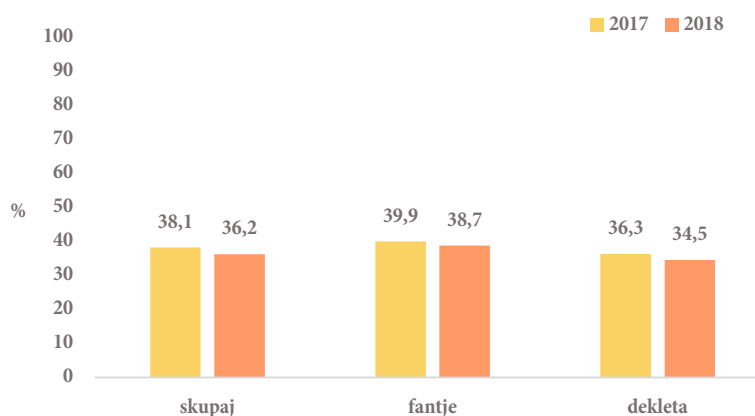
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.2.11: Odstotek dijakov, izpostavljenih vsaj eni vrsti promocije elektronskih cigaret na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

3.2.9 Izpostavljenost marketingu elektronskih cigaret na prodajnih mestih pred in po uvedbi novega zakona

S kombinacijo vprašanj o izpostavljenosti oglaševanju ter razstavljanju in promociji elektronskih cigaret smo pridobili odstotek anketiranih dijakov, ki so bili izpostavljeni vsaj eni obliki marketinga na prodajnih mestih, ali oglaševanju elektronskih cigaret ali razstavljenim elektronskim cigaretam ali vsaj eni od vrst promocije elektronskih cigaret.

Vsaj eni obliki marketinga elektronskih cigaret je bila izpostavljena nekaj več kot tretjina anketiranih dijakov tako v letu 2017 kot v letu 2018 (Slika 3.2.12). Odstotek se med letoma ni statistično značilno spremenil, ne skupno ne pri posameznem spolu. V posameznih letih izvedbe raziskave med spoloma v odstotku izpostavljenih ni razlik.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.2.12: Odstotek dijakov, izpostavljenih vsaj eni obliki marketinga elektronskih cigaret na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

3.2.10 Zaključki

Namen poglavja je bil predstaviti najnovejše podatke o izpostavljenosti oglaševanju tobačnih in povezanih izdelkov, razstavljenim tobačnim in povezanim izdelkom ter promocijskim aktivnostim za pospeševanje prodaje le-teh. Podatki so na voljo za mladostnike iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, ki smo jo izvedli na priložnostnem vzorcu dijakov 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji v letih 2017 in 2018. Z raziskavo primerjamo obdobje pred in po uvedbi popolne prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov, prepoved promocije tobačnih izdelkov je veljala že po predhodnem zakonu, zato na tem področju le prikazujemo stanje. Za elektronske cigarete sta že pred uvedbo novega zakona veljali prepoved oglaševanja in promocije, zato za obe področji prikazujemo stanje, za prepoved razstavljanja elektronskih cigaret pa primerjamo obdobje pred in po uvedbi prepovedi.

Na področjih, kjer je prišlo do zaostrovanja zakonodaje (prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov ter prepoved razstavljanja elektronskih cigaret), smo po uvedbi prepovedi zabeležili, kot pričakovano, znižanje odstotka izpostavljenih tisti vrsti marketinga, ki je bila po novem prepovedana. Znižal se je tudi odstotek izpostavljenih dijakov katerikoli obliki marketinga tobačnih izdelkov (ne pa elektronskih cigaret) na prodajnem mestu. Na področjih, kjer zaostritve zakonodaje ni bilo, kjer so prepovedi že veljale (prepoved promocije tobačnih izdelkov ter prepoved oglaševanja in promocije elektronskih cigaret), pa med letoma 2017 in 2018 nismo zabeležili sprememb v odstotku izpostavljenih dijakov.

Zabeleženi odstotki izpostavljenih različnim vrstam marketinga so znatno višji pri tobačnih izdelkih kot pri elektronskih cigaretah, v letu 2018 od enkrat do več kot trikrat. To lahko pripišemo temu, da večina prodajnih mest ponuja tobačne izdelke, le manjšina pa se osredotoča na povezane izdelke oziroma elektronske cigarete, saj tobačni izdelki še vedno predstavljajo večino prodaje in jim je tudi namenjen večji obseg marketinga. Po podatkih MZ (na dan 11. marec 2020) je v vlogi za dovoljenje največ prodajnih mest (4992 ali 82 %) navedlo, da prodajajo tobak, tobačne in povezane izdelke, 960 (16 %), da prodajajo tobak in tobačne izdelke in 101 (2 %), da prodajajo izključno povezane izdelke. Pri slednjih gre verjetno večinoma za specializirane trgovine z elektronskimi cigaretami. Zato je priložnosti za izpostavljenost različnim oblikam marketinga elektronskih cigaret na prodajnih mestih manj kot za tobačne izdelke. Zabeleženo visoko izpostavljenost razstavljenim tobačnim izdelkom (in nižjo pri elektronskih cigaretah) lahko do neke mere pripišemo tudi vidnosti teh izdelkov ob sami prodaji, ko je enota za prodajo izdelkov odprta. K določeni meri izpostavljenosti prispevajo tudi kršitve zakonodaje, čeprav so, kot navajajo tržni inšpektorji, le-te po uveljavitvi popolnih prepovedi znatno redkejše. Pomembno vlogo pri obsegu izpostavljenosti marketingu igra tudi visoko število prodajnih mest in dejstvo, da ni omejitev vrst prodajnih mest, kjer se ti izdelki lahko prodajajo. Tobачni in povezani izdelki se lahko prodajajo tako v trgovinah vseh vrst, kioskih, na bencinskih črpalkah (v teh je bilo po predhodnem zakonu možno oglaševati v skladu z določbami zakona) in tudi v gostinskih lokalih. To so prodajna mesta, kjer se vsi, tudi mladostniki, nahajajo zelo pogosto in so zato priložnosti za izpostavljenost pogostejše. Ena sama kršitev v dobro obiskani trgovini ima lahko zelo velik doseg različnih skupin prebivalcev. A vendar je visoke zabeležene odstotke izpostavljenih tudi po uveljavitvi popolnih prepovedi marketinga na prodajnih mestih potrebno dodatno raziskati. V letu 2018 kar 56 % anketiranih dijakov navaja izpostavljenost oglaševanju tobačnih izdelkov (21 % oglaševanju elektronskih cigaret), 71 % izpostavljenost razstavljenim tobačnim izdelkom (19 % razstavljenim elektronskim cigaretam), 40 % promociji tobačnih izdelkov (20 % promociji elektronskih cigaret), 84 % izpostavljenost katerikoli obliki marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih (36 % marketingu elektronskih cigaret). Visoki odstotki izpostavljenih vsaj eni obliki marketinga so povezani tudi s tem, da so različnim oblikam marketinga izpostavljeni različni anketirani mladostniki. Kateri so poleg že omenjenih morebitni dodatni razlogi za tako visoke odstotke, nameravamo v naslednji ponovitvi raziskave podrobneje preučiti s pomočjo dodatnih odprtih vprašanj. V teh bomo dijake zaprosili, naj opišejo oblike oglaševanja oziroma razstavljanja izdelkov, katerim so bili izpostavljeni, na osnovi pridobljenih podatkov pa bodo lahko pripravljena ustrezna priporočila.

Promocija tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret je bila prepovedana že pred uveljavitvijo novega zakona, a kot kažejo podatki naše raziskave se je proizvajalci in prodajalci še vedno poslužujejo v številnih primerih. Pri tobačnih izdelkih je približno četrtnina mladostnikov navedla obleke ali druge izdelke z logom tobačnih izdelkov; ostale oblike, kot so oglaševanje preko (elektronske) pošte ali mobilnih telefonov, znižanje cen ali darila, okoli desetina anketiranih dijakov, vsak dvajseti pa brezplačne vzorce ali kupone. Pri elektronskih cigaretah je manj razlik v izpostavljenosti različnim vrstam promocijskih aktivnosti, saj o posameznih poroča med 6 in 10 % anketiranih dijakov. Tako kot pri tobačnih izdelkih sta tudi pri elektronskih cigaretah med tistimi, o katerih poroča največ mladostnikov, oglaševanje preko (elektronske) pošte ali mobilnih telefonov ter znižanje cen.

Podatki iz naše raziskave kažejo, da je poleg dodatne opredelitve morebitnih drugih razlag visokih odstotkov izpostavljenih različnim oblikam marketinga tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret na prodajnih mestih, potreben dosleden nadzor nad izvajanjem zakonodaje ter dodatna regulacija maloprodajnega trga v smislu zmanjševanja števila prodajnih mest, regulaciji vrst in lokacije prodajnih mest tobačnih in povezanih izdelkov.

1

Na področjih, kjer je prišlo do zaostrovanja zakonodaje (prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov ter prepoved razstavljanja elektronskih cigaret), se je odstotek oglaševanju in razstavljanju izpostavljenih 16-letnih mladostnikov znižal. Več ugodnih sprememb beležimo med dekletimi kot fanti. Odstotki mladostnikov, izpostavljenih marketingu tobačnih in povezanih izdelkov na prodajnih mestih, kljub prepovedim ostajajo zelo visoki.

2

Po uvedbi popolne prepovedi oglaševanja tobačnih izdelkov se je odstotek 16-letnih mladostnikov, izpostavljenih oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, znižal z 62 % na 56 %.

3

Po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov se je odstotek 16-letnih mladostnikov, izpostavljenih razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih, znižal z 81 % na 71 %.

4

Po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja elektronskih cigaret se je odstotek 16-letnih mladostnikov, izpostavljenih razstavljenim elektronskim cigaretam na prodajnih mestih, znižal s 24 % na 19 %.

5

Odstotek 16-letnih mladostnikov, izpostavljenih vsaj eni obliki marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, se je po uvedbi prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov znižal z 91 % na 84 %, a ostaja zelo visok.

6

Odstotek 16-letnih mladostnikov, izpostavljenih vsaj eni obliki marketinga elektronskih cigaret na prodajnih mestih, se po uvedbi prepovedi razstavljanja elektronskih cigaret ni spremenil, in znaša 36 %.

7

Poleg dodatne opredelitve morebitnih drugih vzrokov za visoke odstotke mladostnikov, izpostavljenih različnim oblikam marketinga tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret na prodajnih mestih tudi v času obstoja popolnih prepovedi oglaševanja, razstavljanja in promocije, je potreben dosleden nadzor nad izvajanjem zakonodaje ter dodatna regulacija maloprodajnega trga v smislu zmanjševanja števila prodajnih mest, regulaciji vrst in lokacije prodajnih mest tobačnih in povezanih izdelkov.

3.3 PREPOVED KAJENJA V PREVOZNIH SREDSTVIH V PRISOTNOSTI MLADOLETNE OSEBE V SLOVENIJI

Helena Koprivnikar, Tina Zupanič

3.3.1 Uvod

Pregled zakonodaje v Sloveniji

V Sloveniji zakon določa prepoved kajenja tobaka in tobačnih izdelkov v vseh zaprtih javnih in delovnih prostorih od leta 2007 naprej (ZOUTI-C 2007), od leta 2017 naprej pa prepoved kajenja oziroma uporabe tobaka, tobačnih izdelkov in povezanih izdelkov, razen tobaka za žvečenje in tobaka za njuhanje, v vseh zaprtih javnih in delovnih prostorih ter v vseh vozilih v navzočnosti oseb, mlajših od 18 let (ZOUTPI 2017).

Podatki o izpostavljenosti tobačnemu dimu v Sloveniji pred uvedbo prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe

Po podatkih iz nacionalno reprezentativne raziskave *Zdravjem povezan vedenjski slog prebivalcev Slovenije* 2016 je bilo v letu 2016 v Sloveniji med prebivalci, starimi 25 do 74 let, tobačnemu dimu izpostavljenih 22,1 % nekadilcev. Člani družine kadijo v domačem bivalnem okolju v 15,3 % gospodinjstev oziroma v 12,1 % gospodinjstev, v katerih živijo mladoletni prebivalci (Koprivnikar 2018a). V teh gospodinjstvih pasivno kadi 93.500 mladoletnih oseb (NIJZ 2018). O tem, da vsaj en član družine kadi v družinskem prevoznem sredstvu, tudi ko je v njem prisoten otrok, v letu 2016 poroča 0,7 % prebivalcev. Tobačnemu dimu v družinskih prevoznih sredstvih je tako izpostavljenih vsaj 9700 otrok (Koprivnikar 2018a).

Podatki o izpostavljenosti tobačnemu dimu v Sloveniji po uvedbi prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe

V letih 2017 in 2018 sta bili v Sloveniji izvedeni telefonski anketi med polnoletnimi prebivalci, obe po uvedbi prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe. Vpogled v stanje pred uvedbo ukrepa pri tej raziskavi ni na voljo. Raziskavi nista nacionalno reprezentativni, zaradi enotne metodologije v enem in drugem letu pa omogočata medletno primerjavo; v posameznem letu je bilo v anketi zajetih 2020 anketirancev. V letu 2017 je 2,4 % anketiranih poročalo, da se v njihovem družinskem prevoznem sredstvu kadi tudi v prisotnosti mladoletnih oseb, v letu 2018 pa 1,8 %. Odstotek se v času med obema raziskavama ni statistično značilno znižal (Koprivnikar in Zupanič 2018).

Namen poglavja

Namen poglavja je predstaviti najnovejše podatke o spremembah izpostavljenosti tobačnemu dimu po uvedbi ukrepa prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe.

Vir podatkov

Podatki so na voljo za mladostnike iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, izvedene med dijaki 2. letnikov srednjih šol v Sloveniji v letih 2017 in 2018. V raziskavo je vključen priložnostni vzorec dijakov 2. letnikov srednjih šol v Sloveniji, med katerimi smo spremljali odstotek izpostavljenih tobačnemu dimu v prevoznih sredstvih in v drugih zaprtih prostorih, odstotek izpostavljenih tobačnemu dimu v obeh omenjenih okoljih skupaj, obstoj družinskih pravil glede kajenja v družinskih prevoznih sredstvih in v domačem bivalnem okolju. Raziskavo v letu 2017 smo izvedli med 3. in 14. aprilom 2017, torej po uvedbi ukrepa prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih

v prisotnosti mladoletne osebe, ki je začel veljati 17. marca 2017. Raziskavo v letu 2018 smo izvedli med 5. novembrom in 10. decembrom 2018. V vprašanih glede izpostavljenosti tobačnemu dimu smo spraševali o izpostavljenosti v preteklem letu, zato lahko pri primerjavah med leti govorimo o izpostavljenosti pred in po uvedbi ukrepa. Za odrasle trenutno ni na voljo podatkov, vezanih na ta ukrep, ki bi omogočali vpogled v spremembe pred in po uvedbi ukrepa.

Za odrasle v raziskavah, ki jih izvajamo na NIJZ, trenutno ni na voljo novih podatkov, vezanih na te ukrepe, ki bi omogočali vpogled v spremembe pred in po uvedbi ukrepa.

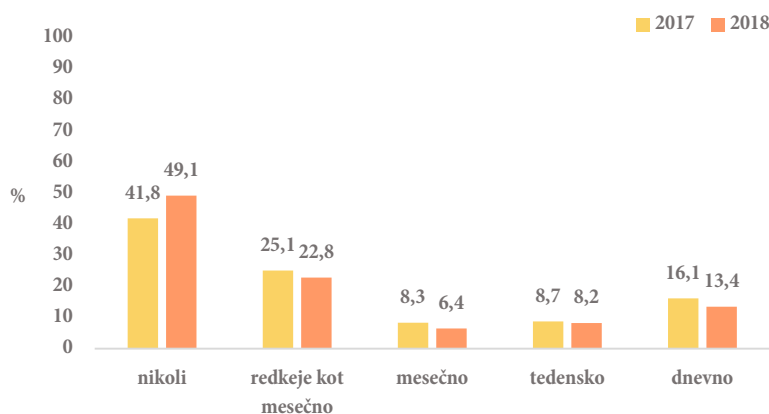
3.3.2 Izpostavljenost mladostnikov tobačnemu dimu v katerihkoli prevoznih sredstvih pred in po uvedbi ukrepa

Anketirani dijaki 2. letnikov srednjih šol so odgovarjali na vprašanje o tem, *koliko so bili običajno v predhodnem letu izpostavljeni tobačnemu dimu drugih v katerihkoli prevoznih sredstvih*.

Izpostavljenost mladostnikov tobačnemu dimu drugih v katerihkoli prevoznih sredstvih

V letu 2017 je o izpostavljenosti tobačnemu dimu v katerihkoli prevoznih sredstvih v preteklem letu poročalo 58,2 % anketiranih dijakov, v letu 2018 pa statistično značilni nižji odstotek, to je 50,9 % ($p < 0,001$).

Pogostost izpostavljenosti v letih 2017 in 2018 prikazuje Slika 3.3.1. Statistično značilne razlike med letoma ($p = 0,005$) so rezultat statistično značilnega zvišanja odstotka anketiranih dijakov, ki niso bili nikoli v preteklem letu izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli prevoznih sredstvih, medtem ko v nobeni skupini glede na pogostost izpostavljenosti ni prišlo do statistično značilnih sprememb med 2017 in 2018.

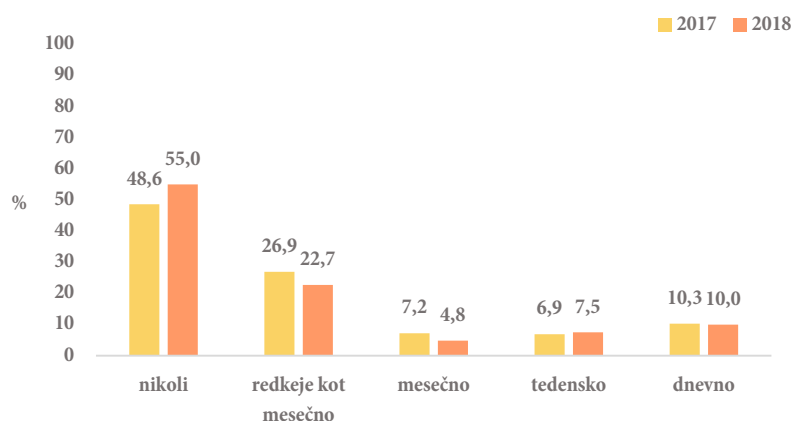
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.3.1: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli prevoznih sredstvih v preteklem letu, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Izpostavljenost mladostnikov, ki ne kadijo, tobačnemu dimu drugih v katerihkoli prevoznih sredstvih

V letu 2017 je o izpostavljenosti tobačnemu dimu v katerihkoli prevoznih sredstvih v preteklem letu poročalo 51,4 % anketiranih dijakov, ki ne kadijo, v letu 2018 pa statistično značilni nižji odstotek, to je 45,0 % ($p = 0,014$).

Pogostost izpostavljenosti med anketiranimi dijaki, ki ne kadijo, v letih 2017 in 2018 prikazuje Slika 3.3.2. Med letoma v pogostosti izpostavljenosti ni statistično značilnih razlik, se je pa znotraj vseh prikazanih skupin med letoma 2017 in 2018 statistično značilno zvišal odstotek anketiranih dijakov, ki ne kadijo in ki niso bili nikoli v preteklem letu izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli prevoznih sredstvih, ter tistih, ki so bili izpostavljeni mesečno.

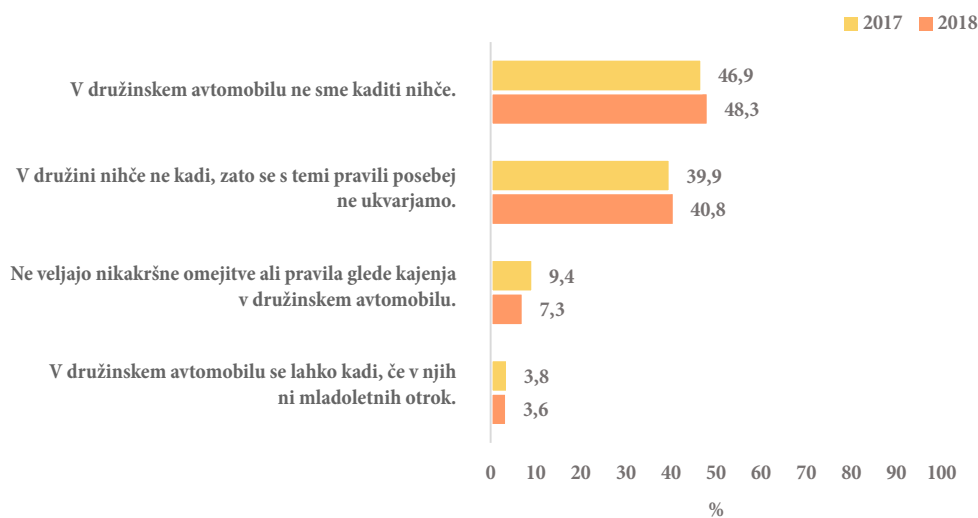
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.3.2: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli prevoznih sredstvih v preteklem letu, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki ne kadijo, 2017 in 2018.

3.3.3 Pravila glede kajenja v družinskem avtomobilu

Anketirani dijaki so odgovarjali na vprašanje o tem, *kakšna pravila glede kajenja veljajo v njihovem družinskem avtomobilu.*

Pravila glede kajenja v družinskem avtomobilu anketiranih dijakov v letih 2017 in 2018 so prikazana na Sliki 3.3.3. Med letoma 2017 in 2018 pri teh pravilih ni prišlo do statistično značilnih sprememb.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.3.3: Odstotek dijakov glede na pravila kajenja v družinskem avtomobilu, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

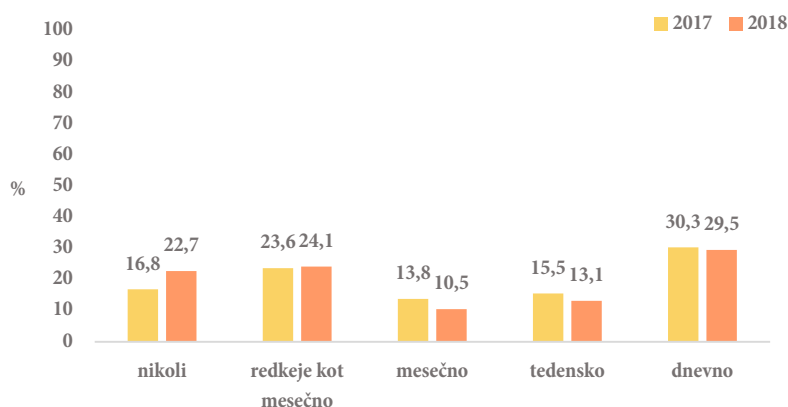
3.3.4 Izpostavljenost mladostnikov tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih, razen v prevoznih sredstvih, pred in po uvedbi ukrepa

Anketirani dijaki 2. letnikov srednjih šol so odgovarjali na vprašanje o tem, *koliko so bili običajno v preteklem letu izpostavljeni tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih, razen v prevoznih sredstvih*.

Izpostavljenost mladostnikov tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih, razen v prevoznih sredstvih

V letu 2017 je o izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih, razen v prevoznih sredstvih, poročalo 83,2 % anketiranih dijakov, v letu 2018 pa 77,3 %. Odstotek izpostavljenih se je med letoma statistično značilno znižal ($p < 0,001$).

Pogostost izpostavljenosti v letih 2017 in 2018 prikazuje Slika 3.3.4. Statistično značilne razlike med letoma ($p = 0,001$) so rezultat statistično značilnega zvišanja odstotka anketiranih dijakov, ki niso bili nikoli v preteklem letu izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih, razen prevoznih sredstvih, in statistično značilnega znižanja odstotka mesečno izpostavljenih, medtem ko v drugih skupinah glede na pogostost izpostavljenosti ni prišlo do statistično značilnih sprememb med 2017 in 2018.

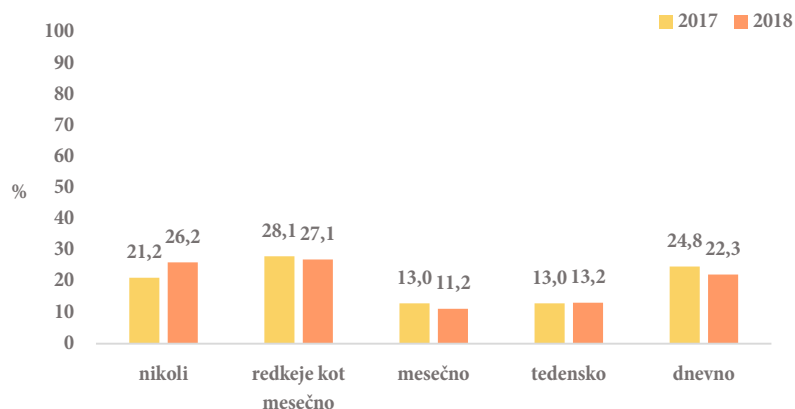
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.3.4: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih v preteklem letu, razen v prevoznih sredstvih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Izpostavljenost mladostnikov, ki ne kadijo, tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih, razen v prevoznih sredstvih

V letu 2017 je o izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih, razen v prevoznih sredstvih, poročalo 78,8 % anketiranih dijakov, ki ne kadijo, v letu 2018 pa statistično značilno nižji odstotek, to je 73,8 % ($p = 0,022$).

Pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih, razen v prevoznih sredstvih, med anketiranimi dijaki, ki ne kadijo, v letih 2017 in 2018 prikazuje Slika 3.3.5. Med letoma 2017 in 2018 v pogostosti izpostavljenosti ni statistično značilnih razlik, se je pa znotraj vseh prikazanih skupin med letoma 2017 in 2018 statistično značilno zvišal odstotek anketiranih dijakov, ki ne kadijo in ki niso bili nikoli v preteklem letu izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih, razen v prevoznih sredstvih.

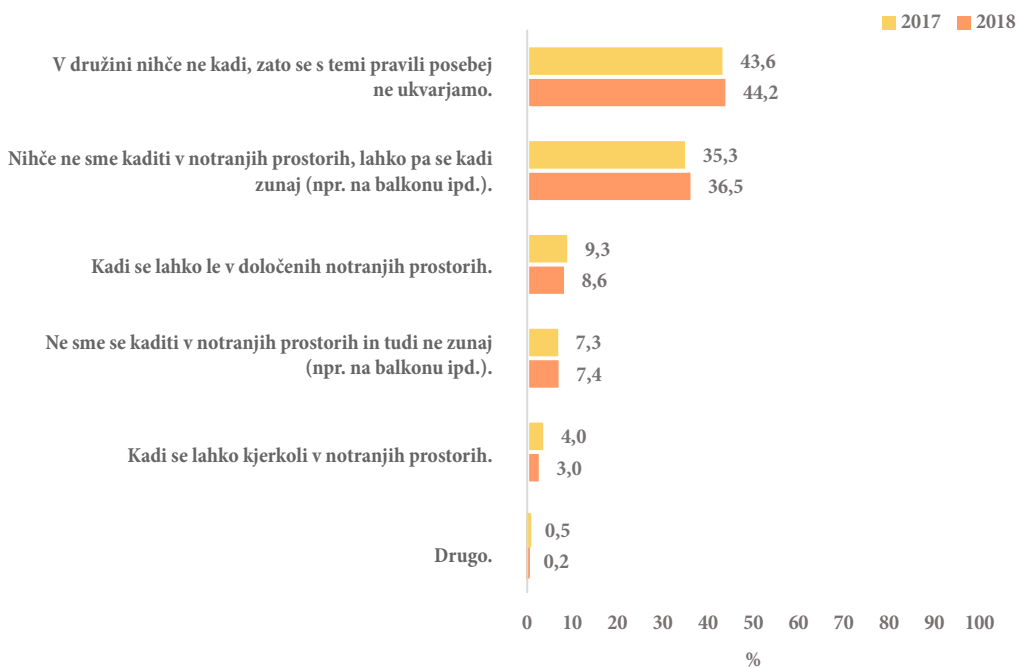
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.3.5: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih v preteklem letu, razen v prevoznih sredstvih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki ne kadijo, 2017 in 2018.

3.3.5 Pravila glede kajenja v mladostnikovem domačem bivalnem okolju

Anketirani dijaki so odgovarjali na vprašanje o tem, kakšna pravila glede kajenja veljajo v njihovem domačem bivalnem okolju.

Pravila glede kajenja v domačem bivalnem okolju anketiranih dijakov v 2017 in 2018 so prikazana na Sliki 3.3.6. Med letoma 2017 in 2018 pri teh pravilih ni prišlo do statistično značilnih sprememb.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.3.6: Odstotek dijakov glede na pravila kajenja v domačem bivalnem okolju, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

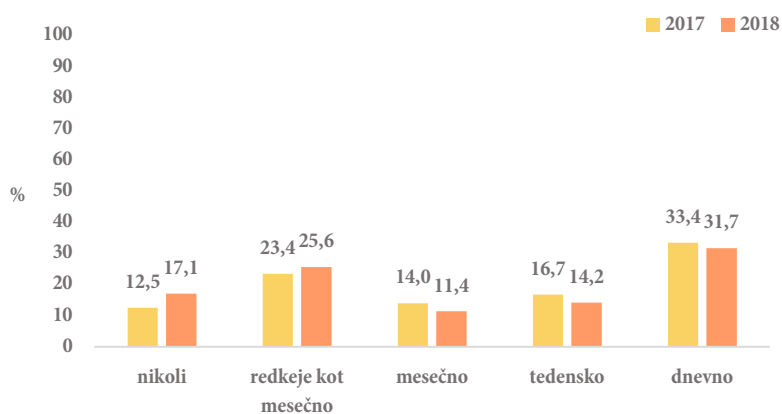
3.3.6 Izpostavljenost mladostnikov tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih v preteklem letu med mladostniki pred in po uvedbi ukrepa

Iz odgovorov anketiranih dijakov o izpostavljenosti tobačnemu dimu v zaprtih prostorih in prevoznih sredstvih v preteklem letu smo sestavili kazalnik celokupne izpostavljenosti tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih med mladostniki v preteklem letu.

Izpostavljenost mladostnikov tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih, skupaj in po spolu

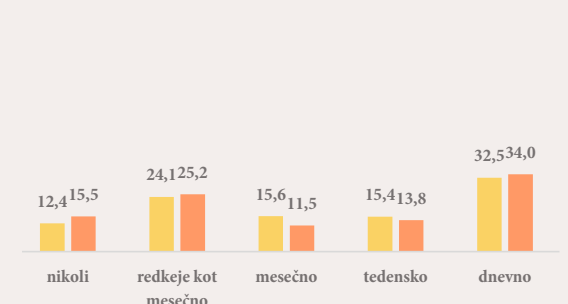
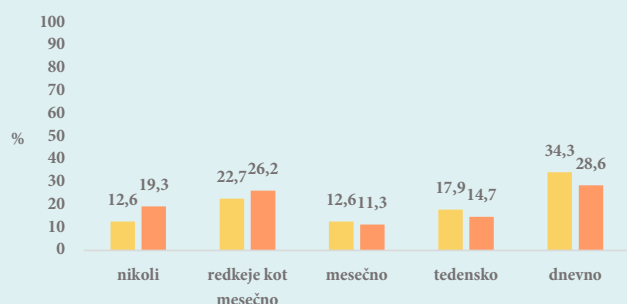
V letu 2017 je o izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih v preteklem letu poročalo 87,5 % anketiranih dijakov, v letu 2018 pa 82,9 %. Odstotek izpostavljenih se je med letoma statistično značilno znižal ($p = 0,001$).

Pogostost izpostavljenosti v letih 2017 in 2018 prikazuje Slika 3.3.7. Statistično značilne razlike med letoma ($p = 0,002$) so rezultat statistično značilnega zvišanja odstotka anketiranih dijakov, ki niso bili nikoli v preteklem letu izpostavljeni tobačnemu dimu v zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih v preteklem letu, medtem ko v nobeni skupini glede na pogostost izpostavljenosti ni prišlo do statistično značilnih sprememb med letoma 2017 in 2018. Statistično značilne razlike med letoma so prisotne pri fantih ($p = 0,005$), ne pa pri dekletih (Slika 3.3.8). Pri fantih so statistično značilne razlike med letoma rezultat statistično značilnega zvišanja odstotka anketiranih dijakov, ki niso bili nikoli v preteklem letu izpostavljeni tobačnemu dimu v zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih, in statistično značilnega znižanja dnevne izpostavljenosti; pri dekletih pa je prišlo do statistično značilnega znižanja mesečne izpostavljenosti.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.3.7: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v zaprtih prostorih in prevoznih sredstvih v preteklem letu, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

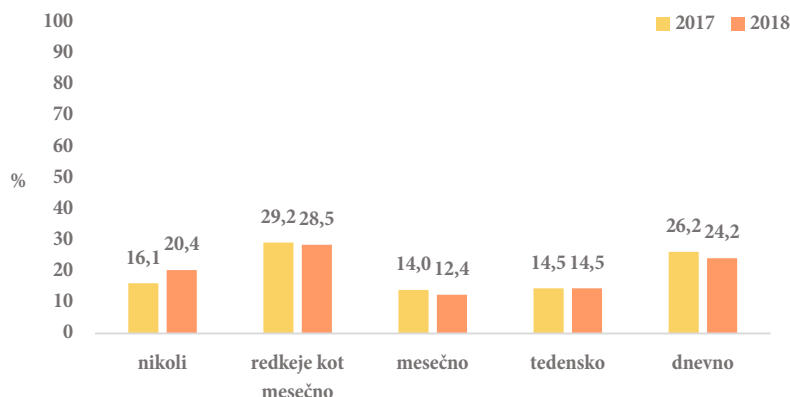
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.3.8: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v zaprtih prostorih in prevoznih sredstvih v preteklem letu, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

Izpostavljenost mladostnikov, ki ne kadijo, tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali v prevoznih sredstvih

V letu 2017 je o izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih v preteklem letu poročalo 83,9 % anketiranih dijakov, ki ne kadijo, v letu 2018 pa statistično značilni nižji odstotek, to je 79,6 % ($p = 0,031$).

Pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih v preteklem letu, med anketiranimi dijaki, ki ne kadijo, v letih 2017 in 2018 prikazuje Slika 3.3.9. Med letoma v pogostosti izpostavljenosti ni statistično značilnih razlik, se je pa znotraj vseh prikazanih skupin med letoma 2017 in 2018 statistično značilno zvišal odstotek anketiranih dijakov, ki ne kadijo, ki niso bili nikoli v preteklem letu izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.3.9: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali v prevoznih sredstvih, razen v prevoznih sredstvih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki ne kadijo, 2017 in 2018.

3.3.7 Povzetek in zaključki

Namen poglavja je bil predstaviti najnovejše podatke o spremembah izpostavljenosti tobačnemu dimu po uvedbi ukrepa prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe. Podatki so na voljo za mladostnike iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, izvedene na priložnostnem vzorcu dijakov 2. letnikov srednjih šol v Sloveniji v letih 2017 in 2018. Raziskavo smo prvič izvedli nekaj tednov po uvedbi prepovedi, ker pa smo v vprašanih glede izpostavljenosti tobačnemu dimu spraševali o izpostavljenosti v preteklem letu, lahko pri primerjavah med leti govorimo o izpostavljenosti pred in po uvedbi ukrepa. Pri pravilih glede kajenja v prevoznih sredstvih družine in v domačem bivalnem okolju pa smo spraševali o trenutnem stanju, zato ne moremo govoriti o stanju pravil pred in po uvedbi ukrepa.

Med anketiranimi mladostniki se je po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe, v primerjavi s časom pred uvedbo ukrepa, statistično značilno znižal odstotek izpostavljenih tobačnemu dimu drugih tako v prevoznih sredstvih kot tudi v vseh zaprtih prostorih, skupno in v vsakem od okolij posebej. V raziskavi nismo zaznali statistično značilnih sprememb v pravilih glede kajenja v prevoznih sredstvih mladostnikove družine ali v domačem bivalnem okolju mladostnika, kar je lahko posledica tega, da je bila prva izvedba raziskave v 2017 izvedena nekaj več kot pol meseca do en mesec po uvedbi ukrepa in da smo v raziskavi beležili trenutno veljavna pravila. Četudi naša raziskava ni pokazala sprememb, je do le-teh lahko prišlo pred uvedbo ali ob uvedbi ukrepa, kar pa v naši raziskavi nismo mogli zaznati.

Vseh omenjenih sprememb ne moremo pripisati ukrepu prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe, saj je bilo istočasno uvedenih več ukrepov nadzora nad tobakom, od katerih bi lahko določeni prav tako prispevali k spremembam, npr. slikovna zdravstvena opozorila. Poleg tega enkrat letno v Sloveniji, vse od leta 2017 najprej, vsak september poteka nacionalna komunikacijska kampanja MZ, Policije, NIJZ, Avto-moto zveze Slovenije in drugih nevladnih organizacij ter medijev o ukrepu prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti oseb, mlajših od 18 let, in škodljivosti pasivnega kajenja, ki je prav tako verjetno prispevala k zabeleženim spremembam v izpostavljenosti mladostnikov tobačnemu dimu. Pri interpretaciji rezultatov moramo tudi upoštevati, da je bil ukrep izveden v okolju, kjer je že desetletja veljala prepoved kajenja v vseh zaprtih javnih in delovnih prostorih, v tem času je prišlo do pomembnih znižanj v izpostavljenosti tobačnemu dimu nasploh, tudi v domačem bivalnem okolju (Koprivnikar 2008, Koprivnikar 2012, Koprivnikar 2014, Koprivnikar 2018a). Prav tako so se verjetno spremenile tudi norme na tem področju, vendar raziskav na to temo v Sloveniji nimamo.

Kljub vsem ukrepom in ugodnim spremembam pa je tobačnemu dimu še vedno izpostavljena večina anketiranih dijakov. V letu 2018 jih je o izpostavljenosti tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih, poročalo kar 83 %. Odstotek izpostavljenih je višji v domačem bivalnem okolju (nekaj več kot tri četrtine) kot v prevoznih sredstvih (okoli polovica). Takih, ki so vsak dan izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih je približno tretjina anketiranih mladostnikov (32 %), v domačem bivalnem okolju skoraj tretjina (30 %), v prevoznih sredstvih nekaj več kot desetina (13 %). To kaže na nujnost nadaljnjih ukrepov na tem področju, še posebej ciljanih na domače bivalno okolje ali druge zaprte prostore, kjer bi lahko bili mladostniki izpostavljeni tobačnemu dimu drugih. Ključno je nadaljnje spremljanje izpostavljenosti med mladostniki in odraslimi ter pravil glede kajenja v različnih okoljih.

V raziskavi nismo spremljali izpostavljenosti aerosolu elektronskih cigaret in novih tobačnih izdelkov; spremljanje bi bilo potrebno zastaviti v prihajajočih raziskavah. O pasivni izpostavljenosti aerosolu elektronskih cigaret v Sloveniji nimamo podatkov; podatki iz ZDA pa kažejo, da je odstotek izpostavljenih mladostnikov znaten (Dai 2020). Poleg tega lahko starši zaznavajo, da je aerosol elektronskih cigaret za otroke (ali druge) varnejši kot tobačni dim in redkeje vzpostavijo pravila za okolje brez aerosola elektronskih cigaret kot okolje brez tobačnega dima (Agaku in drugi 2019). Obseg izpostavljenosti aerosolu elektronskih cigaret vendarle ne more predstavljati tako obsežnega problema kot izpostavljenost

tobačnemu dimu, saj je med odraslimi odstotek uporabnikov elektronskih cigaret bistveno nižji od odstotka kadilcev tobačnih izdelkov – med prebivalci, starimi 15 do 64 let, je odstotek kadilcev 24 %, odstotek uporabnikov pa malo nad 1 % (Koprivnikar in drugi 2020).

1

Po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe se je med 16-letnimi mladostniki zmanjšal odstotek izpostavljenih tobačnemu dimu drugih tako v prevoznih sredstvih kot tudi v vseh zaprtih prostorih, skupno in v vsakem od okolij posebej.

2

Po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe se je odstotek tistih, ki niso izpostavljeni tobačnemu dimu v prevoznih sredstvih, med 16-letnimi mladostniki, ki ne kadijo, zvišal z 51 % na 45 %.

3

Po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe se je odstotek tistih, ki niso izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih, razen v prevoznih sredstvih, med 16-letnimi mladostniki, ki ne kadijo, zvišal z 21 % na 26 %

4

Po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe se je odstotek tistih, ki niso izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih, med 16-letnimi mladostniki, ki ne kadijo, zvišal s 16 % na 20 %.

5

Tudi po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe ostajajo odstotki 16-letnih mladostnikov, ki ne kadijo, in so izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih, visoki. Vsak dan je tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih izpostavljenih kar 24 % 16-letnih mladostnikov, tedensko 15 %, mesečno 12 % in redkeje kot mesečno 29 % mladostnikov, ki ne kadijo.

6

Še vedno visok obseg izpostavljenosti tobačnemu dimu med mladostniki kaže na nujnost nadaljnjih ukrepov na tem področju, še posebej ciljanih na domače bivalno okolje ali druge zaprte prostore, kjer bi lahko bili mladostniki izpostavljeni tobačnemu dimu drugih.

3.4 PREPOVED ZNAČILNIH AROM V CIGARETAH IN TOBAKU ZA ZVIJANJE V SLOVENIJI

Helena Koprivnikar, Tina Zupanič

3.4.1 Uvod

Pregled zakonodaje v Sloveniji

Slovenska zakonodaja na področju nadzora nad tobakom vse do leta 2017 ni omejevala arom v tobačnih ali povezanih izdelkih. V skladu z novo evropsko *Direktivo 2014/40/EU* Evropskega parlamenta in Sveta z dne 3. aprila 2014 o približevanju zakonov in drugih predpisov držav članic o proizvodnji, predstavitvi in prodaji tobačnih in povezanih izdelkov in razveljavitvi *Direktive 2001/37/ES* (Evropski parlament in Svet 2014) in ZOUTPI je v Sloveniji 11. marca 2017 začela veljati prepoved značilnih arom (razen mentola) v cigaretah in tobaku za zvijanje, 20. maja 2020 pa še prepoved značilne arome mentola v cigaretah in tobaku za zvijanje (ZOUTPI 2017). Značilna aroma je definirana kot jasno prepoznaven vonj ali okus, razen vonja ali okusa tobaka, ki nastane z dodatkom ali kombinacijo dodatkov, vključno, vendar ne izključno, z aromo sadja, začimb, zelišč, alkohola, bombonov, mentola ali vanilje, in ki jo je mogoče zaznati pred ali med uporabo tobačnega izdelka (ZOUTPI 2017). Še vedno pa so dovoljene značilne arome (v nadaljevanju arome) v drugih tobačnih izdelkih, kot so cigare, cigarilosi, tobak za vodne pipe, elektronske cigarete in tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva.

Razširjenost uporabe tobačnih in povezanih izdelkov z aromami v Sloveniji

V Sloveniji so podatki o razširjenosti uporabe tobačnih in povezanih izdelkov z aromami omejeni.

Po podatkih raziskave *Eurobarometer* iz leta 2014 je aroma pri kadilcih pomemben dejavnik pri izbiri tržne znamke, a kot kaže še najmanj v Sloveniji. Odstotek trenutnih in bivših kadilcev, ki navajajo, da so arome pomemben dejavnik izbora tržne znamke, je v Sloveniji 18 %, odstotek je najnižji med državami članicami EU. Tudi odstotek v najmlajši starostni skupini je v Sloveniji med nižjimi v državah članicah EU in znaša 22 % (EK 2014a). Po podatkih raziskave *Eurobarometer*, ki je v Sloveniji potekala od 18. do 27. marca 2017, torej tik po uvedbi prepovedi značilnih arom (razen mentola) v cigaretah in tobaku za zvijanje, je med prebivalci Slovenije, starimi 15 let in več, ki mesečno ali pogosteje kadijo cigarete, 2 % takih, ki kadijo cigarete z mentolom. Nihče ni poročal o kajenju cigaret z drugimi aromami. Odstotka sta najnižja med vsemi državami članicami EU (EK 2017).

V letu 2014 podatki za nacionalno reprezentativen vzorec všolanih 15-letnikov iz mednarodne presečne raziskave *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* za Slovenijo kažejo, da je izdelke z aromami uporabljalo 49 % 15-letnikov, ki so uporabljali tobačne izdelke ali elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh. Odstotek je višji med dekleti (56 %) kot fanti (40 %) (Koprivnikar in Zupanič 2017).

Predhodno objavljeni podatki o učinkih prepovedi značilnih arom, razen mentola, v cigaretah in tobaku za zvijanje v Sloveniji

V letih 2017 in 2018 sta bili v Sloveniji izvedeni telefonski anketi med polnoletnimi prebivalci, ki sta vključevali tudi vprašanje o uporabi arom. Raziskavi nista nacionalno reprezentativni, zaradi enotne metodologije v enem in drugem letu pa omogočata medletno primerjavo. V posameznem letu je bilo v anketo zajetih 2020 anketirancev. Odstotek uporabnikov tobačnih izdelkov z aromami se je med anketiranimi kadilci tovarniških in ročno zvitih cigaret statistično značilno znižal s 13,2 % v aprilu/maju 2017 na 8,0 % v aprilu/maju 2018. Obe raziskavi sta bili izvedeni po začetku uveljavitve prepovedi in dejansko ne omogočata primerjave stanja pred in po uvedbi prepovedi, kažeta pa na znižanje odstotka

tudi po tem času. Odstotek anketiranih kadilcev, ki je v 2018 še vedno navajal, da kadi tovarniške ali ročno zvite cigarete z značilno aromo, gre najverjetneje pripisati kajenju cigaret z mentolom (Koprivnikar in Zupanič 2018).

Namen poglavja

Namen poglavja je predstaviti najnovejše podatke o uporabi tobačnih izdelkov z aromami pred in po uveljavitvi prepovedi značilnih arom.

Vir podatkov

Podatki so na voljo iz dveh raziskav, izvedenih med mladostniki, kateri zajemata obdobje uveljavitve prepovedi značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvižanje, razen mentola. Prva je mednarodna presečna raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju*, ki je bila izvedena v letih 2014 in 2018, in torej zajema obdobje pred in po uvedbi ukrepa. Na vprašanja o uporabi arom so odgovarjali vsolani 15-letniki (v nadaljevanju 15-letniki). Druga raziskava, to je *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, ki vključuje priložnostni vzorec dijakov 2. letnikov srednjih šol v Sloveniji, je bila izvedena v letih 2017 in 2018. Raziskava je bila prvič izvedena med 3. in 14. aprilom 2017, torej že po uveljavitvi prepovedi, zato pri tej raziskavi ne moremo govoriti o primerjavi stanja pred in po uvedbi prepovedi. Ker pa smo mladostnike spraševali o kajenju cigaret z aromami v zadnjih 30 dneh, smo vseeno delno zajeli čas pred uvedbo ukrepa in tako verjetno še zajeli del učinka ukrepa. To bi bilo še bolj verjetno v primeru, če so morda nekateri dijaki kadili cigarete (tovarniške ali ročno zvite), ki so jih kupili pred uvedbo prepovedi, a o tem nimamo podatka.

Za odrasle prebivalce v raziskavah, ki jih izvajamo na NIJZ, trenutno ni na voljo novih podatkov, vezanih na te ukrepe, ki bi omogočali vpogled v spremembe pred in po uvedbi ukrepa.

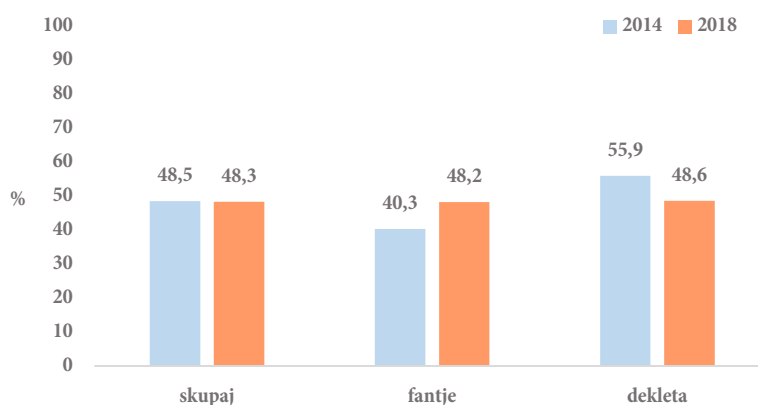
3.4.2 Spremembe v uporabi tobačnih in povezanih izdelkov z aromami po podatkih raziskave *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju*

Uporaba izdelkov z aromami med uporabniki kateregakoli tobačnega ali povezanega izdelka

Najprej smo 15-letnike vprašali, *katere tobačne in povezane izdelke (tovarniške cigarete, ročno zvite cigarete, cigare, cigarilose, pipe, vodne pipe, brezdimne tobačne izdelke, elektronske cigarete) so uporabljali v zadnjih 30 dneh*, pri čemer so odgovarjali za vsak izdelek posebej, nato pa še, *ali so imeli ti izdelki dodane arome*. Pri vprašanju o uporabi arom so 15-letniki odgovarjali o uporabi arom za vse izdelke skupaj in ne za vsakega posebej. Raziskava je potekala v februarju 2014 in v februarju 2018, zato omogoča primerjavo stanja približno tri leta pred uvedbo ukrepa in približno eno leto po njegovi uvedbi.

V letu 2014 in tudi letu 2018 je med 15-letniki, ki so uporabljali različne tobačne in povezane izdelke v zadnjih 30 dneh, izdelke z aromami uporabljala približno polovica (Slika 3.4.1). Odstotek se po uvedbi ukrepa prepovedi značilnih arom (razen mentola) v cigaretah in tobaku za zvižanje torej ni spremenil, statistično značilnih sprememb pa nismo zabeležili tudi pri nobenem od spolov. Vseeno pa je prišlo do določenih sprememb med spoloma, saj je bil v letu 2014 odstotek med dekletimi statistično značilno višji kot med fanti ($p = 0,002$), medtem ko v letu 2018 razlik med spoloma ni.

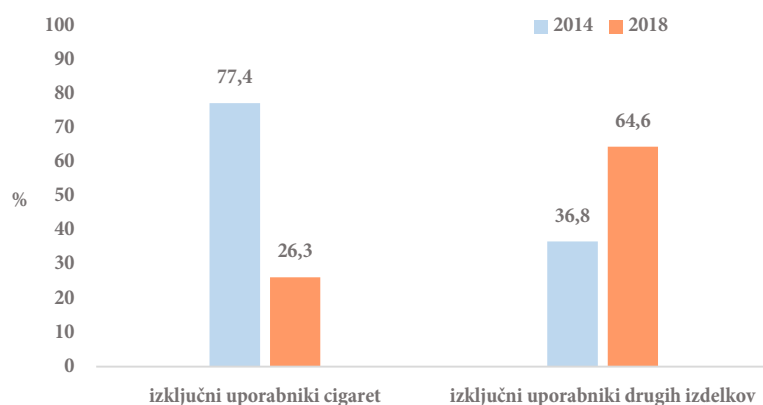
Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Slika 3.4.1: Odstotek uporabnikov izdelkov z aromami med uporabniki tobačnih ali povezanih izdelkov v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018.

Uporaba izdelkov z aromami med izključnimi uporabniki cigaret in izključnimi uporabniki drugih izdelkov

Vprašanje o uporabi arom v raziskavi Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju ne omogoča vpogleda v uporabo arom pri vsakem posameznem tobačnem in povezanem izdelku. V kolikor posameznik uporablja več različnih izdelkov, lahko uporablja nekatere z aromami, druge pa brez. Tako na osnovi podatkov iz raziskave ni možno predstaviti odstotka uporabnikov arom pri posameznih izdelkih in gibanj v odstotku pred in po prepovedi. Raziskava pa omogoča prikaz odstotkov uporabnikov izdelkov z aromami pred in po prepovedi zakonodaje za dve skupini uporabnikov: uporabnike, ki so v zadnjih 30 dneh uporabljali izključno cigarete in uporabnike, ki so v zadnjih 30 dneh uporabljali izključno druge izdelke, razen cigaret. Izključni uporabniki cigaret so tisti 15-letniki, ki so v zadnjih 30 dneh kadili izključno cigarete (tovarniške ali ročno zvite), torej izdelke, za katere velja prepoved značilnih arom, razen mentola. Izključni uporabniki drugih izdelkov pa so tisti 15-letniki, ki so v zadnjih 30 dneh uporabljali izključno tobačne in povezane izdelke, ki niso cigarete (cigare, cigarilosi, pipe, vodne pipe, brezdimni tobačni izdelki, elektronske cigarete), torej izdelke, za katere prepoved značilnih arom ne velja. Uporabniki različnih izdelkov so tisti 15-letniki, ki so v zadnjih 30 dneh uporabljali tako cigarete kot druge izdelke.

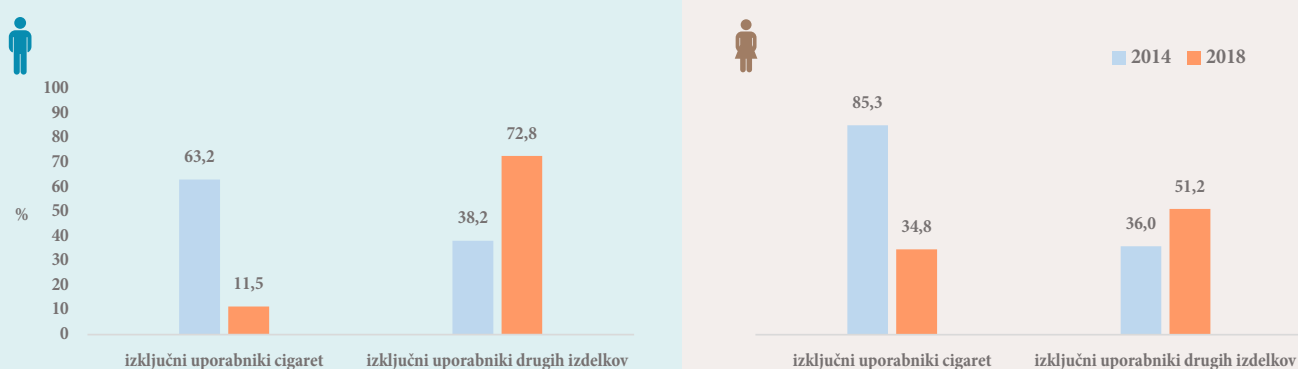
Po uvedbi prepovedi je med 15-letnimi izključnimi uporabniki cigaret okoli petina takih, ki uporabljajo arome (po prepovedi je to lahko mentol), pred prepovedjo je bilo uporabnikov arom nekaj več kot tri četrtine. Odstotek uporabnikov arom med izključnimi uporabniki drugih izdelkov je v 2014 nekaj več kot tretjina, v letu 2018 pa že okoli dve tretjini. Odstotek uporabnikov izdelkov z aromami se je med 15-letniki med leti 2014 in 2018 statistično značilno znižal med izključnimi uporabniki cigaret ($p < 0,001$) in statistično značilno zvišal med izključnimi uporabniki drugih izdelkov ($p < 0,001$) (Slika 3.4.2).

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Slika 3.4.2: Odstotek uporabnikov izdelkov z aromami med izključnimi uporabniki cigaret in izključnimi uporabniki drugih izdelkov v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, 2014 in 2018.

Podobne premike smo v raziskavi zabeležili tudi pri obeh spolih (izključni uporabniki cigaret: pri obeh spolih je $p < 0,001$; izključni uporabniki drugih izdelkov: fantje: $p < 0,001$ in dekleta $p = 0,003$).

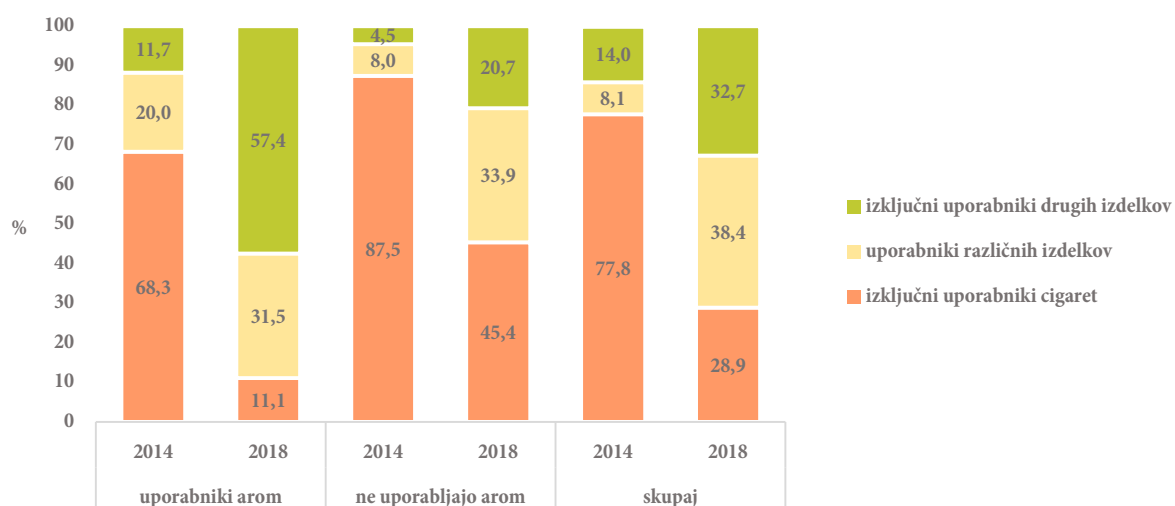

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Slika 3.4.3: Odstotek uporabnikov izdelkov z aromami med izključnimi uporabniki cigaret in izključnimi uporabniki drugih izdelkov v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, po spolu, 2014 in 2018.

Premiki v uporabi različnih tobačnih in povezanih izdelkov

Zanimalo nas je tudi, ali prihaja do premikov uporabnikov med različnimi izdelki. Med 15-letnimi uporabniki izdelkov z aromami se je zelo zmanjšal odstotek izključnih uporabnikov cigaret in zelo zvišal odstotek izključnih uporabnikov drugih izdelkov, manj pa se je zvišal odstotek tistih, ki uporabljajo različne izdelke (Slika 3.4.4). Odstotek izključnih uporabnikov cigaret je padel z okoli 70 % v letu 2014 na okoli desetino v letu 2018, odstotek izključnih uporabnikov drugih izdelkov pa je narasel z dobre desetine v letu 2014 na skoraj 60 % v letu 2018, torej je prišlo do obsežnega prehoda iz skupine izdelkov, ki jih zadeva prepoved značilnih arom, na skupino izdelkov, pri katerih so značilne arome dovoljene. Pri 15-letnikih, ki ne uporabljajo izdelkov z značilnimi aromami, pa se je odstotek izključnih uporabnikov cigaret prav tako zmanjšal, a ostaja nekajkrat višji kot med uporabniki arom ter znaša nekaj manj kot polovico vseh. V tej skupini je prišlo predvsem do prehoda z izključne uporabe cigaret bolj na uporabo različnih izdelkov, nekaj manj na izključno uporabo drugih izdelkov. Pri omenjenih podatkih je potrebno upoštevati, da so nekatere ocene lahko manj natančne zaradi manjšega števila odgovorov.

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

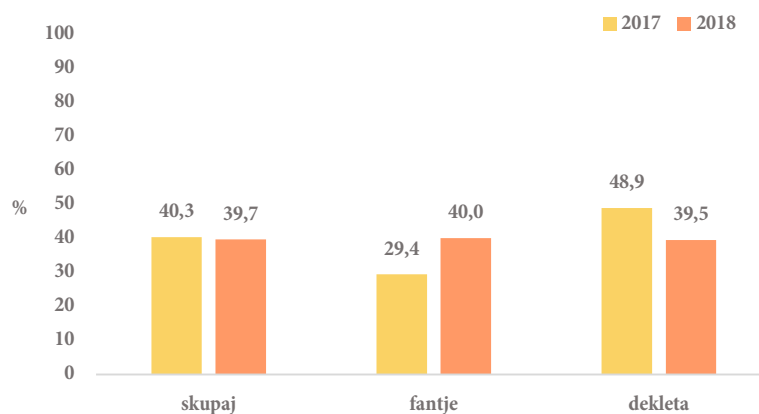
Slika 3.4.4: Odstotek uporabnikov različnih vrst izdelkov (izključni uporabniki cigaret, uporabniki različnih izdelkov in izključni uporabniki drugih izdelkov) glede na uporabo arom med uporabniki tobačnih in povezanih izdelkov v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, 2014 in 2018.

Prikaz odstotkov za posamezen spol ni možen zaradi majhnega števila enot. Podatki pa nakazujejo, da je tudi pri obeh spolih prišlo do podobnih razlik kot skupno, le v različnem obsegu. Med 15-letnimi fanti, ki uporabljajo izdelke z aromami, je prišlo do izrazitega padca odstotka izključnih uporabnikov cigaret, in sicer z okoli polovice v letu 2014 na komaj nekaj odstotkov v letu 2018. Istočasno se je izrazito zvišal odstotek izključnih uporabnikov drugih izdelkov, in sicer s slabe petine v letu 2014 na skoraj tri četrtine v letu 2018. Podobne smeri sprememb so razvidne tudi med 15-letnimi fanti, ki uporabljajo izdelke brez arom, velikost sprememb pa je znatno manjša, zvišala pa sta se tako odstotek uporabnikov različnih izdelkov in izključnih uporabnikov drugih izdelkov. Med 15-letnimi dekleti, ki uporabljajo izdelke z aromami, je prav tako prišlo do izrazitega padca odstotka izključnih uporabnic cigaret, ki je z okoli 80 % v letu 2014 padel na dobro petino v 2018, in porasta izključnih uporabnikov drugih izdelkov, ki se je z manj kot desetine v letu 2014 zvišal na okoli 40 % v 2018. Znatno se je zvišal tudi odstotek uporabnic različnih izdelkov, z nekaj več kot desetine v letu 2014 na skoraj 40 % v 2018. Podobne smeri sprememb smo zabeležili tudi med 15-letnimi uporabnicami, ki ne poročajo o uporabi izdelkov z aromami, a so spremembe znatno manjše kot med uporabnicami izdelkov z aromami.

3.4.3 Spremembe v kajenju tovarniških ali ročno zvitih cigaret z aromami po podatkih raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*

Anketirane dijake 2. letnikov, ki so v zadnjih 30 dneh kadili tovarniške ali ročno zvite cigarete, smo vprašali, ali so v tem času kadili cigarete z aromami ali brez. Raziskavo smo v letu 2017 izvedli med 3. in 14. aprilom 2017, to je po uvedbi prepovedi značilnih arom (z izjemo mentola) v cigaretah in tobaku za zvijanje, ki je začela veljati 17. marca 2017. V letu 2018 smo raziskavo izvedli med 5. novembrom in 10. decembrom 2018. To pomeni, da pri primerjavih rezultatov iz let 2017 in 2018 ne moremo v celoti govoriti o stanju pred in po uvedbi ukrepa prepovedi. Ker pa smo mladostnike spraševali o kajenju cigaret z aromami v zadnjih 30 dneh, smo vseeno delno zajeli čas pred uvedbo ukrepa. To bi bilo še bolj verjetno v primeru, če so morda nekateri dijaki kadili cigarete (tovarniške ali ročno zvite), ki so jih kupili pred uvedbo prepovedi, a o tem nimamo podatka.

Tako v letu 2017 kot tudi v letu 2018 kadi cigarete (tovarniške ali ročno zvite) z aromami okoli 40 % vseh anketiranih dijakov 2. letnikov srednjih šol, ki so kadili cigarete v zadnjih 30 dneh. Med kadilci cigaret (tovarniških ali ročno zviteh) v zadnjih 30 dneh se torej med izvedbo raziskave v letu 2017 in 2018 odstotek tistih, ki so kadili cigarete z aromami, ni statistično značilno spremenil, prav tako ne pri posameznem spolu. V letu 2017 je odstotek med dekletmi statistično značilno višji kot med fanti ($p < 0,001$), v letu 2018 pa razlik med spoloma ni.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.4.5: Odstotek kadilcev cigaret z aromami med kadilci cigaret v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

3.4.4 Zaključki

Namen poglavja je bil predstaviti najnovejše podatke o uporabi tobačnih izdelkov z aromami pred in po uveljavitvi prepovedi značilnih arom. Podatki so na voljo iz dveh raziskav, izvedenih med mladostniki, kateri zajemata obdobje uveljavitve prepovedi značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje, razen mentola. Prva je mednarodna presečna raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju*, ki je bila izvedena v letih 2014 in 2018, in torej zajema obdobje pred in po uvedbi ukrepa. Na vprašanja o uporabi arom so odgovarjali 15-letniki. Druga raziskava, to je raziskava *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, ki vključuje priložnostni vzorec dijakov 2. letnikov srednjih šol v Sloveniji, je bila izvedena v letih 2017 in 2018. Raziskava je bila prvič izvedena po uveljavitvi prepovedi, zato pri tej raziskavi ne moremo govoriti o primerjavi stanja pred in po uvedbi prepovedi. Ker pa smo mladostnike spraševali o kajenju cigaret z aromami v zadnjih 30 dneh, smo vseeno delno zajeli tudi čas pred uvedbo ukrepa in tako verjetno še zajeli del učinka ukrepa.

V prvi raziskavi se enajst mesecev po uvedbi ukrepa (februar 2018), v primerjavi s približno tremi leti pred njegovo uvedbo (februar 2014), skupni odstotek uporabnikov izdelkov z aromami med 15-letnimi uporabniki vseh različnih tobačnih in povezanih izdelkov (tovarniške cigarete, ročno zvite cigarete, cigare, cigarilosi, pipe, vodne pipe, brezdimni tobačni izdelki, elektronske cigarete) ni spremenil, ne skupno ne pri posameznem spolu. Vendar pa se nakazujejo določene spremembe in razlike v uporabi arom med spoloma. V letu 2014 je bil skupni odstotek uporabe arom višji med dekletmi kot fanti, v letu 2018 pa razlik med spoloma ni bilo več. V raziskavi pa smo zabeležili spremembe v odstotkih uporabnikov izdelkov z aromami med izključnimi kadilci cigaret (tovarniških ali ročno zviteh) in tudi med izključnimi uporabniki drugih izdelkov (cigare, cigarilosi, pipe, vodne pipe, brezdimni tobačni izdelki, elektronske cigarete). Odstotek uporabnikov izdelkov z aromami med izključnimi kadilci cigaret se je v štiriletnem obdobju znatno znižal, tako skupno kot pri obeh spolih, in znaša v letu 2018 med fanti okoli desetino, med dekletmi nekaj več kot tretjino. Odstotek uporabnikov izdelkov z aromami med izključnimi uporabniki

drugih izdelkov pa se je znatno zvišal in v letu 2018 znaša med fanti skoraj tri četrtine, med dekleti pa približno polovico. Znižanje enega in zvišanje drugega odstotka je doprineslo k temu, da se skupni odstotek uporabnikov izdelkov z aromami med uporabniki vseh različnih izdelkov ni spremenil. V letu 2018 je odstotek uporabnikov izdelkov z aromami višji med izključnimi uporabniki drugih izdelkov kot med izključnimi uporabniki cigaret. Razlike so pri tem manjše med dekleti.

Preverili smo tudi, ali raziskava kaže na prehode s tradicionalnih tobačnih izdelkov, to je cigaret, na druge tobačne izdelke in elektronske cigarete. Pri tem smo zabeležili znatne premike v smer prehoda s cigaret v drugo skupino izdelkov. Med 15-letnimi uporabniki izdelkov z aromami se je po prepovedi večina izključnih uporabnikov cigaret premaknila med izključne uporabnike drugih izdelkov, tako skupno kot pri obeh spolih. Premiki med 15-letniki, ki uporabljajo izdelke brez arom, so bili manj obsežni, a še vedno znatni; po prepovedi je med njimi odstotek izključnih uporabnikov cigaret štirikrat višji kot med tistimi, ki uporabljajo arome, kjer je odstotek izključnih uporabnikov cigaret malo nad desetino. Če bi bil prehod na druge izdelke enakovreden v obeh skupinah, to je med uporabniki izdelkov z aromami in izdelkov brez arom, bi moral odstotek izključnih uporabnikov cigaret med uporabniki arom pasti na približno tretjino vseh, znižal pa se je bistveno bolj, na okoli desetino. Ali je do prehoda privedla prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje ali pa višja priljubljenost in uporaba teh izdelkov v opazovanem štiriletnem obdobju, ni možno oceniti. Drugi tobačni izdelki in predvsem elektronske cigarete namreč ponujajo številni izbor arom (poleg drugih značilnosti, ki pri teh izdelkih privlačijo mlade), kar lahko tudi brez prisotnosti prepovedi značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje dodatno povečuje njihovo privlačnost.

V drugi raziskavi, ki pokriva krajše časovno obdobje, a omogoča le omejeno primerjavo stanja pred in po uveljavitvi prepovedi, nismo zabeležili sprememb v odstotku uporabe arom med kadilci cigaret. Da sprememb v odstotku uporabnikov arom v tej skupini nismo zaznali, je torej v nasprotju s prejšnjo raziskavo, razliko bi lahko pripisali različnemu časovnemu okvirju ter zajetju predvsem časa po uvedbi prepovedi in manj verjetno različni starosti mladostnikov, vključenih v obe raziskavi.

Na osnovi dostopnih podatkov tako trenutno ne moremo zaključiti, ali je prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje privedla do zmanjšanja uporabe izdelkov z aromami oziroma zmanjšanja uporabe izdelkov z aromami nasploh. Za trdnejšo oceno učinkov ukrepa bo potrebno počakati na podatke po uveljavitvi polnega ukrepa, ki vključuje prepoved vseh značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje, tudi mentola. Podatki pa kažejo, da med mladostniki prihaja do prehoda s cigaret na druge tobačne in povezane izdelke, v katerih arome ostajajo dovoljene, kar pomeni, da bi prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje ta prehod lahko morda celo pospešila. To kaže na potrebo po prepovedi (značilnih) arom, ki bi zajemala vse različne izdelke, ne le cigarete in tobak za zvijanje.

Na osnovi dostopnih podatkov trenutno ne moremo zaključiti, ali je prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje med mladostniki privedla do zmanjšanja uporabe izdelkov z aromami oziroma zmanjšanja uporabe izdelkov z aromami nasploh. Podatki pa kažejo, da med mladostniki prihaja do prehoda s cigaret na druge tobačne in povezane izdelke, v katerih arome ostajajo dovoljene, prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje pa bi ta prehod lahko morda celo pospešila. To kaže na potrebo po prepovedi (značilnih) arom, ki bi zajemala vse različne izdelke, ne le cigarete in tobak za zvijanje.

3.5 DOSTOPNOST TOBAČNIH IN POVEZANIH IZDELKOV MLADOLETNIM NA PRODAJNIH MESTIH V SLOVENIJI

Helena Koprivnikar, Tina Zupanič

3.5.1 Uvod

Pregled zakonodaje v Sloveniji

ZOUTPI iz leta 2017 na področju dostopnosti tobačnih in povezanih izdelkov mladoletnim uvaja dva nova ukrepa, in sicer prepoved prodaje povezanih izdelkov (elektronske cigarete z in brez nikotina, novi tobačni izdelki, zeliščni izdelki za kajenje) mladoletnikom in dovoljenja za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov. Prvi ukrep je začel veljati 11. marca 2017, drugi novembra 2018.

Prepoved prodaje tobačnih in povezanih izdelkov mladoletnikom

Prepoved prodaje tobačnih izdelkov mladoletnim velja že od leta 2007 (ZOUTI-C 2007), za povezane izdelke pa od 11. marca 2017 (ZOUTPI 2017). Prepoved prodaje tobačnih izdelkov mladoletnim je bila v preteklosti po podatkih nevladnih organizacij in akcij *Skriti kupec*, ki so jih izvajale nevladne organizacije tudi v sodelovanju s TIRS, v večini primerov kršena (Brez izgovora Slovenija in drugi 2017, Fakulteta za družbene vede in Brez izgovora Slovenija 2020). Mladoletne osebe so po podatkih iz leta 2017 brez težav kupile tobačne izdelke v preko 95 % primerov (Brez izgovora Slovenija in drugi 2017). Za leto 2019 TIRS poroča o izvajanju akcije *Skriti kupec* v sodelovanju z nevladnimi organizacijami in mladoletnimi osebami, v kateri je bilo opravljenih 29 pregledov. V devetih primerih so prodajalci nakup tobačnih izdelkov mladoletni osebi zavrnil, v 20 primerih (69 %) so bili tobačni izdelki mladoletni osebi prodani (TIRS 2019).

Licenciranje oziroma dovoljenja za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov

V primeru licenciranja vlada zahteva od vseh podjetij, ki prodajajo tobačne izdelke, da kupijo licenco od vlade, v zameno za privilegij prodaje tobačnih izdelkov potrošnikom. Licenciranje trgovcev, ki prodajajo tobačne izdelke, je eden izmed ukrepov, ki mladoletnim zmanjšajo dostopnost do tobačnih izdelkov iz komercialnih virov. Ukrep je učinkovito orodje za zagotavljanje spoštovanja in izvrševanja različnih ukrepov zakonodaje, saj v primeru, da jih nosilec licence krši, lahko licenco izgubi najprej začasno, kasneje trajno. Kot kažejo podatki iz držav, ki so tovrstne ukrepe uvedle, lahko licenciranje v kombinaciji z učinkovitim izvrševanjem vodi k zelo visoki stopnji spoštovanja in izvrševanja zakonodaje med trgovci, zmanjšanju dostopnosti tobačnih izdelkov iz komercialnih virov ter znižanju odstotka mladih, ki kadijo (Koprivnikar 2013, NIJZ 2015).

V Sloveniji ZOUTPI vključuje ukrep izdaje dovoljenj za trgovce, ki prodajajo tobačne ali povezane izdelke (ZOUTPI 2017). Tobak, tobačne izdelke in povezane izdelke lahko prodaja le, kdor ima dovoljenje za prodajo v posameznem poslovnem prostoru, navedenem v dovoljenju. Dovoljenje velja pet let od dneva izdaje z možnostjo podaljšanja. MZ poslovnemu subjektu začasno prepove prodajo tobaka, tobačnih izdelkov in povezanih izdelkov, če so bile v poslovnem prostoru, za katerega mu je bilo izdano dovoljenje, s pravnomočno odločbo ugotovljene kršitve določb zakona glede prepovedi oglaševanja (popolna prepoved oglaševanja, razstavljanja, promocije, sponzorstev, donacij) ali prepovedi prodaje (prepoved prodaje mladoletnim, prodaje iz avtomatov, preko interneta idr.), ki so navedene v 29. in 30. členu zakona. Po prvi kršitvi traja začasna prepoved prodaje šest mesecev, ob naslednji tri leta, pri tretji pa se izreče trajna prepoved prodaje (ZOUTPI 2017).

Ukrep je začel veljati šele po daljšem prehodnem obdobju po začetku veljave novega zakona (ZOUTPI 2017). Po podatkih MZ so morali zainteresirani trgovci vložiti vloge za izdajo dovoljenj najkasneje do 11. novembra 2018. Dovoljenja so bila nato izdana v prvi polovici 2019, nadzor nad dovoljenji s pomočjo pristopa *Skriti kupec* je TIRS v sodelovanju z nevladnimi organizacijami in mladoletnimi kupci prav tako začel v letu 2019 (TIRS 2018, 2019). Na dan 11. marec 2020 je bilo po podatkih MZ izdanih 6053 dovoljenj za prodajna mesta tobačnih in povezanih izdelkov. V vlogi za dovoljenje je največ prodajnih mest (4992 ali 82 %) navedlo, da prodajajo tobak, tobačne in povezane izdelke, 960 (16 %), da prodajajo tobak in tobačne izdelke in 101 (2 %), da prodajajo izključno povezane izdelke. Pri zadnjih gre verjetno za specializirane trgovine z elektronskimi cigaretami.

Predhodno objavljene podatki o učinkih uvedbe dovoljenj na dostopnost tobačnih in povezanih izdelkov mladoletnikom v Sloveniji

Medtem, ko v to publikacijo vključene raziskave ne vključujejo obdobja po uvedbi dovoljenj za prodajo in tako ni možen vpogled v spremembe dostopnosti tobačnih izdelkov mladoletnim po uvedbi omenjenega ukrepa, so na voljo prvi podatki iz druge raziskave. Fakulteta za družbene vede in mladinska zveza Brez izgovora Slovenija sta v letih 2018 in 2019 izvedli raziskavo o prodaji alkohola in tobaka mladoletnim v Sloveniji ter učinkov dveh intervencij za zmanjševanje prodaje alkohola in tobaka mladoletnim. Za področje tobaka so prvo preverjanje s pomočjo pristopa *Skriti kupec* opravili med decembrom 2018 in januarjem 2019, intervencije so izvedli med septembrom in oktobrom 2019 (vključena je bila tudi kontrolna skupina brez intervencij); drugo preverjanje s pristopom *Skriti kupec* pa so izvedli v decembru 2019. Prvo preverjanje je torej potekalo v času, ko so morali trgovci že zaključiti z vlaganjem prošenj za dovoljenja, so se pa izdala šele prva dovoljenja in nadzora nad dovoljenji praktično ni bilo. Na skupno 96 prodajnih mestih je prišlo do prodaje cigaret mladoletni osebi v 67 %, 26 % kupcev je bilo vprašanih po starosti in od 45 % je trgovec zahteval osebni dokument za potrditev polnoletnosti. Pri drugem preverjanju je uspešnost nakupa padla na 55 %, zvišal pa se je odstotek nakupov, ob katerih je bila mladoletna oseba vprašana po starosti oziroma je bil od nje zahtevan osebni dokument. Avtorji pripisujejo učinke izvedenim intervencijam in spremembam zakonodaje (Fakulteta za družbene vede in Brez izgovora Slovenija 2020).

Namen poglavja

Namen poglavja je prikazati stanje na področju dostopnosti tobačnih izdelkov mladoletnim.

Vir podatkov

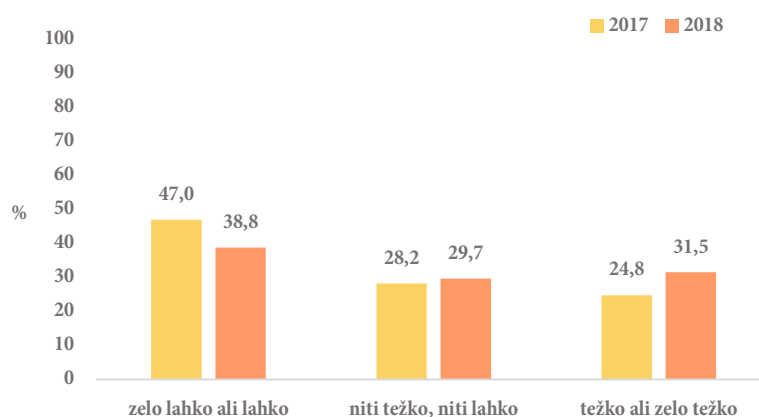
Podatki so na voljo iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, ki je bila izvedena v letih 2017 in 2018. V raziskavo je vključen priložnostni vzorec dijakov 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji. Raziskavo smo v letu 2017 izvedli med 3. in 14. aprilom, v letu 2018 pa med 5. novembrom in 10. decembrom. Raziskava omogoča vpogled v spremembe v dostopnosti elektronskih cigaret mladoletnim tik po in približno leto in pol po uvedbi prepovedi, ne daje pa vpogleda v učinke dovoljenj za prodajo (omogoča vpogled v spremembe v času od sprejetja zakona do časa začetka izvajanja ukrepa). Raziskava vključuje spremljanje zaznane dostopnosti tobačnih in povezanih izdelkov na prodajnih mestih, nakupovalnih navad, navad trgovcev glede zavračanja nakupov mladoletnih in zahtev trgovcev po osebnih dokumentih za izkazovanje polnoletnosti. Ker se ukrep prepovedi prodaje nanaša izključno na mladoletne, smo v analize v tem poglavju vključili le mladoletne anketirane dijake.

3.5.2 Zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje med mladoletniki

Anketirani dijaki 2. letnikov srednjih šol so odgovarjali na vprašanje o tem, kako težko ali lahko bi v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, sami kupili cigarete ali tobak za zvijanje cigaret oziroma našli nekoga, da jih kupi zanje. Možni odgovori dijakov na vprašanje so bili zelo lahko, lahko, niti težko/niti lahko, težko in zelo težko. Odgovore smo združili v tri skupine, in sicer: zelo lahko in lahko skupaj, zelo težko in težko skupaj ter posebej še odgovor niti težko, niti lahko. V analize smo vključili le mladoletne anketirane dijake.

Zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje pri lastnem nakupu

Med vsemi mladoletnimi anketiranimi dijaki je bilo tistih, ki menijo, da bi (zelo) lahko sami kupili cigarete ali tobak za zvijanje v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, v letu 2017 nekaj manj kot polovica, v letu 2018 pa okoli 40 % (Slika 3.5.1). Med letoma 2017 in 2018 je prišlo do statistično značilnih sprememb v odstotkih zaznane dostopnosti cigaret in tobaka za zvijanje pri lastnem nakupu ($p < 0,001$), in sicer se je statistično značilno znižal odstotek tistih, ki zaznavajo, da bi (zelo) lahko sami kupili cigarete ali tobak za zvijanje in statistično značilno zvišal odstotek tistih, ki zaznavajo, da bi (zelo) težko kupili cigarete ali tobak za zvijanje (v obeh primerih je $p < 0,050$), odstotek neodločenih pa se ni spremenil.

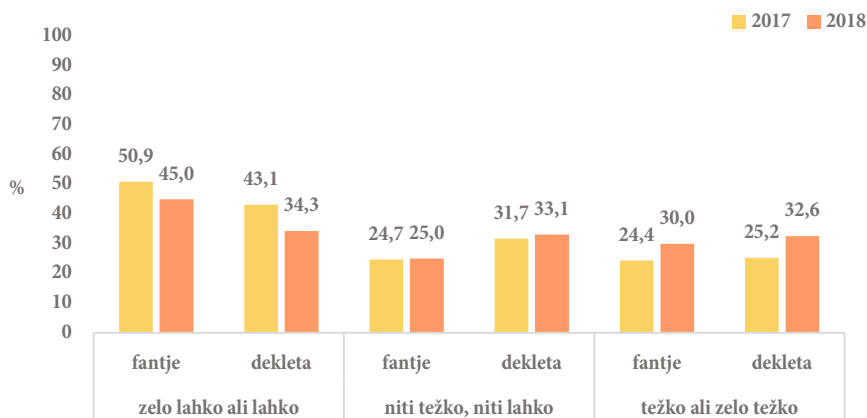

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.1: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko sami kupili cigarete ali tobak za zvijanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Do statistično značilnih razlik v odstotkih je med letoma 2017 in 2018 prišlo tudi med dekleti ($p = 0,002$). Med njimi sta se (tako kot skupno) statistično značilno spremenila odstotka tistih, ki zaznavajo, da bi (zelo) lahko same kupile cigarete ali tobak za zvijanje in tistih, ki zaznavajo, da bi same (zelo) težko kupile cigarete ali tobak za zvijanje (v obeh primerih je $p < 0,050$), prvi se je znižal, drugi zvišal (Slika 3.5.2). Odstotek neodločenih se ni spremenil. Pri fantih pa se je med letoma 2017 in 2018 zvišal odstotek tistih, ki zaznavajo, da bi (zelo) težko kupili cigarete ali tobak za zvijanje ($p < 0,050$).

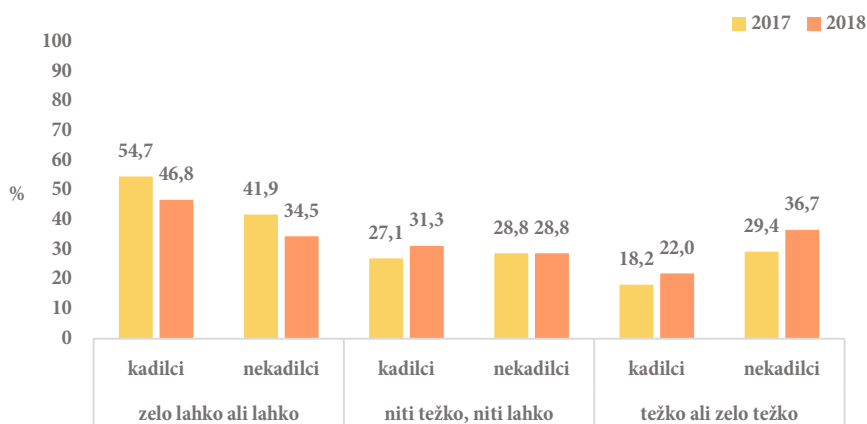
Med spoloma so v letih 2017 in 2018 prisotne statistično značilne razlike v obeh letih raziskave (2017: $p = 0,015$; 2018: $p < 0,001$). Med fanti je statistično značilno višji odstotek tistih, ki menijo, da bi (zelo) lahko sami kupili cigarete ali tobak za zvijanje v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, in statistično značilno nižji odstotek neodločenih (v obeh primerih je $p < 0,050$). Razlik v odstotku tistih, ki menijo, da bi sami (zelo) težko kupili cigarete ali tobak za zvijanje, pa med spoloma ni.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.2: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko sami kupili cigarete ali tobak za zviyanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

Zanimalo nas je, kako se je zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zviyanje pri lastnem nakupu med letoma 2017 in 2018 spreminjala glede na kadilski status, in sicer kajenje cigaret v zadnjih 12 mesecih (Slika 3.5.3). Do statistično značilnih razlik v odstotkih je med letoma prišlo med anketiranimi mladoletnimi dijaki, ki niso kadili v zadnjih 12 mesecih ($p = 0,004$). Med njimi se je med letoma 2017 in 2018 statistično značilno znižal odstotek tistih, ki zaznavajo, da bi (zelo) lahko sami kupili cigarete ali tobak za zviyanje in statistično značilno zvišal odstotek tistih, ki zaznavajo, da bi (zelo) težko kupili cigarete ali tobak za zviyanje (v obeh primerih je $p < 0,050$). Med anketiranimi mladoletnimi dijaki, ki pa so kadili v zadnjih 12 mesecih, se je med letoma 2017 in 2018 zvišal odstotek tistih, ki zaznavajo, da bi (zelo) težko kupili cigarete ali tobak za zviyanje ($p < 0,050$). V obeh letih so prisotne statistično značilne razlike v odstotkih glede na kadilski status (2017: $p < 0,001$; 2018: $p < 0,001$), in sicer je zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zviyanje pri lastnem nakupu statistično značilno višja med tistimi, ki so kadili v zadnjih 12 mesecih. V letu 2018 je bilo anketiranih mladoletnih dijakov, ki v zadnjih 12 mesecih niso kadili, in ki menijo, da bi (zelo) lahko sami kupili cigarete ali tobak za zviyanje v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, okoli tretjina, med tistimi, ki so kadili v zadnjih 12 mesecih, pa skoraj polovica.

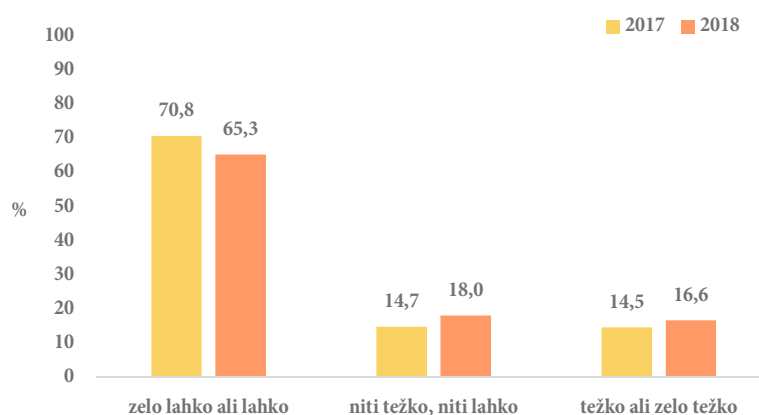

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.3: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko sami kupili cigarete ali tobak za zviyanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, glede na kadilski status, 2017 in 2018.

Zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje s pomočjo nadomestnega kupca

Med vsemi mladoletnimi anketiranimi dijaki je bil odstotek tistih, ki menijo, da bi (zelo) lahko za nakup cigaret ali tobaka za zvijanje v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, našli nekoga drugega, v letu 2017 okoli 70 %, v letu 2018 pa je bil ta odstotek okoli pet odstotnih točk nižji (Slika 3.5.4). Med letoma 2017 in 2018 je prišlo do statistično značilnih sprememb v odstotkih zaznane dostopnosti cigaret in tobaka za zvijanje pri nakupu s pomočjo nadomestnega kupca ($p = 0,017$), in sicer se je statistično značilno znižal odstotek tistih, ki menijo, da bi s pomočjo nadomestnega kupca (zelo) lahko kupili cigarete ali tobak za zvijanje in statistično značilno zvišal odstotek neodločenih (v obeh primerih je $p < 0,050$).

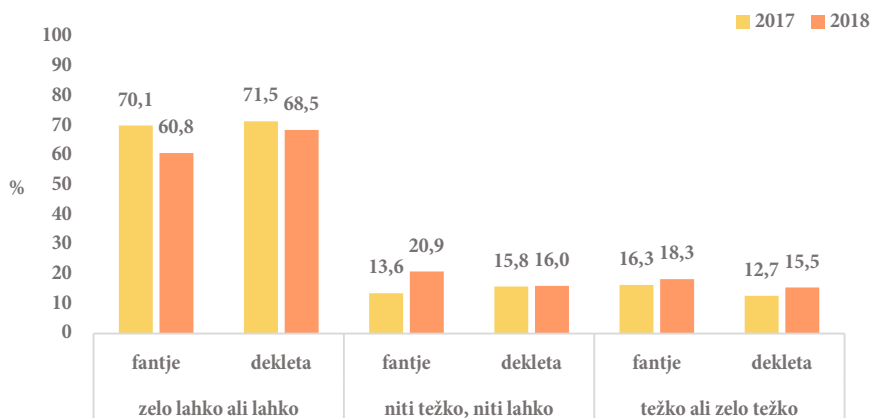

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.4: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi s pomočjo nadomestnega kupca zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko kupili cigarete ali tobak za zvijanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Do statistično značilnih razlik v odstotkih je med letoma 2017 in 2018 prišlo med fanti ($p = 0,002$), in sicer se je statistično značilno znižal odstotek tistih, ki menijo, da bi s pomočjo nadomestnega kupca (zelo) lahko kupili cigarete ali tobak za zvijanje in statistično značilno zvišal odstotek neodločenih (v obeh primerih je $p < 0,050$) (Slika 3.5.5). Pri dekletih med letoma 2017 in 2018 ni bilo statistično značilnih razlik v odstotkih.

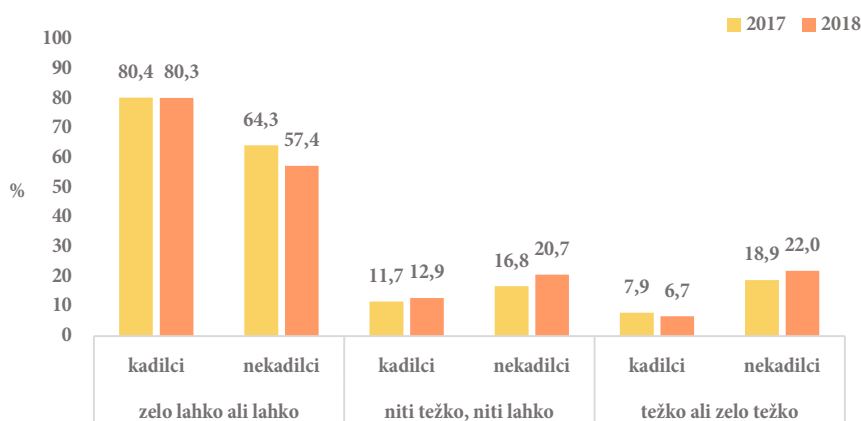
Med spoloma so samo v letu 2018, prisotne statistično značilne razlike v zaznani dostopnosti cigaret in tobaka za zvijanje s pomočjo nadomestnega kupca ($p = 0,019$). Med fanti je statistično značilno nižji odstotek tistih, ki menijo, da bi (zelo) lahko s pomočjo nadomestnega kupca kupili cigarete ali tobak za zvijanje v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, ter statistično značilno višji odstotek neodločenih v primerjavi z dekletimi (v obeh primerih je $p < 0,050$). Razlik v odstotku tistih, ki menijo, da bi (zelo) težko s pomočjo nadomestnega kupca kupili cigarete ali tobak za zvijanje, pa med spoloma ni.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.5: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi s pomočjo nadomestnega kupca zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko kupili cigarete ali tobak za zvižanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

Zanimalo nas je, kako se je zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvižanje pri nakupu s pomočjo nadomestnega kupca med letoma 2017 in 2018 spreminjala glede na kadilski status, in sicer kajenje cigaret v zadnjih 12 mesecih (Slika 3.5.6). Do statistično značilnih razlik v odstotkih je med obravnavanima letoma prišlo med anketiranimi mladoletnimi dijaki, ki niso kadili v zadnjih 12 mesecih ($p = 0,026$). Med njimi se je statistično značilno znižal odstotek tistih, ki zaznavajo, da bi (zelo) lahko sami kupili cigarete ali tobak za zvižanje ($p < 0,050$). V obeh letih so prisotne statistično značilne razlike v odstotkih glede na kadilski status (2017: $p < 0,001$; 2018: $p < 0,001$), in sicer je zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvižanje pri nakupu s pomočjo nadomestnega kupca statistično značilno višja med tistimi, ki so kadili v zadnjih 12 mesecih. V letu 2018 je anketiranih mladoletnih dijakov, ki v zadnjih 12 mesecih niso kadili, in ki menijo, da bi (zelo) lahko s pomočjo nadomestnega kupca kupili cigarete ali tobak za zvižanje v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, nekaj manj kot 60 %, med tistimi, ki so kadili v zadnjih 12 mesecih, pa večina (80 %).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

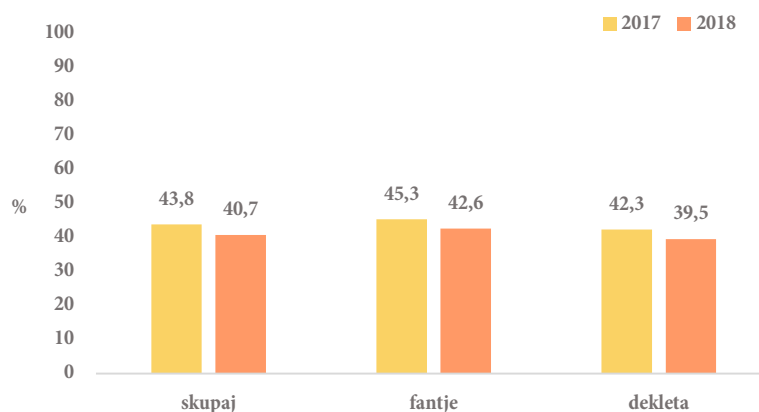
Slika 3.5.6: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi s pomočjo nadomestnega kupca zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko kupili cigarete ali tobak za zvižanje med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, glede na kadilski status, 2017 in 2018.

3.5.3 Nakupi cigaret in tobaka za zvijanje med mladoletniki (pogostost nakupov, prodajna mesta, porabljen denar)

Anketirani dijaki 2. letnikov srednjih šol, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete (tovarniške ali ročno zvite), so odgovarjali na vprašanje, *kako pogosto so v zadnjih 12 mesecih sami poskusili kupiti cigarete ali tobak za zvijanje cigaret*. Možni odgovori so bili: *nikoli, enkrat, dvakrat, 3- do 5-krat, 6- do 9-krat, 10-krat ali več*. Odgovore smo najprej združili v dve kategoriji (*nikoli in vsaj enkrat*) in tako dobili odstotek tistih, ki so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup, nato pa še v tri kategorije (*nikoli, enkrat do petkrat, več kot petkrat*) za oceno sprememb v pogostosti nakupov. V nadaljevanju so dijaki, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, in so v zadnjih mesecih vsaj enkrat sami poskusili kupiti cigarete ali tobak za zvijanje cigaret, odgovarjali še na vprašanje o tem, *kje so opravili nakup*. Pri odgovoru so lahko izbrali med različnimi prodajnimi mesti, in sicer *trgovino, kioskom, bencinsko črpalko, internetom, gostinskimi lokali (vključno s hoteli, nočnimi klubi, bari), lahko pa so sami navedli tudi kakšno drugo vrsto prodajnega mesta*. Ti dijaki so odgovarjali tudi na vprašanje, *koliko denarja so v zadnjih 30 dneh zapravili za cigarete in tobak za zvijanje cigaret*, pri čemer so kot odgovor vpisali skupno vsoto denarja, ki so ga v tem času porabili za cigarete ali tobak za zvijanje cigaret. V analize smo vključili le odgovore mladoletnih dijakov.

Nakupi cigaret ali tobaka za zvijanje v zadnjih 12 mesecih

Med anketiranimi mladoletnimi dijaki, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, je v letu 2018 odstotek tistih, ki so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje, znašal dobrih 40 %. Glede na leto 2017 se odstotek ni statistično značilno spremenil, ne skupno ne pri posameznem spolu (Slika 3.5.7). V obeh letih raziskave ni razlik v odstotku med spoloma.

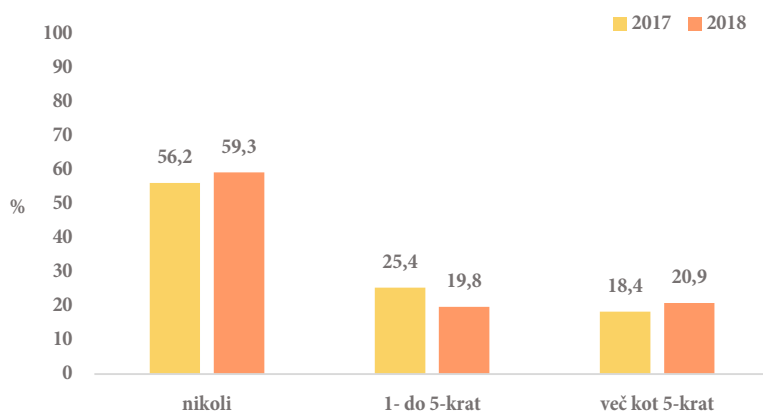

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.7: Odstotek dijakov, ki so opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

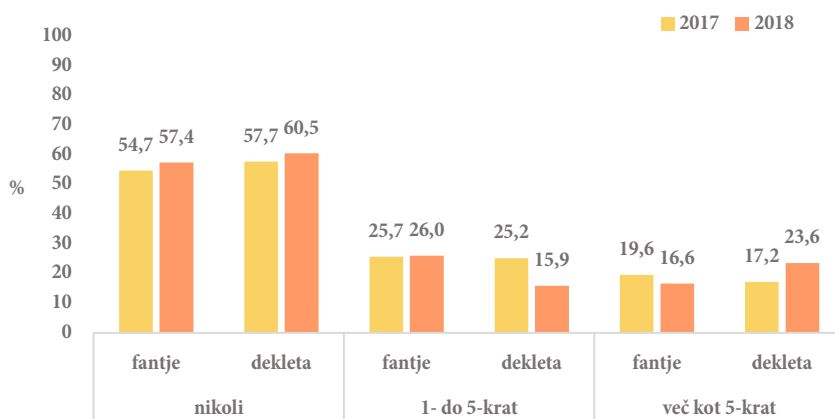

V pogostosti nakupov skupno in med fanti med letoma 2017 in 2018 ni bilo statistično značilnih sprememb, je pa prišlo do statistično značilnih sprememb pri dekletih ($p = 0,004$) (Slika 3.5.8 in Slika 3.5.9). Med dekletimi se je statistično značilno znižal odstotek tistih s pogostostjo nakupov od enkrat do petkrat v zadnjih 12 mesecih in zvišal odstotek tistih z več kot petimi nakupi v istem obdobju (v obeh primerih je $p < 0,050$). V letu 2017 razlik med spoloma v pogostosti nakupov ni bilo, so se pa pojavile v letu 2018 ($p = 0,004$). Kot se kaže, je med dekletimi v 2018 več tistih s pogostejšimi nakupi in manj tistih z redkejšimi nakupi v primerjavi s fanti.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.8: Odstotek dijakov, ki niso poskusili kupiti cigaret ali tobaka za zvižanje ali so jih poskusili kupiti 1- do 5-krat ali več kot 5-krat, v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, 2017 in 2018.

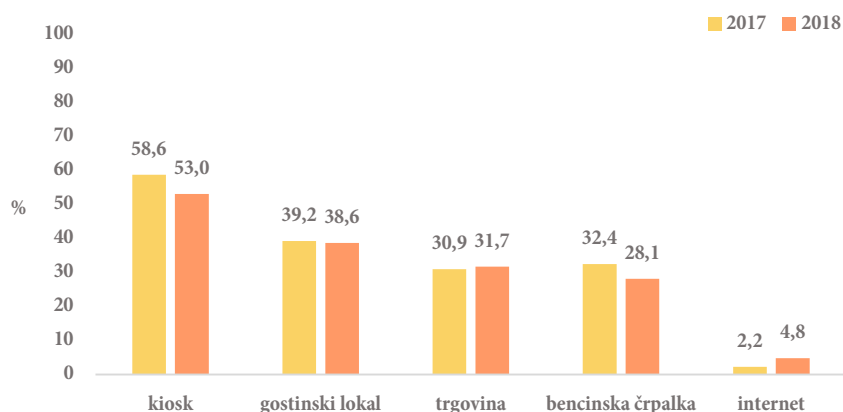

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.9: Odstotek dijakov, ki niso poskusili kupiti cigaret ali tobaka za zvižanje ali so jih poskusili kupiti 1- do 5-krat ali več kot 5-krat, v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, po spolu, 2017 in 2018.

Mesta nakupov cigaret in tobaka za zvijanje v zadnjih 12 mesecih

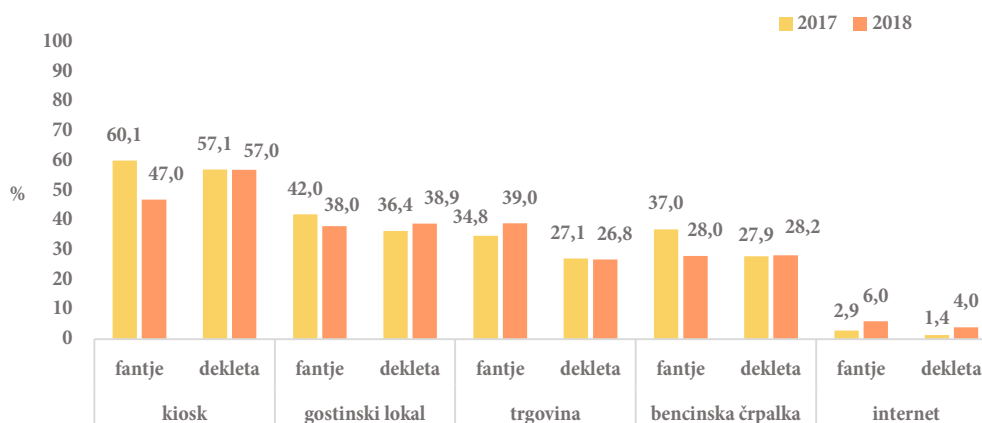
Anketirani dijaki, ki so v zadnjih 12 mesecih kupili cigarete ali tobak za zvijanje, so nakup najpogosteje opravili v kioskih, sledijo gostinski lokali, trgovine in bencinske črpalke, internet pa je redko uporabljen vir nakupovanja. Med letoma 2017 in 2018 pri nobenem od navedenih mest nakupa ni prišlo do statistično značilnih sprememb (Slika 3.5.10).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.10: Odstotek dijakov, ki so poskusili kupiti cigarete in tobak za zvijanje na različnih prodajnih mestih v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, 2017 in 2018.

Tudi pri posameznem spolu med letoma glede mesta nakupov ni prišlo do pomembnejših sprememb. Statistično značilne spremembe med letoma so prisotne le pri enem prodajnem mestu med fanti, to so kioski (Slika 3.5.11). Med letoma 2017 in 2018 se je namreč odstotek fantov, ki so kupovali cigarete in tobak za zvijanje v kioskih, statistično značilno znižal ($p = 0,044$). Razlike med spoloma glede mest nakupov so v obeh posameznih letih minimalne, v letu 2018 jih ni pri nobenem prodajnem mestu, v letu 2017 pa so med spoloma prisotne le statistično značilne razlike pri trgovinah ($p = 0,043$).

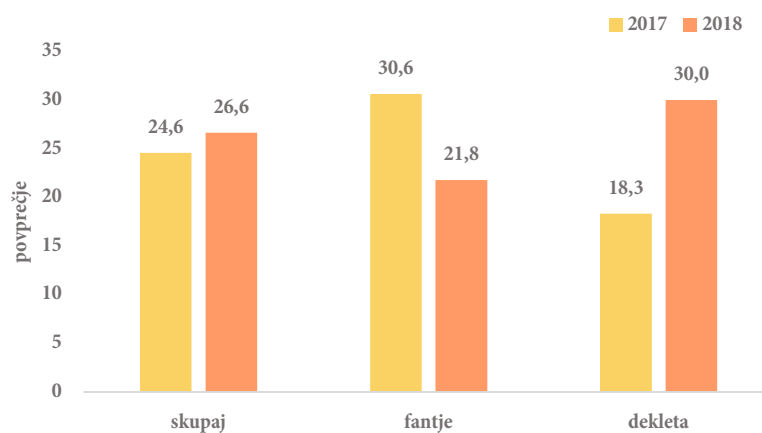

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.11: Odstotek dijakov, ki so poskusili kupiti cigarete in tobak za zvijanje na različnih prodajnih mestih v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, po spolu, 2017 in 2018.

Porabljen denar za nakup cigaret in tobaka za zvijanje v zadnjih 30 dneh

Anketirani dijaki, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih vsaj enkrat sami poskusili kupiti cigarete ali tobak za zvijanje cigaret, so v letu 2018 v zadnjih 30 dneh za cigarete in tobak za zvijanje v povprečju zapravili okoli 27 EUR (Slika 3.5.12). Med letoma 2017 in 2018 se povprečna vsota denarja, zapravljenega za cigarete in tobaka za zvijanje, skupno in med fanti ni spremenila, statistično značilno pa se je zvišala med dekleti ($p = 0,002$). V letu 2018 med spoloma ni bilo razlik, so pa bile prisotne v 2017 ($p = 0,009$).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

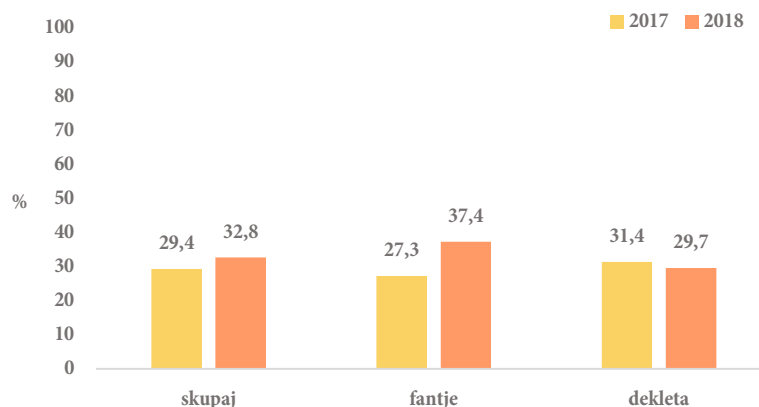
Slika 3.5.12: Povprečna zapravljen vsota denarja (v EUR) za nakup cigaret in tobaka za zvijanje v zadnjih 30 dneh, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

3.5.4 Navedbe mladoletnikov o ravnanju trgovcev pri nakupih cigaret in tobaka za zvijanje (zavrnitev nakupa, zahteva po osebnem dokumentu za potrditev polnoletnosti)

Anketirani dijaki, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih vsaj enkrat sami poskusili kupiti cigarete ali tobak za zvijanje cigaret, so odgovarjali na vprašanja, ali in kako pogosto jih je trgovec zavrnil ob poskusu nakupa cigaret ali tobaka za zvijanje oziroma od njih zahteval osebni dokument za potrditev polnoletnosti. Dijaki so lahko v obeh primerih izbirali med odgovori: nikoli, enkrat ali dvakrat, pogosto in vedno. Odgovore smo najprej združili v dve kategoriji (nikoli in vsaj enkrat) in tako dobili odstotek tistih, ki jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa oziroma tistih, od katerih trgovec ni nikoli zahteval osebnega dokumenta, ter v tri kategorije (nikoli, enkrat do petkrat, več kot petkrat) za oceno sprememb v pogostosti zavrnitve nakupov oziroma pogostosti zahtev po osebnem dokumentu. Pri analizah smo upoštevali le odgovore mladoletnih dijakov.

Zavrnitev nakupa s strani trgovca

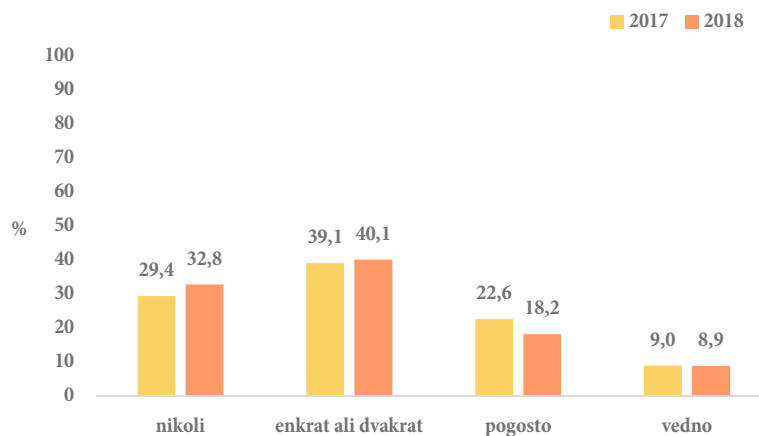
Okoli tretjina mladoletnih anketiranih dijakov, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih vsaj enkrat sami poskusili kupiti cigarete ali tobak za zvijanje, je v letu 2018 povedala, da jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa (Slika 3.5.13). Odstotek se med letoma 2017 in 2018 ni statistično značilno spremenil, ne skupno ne pri posameznem spolu. V odstotku v posameznih letih izvedbe raziskave tudi ni razlik med spoloma.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.13: Odstotek dijakov, ki jim ni trgovec nikoli zavrnil nakupa cigaret ali tobaka za zvižanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvižanje, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

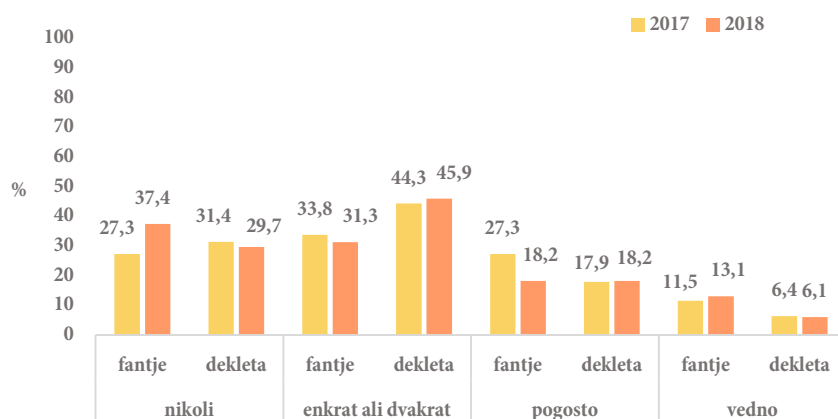
Pogostost trgovčeve zavrnitve mladoletnikovega nakupa cigaret ali tobaka za zvižanje se med letoma 2017 in 2018 ni spremenila (Slika 3.5.14). Podatki kažejo, da je pogostost dosledne zavrnitve nakupov med anketiranimi mladoletnimi dijaki zelo nizka; tako v letu 2017 kot tudi v letu 2018 je znašala manj kot 10 %. Okoli 70 % vseh je v obeh letih poročalo, da jim ni trgovec nikoli zavrnil nakupa ali pa so prejeli zavrnitev le enkrat ali dvakrat; večina torej nakup cigaret ali tobaka za zvižanje opravi brez težav.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.14: Odstotek dijakov glede na pogostost zavrnitve nakupa cigaret ali tobaka za zvižanje s strani trgovca, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvižanje, 2017 in 2018.

Tudi pri posameznem spolu se pogostost zavrnitve nakupov s strani trgovca med letoma 2017 in 2018 ni spremenila (Slika 3.5.15), prav tako ni razlik med spoloma v posameznih letih izvedbe raziskave.

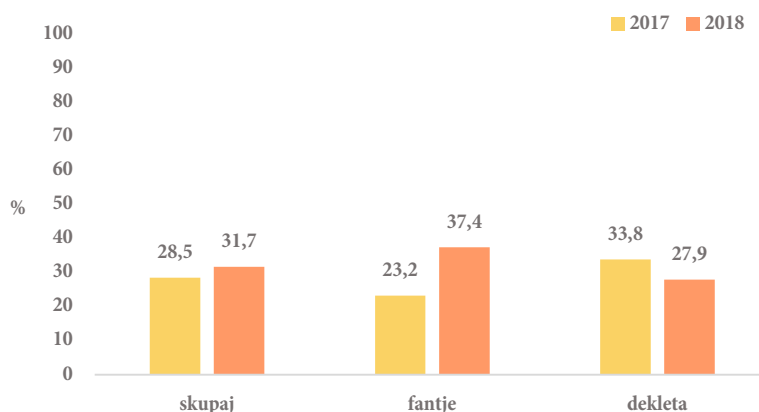

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi (2017, 2018).

Slika 3.5.15: Odstotek dijakov glede na pogostost zavrnitve nakupa cigaret ali tobaka za zvijanje s strani trgovca, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje, po spolu, 2017 in 2018.

Zahteva po osebnem dokumentu za potrditev polnoletnosti

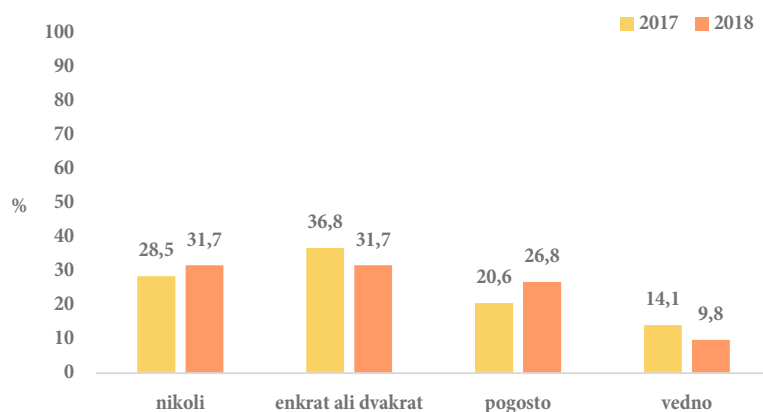
Nekaj manj kot tretjina anketiranih dijakov, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih vsaj enkrat sami poskusili kupiti cigarete ali tobak za zvijanje cigaret, je v letu 2018 povedala, da trgovec od njih ob nakupu ni nikoli zahteval osebnega dokumenta za potrditev polnoletnosti (Slika 3.5.16). Odstotek se skupno in med dekleti med letoma 2017 in 2018 ni statistično značilno spremenil, je pa prišlo do statistično značilnih sprememb pri fantih ($p = 0,018$). Razlik med spoloma v posameznih letih izvedbe raziskave ni.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.16: Odstotek mladoletnih, od katerih ni trgovec nikoli zahteval dokumenta ob nakupu, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

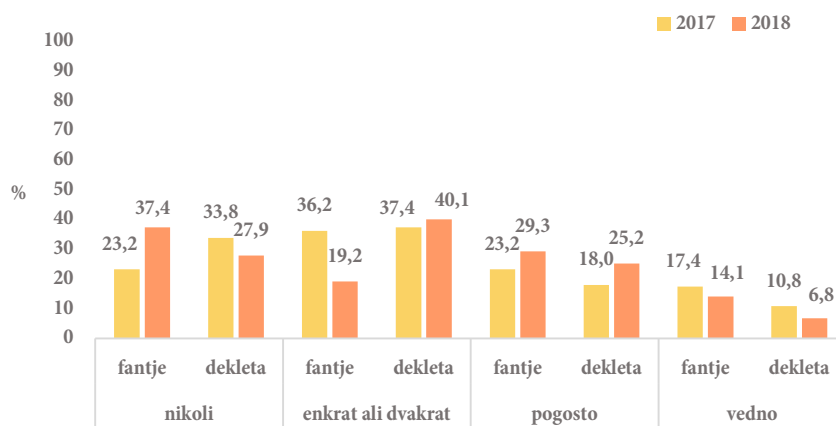
V pogostosti zahtev trgovcev po osebnem dokumentu med letoma 2017 in 2018 ni prišlo do sprememb (Slika 3.5.17). O tem, da so trgovci od njih ob vsakem nakupu zahtevali osebni dokument za potrditev polnoletnosti v letu 2018 poroča le okoli desetina mladoletnih anketiranih dijakov.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.17: Odstotek dijakov glede na pogostost zahteve trgovca po osebnem dokumentu ob poskusu nakupa cigaret ali tobaka za zvižanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvižanje, 2017 in 2018.

Med letoma 2017 in 2018 v pogostosti zahtev po osebnem dokumentu ni bilo sprememb pri dekletih, so pa statistično značilne razlike med fanti ($p = 0,012$) (Slika 3.5.18). Med fanti se je statistično značilno zvišal odstotek tistih, pri katerih trgovci niso nikoli zahtevali osebnega dokumenta in to na račun znižanja odstotka tistih, pri katerih je trgovec zahteval osebni dokument enkrat ali dvakrat (v obeh primerih je $p < 0,050$). Med spoloma v letu 2017 v pogostosti zahtev po osebnem dokumentu ni bilo razlik, so se pa pojavile v letu 2018 ($p = 0,004$). Prisotne so statistično značilne razlike v odstotku tistih, pri katerih je trgovec zahteval osebni dokument enkrat ali dvakrat, odstotek teh je statistično značilno višji med dekletimi ($p < 0,050$).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

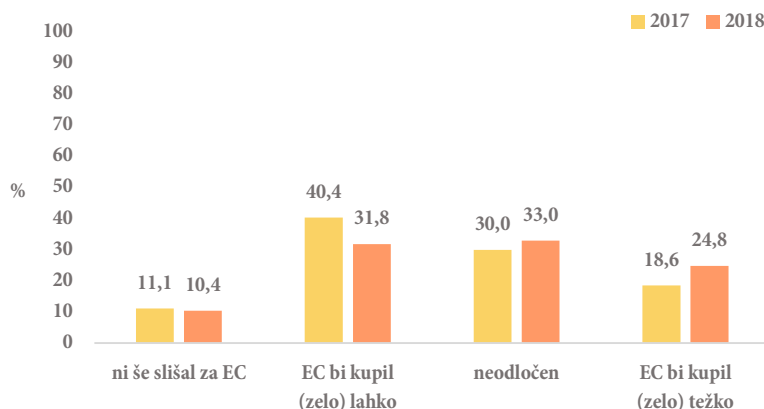
Slika 3.5.18: Odstotek dijakov glede na pogostost zahteve trgovca po osebnem dokumentu ob poskusu nakupa cigaret ali tobaka za zvižanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvižanje, po spolu, 2017 in 2018.

3.5.5 Zaznana dostopnost elektronskih cigaret med mladoletniki

Anketirani dijaki so najprej odgovorili na vprašanje, *ali so že slišali za elektronske cigarete*, nato pa so tisti, ki so že slišali zanje, odgovarjali na vprašanje o tem, *kako težko ali lahko bi kupili elektronske cigarete v trgovinah ali drugje, kjer jih prodajajo*. Možni odgovori dijakov na vprašanje so bili *zelo lahko, lahko, niti težko/niti lahko, težko in zelo težko*. Odgovore obeh vprašanj smo združili v štiri skupine, in sicer: *ni še slišal za elektronske cigarete, elektronske cigarete bi kupil (zelo) lahko, elektronske cigarete bi kupil (zelo) težko in neodločen*. V analize smo vključili le mladoletne anketirane dijake.

Zaznana dostopnost elektronskih cigaret pri lastnem nakupu se je med mladoletnimi anketiranimi dijaki med letoma 2017 in 2018 (Slika 3.5.19) statistično značilno zmanjšala ($p < 0,001$). Statistično značilno se je znižal odstotek tistih, ki menijo, da bi (zelo) lahko sami kupili elektronske cigarete in statistično značilno zvišal odstotek tistih, ki zaznavajo, da bi jih kupili (zelo) težko (v obeh primerih je $p < 0,050$). V letu 2017 je bilo med vsemi mladoletnimi anketiranimi dijaki tistih, ki menijo, da bi (zelo) lahko sami kupili elektronske cigarete v trgovinah ali drugje, kjer jih prodajajo, okoli 40 %, v letu 2018 pa manj kot tretjina.

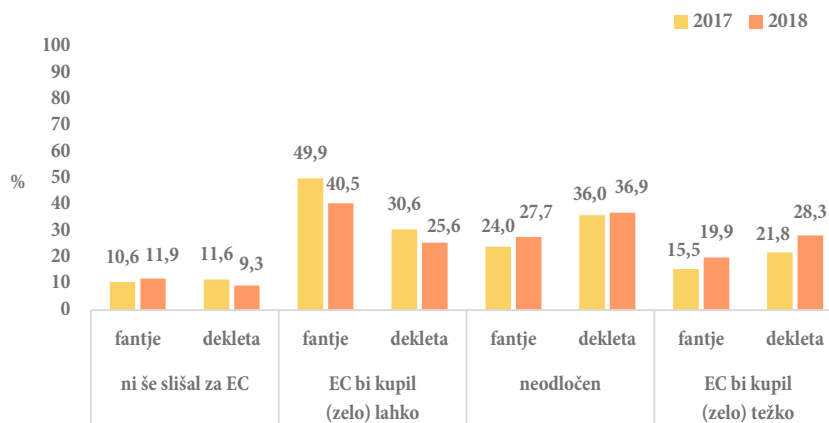
EC – elektronska cigareta.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.19: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko sami kupili elektronske cigarete, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Do statistično značilnih razlik v zaznani dostopnosti elektronskih cigaret je med letoma 2017 in 2018 prišlo tudi pri obeh spolih (fantje: $p = 0,021$; dekleta: $p = 0,025$) (Slika 3.5.20). Pri fantih se je statistično značilno znižal odstotek tistih, ki zaznavajo, da bi (zelo) lahko kupili elektronske cigarete, pri dekletih pa statistično značilno zvišal odstotek tistih, ki zaznavajo, da bi (zelo) težko kupile elektronske cigarete (v obeh primerih je $p < 0,050$).

Med spoloma so v obeh letih raziskave prisotne statistično značilne razlike (2017: $p < 0,001$; 2018: $p < 0,001$). V obeh letih je med fanti statistično značilno višji odstotek tistih, ki menijo, da bi (zelo) lahko sami kupili elektronske cigarete, med dekleti pa odstotek neodločenih in tistih, ki menijo, da bi same (zelo) težko kupile elektronske cigarete.

EC – elektronska cigareta.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

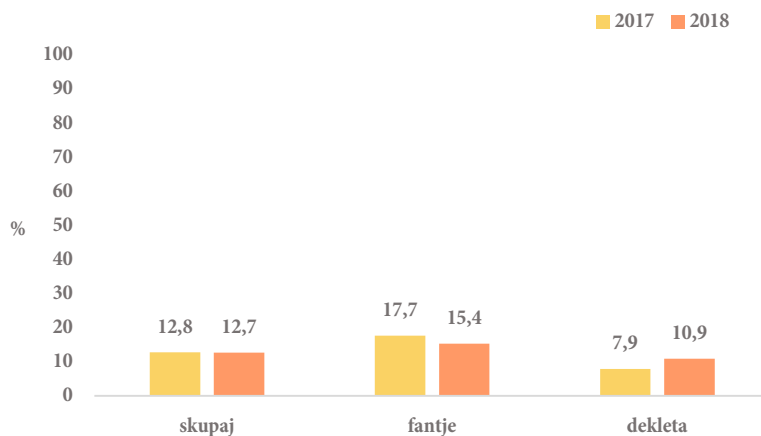
Slika 3.5.20: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko sami kupili elektronske cigarete, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

3.5.6 Nakupi elektronskih cigaret med mladoletniki (pogostost nakupov, prodajna mesta)

Anketirani dijaki 2. letnikov srednjih šol, ki so že slišali za elektronske cigarete, so odgovarjali na vprašanje, *kako pogosto so jih v zadnjih 12 mesecih poskusili kupiti*. Možni odgovori so bili: *nikoli, enkrat, dvakrat, 3- do 5-krat, 6- do 9-krat, 10-krat ali več*. Odgovore smo združili v dve kategoriji (*nikoli* in *vsaj enkrat*) in tako dobili odstotek tistih, ki so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, ter v tri kategorije (*nikoli, enkrat do petkrat, več kot petkrat*) za oceno sprememb v pogostosti nakupov elektronskih cigaret. Nato so tisti anketirani dijaki, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so jih v zadnjih mesecih vsaj enkrat sami poskusili kupiti, odgovarjali še na vprašanje o tem, *kje so opravili nakup*. Izbrali so lahko več možnih odgovorov, izbirali pa so med *specializiranimi trgovinami z elektronskimi cigaretami, trgovinami, kioski, bencinskimi črpalkami, internetom, gostinskimi lokali (vključno s hoteli, nočnimi klubi, bari)* ali pa so pod drugo navedli drugo vrsto prodajnega mesta.

Nakupi elektronskih cigaret za zvižanje v zadnjih 12 mesecih

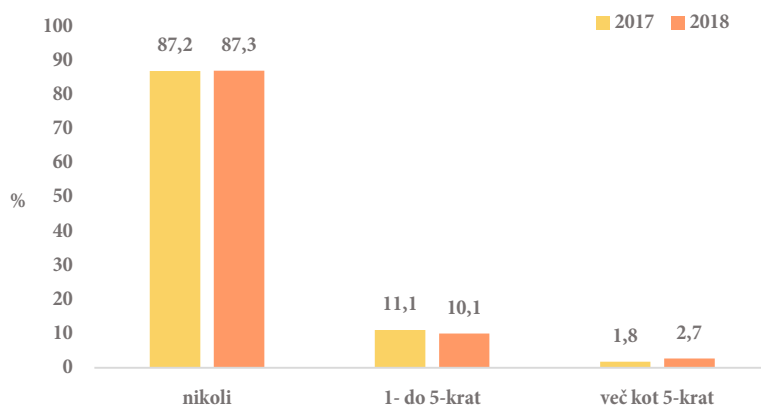
Med mladoletnimi anketiranimi dijaki, ki so že slišali za elektronske cigarete, je v letih 2017 in 2018 odstotek tistih, ki so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, znašal dobrih 13 %. Med letoma se odstotek ni statistično značilno spremenil, ne skupno ne pri posameznem spolu (Slika 3.5.21). V obeh posameznih letih raziskave so prisotne statistično značilne razlike v odstotku med spoloma (2017: $p < 0,001$; 2018: $p = 0,033$); odstotek je statistično značilno nižji med dekleti, a so se razlike med spoloma med letoma zmanjšale.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

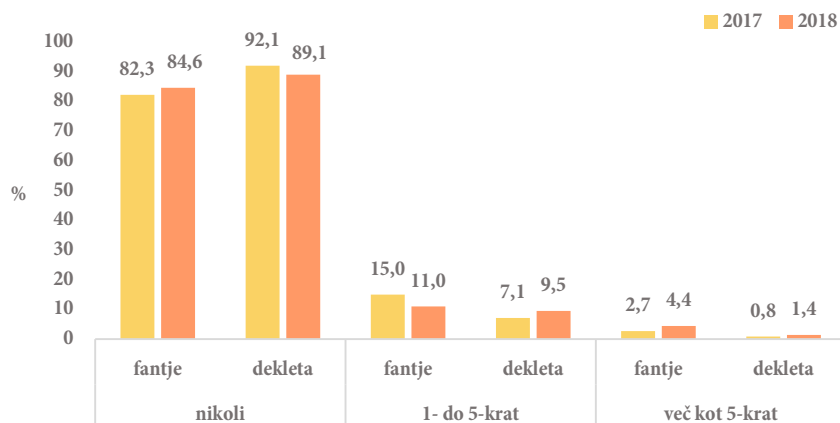
Slika 3.5.21: Odstotek dijakov, ki so opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Med letoma 2017 in 2018 tudi ni bilo statistično značilnih sprememb v pogostosti nakupov elektronskih cigaret, ne skupno ne pri posameznem spolu (Slika 3.5.22 in Slika 3.5.23), so pa v obeh letih raziskave v pogostosti nakupov prisotne statistično značilne razlike med spoloma (2017: $p < 0,001$; 2018: $p = 0,008$). V letu 2017 so prisotne statistično značilne razlike med spoloma pri vseh treh navedenih odstotkih (v vseh primerih je $p < 0,050$), v letu 2018 pa ni več statistično značilnih razlik v odstotku tistih, ki so v zadnjih 12 mesecih opravili od enega do pet nakupov elektronskih cigaret. Fantje so v obeh letih pogostejši kupci elektronskih cigaret.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.22: Odstotek dijakov, ki niso poskusili kupiti cigaret ali tobaka za zvižanje ali so jih poskusili kupiti 1- do 5-krat ali več kot 5-krat, v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, 2017 in 2018.

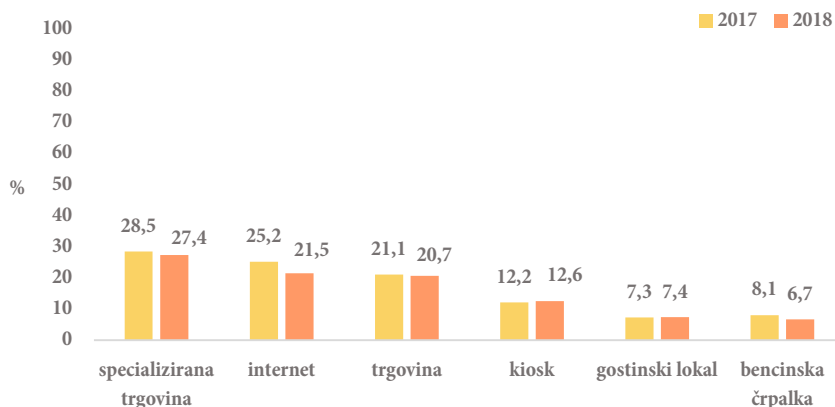

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.23: Odstotek dijakov, ki niso poskusili kupiti cigaret ali tobaka za zvižanje ali so jih poskusili kupiti 1- do 5-krat ali več kot 5-krat, v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, po spolu, 2017 in 2018.

Mesta nakupov elektronskih cigaret v zadnjih 12 mesecih

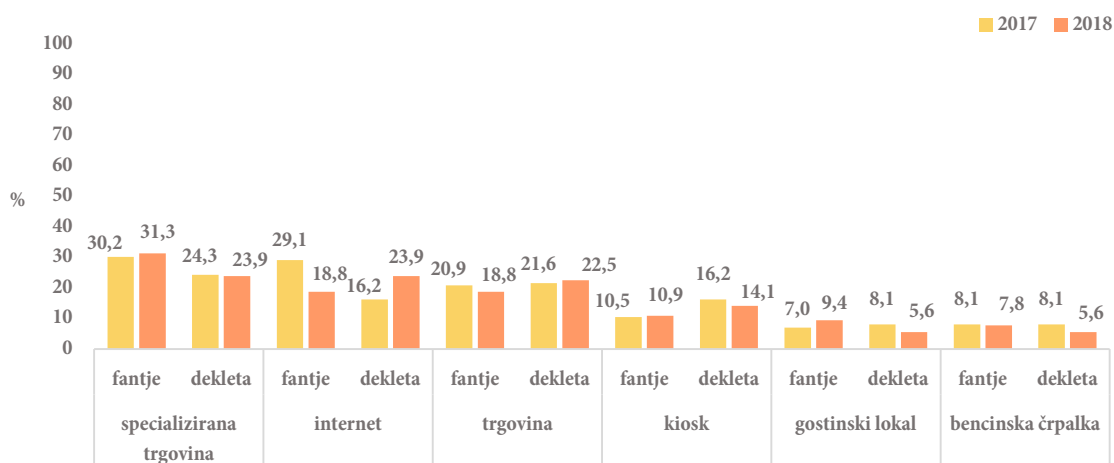
Anketirani dijaki, ki so v zadnjih 12 mesecih kupili elektronske cigarete, so nakup najpogosteje opravili v specializiranih trgovinah z elektronskimi cigaretami, preko interneta in v trgovinah. Med letoma 2017 in 2018 pri nobenem od navedenih mest nakupa ni prišlo do statistično značilnih sprememb (Slika 3.5.24).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.24: Odstotek dijakov, ki so poskusili kupiti elektronske cigarete na različnih prodajnih mestih v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, 2017 in 2018.

Tudi pri posameznem spolu med letoma glede mesta nakupov ni prišlo do sprememb. Prav tako v posameznem letu med spoloma ni razlik v odstotku uporabe posameznih prodajnih mest (Slika 3.5.25).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

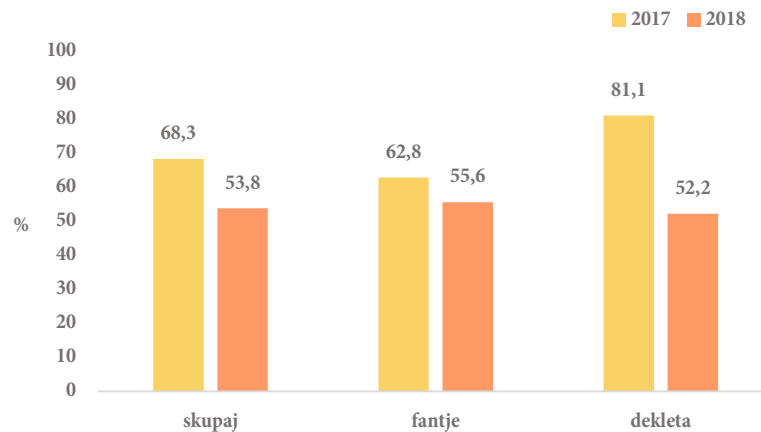
Slika 3.5.25: Odstotek dijakov, ki so poskusili kupiti elektronske cigarete na različnih prodajnih mestih v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, po spolu, 2017 in 2018.

3.5.7 Navedbe mladoletnikov o ravnanju trgovcev pri nakupih elektronskih cigaret (zavrnitev nakupa, zahteva po osebem dokumentu)

Anketirani dijaki, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so jih v zadnjih 12 mesecih vsaj enkrat sami poskusili kupiti, so odgovarjali na vprašanja, *ali in kako pogosto jih je trgovec zavrnil ob poskusu nakupa oziroma od njih zahteval osebni dokument za potrditev polnoletnosti*. Dijaki so lahko v obeh primerih izbirali med odgovori: *nikoli, enkrat ali dvakrat, pogosto, vedno*. Odgovore smo združili v dve kategoriji (*nikoli* in *vsaj enkrat*) in tako dobili odstotek tistih, ki jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa oziroma odstotek tistih, od katerih trgovec ni nikoli zahteval osebnega dokumenta, ter v tri kategorije (*nikoli, enkrat ali dvakrat, pogosto ali vedno*) za oceno sprememb v pogostosti zavrnitve nakupov oziroma pogostosti zahteve po osebem dokumentu. V analize smo vključili le mladoletne anketirane dijake.

Zavrnitev nakupa s strani trgovca

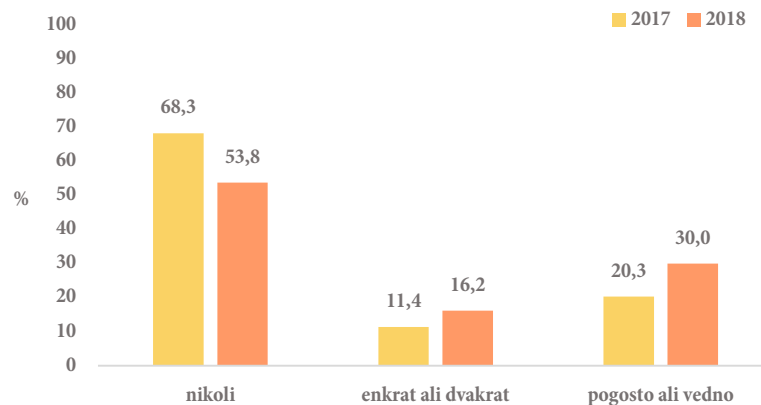
Nekaj več kot polovica mladoletnih anketiranih dijakov, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih vsaj enkrat sami poskusili kupiti elektronske cigarete, je v letu 2018 povedala, da jim trgovec nakupa ni nikoli zavrnil (Slika 3.5.26). Odstotek se je med letoma 2017 in 2018 statistično značilno znižal skupno ($p = 0,019$) in pri dekletih ($p = 0,004$). V odstotku je v letu 2017 med spoloma statistično značilna razlika v odstotku ($p = 0,046$), v letu 2018 pa razlik med spoloma ni več (na račun znižanja odstotka med dekleti).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.26: Odstotek dijakov, ki jim trgovec nikoli ni zavrnil nakupa elektronskih cigaret, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Pogostost trgovčeve zavrnitve mladoletnikovega nakupa elektronskih cigaret se med letoma 2017 in 2018 ni spremenila (Slika 3.5.27), se je pa statistično značilno znižal odstotek tistih, ki jim trgovec nikoli ni zavrnil nakupa ($p < 0,050$). Okoli 80 % vseh v letu 2017 in 70 % v letu 2018 je poročalo, da jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa ali pa so prejeli zavrnitev le enkrat ali dvakrat. Večina torej nakup elektronskih cigaret opravi brez težav.

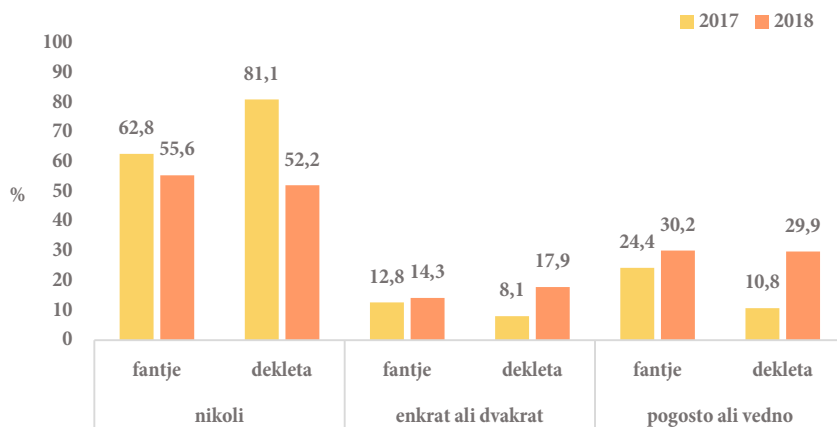

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.27: Odstotek dijakov glede na pogostost zavrnitve nakupa elektronskih cigaret s strani trgovca, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, 2017 in 2018.

Tudi pri fantih se pogostost zavrnitve nakupov s strani trgovca med letoma 2017 in 2018 ni spremenila, se je pa med dekleti ($p = 0,014$) (Slika 3.5.28). Med dekleti se je statistično značilno znižal odstotek tistih, ki jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa in statistično značilno zvišal odstotek tistih, ki jim je trgovec pogosto ali vedno zavrnil nakup. Med spoloma v obeh posameznih letih ni razlik v pogostosti zavrnitve nakupov, je pa v letu 2017 statistično značilna razlika v odstotku tistih, ki jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa elektronskih cigaret ($p < 0,050$).

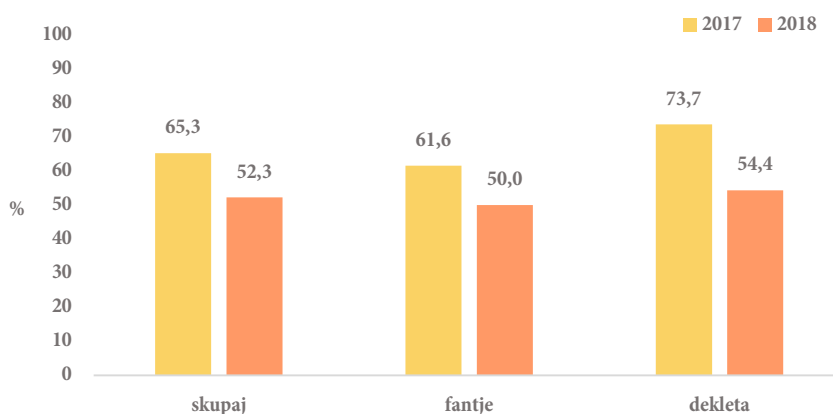

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.28: Odstotek dijakov glede na pogostost zavrnitve nakupa elektronskih cigaret s strani trgovca, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, po spolu, 2017 in 2018.

Zahteva po osebnem dokumentu za potrditev polnoletnosti

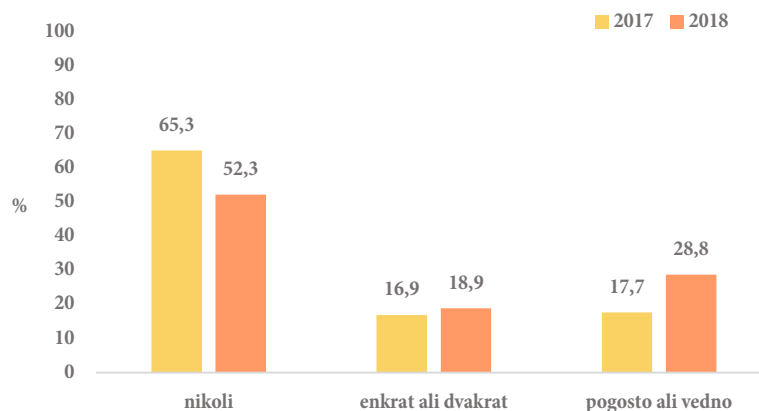
Okoli polovica mladoletnih anketiranih dijakov, ki so že slišali za elektronske cigarete in so v zadnjih 12 mesecih vsaj enkrat sami poskusili kupiti cigarete ali tobak za zvijanje cigaret, je v letu 2018 povedala, da trgovec od njih ob nakupu elektronskih cigaret ni nikoli zahteval osebnega dokumenta za potrditev polnoletnosti (Slika 3.5.29). Skupno se je odstotek statistično značilno znižal med letoma 2017 in 2018 ($p = 0,034$), pri posameznem spolu pa se ni spremenil. Prav tako tudi ni razlik med spoloma v posameznih letih izvedbe raziskave.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.29: Odstotek dijakov, od katerih trgovec nikoli ni zateval dokumenta ob nakupu elektronskih cigaret, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

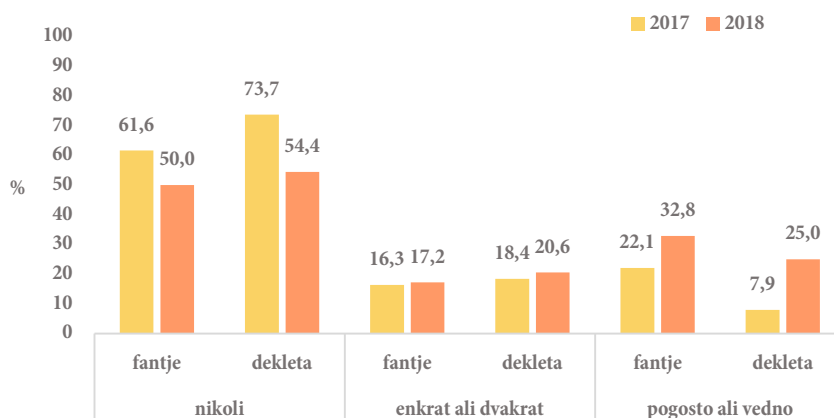
V pogostosti zahtev trgovcev po osebnem dokumentu med letoma 2017 in 2018 ni prišlo do statistično značilnih sprememb (Slika 3.5.30), se je pa statistično značilno znižal odstotek tistih, pri katerih trgovec ni nikoli zahteval osebnega dokumenta in statistično značilno zvišal odstotek tistih, pri katerih je trgovec zahteval osebni dokument pogosto ali vedno (v obeh primerih je $p < 0,050$). O tem, da so trgovci od njih pogosto ali vedno ob nakupu elektronskih cigaret zahtevali osebni dokument za potrditev polnoletnosti v letu 2018, poroča nekaj manj kot 30 % mladoletnih anketiranih dijakov.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.30: Odstotek dijakov glede na pogostost zahteve trgovca po osebnem dokumentu ob poskusu nakupa elektronskih cigaret, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, 2017 in 2018.

Med letoma 2017 in 2018 v pogostosti zahtev po osebnem dokumentu ni bilo sprememb pri nobenem od obeh spolov (Slika 3.5.31), se je pa med dekletimi statistično značilno zvišal odstotek tistih, pri katerih je trgovec zahteval osebni dokument pogosto ali vedno ($p < 0,050$). Razlik med spoloma v posameznih letih izvedbe raziskave ni.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.5.31: Odstotek dijakov glede na pogostost zahteve trgovca po osebnem dokumentu ob poskusu nakupa elektronskih cigaret, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, po spolu, 2017 in 2018.

3.5.8 Zaključki

Namen poglavja je bil prikazati stanje na področju dostopnosti tobačnih in povezanih izdelkov mladoletnim na prodajnih mestih v Sloveniji. Raziskava *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, ki je bila izvedena v letih 2017 in 2018, omogoča vpogled v stanje pred uveljavitvijo ukrepa dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov ter tik po in približno leto in pol po uveljavitvi prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnim.

Dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje mladoletnikom iz komercialnih virov pred uvedbo dovoljenj za prodajo

V raziskavi beležimo, da je tudi v času, ko ukrep dovoljenj za prodajo še ni bil uveljavljen, prišlo do določenih pozitivnih sprememb v smislu zmanjšanja dostopnosti cigaret in tobaka za zvijanje mladoletnikom iz komercialnih virov.

Med mladoletniki se je zmanjšala zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje pri lastnem nakupu, skupno in pri obeh spolih. Ugodne spremembe med letoma so obsežnejše med dekleti, pri katerih je že sicer v obeh letih raziskave zaznana dostopnost nižja kot med fanti. Kljub ugodnim spremembam pa je zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje pri lastnem nakupu visoka. Medtem ko je v letu 2017 slaba polovica mladoletnih anketiranih dijakov menila, da bi sami (zelo) lahko kupili cigarete ali tobak za zvijanje, jih je v letu 2018 še vedno isto menilo dobrih 40 % (med dekleti približno tretjina, med fanti slaba polovica). Glede na kadilski status v zadnjih 12 mesecih so ugodne spremembe obsežnejše med mladoletniki, ki niso kadili, v primerjavi s tistimi, ki so. Med mladoletnimi nekadilci je zaznana dostopnost nižja kot med kadilci. V letu 2018 je mladoletnih nekadilcev, ki menijo, da bi (zelo) lahko sami kupili cigarete ali tobak za zvijanje v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, okoli tretjina, med kadilci pa skoraj polovica.

Manj, kot zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje pri lastnem nakupu, se je zmanjšala zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje s pomočjo nadomestnega kupca, in sicer skupno in med fanti. Zaznana dostopnost s pomočjo nadomestnega kupca je znatno višja (okoli 1,7-krat) od zaznane dostopnosti pri lastnem nakupu. Odstotek tistih, ki menijo, da bi (zelo) lahko za nakup cigaret ali tobaka za zvijanje v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, našli nekoga drugega, je v letu 2018 približno dve tretjini. Medtem ko v letu 2017 razlik med spoloma ni bilo, pa po znižanju zaznane dostopnosti med fanti, dekleta v letu 2018 menijo, da imajo manj težav pri nakupu cigaret in tobaka za zvijanje s pomočjo nadomestnega kupca kot fantje (kar je nasprotno kot pri zaznani dostopnosti cigaret in tobaka za zvijanje pri lastnem nakupu, ki je višja med fanti). Med fanti je takih, ki menijo, da bi (zelo) lahko za nakup cigaret ali tobaka za zvijanje v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, našli nekoga drugega, dobrih 60 %, med dekleti pa skoraj 70 %. Glede na kadilski status v zadnjih 12 mesecih se je zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje s pomočjo nadomestnega kupca zmanjšala le med mladoletniki, ki niso kadili, ne pa med tistimi, ki so. Že sicer je v obeh letih raziskave zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje s pomočjo nadomestnega kupca nižja med nekadilci kot med kadilci. V letu 2018 je mladoletnih nekadilcev, ki menijo, da bi (zelo) lahko s pomočjo nadomestnega kupca kupili cigarete ali tobak za zvijanje v trgovinah ali drugje, kjer prodajajo tobačne izdelke, nekaj manj kot 60 %, med kadilci pa 80 %.

Odstotek tistih, ki so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje, se med mladoletnimi anketiranci, ki so kadarkoli v življenju kadili, med letoma 2017 in 2018 ni spremenil, ne skupno ne pri posameznem spolu in v letu 2018 znaša okoli 40 %. Povečala pa se je pogostost nakupov med dekleti, zaradi česar je bila v letu 2018 pogostost nakupov med dekleti višja kot med fanti. V izbiri prodajnih mest za nakup med letoma 2017 in 2018 ni prišlo do sprememb. Najpogosteje mladoletni anketirani dijaki nakupujejo cigarete ali tobak za zvijanje v kioskih (nekaj več kot polovica nakupov) in najredkeje preko interneta (slabih 5 % nakupov). Med spoloma pri izboru podajnih mest za nakup ni bistvenih razlik. Skupna povprečna porabljena vsota denarja za nakup cigaret ali tobaka za zvijanje

v zadnjih 30 dneh se med mladoletnimi kupci med letoma ni spremenila, v obeh letih znaša okoli 27 EUR. Med letoma 2017 in 2018 se med fanti vsota ni spremenila, med dekleti pa se je zvišala, kar je privedlo do tega, da so v letu 2018 dekleta porabila več denarja kot fantje. Zvišanje povprečne porabljene vsote denarja za nakup cigaret in tobaka za zvižanje med dekleti je možno delno pripisati tudi zvižanju pogostosti nakupov med njimi v istem obdobju.

Odstotek mladoletnih anketiranih kupcev cigaret ali tobaka za zvižanje, ki jim trgovec nikoli ni zavrnil nakupa in pogostost zavrnitve nakupov cigaret ali tobaka za zvižanje med mladoletniki se med letoma 2017 in 2018 nista spremenila, ne skupno ne pri posameznem spolu. V letu 2018 je približno tretjina mladoletnih anketiranih kupcev cigaret ali tobaka za zvižanje poročala, da jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa, o doslednem zavračanju nakupa pa jih poroča nekaj manj kot desetina. Okoli 70 % jih je poročalo, da jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa ali pa so prejeli zavrnitev le enkrat ali dvakrat; večina anketiranih mladoletnih kupcev torej nakup cigaret ali tobaka za zvižanje opravi brez (večjih) težav. Razlik med spoloma pri tem ni.

Odstotek mladoletnih anketiranih kupcev cigaret ali tobaka za zvižanje, od katerih trgovec ni nikoli zahteval osebnega dokumenta, in pogostost zahteve po osebnem dokumentu za potrditev polnoletnosti kupca cigaret ali tobaka za zvižanje, sta se zvišala med fanti, medtem ko skupno in pri dekletih med letoma 2017 in 2018 ni bilo sprememb. Nekaj manj kot tretjina mladoletnih anketiranih kupcev je v letu 2018 povedala, da trgovec od njih ob nakupu ni nikoli zahteval osebnega dokumenta za potrditev polnoletnosti; o dosledni zahtevi po osebnem dokumentu jih poroča le okoli desetina. Skupno je okoli dve tretjini mladoletnih kupcev navedlo, da od njih trgovec ni nikoli zahteval osebnega dokumenta ali ga je le 1- ali 2-krat. Bistvenih razlik med spoloma pri tem ni.

Dostopnost elektronskih cigaret mladoletnikom iz komercialnih virov pred uvedbo dovoljenj za prodajo in po uvedbi prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnim

Marca 2017 je začela veljati prepoved prodaje elektronskih cigaret mladoletnim. Naša raziskava, ki daje vpogled v spremembe dostopnosti elektronskih cigaret mladoletnim tik po in približno leto in pol po uvedbi prepovedi, kaže, da je ob uvedbi ukrepa prišlo do nekaterih pomembnih ugodnih premikov na področju zaznane dostopnosti elektronskih cigaret mladoletnim iz komercialnih virov.

Zaznana dostopnost elektronskih cigaret mladoletnikom ob lastnem nakupu se je med letoma 2017 in 2018 zmanjšala skupno in pri obeh spolih. V letu 2017 je okoli 40 % mladoletnih anketiranih dijakov menilo, da bi (zelo) lahko kupili elektronske cigarete, v letu 2018 pa 32 %. V obeh letih je zaznana dostopnost elektronskih cigaret ob lastnem nakupu večja med fanti kot dekleti.

Odstotek tistih, ki so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, se med tistimi, ki so kadarkoli v življenju kadili, med letoma 2017 in 2018 ni spremenil, ne skupno ne pri posameznem spolu; v letu 2018 znaša okoli 13 %. Prav tako se ni spremenila pogostost nakupov elektronskih cigaret. Odstotek tistih, ki so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret in pogostost nakupov, sta v obeh letih raziskave večja med fanti kot dekleti. V izbiri prodajnih mest za nakup med letoma 2017 in 2018 ni prišlo do sprememb, ne skupno ne pri posameznem spolu. Najpogosteje mladoletni anketirani dijaki nakupujejo v specializiranih trgovinah (nekaj več kot petina nakupov), preko interneta (okoli petina nakupov) in v trgovinah (okoli petina nakupov), najredkeje pa na bencinskih črpalkah (slabih 7 % nakupov). Med spoloma pri izbiri prodajnih mest za nakup elektronskih cigaret ni bistvenih razlik.

Odstotek mladoletnih anketiranih kupcev elektronskih cigaret, katerim trgovec nikoli ni zavrnil nakupa, se je med letoma 2017 in 2018 znižal z dveh tretjin na nekaj več kot polovico, predvsem zaradi znižanja med dekleti. Pogostost zavrnitve nakupa elektronskih cigaret se je zvišala le med dekleti. Dosledno zavračanje nakupa navaja le okoli 30 % mladoletnih anketiranih kupcev, torej večina še vedno brez večjih težav lahko kupi elektronske cigarete. V letu 2018 med spoloma v obeh primerih ni razlik.

Odstotek mladoletnih anketiranih kupcev elektronskih cigaret, od katerih trgovec ni nikoli zahteval osebnega dokumenta, se je med letoma 2017 in 2018 znižal z dveh tretjin na nekaj več kot polovico. Odstotek se je znižal le skupno, ne pa pri posameznem spolu. Pogostost zahteve po osebnem dokumentu se ni spremenila. Dosledno zahtevo po osebnem dokumentu ob nakupu navaja le dobrih 30 % mladoletnih anketiranih kupcev. V letu 2018 med spoloma pri obeh kazalnikih ni razlik.

Mladoletni anketirani kupci, katerim je trgovec vsaj enkrat zavrnil nakup, in tisti, od katerih je trgovec zahteval osebni dokument za izkaz polnoletnosti, so z nekaterimi izjemami isti posamezniki, torej, kjer je prišlo do zahteve po osebnem dokumentu, je najverjetneje prišlo tudi do zavrnitve nakupa.

Povzetek

Že pred uveljavitvijo dovoljenj za prodajo tobačnih izdelkov je prišlo do določenih ugodnih sprememb v dostopnosti cigaret in tobaka za zvižanje mladoletnikom iz komercialnih virov. Skupno in pri obeh spolih se je znižala zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvižanje ob lastnem nakupu. Manj obsežno se je znižala zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvižanje ob nakupu z nadomestnim kupcem, in sicer skupno ter med fanti. Med fanti sta se zvižala tudi obseg in pogostost zahtev trgovcev po osebnem dokumentu za dokazovanje polnoletnosti. Razlogi za ugodne spremembe so najverjetneje drugi že uveljavljeni ukrepi novega zakona, najavljanje uvedbe dovoljenj za prodajo, akcije *Skriti kupec* in medijska izpostavljenost teme v času priprave in sprejemanja novega zakona in po njegovem sprejetju. Kljub ugodnim spremembam pa ostaja zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvižanje iz komercialnih virov med mladoletniki zelo visoka in dosledna zavrnitev nakupa oziroma zahteva po osebnem dokumentu redka. Pri številnih kazalnikih nismo zabeležili sprememb, to so odstotek mladoletnikov, ki opravijo vsaj en nakup, povprečna vsota denarja, porabljenega za cigarete in tobak za zvižanje, obseg ali pogostost trgovčeve zavrnitve nakupa mladoletnih kupcev, pa tudi v izbranih prodajnih mestih za nakup. Zabeležili smo malo neugodnih sprememb, npr. zvižanje pogostosti nakupov med dekleti. Po uvedbi dovoljenj za prodajo tobačnih izdelkov lahko ob doslednem izvajanju in nadzoru ukrepa pričakujemo pomembne ugodne spremembe spremljanih kazalnikov dostopnosti tobačnih izdelkov mladoletnim iz komercialnih virov, kar pa bomo beležili v naslednjih ponovitvah raziskave.

Ugotavljamo, da so naši podatki o zavračanju nakupov mladoletnikov s strani trgovcev skladni s podatki iz drugih raziskav in akcij *Skriti kupec*. Za leto 2018 se navaja podatek 67 % uspešnih nakupov, v letu 2019 po uvedbi dovoljenj 55 % (Fakulteta za družbene vede in Brez izgovora Slovenija 2020), oziroma 69 % uspešnih nakupov (TIRS 2019). Podatki iz naše raziskave za obdobje pred uvedbo dovoljenj kažejo, da 73 % kupcev ni bilo nikoli zavrnenih ali pa zelo redko (1- do 2-krat), 27 % pa je bilo zavrnenih pogosto ali vedno.

Radi bi opozorili še na nekatere druge ugotovitve glede dostopnosti cigaret in tobaka za zvižanje mladoletnim iz komercialnih virov. Iz sprememb med letoma 2017 in 2018 je možno razbrati, da so spremembe v tem obdobju ugodnejše med fanti kot dekleti, kar bi bilo potrebno natančneje spremljati v prihodnosti in raziskati morebitne razloge za te razlike, če bi se nadaljevale ali celo povečevale. Fantje zaznavajo višjo dostopnost ob lastnem nakupu, dekleta pa s pomočjo nadomestnega kupca. Nasploh izstopa visoka zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvižanje s pomočjo nadomestnega kupca, kar kaže na potrebo po ukrepih za zmanjševanje nadomestnih nakupov, ki pa jih v trenutni zakonodaji ni. So pa tovrstni ukrepi vključeni v *Zakon o omejevanju porabe alkohola*, ki v 9. členu določa, da je alkoholne pijače prepovedano prodati oziroma ponuditi osebam, za katere je mogoče upravičeno domnevati, da jih bodo posredovale osebam, mlajšim od 18 let, in za tovrstno početje tudi predvideva kazen (*Zakon o omejevanju porabe alkohola* 2017); učinki te zakonodajne določbe niso ovrednoteni. Raziskava je tudi pokazala, da je zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvižanje manjša med nekadilci kot kadilci, tudi tu je zaznana dostopnost s pomočjo nadomestnega kupca precej višja kot zaznana dostopnost ob lastnem nakupu.

Glede učinkov uvedbe prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnikom je primerjava situacije tik po uvedbi s tisto približno leto in pol po uvedbi ukrepa pokazala na znižanje zaznane dostopnosti elektronskih cigaret ob lastnem nakupu, znižanje odstotka tistih, ki jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa ali zahteval osebne dokumenta za dokaz polnoletnosti, in znižanje pogostosti zavrnitve nakupa med dekleti. Morda bi bile razlike še večje, če bi prvič merili stanje dlje časa pred uvedbo prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnim, ne tik po uvedbi. V spremljanem obdobju pa ni bilo sprememb v pogostosti zahtev po osebem dokumentu in pogostosti nakupov, pa tudi izboru prodajnih mest. Kljub navedenim ugodnim spremembam pa ostaja zaznana dostopnost elektronskih cigaret ob lastnem nakupu znatna, dosledno zavračanje nakupov in dosledna zahteva po osebem dokumentu pa preredki. Zaznana dostopnost elektronskih cigaret ob lastnem nakupu in pogostost nakupov sta višji med fanti kot dekleti, pri drugih analiziranih kazalnikih dostopnosti elektronskih cigaret pa bistvenih razlik med spoloma nismo zabeležili. Ukrep je torej privedel do pomembnih ugodnih sprememb k doslednejšemu spoštovanju prepovedi, k nadaljnjemu in znatnejšemu izboljšanju omenjenih kazalnikov pa bi pričakovano morala prispevati uvedba dovoljenj za prodajo elektronskih cigaret, kar bomo lahko beležili v naslednjih ponovitvah raziskave.

Primerjava dostopnosti tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret kaže, da je v letu 2018 odstotek mladoletnih, ki menijo, da bi sami (zelo) lahko kupili elektronske cigarete podoben odstotku tistih, ki menijo, da bi sami (zelo) lahko kupili cigarete ali tobak za zvijanje, so pa odstotki mladoletnih kupcev, ki jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa ali ni nikoli od njih zahteval osebne dokumenta, precej višji pri mladoletnih kupcih elektronskih cigaret kot pri mladoletnih kupcih cigaret in tobaka za zvijanje. Iz poročil TIRS za leti 2018 in 2019 ni razvidno, da bi se izvajal nadzor nad izvajanjem prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnim, podatki pa kažejo na potrebo po nadzoru nad izvajanjem te zakonske določbe (TIRS 2018, 2019).

Medtem ko je internet le redko uporabljeno prodajno mesto cigaret in tobaka za zvijanje, pa je med glavnimi uporabljenimi prodajnimi mesti za nakup elektronskih cigaret, in to pri obeh spolih. V Sloveniji velja prepoved prodaje tobačnih in povezanih izdelkov preko spleta iz držav izven EU in znotraj Slovenije, torej mladoletniki nakupujejo preko spletnih strani iz drugih držav članic EU. Z ustreznimi dogovori z drugimi državami članicami lahko take nakupe preprečimo, za nekatere države so dogovori sklenjeni, vendar bi bilo potrebno njihovo število povečati, da čim bolj zmanjšamo dostopnost elektronskih cigaret mladoletnim preko internetnih nakupov.

Zabeležene vrednosti kazalnikov bodo služile kot izhodiščne vrednosti za beleženje učinkov dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov. V kolikor bo ukrep dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov združen z visoko stopnjo spoštovanja in nadzora, pričakujemo, da bo privedel do pomembnih ugodnih premikov v smislu nadaljnega znižanja dostopnosti tobačnih in povezanih izdelkov mladoletnim.

1

Pred uvedbo ukrepa dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov se je med mladoletniki znižala zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvižanje iz komercialnih virov, a ostaja znatna. 39 % mladoletnikov meni, da bi sami (zelo) lahko kupili cigarete ali tobak za zvižanje, kar 65 % pa, da bi (zelo) lahko kupili cigarete s pomočjo nadomestnega kupca.

2

Pred uvedbo ukrepa dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov je lahko večina, to je okoli dve tretjini ali več, mladoletnih opravila nakup cigaret ali tobaka za zvižanje brez večjih težav v smislu zavrnitve s strani trgovca ali zahteve po osebnem dokumentu.

3

Po uvedbi prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnikom se je med mladoletniki znižala zaznana dostopnost elektronskih cigaret iz komercialnih virov, zvišal pa se je obseg zavrnitev nakupov s strani trgovcev in obseg zahtev po osebnem dokumentu za izkaz polnoletnosti.

4

Po uvedbi prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnikom ostaja kljub ugodnim spremembam zaznana dostopnost elektronskih cigaret iz komercialnih virov znatna. 32 % mladoletnikov meni, da bi sami (zelo) lahko kupili elektronske cigarete.

5

Po uvedbi prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnikom in pred uvedbo ukrepa dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov lahko še vedno večina, to je nekaj več kot dve tretjini ali več, mladoletnih opravi nakup elektronskih cigaret brez večjih težav v smislu zavrnitve s strani trgovca ali zahteve po osebnem dokumentu.

3.6 SPREMEMBE KADILSKEGA VEDENJA IN POVEZANIH KAZALNIKOV MED MLADOSTNIKI V SLOVENIJI

Helena Koprivnikar, Tina Zupanič

3.6.1 Uvod

ZOUTPI, sprejet v februarju 2017, predstavlja celovit in sodoben program ukrepov nadzora nad tobakom. Posamezni ukrepi zakona so začeli veljati v različnih časovnih obdobjih – od sredine leta 2017 pa do sredine leta 2020 (ZOUTPI 2017).

V času, ki ga zajemajo raziskave, katerih podatki so predstavljeni v tej publikaciji, so v veljavo stopili številni pomembni ukrepi nadzora nad tobakom (ZOUTPI 2017):

- 11. marca 2017 sta v veljavo stopila prepoved značilnih arom, razen mentola, v cigaretah in tobaku za zvijanje ter prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba;
- od 20. maja 2017 dalje so bila na vseh tobačnih izdelkih za kajenje obvezna slikovna zdravstvena opozorila;
- popolna prepoved oglaševanja tobačnih in povezanih izdelkov brez izjem je začela veljati 11. junija 2017, prepoved razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov pa 11. marca 2018.

Predhodno objavljene podatki o spremembah kadilskega vedenja med mladostniki v Sloveniji po uvedbi novega zakona

Prvi vpogled v kadilske navade mladostnikov pred in po uvedbi novega zakona omogoča raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki v Sloveniji, izvedena v letih 2014 in 2018. Primerjava podatkov iz obeh let izvedbe raziskave iz mednarodnega vprašalnika kaže, da se je razširjenost kajenja med mladostniki, starimi 11, 13 in 15 let, prikazana z različnimi kazalniki, tudi med letoma 2014 in 2018 nadalje zniževala tako kot že vse od leta 2002 naprej. Statistično značilno so se med letoma 2014 in 2018 znižali odstotki tedenskih in dnevnih kadilcev tobaka med 15-letniki obeh spolov in 15-letnimi fanti ter odstotki tistih, ki so prvič kadili v starosti 13 let ali manj, skupno in pri obeh spolih (Jeriček Klanšček in drugi 2019).

Namen poglavja

Namen poglavja je predstaviti najnovejše podatke o spremembah kadilskega vedenja in povezanih kazalnikov med mladostniki po uvedbi dela ukrepov novega zakona (slikovna opozorila, prepoved značilnih arom, razen mentola, prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe, prepoved oglaševanja in prepoved razstavljanja). V predhodnih poglavjih smo za skupino mladostnikov predstavili spremembe v kazalnikih, ki so bolj specifični za posamezne uveljavljene ukrepe. V tem poglavju prikazujemo spremembe v kazalnikih kadilskega vedenja, kateri niso specifični za posamezni ukrep in so njihove spremembe lahko povezane z različnimi že uveljavljenimi ukrepi, izpostavljenostjo tematike v medijih ob pripravi, sprejemanju in uveljavljanju novega zakona, pa tudi z napovedjo še neuveljavljenih ukrepov in aktivnostmi za preprečevanje in zmanjševanje razširjenosti uporabe tobačnih in povezanih izdelkov.

Vir podatkov

Podatki o kadilskem vedenju mladostnikov so na voljo iz dveh raziskav. Prva je mednarodna presečna raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki v Sloveniji, druga pa raziskava *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*.

Raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki v Sloveniji je bila izvedena v februarju 2014 in v februarju 2018 ter tako zajema obdobje pred in po uveljavitvi slikovnih opozoril, prepovedi značilnih arom, razen mentola, v cigaretah in tobaku za zvijanje, prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe ter prepoved oglaševanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, ne zajema pa obdobja po uvedbi prepovedi razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov.

V raziskavo *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi* je bil vključen priložnostni vzorec dijakov 2. letnikov srednjih šol v Sloveniji. V letu 2017 smo jo izvedli med 3. in 14. aprilom, v letu 2018 pa med 5. novembrom in 10. decembrom, tako da zajema čas pred in po uvedbi za nekatere ukrepe, za druge ne. Čas pred in po uvedbi že uveljavljenih ukrepov zajema prepoved oglaševanja in prepoved razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov ter delno slikovna opozorila. Raziskava je bila v letu 2017 sicer opravljena v času pred obvezno uvedbo slikovnih opozoril (20. maj 2017), vendar pa so nekateri proizvajalci že pred tem datumom prostovoljno namestili slikovna opozorila na embalažo cigaret in tobaka za zvijanje. Raziskava pa ne zajema časa pred uvedbo prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe in prepovedi značilnih arom (razen mentola), kajti oba ukrepa sta začela veljati 17. marca 2017. Ker pa smo mladostnike spraševali o kajenju cigaret z aromami v zadnjih 30 dneh, smo vsaj delno zajeli tudi čas pred uvedbo ukrepa in tako verjetno še zajeli del učinka ukrepa.

Nobena od raziskav ne zajema obdobja po uveljavitvi dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov, enotne embalaže za cigarete in tobak za zvijanje in prepovedi značilne arome mentola.

3.6.2 Spremembe v kadilskem vedenju mladostnikov po podatkih raziskave *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju med mladostniki v Sloveniji*

V vprašalnik raziskave *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki v Sloveniji so vključena vprašanja o kadilskih navadah iz mednarodnega vprašalnika raziskave in posamezna nacionalna vprašanja. Kazalniki, pridobljeni iz mednarodnega vprašalnika, so vključeni v nacionalno poročilo raziskave iz leta 2018 (Jeriček Klanšček in drugi 2019), v nadaljevanju pa predstavljamo podatke, pridobljene iz nacionalnih vprašanj. V mednarodnem vprašalniku za leto 2018 se je spremenilo vprašanje o kajenju tobaka kadarkoli v življenju, in sicer v vprašanje o kajenju cigaret kadarkoli v življenju. Vse do leta 2018 smo spremljali kazalnik kajenje tobaka kadarkoli v življenju, po letu 2018 mednarodni vprašalnik tega ni več omogočal. Vprašanje se po novem glasi »*Koliko dni (če sploh) si kadil/-a cigarete kadarkoli v življenju?*« z možnimi odgovori: *nikoli, 1–2 dni, 3–5 dni, 6–9 dni, 10–19 dni, 20–29 dni, 30 dni (ali več)*. V letu 2018 smo v vprašalnik vključili nacionalno vprašanje o *uporabi različnih tobačnih in povezanih izdelkov kadarkoli v življenju*, in sicer za *tovarniško izdelane cigarete, ročno zvite cigarete, cigare, cigarilose ali pipe, vodne pipe (šiša, shisha, nargila), elektronske cigarete, tobak za oralno uporabo (snus, fuge)*. S kombinacijo mednarodnega vprašanja o kajenju cigaret kadarkoli v življenju in nacionalnega vprašanja o kajenju drugih tobačnih izdelkov smo pridobili kazalnik kajenje tobaka kadarkoli v življenju za prikaz sprememb med letoma 2014 in 2018 ter trendov od leta 2002 naprej.

V vprašalnik raziskave smo v letu 2014 in 2018 vključili tudi nacionalno vprašanje o trenutni uporabi različnih tobačnih in povezanih izdelkov. V letu 2014 smo 15-letne v šolane mladostnike (v nadaljevanju 15-letnike) vprašali *katere od tobačnih ali podobnih izdelkov so kadili oziroma uporabljali v zadnjih 30 dneh (tovarniško izdelane cigarete, ročno zvite cigarete, cigarilose, cigare, pipe, tobak za oralno uporabo (snus, fuge), tobak za njuhanje, žvečenje, sesanje, elektronske cigarete, vodne pipe, drugo)*. V letu 2018 smo 15-letnikom zastavili podobno vprašanje, in sicer *kako pogosto so v zadnjih 30 dneh kadili oziroma uporabljali našete tobačne in sorodne izdelke (tovarniško izdelane cigarete, ročno zvite cigarete, cigare, cigarilose ali pipe, vodne pipe (šiša, shisha, nargila), elektronske cigarete, tobak za oralno uporabo (snus, fuge)*. S pomočjo obeh vprašanj lahko med letoma primerjamo uporabo različnih izdelkov

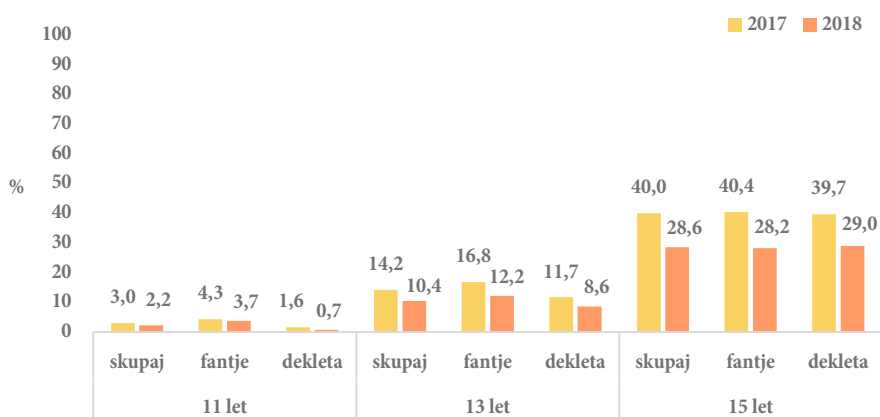
in različnih skupin izdelkov v zadnjih 30 dneh (uporaba različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh, uporaba vsaj enega tobačnega izdelka ali elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh, uporaba različnega števila tobačnih izdelkov in elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh, uporaba vsaj enega tobačnega izdelka v zadnjih 30 dneh, uporaba vsaj enega tobačnega izdelka za kajenje v zadnjih 30 dneh).

V obeh letih raziskave smo 15-letnike vprašali tudi o številu pokajenih cigaret v zadnjih 30 dneh. V letu 2014 smo jih spraševali o tem, *koliko cigaret so pokadili v zadnjih 30 dneh*, z možnimi odgovori: *sploh nič, manj kot 1 cigareto na teden, manj kot 1 cigareto na dan, 1–5, 6–10, 11–20 in več kot 20 cigaret na dan*. V letu 2018 smo jim zastavili malce preoblikovano vprašanje, in sicer *koliko cigaret so običajno pokadili na dan v zadnjih 30 dneh*, z možnimi odgovori: *1–5, 6–10, 11–15, 16–20 in več kot 20 cigaret na dan*. Vprašnji omogočata primerjavo števila pokajenih cigaret na dan v zadnjih 30 dneh med letoma 2014 in 2018 med 15-letniki, pri čemer smo uporabili naslednje kategorije: *pokadi največ pol zavojčka cigaret na dan, pokadi več kot pol do en zavojček cigaret na dan in pokadi več kot en zavojček cigaret na dan*.

Kajenje tobaka kadarkoli v življenju

V letu 2018 je približno 2 % 11-letnikov, 10 % 13-letnikov in 29 % 15-letnikov poročalo, da so kadarkoli v življenju kadili tobak. Med letoma 2014 in 2018 se je odstotek 13- in 15-letnikov, ki so kadarkoli v življenju kadili tobak, skupno in pri obeh spolih, statistično značilno znižal (13-letniki skupno: $p < 0,001$; 13-letni fantje: $p = 0,006$; 13-letna dekleta: $p = 0,028$; 15-letniki skupno: $p < 0,001$; 15-letni fantje: $p < 0,001$; 15-letna dekleta: $p < 0,001$). Med 11-letniki ni bilo ne skupno ne pri posameznem spolu statistično značilnih sprememb v odstotku tistih, ki so kadarkoli v življenju kadili tobak, obstoječe spremembe pa nakazujejo smer zniževanja (Slika 3.6.1 in Tabela 3.6.1).

V obeh letih raziskave so razlike med spoloma prisotne med 11- in 13-letniki, ne pa tudi med 15-letniki (2014: 11-letniki: $p = 0,001$; 13-letniki: $p = 0,002$; 2018: 11-letniki: $p < 0,001$; 13-letniki: $p = 0,008$). V vseh primerih so odstotki višji med fanti kot dekleti (Slika 3.6.1 in Tabela 3.6.1).

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Slika 3.6.1: Odstotek kadilcev tobaka kadarkoli v življenju, med mladostniki, starimi 11, 13, in 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018.

S tem se nadaljuje dolgoletni trend zniževanja odstotka mladostnikov, ki so kadarkoli v življenju kadili tobak (Tabela 3.6.1).

Tabela 3.6.1: Odstotek kadilcev tobaka kadarkoli v življenju, med mladostniki, starimi 11, 13, in 15 let, skupaj in po spolu, 2002, 2006, 2010, 2014 in 2018.

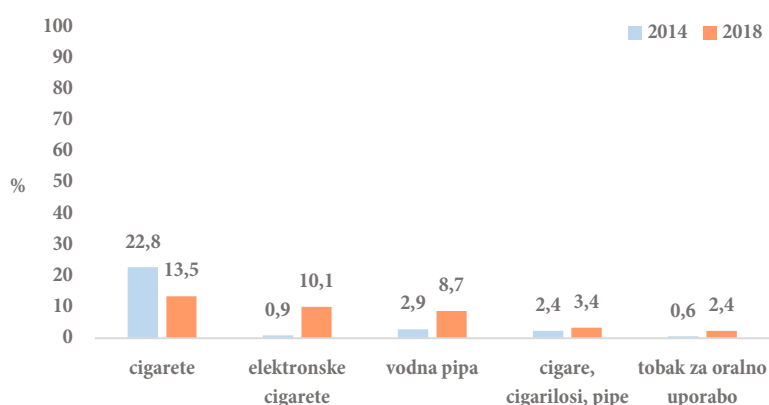
Odstotek (%)	👤 👤			👤			👤		
	11	13	15	11	13	15	11	13	15
2002	13,5	38,5	64,9	16,8	41,6	66,1	10,1	35,5	63,7
2006	*8,9	*31,7	*54,2	*10,3	*34,3	*54,9	7,6	*29,1	*53,4
2010	7,3	*27,2	53,1	10,1	30,5	53,4	*4,5	*23,8	52,7
2014	*3,0	*14,2	*40,0	*4,3	*16,8	*40,4	*1,6	*11,7	*39,7
2018	2,2	*10,4	*28,6	3,7	*12,2	*28,2	0,7	*8,6	*29,0
p trend	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001	< 0,001
trend	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓

*statistično značilna razlika glede na predhodno leto.

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Uporaba različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh

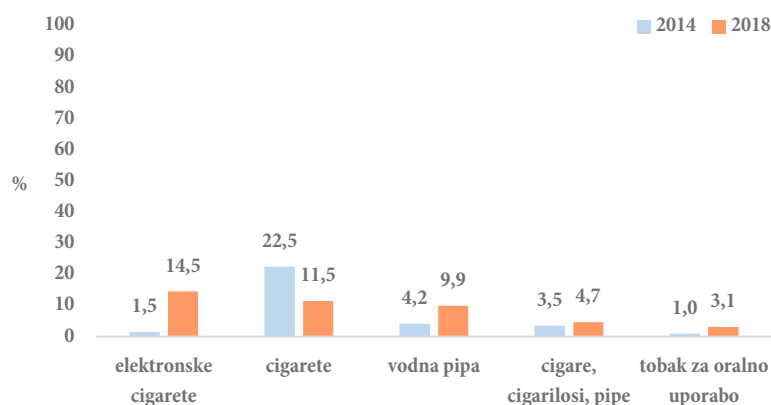
V najvišjem odstotku 15-letniki uporabljajo cigarete, nato elektronske cigarete, sledijo vodne pipe. Med letoma 2014 in 2018 se je odstotek 15-letnikov, ki so v zadnjih 30 dneh kadili cigarete, statistično značilno znižal ($p < 0,001$), odstotek uporabnikov elektronskih cigaret, vodne pipe in tobaka za oralno uporabo pa statistično značilno zvišal (v vseh primerih je $p < 0,001$), medtem ko se odstotek kadilcev cigar, cigariloso in pip ni spremenil (Slika 3.6.2). Cigarete torej ostajajo na prvem mestu po odstotku uporabnikov, na drugo in tretje mesto pa so se v štirih letih povzpele elektronske cigarete in vodne pipe z znatnim porastom odstotka uporabnikov.

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Slika 3.6.2: Odstotek kadilcev/uporabnikov različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, 2014 in 2018.

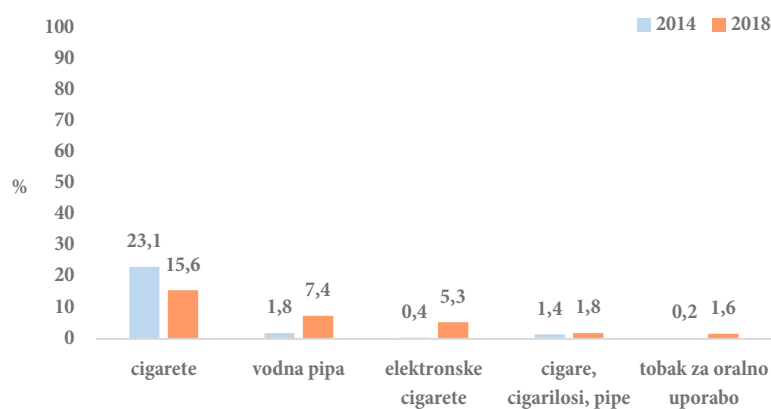
Med 15-letnimi fanti se je med letoma 2014 in 2018 odstotek tistih, ki so v zadnjih 30 dneh kadili cigarete, prav tako statistično značilno znižal ($p < 0,001$), odstotek uporabnikov elektronskih cigaret ($p < 0,001$), vodne pipe ($p < 0,001$) in tobaka za oralno uporabo ($p = 0,004$) pa statistično značilno zvišal, medtem ko se odstotek kadilcev cigar, cigariloso in pip ni spremenil (Slika 3.6.3). Pri fantih so se na prvo mesto v štiriletnem obdobju prebile elektronske cigarete, kajenje cigaret je na drugem mestu, takoj za tem pa sledijo vodne pipe.

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Slika 3.6.3: Odstotek kadilcev/uporabnikov različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh, med fanti, starimi 15 let, 2014 in 2018.

Tudi med 15-letnimi dekleti je med letoma 2014 in 2018 prišlo do podobnih sprememb. Odstotek tistih, ki so v zadnjih 30 dneh kadile cigarete, se je statistično značilno znižal ($p < 0,001$), odstotek uporabnic elektronskih cigaret ($p < 0,001$), vodne pipe ($p < 0,001$) in tobaka za oralno uporabo ($p = 0,003$) statistično značilno zvišal, odstotek kadilk cigar, cigariloso in pip pa se ni spremenil (Slika 3.6.4). Pri dekletih na prvem mestu ostajajo cigarete, sledijo vodne pipe, medtem ko so elektronske cigarete na tretjem mestu.

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

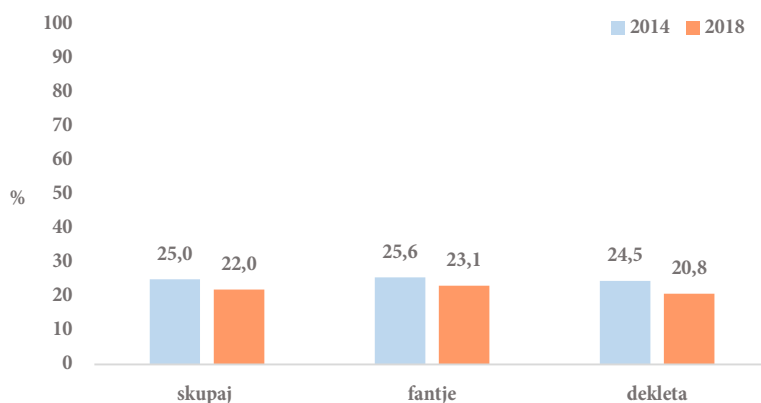
Slika 3.6.4: Odstotek kadilcev/uporabnikov različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh, med dekleti, starimi 15 let, 2014 in 2018.

V letu 2018 obstajajo med spoloma statistično značilne razlike v odstotkih uporabnikov vseh tobačnih izdelkov, razen vodnih pip, in elektronskih cigaret (cigarete: $p = 0,012$; elektronske cigarete: $p < 0,001$; cigare, cigarilosi, pipe: $p = 0,001$; tobak za oralno uporabo: $p = 0,046$), v letu 2014 pa ni razlik med spoloma v odstotku kadilcev cigaret in uporabnikov tobaka za oralno uporabo, medtem ko so pri ostalih izdelkih prisotne statistično značilne razlike med spoloma (elektronske cigarete: $p = 0,013$; vodne pipe: $p = 0,004$; cigare, cigarilosi, pipe: $p = 0,007$). V letu 2018 je odstotek kadilcev cigaret višji med dekleti kot fanti, pri vseh ostalih razlikah med spoloma v obeh letih izvedbe raziskave pa so odstotki uporabnikov višji med fanti.

Uporaba vsaj enega tobačnega izdelka ali elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh

V letu 2018 je vsaj en tobačni izdelek ali elektronsko cigareto uporabljalo 22 % 15-letnikov, kar je statistično značilno nižji odstotek ($p = 0,040$) kot v letu 2014 (Slika 3.6.5). Pri obeh spolih med letoma 2014 in 2018 v odstotku ni prišlo do sprememb. V obeh letih izvedbe raziskave med spoloma v odstotku ni razlik.

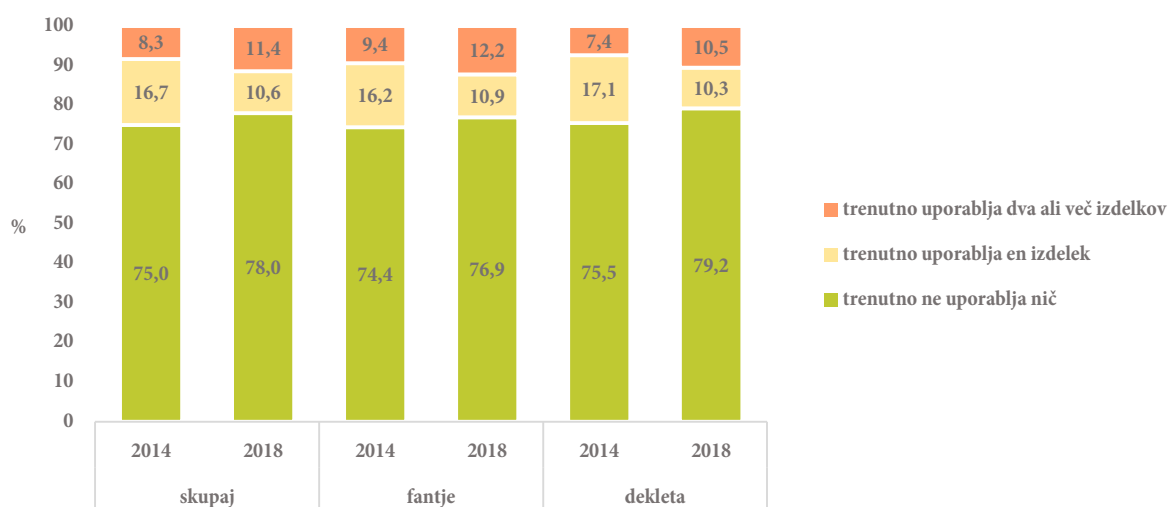

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Slika 3.6.5: Odstotek kadilcev/uporabnikov vsaj enega tobačnega izdelka ali elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018.

Uporaba različnega števila tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh

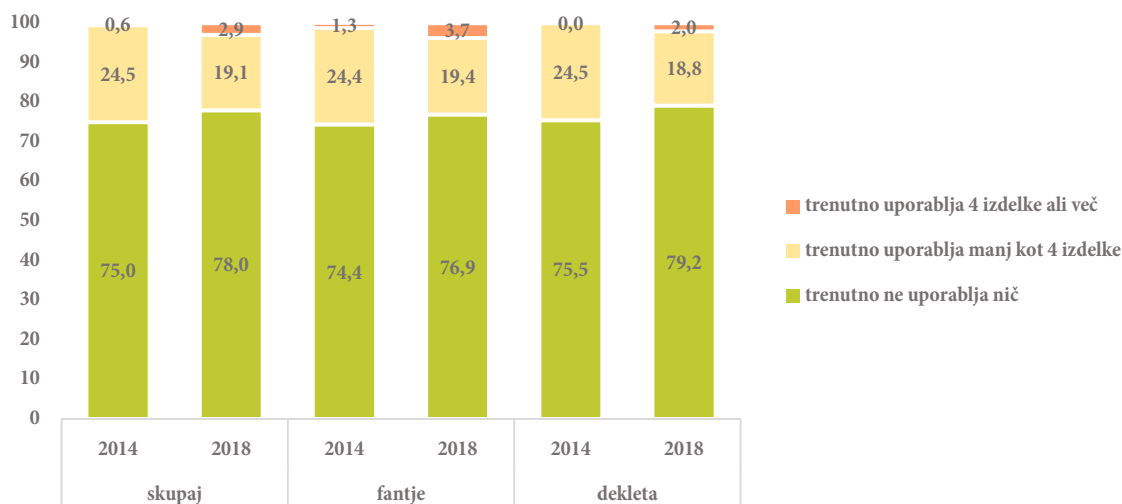
Odstotki uporabnikov različnega števila tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh, to je nobenega, enega ali dveh in več izdelkov, so se med letoma 2014 in 2018 statistično značilno spremenili tako skupaj ($p < 0,001$) kakor tudi pri fantih ($p = 0,004$) in dekletih ($p < 0,001$). Kot je razvidno iz Slike 3.6.6, se skupno in pri obeh spolih kaže višanje odstotkov tistih, ki v zadnjih 30 dneh niso uporabljali nobenega izdelka, nižajo pa se odstotki uporabnikov enega izdelka in višajo odstotki uporabnikov dveh ali več izdelkov. V letu 2014 med spoloma pri tem ni razlik, prav tako ne v letu 2018.

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Slika 3.6.6: Odstotek kadilcev/uporabnikov različnega števila tobačnih izdelkov in elektronske cigarete (noben izdelek, en izdelek, dva izdelka ali več) v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018.

Za prikaz odstotka uporabnikov večjega števila izdelkov prikazujemo še analize odstotkov uporabnikov štirih in več izdelkov oziroma manj kot štirih izdelkov. Odstotki uporabnikov različnega števila tobačnih izdelkov in elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh, to je nobenega, do štirih ali več kot štirih izdelkov, so se med letoma 2014 in 2018 statistično značilno spremenili tako skupaj ($p < 0,001$), kakor tudi pri fantih ($p = 0,001$) in dekletih ($p < 0,001$). Kot je razvidno iz Slike 3.6.7 se skupno in pri obeh spolih kaže višanje odstotkov tistih, ki v zadnjih 30 dneh niso uporabljali nobenega izdelka, nižanje odstotkov uporabnikov manj kot štirih izdelkov in višanje odstotkov uporabnikov štirih ali več izdelkov. Med spoloma so v 2014 v odstotkih prisotne statistično značilne razlike (2014: $p = 0,004$), v letu 2018 pa razlik ni več.

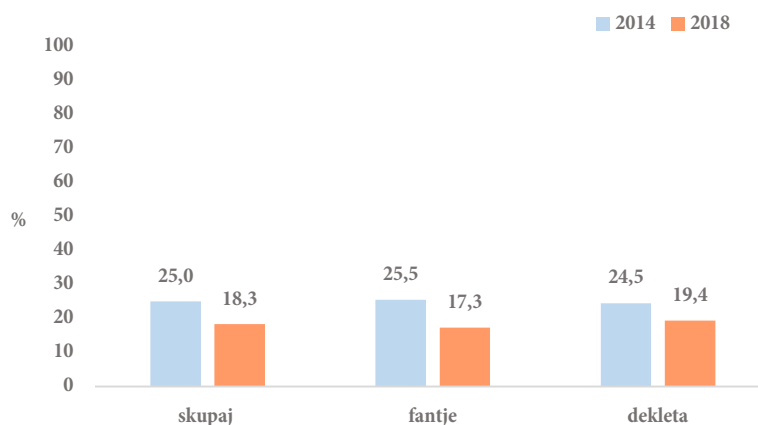

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Slika 3.6.7: Odstotek kadilcev/uporabnikov različnega števila tobačnih izdelkov in elektronske cigarete (noben izdelek, manj kot štiri izdelki, štiri izdelki ali več) v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018.

Uporaba vsaj enega tobačnega izdelka v zadnjih 30 dneh

V letu 2018 je vsaj en tobačni izdelek ali elektronsko cigareto uporabljala nekaj manj kot petina 15-letnikov, kar je statistično značilno nižji odstotek ($p < 0,001$) kot v letu 2014 (Slika 3.6.8). Tudi pri obeh spolih se je med letoma 2014 in 2018 odstotek statistično značilno znižal (fantje: $p < 0,001$; dekleta: $p = 0,012$). V obeh letih izvedbe raziskave v odstotku ni razlik med spoloma.

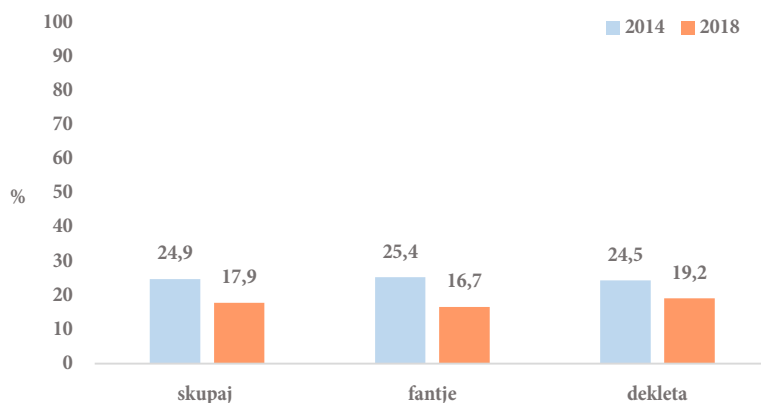

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Slika 3.6.8: Odstotek kadilcev/uporabnikov vsaj enega tobačnega izdelka v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018.

Uporaba vsaj enega tobačnega izdelka za kajenje v zadnjih 30 dneh

V letu 2018 je vsaj en tobačni izdelek ali elektronsko cigareto uporabljala nekaj manj kot petina 15-letnikov, kar je statistično značilno nižji odstotek ($p < 0,001$) kot v letu 2014 (Slika 3.6.9). Tudi pri obeh spolih se je med letoma 2014 in 2018 odstotek statistično značilno znižal (fantje: $p < 0,001$; dekleta: $p = 0,009$). V obeh letih izvedbe raziskave v odstotku ni razlik med spoloma.

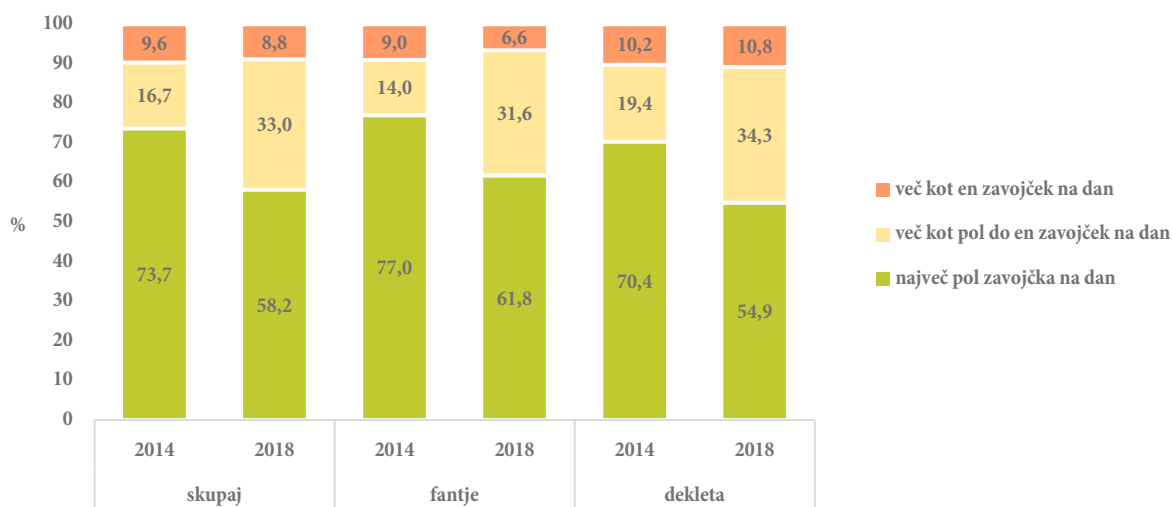

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Slika 3.6.9: Odstotek kadilcev vsaj enega tobačnega izdelka za kajenje v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018.

Število na dan pokajenih cigaret v zadnjih 30 dneh

Na Sliki 3.6.10 prikazujemo odstotke različnih kategorij števila pokajenih cigaret na dan med 15-letnimi kadilci cigaret v zadnjih 30 dneh (*pokadi največ pol zavojčka cigaret na dan, pokadi več kot pol do en zavojček cigaret na dan, pokadi več kot en zavojček cigaret na dan*). Odstotki so se med letoma 2014 in 2018 statistično značilno spremenili skupno ($p = 0,005$) in pri fantih ($p = 0,039$), ne pa dekletih. V obeh letih izvedbe raziskave v odstotkih ni razlik med spoloma.

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Slika 3.6.10: Število pokajenih cigaret na dan v zadnjih 30 dneh, med 15-letniki, ki so kadili cigarete v zadnjih 30 dneh, skupaj in po spolu, 2014 in 2018.

Zgornji podatki bi lahko nakazovali zviševanje odstotka tistih, ki pokadijo več kot pol zavojčka cigaret na dan, zato smo opravili še analize sprememb med leti za dve skupini, to sta skupina tistih, ki so pokadili manj kot pol zavojčka na dan, in tistih, ki so pokadili več kot pol zavojčka na dan v zadnjih 30 dneh. Skupno je med letoma prišlo do statistično značilnih sprememb v odstotkih ($p = 0,008$); zvišal se je odstotek tistih, ki so pokadili več kot pol zavojčka cigaret na dan. Torej se je število pokajenih cigaret zvišalo med letoma 2014 in 2018. Pri posameznem spolu sicer nismo zabeležili statistično značilnih sprememb med letoma izvedbe raziskave, a podatki za posamezen spol nakazujejo isto smer sprememb kot smo jih zabeležili skupno.

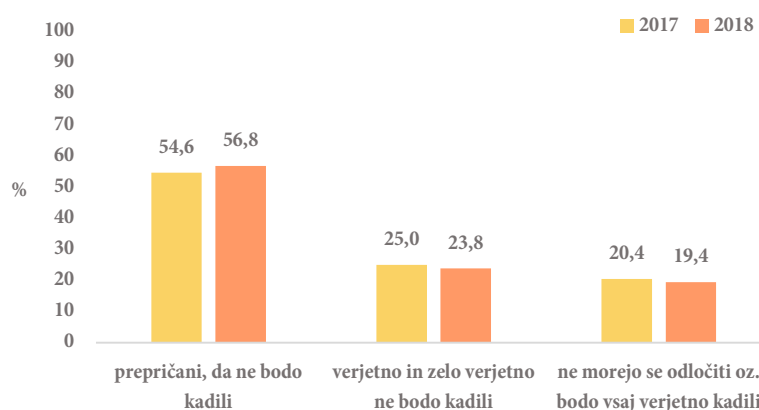
3.6.3 Spremembe v kadilskem vedenju mladostnikov po podatkih raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*

V raziskavi smo anketiranim dijakom postavili številna vprašanja o kajenju cigaret (tovarniških in ročno zvitih) in tudi nekatera o uporabi drugih tobačnih in povezanih izdelkov, vprašanja podrobneje opisujemo pri posameznem kazalniku.

Namera za kajenje cigaret čez leto dni

Vse anketirane dijake smo vprašali, *ali menijo, da bodo čez eno leto kadili cigarete (tovarniške ali ročno zvite)*. Izbirali so lahko med odgovori: *prepričana sem, da ne bom kadil/a; zelo verjetno ne bom kadil/a; verjetno ne bom kadil/a; ne morem se odločiti; verjetno bom kadil/a; zelo verjetno bom kadil/a; prepričan/a sem, da bom kadil/a*. Odgovore smo nato združili v tri kategorije, in sicer: *prepričani, da ne bodo kadili; verjetno in zelo verjetno ne bodo kadili; ne morejo se odločiti oziroma bodo vsaj verjetno kadili*.

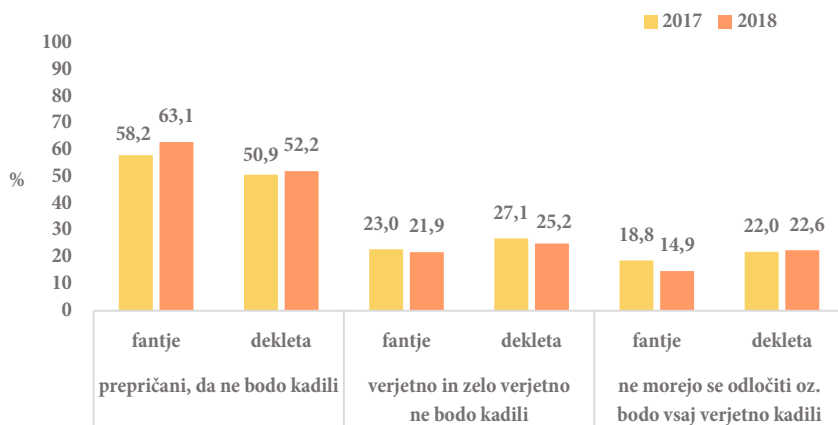
Nekaj več kot polovica anketiranih dijakov je prepričanih, da čez leto dni ne bodo kadili cigaret, okoli četrtina, da čez leto dni verjetno ne bodo kadili cigaret, približno petina pa je neodločenih oziroma nameravajo čez leto dni kaditi (Slika 3.6.11). Med letoma 2017 in 2018 se odstotki niso spremenili.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.11: Odstotek dijakov glede na namero za kajenje čez leto dni, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Prav tako med letoma izvedbe raziskave ni bilo sprememb pri posameznem spolu (Slika 3.6.12). Znotraj posameznega leta pa obstajajo statistično značilne razlike med spoloma (2017: $p = 0,038$; 2018: $p = 0,000$), pri čemer v primerjavi s fanti predvsem izstopa nižji odstotek tistih deklet, ki so prepričane, da ne bodo kadile.

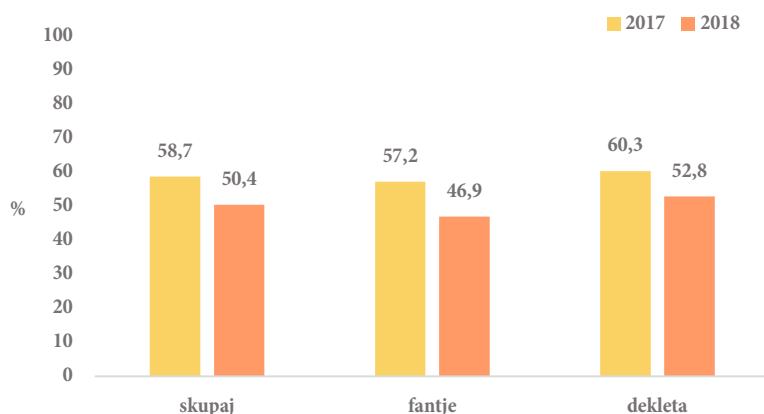
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.12: Odstotek dijakov glede na namero za kajenje čez leto, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

Kajenje cigaret kadarkoli v življenju

Vsi anketirani dijaki so odgovarjali na vprašanje, *ali so kadarkoli v življenju kadili cigarete (tovarniške ali ročno zvite)*. Izbirali so lahko med odgovori: *ne; da, nekaj dimov; da, manj kot 10 cigaret v življenju; da, več kot 10 in manj kot 100 cigaret v življenju; in da, več kot 100 cigaret v življenju*. Odgovore smo združili v dve kategoriji: kadili cigarete kadarkoli v življenju in niso kadili cigaret kadarkoli v življenju.

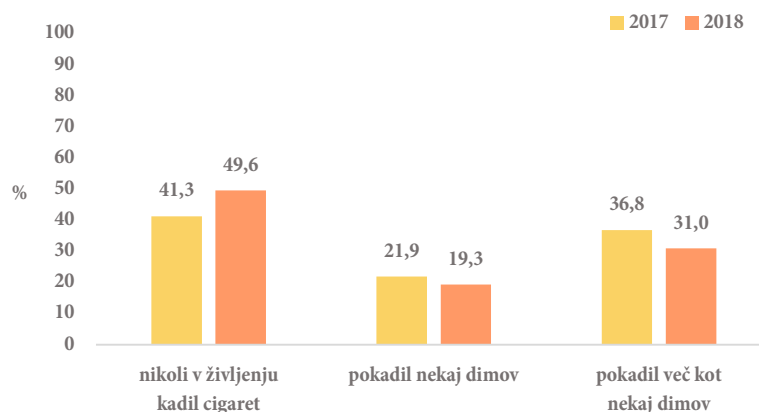
Med anketiranimi dijaki se je odstotek tistih, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete (vsaj nekaj dimov), med letoma 2017 in 2018 statistično značilno znižal ($p < 0,001$) z nekaj manj kot 60 % na približno polovico (Slika 3.6.13). Odstotek se je statistično znižal tudi pri obeh spolih (fantje: $p = 0,001$; dekleta: $p = 0,006$). Medtem ko v letu 2017 med spoloma v odstotku tistih, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, ni bilo statistično značilnih razlik, pa so se pokazale v letu 2018. V letu 2018 je odstotek tistih, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, statistično značilno višji med anketiranimi dekletimi kot fanti ($p = 0,036$).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.13: Odstotek dijakov, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

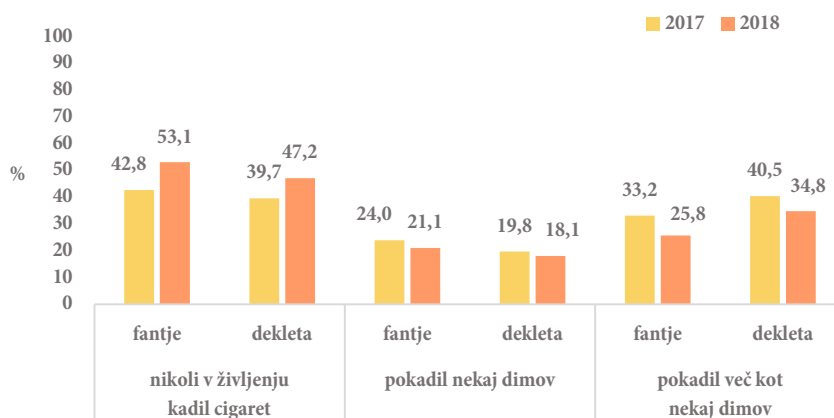
Odgovore smo nato združili v tri kategorije: *ne*; *da, nekaj dimov*; *da, več kot nekaj dimov*. Med letoma 2017 in 2018 je prišlo do statistično značilnih sprememb v odstotkih ($p < 0,001$). Iz Slike 3.6.14 je razvidno, da znižanje odstotka tistih, ki so kadarkoli v življenju kadili, izvira predvsem iz znižanja odstotka tistih, ki so pokadili več kot nekaj dimov, medtem ko je v odstotku tistih, ki so pokadili nekaj dimov in ne več, razlika manjša.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.14: Odstotek dijakov, ki niso nikoli v življenju kadili cigaret, ki so pokadili nekaj dimov in ki so pokadili več kot nekaj dimov, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, 2017 in 2018.

Podobne spremembe smo zabeležili pri obeh spolih (Slika 3.6.15). Med letoma 2017 in 2018 je prišlo do statistično značilnih sprememb v odstotkih pri obeh spolih (fantje: $p = 0,002$; dekleta: $p = 0,022$). Pri fantih in dekletih izvira znižanje odstotka tistih, ki so kadarkoli v življenju kadili, predvsem iz znižanja odstotka tistih, ki so pokadili več kot nekaj dimov. Med spoloma so v obeh posameznih letih raziskave prisotne statistično značilne razlike v odstotkih (2017: $p = 0,023$; 2018: $p = 0,003$).

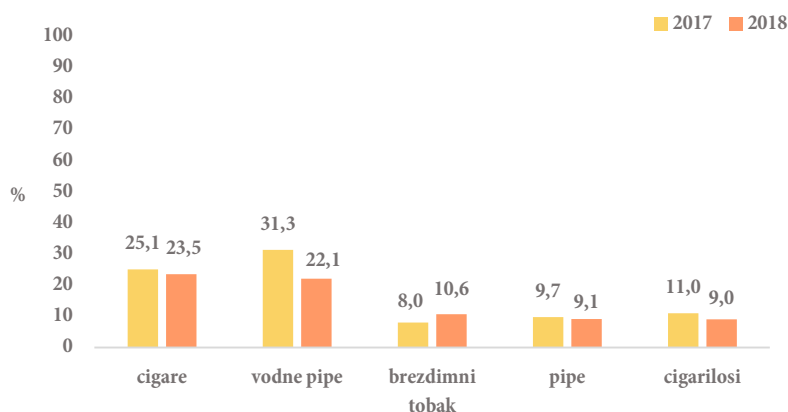
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.15: Odstotek dijakov, ki niso nikoli v življenju kadili cigaret, ki so pokadili nekaj dimov in tistih, ki so pokadili več kot nekaj dimov, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji po spolu, 2017 in 2018.

Kajenje/uporaba posameznih drugih tobačnih izdelkov kadarkoli v življenju

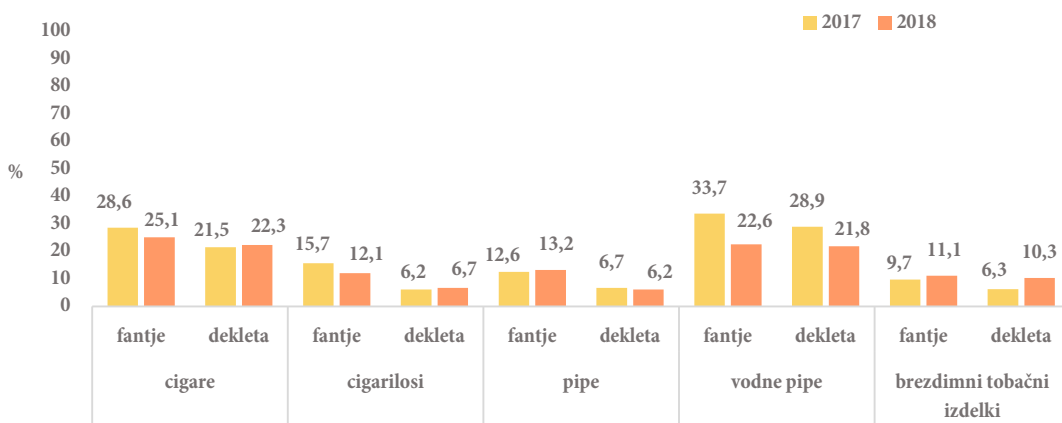
Vsi anketirani dijaki so v obeh letih izvedbe raziskave odgovarjali tudi na vprašanje, *ali so kadarkoli v življenju kadili/uporabljali druge tobačne izdelke (cigare, cigarilose, pipe, vodne pipe in brezdimni tobak – fuge, snus, tobak za žvečenje, sesanje, njuhanje)*. Najvišji odstotki so v obeh letih med tistimi anketiranimi dijaki, ki so kadili vodne pipe in cigare (Slika 3.6.16). Med letoma 2017 in 2018 ni bilo statistično značilnih razlik v odstotkih kadilcev pri večini drugih tobačnih izdelkov, razen v odstotku kadilcev vodnih pip, ki se je statistično značilno znižal ($p < 0,001$), in odstotku uporabnikov brezdimnega tobaka, ki se je statistično značilno zvišal ($p = 0,030$).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.16: Kajenje/uporaba drugih tobačnih izdelkov (cigare, cigarilosi, pipe, vodne pipe, brezdimni tobačni izdelki) kadarkoli v življenju, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, 2017 in 2018.

Medtem ko se je med letoma 2017 in 2018 odstotek kadilcev vodnih pip statistično značilno znižal pri obeh spolih (fantje: $p = 0,000$; dekleta: $p = 0,003$), se je odstotek uporabnikov brezdimnega tobaka zvišal pri dekletih ($p = 0,011$), ne pa pri fantih (Slika 3.6.17). Odstotek uporabnikov drugih izdelkov se med letoma ni spremenil pri nobenem od obeh spolov. So pa med spoloma prisotne razlike v odstotku uporabnikov različnih tobačnih izdelkov; v letu 2017 v odstotku kadilcev cigar ($p = 0,005$), cigarilosov ($p < 0,001$), pip ($p = 0,001$) in uporabi brezdimnih tobačnih izdelkov ($p = 0,034$), v letu 2018 pa le še v odstotku kadilcev cigar ($p = 0,001$) in pip ($p < 0,001$). V vseh primerih so odstotki statistično značilno višji med fanti kot dekleti.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

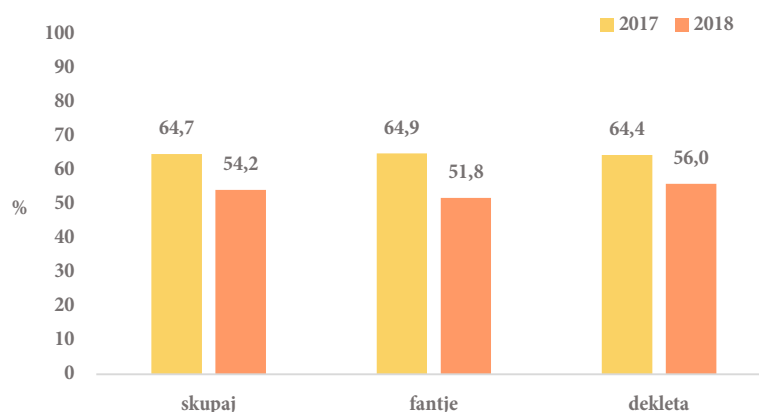
Slika 3.6.17: Kajenje/uporaba drugih tobačnih izdelkov (cigare, cigarilosi, pipe, vodne pipe, brezdimni tobačni izdelki) kadarkoli v življenju, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, 2017 in 2018.

V zadnjih mesecih leta 2017 se je na trgu v Sloveniji pojavil prvi novi tobačni izdelek, v katerem se tobak segreva (ne gori). V letu 2018 tako prvič beležimo tudi odstotek uporabnikov teh izdelkov, in sicer je odstotek uporabnikov teh izdelkov kadarkoli v življenju med anketiranimi dijaki 9 %. Odstotek uporabnikov je podoben pri obeh spolih in med fanti znaša 9,2 %, med dekleti pa 8,8 %.

Kajenje/uporaba vsaj enega ali več tobačnih izdelkov kadarkoli v življenju

S kombinacijo vprašanj o kajenju cigaret in kajenju/uporabi drugih tobačnih izdelkov (cigare, cigarilosi, pipe, vodne pipe in brezdimni tobak, v letu 2018 pa tudi tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva) kadarkoli v življenju smo izračunali odstotek anketiranih dijakov, ki so kadarkoli v življenju kadili/uporabili vsaj en tobačni izdelek in odstotke uporabnikov nobenega, enega in dveh ali več tobačnih izdelkov kadarkoli v življenju.

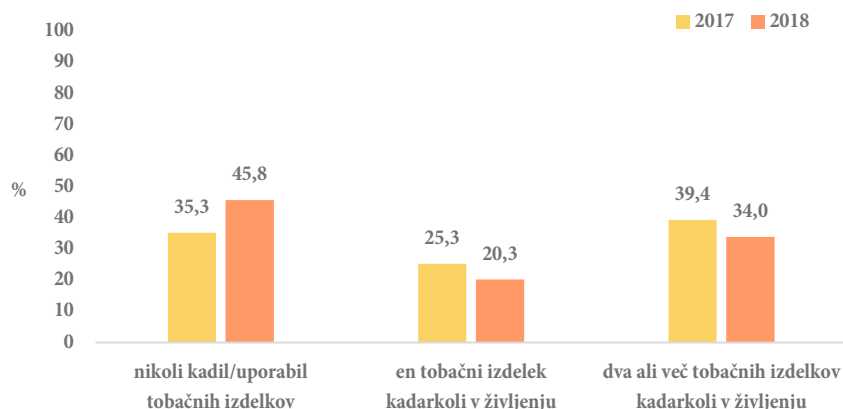
Odstotek anketiranih dijakov, ki so kadarkoli v življenju kadili/uporabili vsaj en tobačni izdelek, je bil v letu 2018 dobra polovica vseh, kar je statistično značilno nižji odstotek kot v letu 2017 ($p < 0,001$), ko je bil ta odstotek blizu dveh tretjin (Slika 3.6.18). Odstotek se je statistično značilno znižal tudi pri obeh spolih (fantje: $p < 0,001$; dekleta: $p = 0,002$). Tako v 2017 kakor tudi v 2018 v odstotku ni bilo razlik med spoloma.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.18: Odstotek dijakov, ki so kadarkoli v življenju uporabili vsaj en tobačni izdelek, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

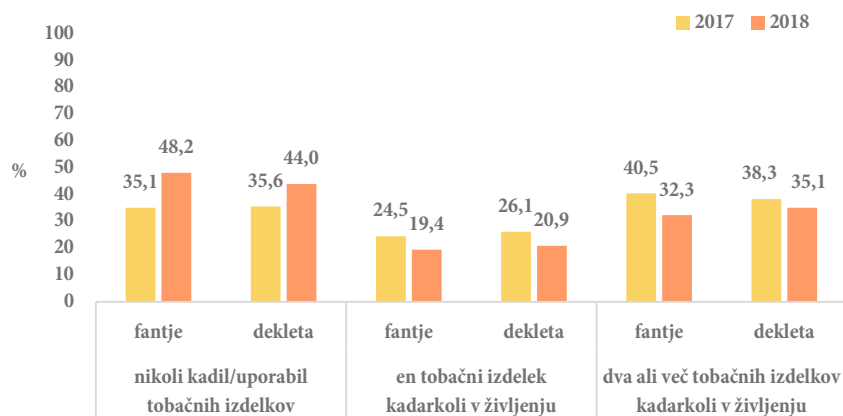
Analizirali smo še odstotke uporabnikov nobenega, enega in dveh ali več tobačnih izdelkov kadarkoli v življenju med vsemi anketiranimi dijaki. V letu 2018 je kadarkoli v življenju petina anketiranih dijakov uporabila en tobačni izdelek, okoli tretjina pa dva ali več (Slika 3.6.19). Odstotki so se v letu 2018 statistično značilno spremenili glede na leto 2017 ($p < 0,001$). Zvišal se je odstotek tistih, ki nikoli v življenju niso kadili/uporabili tobačnih izdelkov, kar izvira iz enakomernega znižanja odstotka kadilcev/uporabnikov enega in odstotka kadilcev/uporabnikov dveh ali več tobačnih izdelkov kadarkoli v življenju.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.19: Odstotek dijakov, ki niso nikoli v življenju kadili/uporabili tobačnih izdelkov oziroma so uporabili enega ali več kot enega, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, 2017 in 2018.

Podobna slika je prisotna tudi pri obeh spolih (Slika 3.6.20). Med letoma 2017 in 2018 so prisotne statistično značilne spremembe v odstotkih pri fantih ($p < 0,001$) in dekletih ($p = 0,005$); statistično značilnih razlik med spoloma pa ni v nobenem posameznem letu izvedbe raziskave.

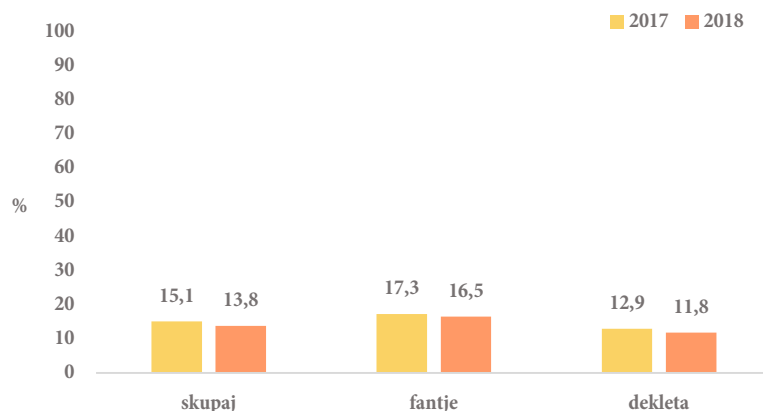
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.20: Odstotek dijakov, ki niso nikoli v življenju kadili/uporabili tobačnih izdelkov oziroma so uporabili enega ali več kot enega, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji po spolu, 2017 in 2018.

Prvo kajenje cigaret v starosti 13 let ali manj

Anketirani dijaki, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete (tovarniške ali ročno zvite), so odgovarjali na vprašanje, *koliko so bili stari, ko so jih prvič kadili*. Pri odgovarjanju niso izbirali med vnaprej pripravljenimi odgovori, starost ob prvem kajenju so vpisali sami. Odgovore smo združili v dve kategoriji: tisti, ki so prvič kadili v starosti 13 let ali manj, in tisti, ki so prvič kadili, ko so bili starejši od 13 let.

Med dijaki, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, v odstotku tistih, ki so prvič kadili cigarete v starosti 13 let ali manj, med letoma 2017 in 2018, ni bilo razlik niti skupno niti pri posameznem spolu (Slika 3.6.21). Obstajajo pa razlike med spoloma v obeh letih izvedbe raziskave (2017: $p = 0,034$; 2018: $p = 0,019$), in sicer so dekleta v nižjem odstotku kot fantje prvič kadila cigarete v starosti 13 let ali manj.

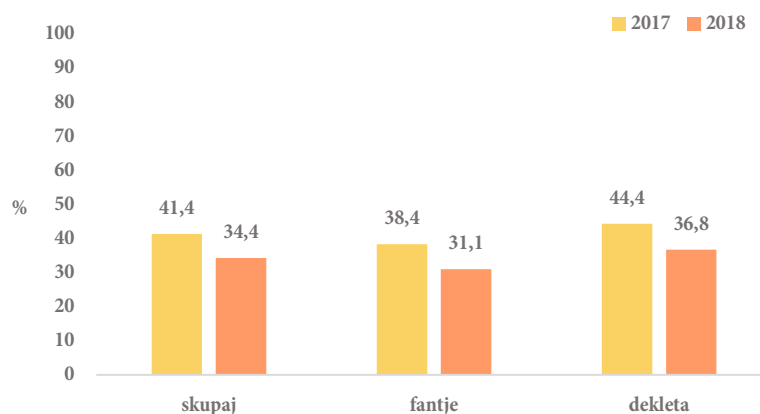
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.21: Odstotek dijakov, ki so prvič kadili cigarete v starosti 13 let ali manj, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Kajenje cigaret v zadnjih 12 mesecih

Anketirani dijaki, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, so odgovarjali tudi na vprašanje, *ali so kadili cigarete (tovarniške ali ročno zvite) v zadnjih 12 mesecih*. K odstotku tistih, ki niso kadili v zadnjih 12 mesecih, smo dodali še vse, ki niso nikoli v življenju kadili, in tako dobili odstotek kadilcev z zadnjih 12 mesecev med vsemi anketiranimi dijaki.

Odstotek kadilcev v zadnjih 12 mesecih se je med letoma 2017 in 2018 (Slika 3.6.22) med anketiranimi dijaki statistično značilno znižal skupno ($p < 0,001$) in pri obeh spolih (fantje: $p = 0,010$; dekleta: $p = 0,005$). V obeh letih obstajajo razlike v odstotku med spoloma (2017: $p = 0,036$; 2018: $p = 0,036$), in sicer je med dekleti v obeh letih odstotek statistično značilno višji kot med fanti.

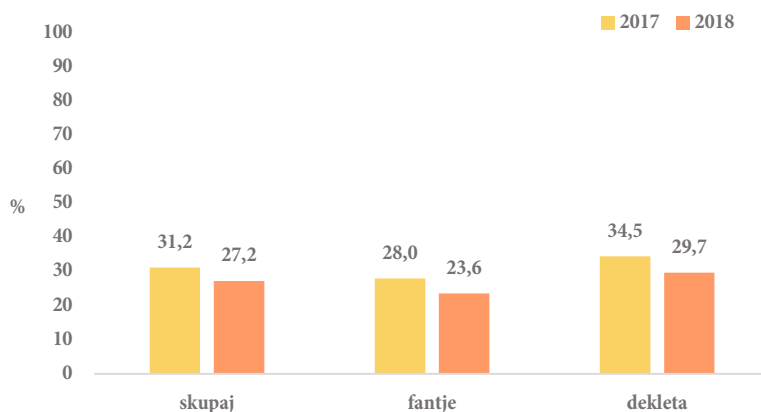
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.22: Odstotek kadilcev cigaret v zadnjih 12 mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

Kajenje cigaret v zadnjih 30 dneh

Anketirani dijaki, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, so odgovarjali tudi na vprašanje, *ali so kadili cigarete (tovarniške ali ročno zvite) v zadnjih 30 dneh*. K odstotku tistih, ki niso kadili v zadnjih 30 dneh, smo dodali še vse, ki niso nikoli v življenju kadili, in tako dobili odstotek kadilcev z zadnjih 30 dni med vsemi anketiranimi dijaki.

Odstotek kadilcev cigaret v zadnjih 30 dneh se je med letoma 2017 in 2018 (Slika 3.6.23) med anketiranimi dijaki statistično značilno znižal skupno ($p = 0,028$), med fanti ($p = 0,005$) in dekletih ($p = 0,031$). V obeh letih izvedbe raziskave obstajajo razlike v odstotku med spoloma (2017: $p = 0,016$; 2018: $p = 0,016$), in sicer je med dekletih v obeh letih odstotek statistično značilno višji kot med fanti.

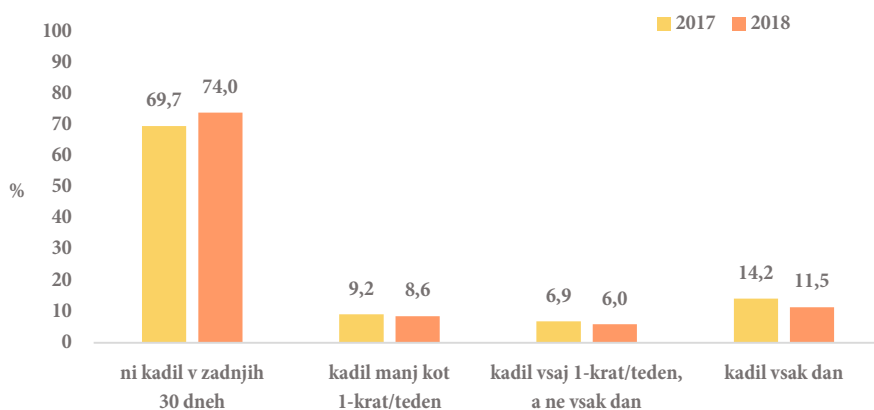
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.23: Odstotek kadilcev cigaret v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

Pogostost kajenja cigaret v zadnjih 30 dneh

Anketirani dijaki, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, so odgovarjali tudi na vprašanje, *kako pogosto so kadili cigarete (tovarniške ali ročno zvite) v zadnjih 30 dneh*. Možni odgovori so bili: *nisem kadil/a cigaret; manj kot enkrat na teden; vsaj enkrat na teden, a ne vsak dan; vsak dan*. K odstotku tistih, ki so odgovorili, da niso kadili cigaret v zadnjih 30 dneh, smo dodali še vse, ki niso nikoli v življenju kadili, in tako dobili odstotke med vsemi anketiranimi dijaki. Pogostost kajenja cigaret v zadnjih 30 dneh smo razdelili v štiri skupine: *ni kadil v zadnjih 30 dneh, kadil manj kot enkrat/teden, kadil vsaj enkrat/teden, a ne vsak dan, in kadil vsak dan*.

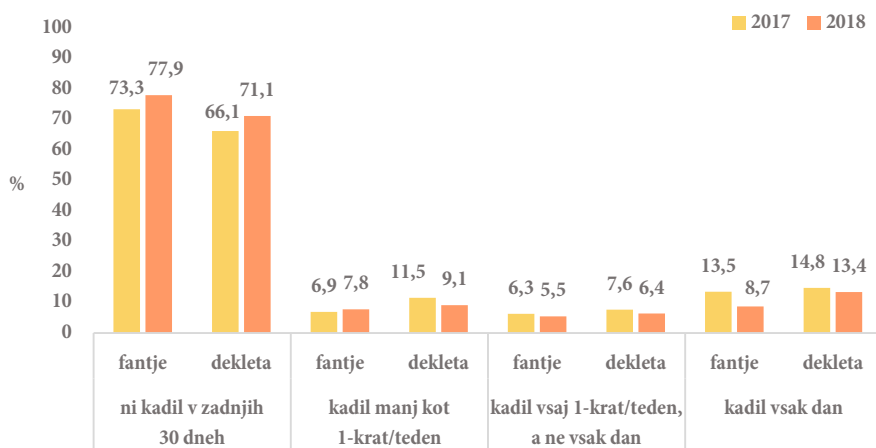
Med letoma 2017 in 2018 v pogostosti kajenja v zadnjih 30 dneh ni bilo statistično značilnih razlik (Slika 3.6.24).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.24: Odstotek dijakov glede na pogostost kajenja v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Tudi pri obeh spolih med letoma v pogostosti kajenja v zadnjih 30 dneh ni bilo statistično značilnih razlik (Slika 3.6.25), so pa prisotne statistično značilne razlike med spoloma v obeh posameznih letih izvedbe raziskave (2017: $p = 0,018$; 2018: $p = 0,032$). Kot kažejo podatki, je pogostost kajenja večja med dekleti kot fanti. V letu 2017 v odstotku dnevnih kadilcev med fanti in dekleti ni statistično značilnih razlik, v letu 2018 pa so prisotne ($p = 0,010$), kar je posledica tega, da se je odstotek dnevnih kadilcev med fanti med letoma 2017 in 2018 statistično značilno znižal ($p = 0,012$), med dekleti pa se ni spremenil.

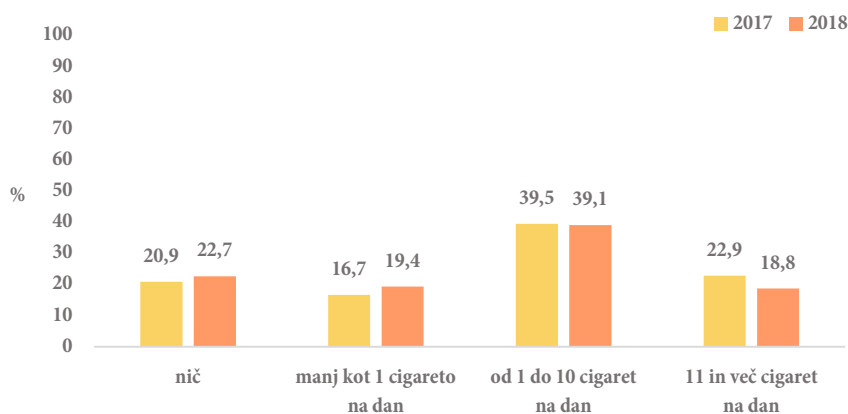
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.25: Odstotek dijakov glede na pogostost kajenja v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

Število pokajenih cigaret na dan v zadnjem tednu dni

Dijake, ki so kadili cigarete v zadnjih 30 dneh, smo še vprašali, ali in koliko cigaret so pokadili na dan v zadnjem tednu. Možni odgovori, med katerimi so izbirali, so bili: nič; manj kot 1 cigareto na dan; od 1 do 5 cigaret na dan; od 6 do 10 cigaret na dan; od 11 do 20 cigaret na dan in več kot 20 cigaret na dan. Odgovore smo dodatno združili še v štiri skupine, in sicer: nič, manj kot 1 cigareta na dan, od 1 do 10 cigaret na dan ter 11 in več cigaret na dan.

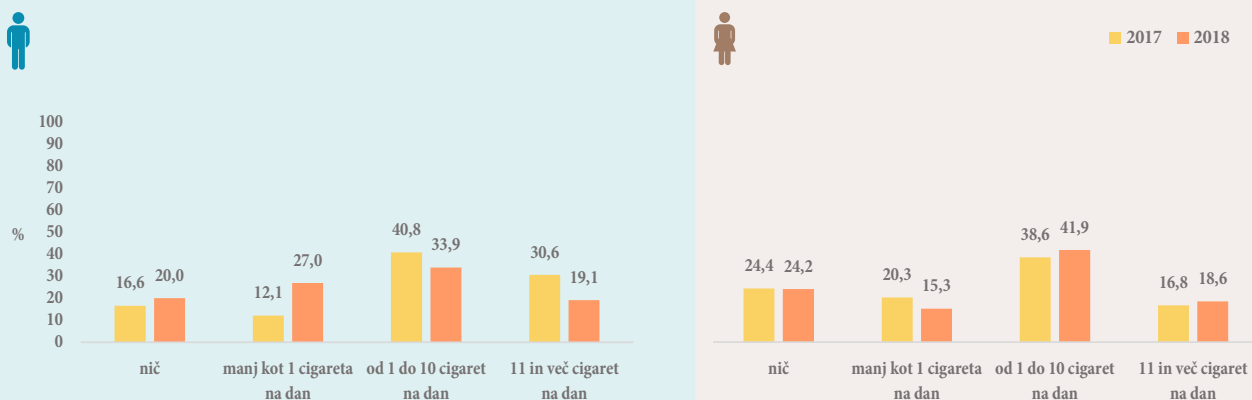
Med anketiranimi dijaki, ki so kadili cigarete v zadnjih 30 dneh in so pokadili vsaj eno cigareto na dan, je najvišji odstotek tistih, ki so pokadili od 1 do 10 cigaret na dan. Med letoma 2017 in 2018 med kategorijami ni bilo statistično značilnih razlik skupno, prav tako ne med dekleti, med fanti pa je prišlo do statistično značilnih razlik v odstotkih ($p = 0,006$) (Slika 3.6.26 in Slika 3.6.27). Kot kaže Slika 3.6.27, se nakazuje zniževanje števila pokajenih cigaret med fanti.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.26: Število pokajenih cigaret na dan v zadnjem tednu dni, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, ki so v zadnjih 30 dneh kadili cigarete, 2017 in 2018.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

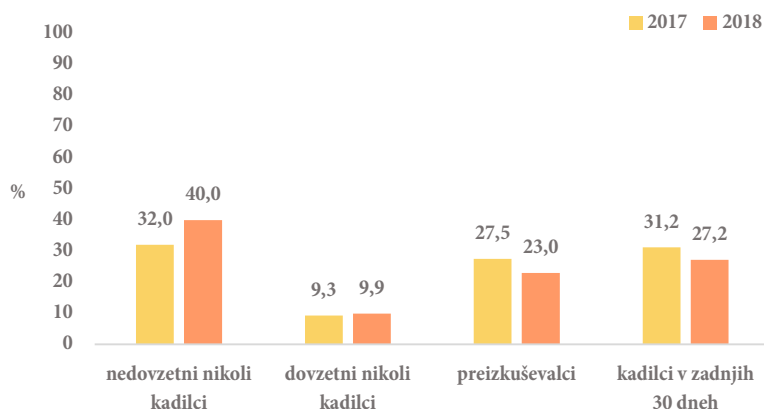
Slika 3.6.27: Število pokajenih cigaret na dan v zadnjem tednu dni, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, ki so v zadnjih 30 dneh kadili cigarete, po spolu, 2017 in 2018.

Porazdelitev glede na dovzetnost za kajenje in modele razvoja kajenja med mladostniki

Na osnovi vprašanj o kajenju cigaret kadarkoli v življenju, vprašanju o namerah za kajenje čez leto dni in kajenju v zadnjih 30 dneh, smo vse anketirane dijake razporedili v štiri skupine glede na njihovo dovzetnost za kajenje in modele razvoja kajenja med mladostniki:

- nedovzetni nikoli kadilci: niso nikoli kadili cigaret in so prepričani, da ne bodo kadili čez eno leto;
- dovzetni nikoli kadilci: niso nikoli kadili cigaret, a niso prepričani, da ne bodo kadili čez eno leto;
- preizkuševalci: so kadili cigarete kadarkoli v življenju, a niso kadili v zadnjih 30 dneh;
- kadilci v zadnjih 30 dneh: so kadili v zadnjih 30 dneh (White in drugi 2015b).

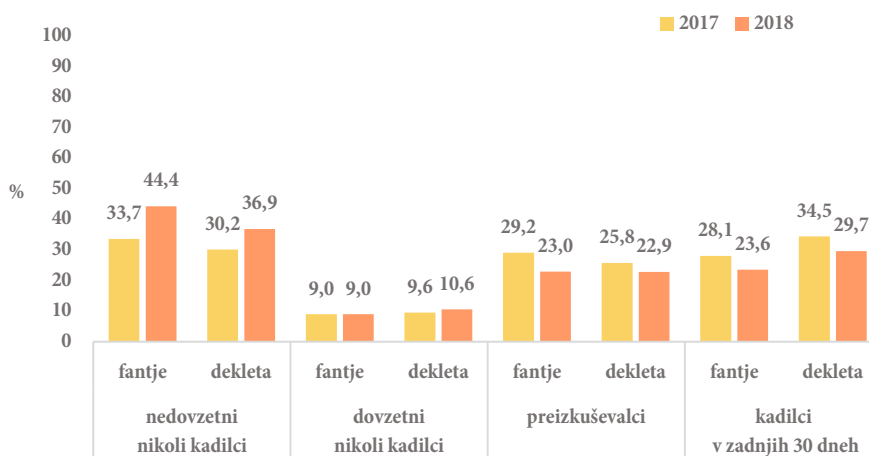
V porazdelitvi mladostnikov glede na dovzetnost za kajenje in modele razvoja kajenja (Slika 3.6.28) je med letoma 2017 in 2018 prišlo do statistično značilnih sprememb ($p < 0,001$). Statistično značilno se je med dijaki zvišal odstotek nedovzetnih nikoli kadilcev, znižala pa odstotka preizkuševalcev in kadilcev v zadnjih 30 dneh (v vseh primerih je $p < 0,050$). Odstotek dovzetnih nikoli kadilcev se med letoma izvedbe raziskave ni spremenil.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.28: Odstotek dijakov glede na dovzetnost za kajenje in modele razvoja kajenja, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

V porazdelitvi glede na dovzetnost za kajenje in modele razvoja kajenja je prišlo med letoma 2017 in 2018 do statistično značilnih sprememb tudi pri obeh spolih (Slika 3.6.29) (fantje: $p = 0,002$; dekleta: $p = 0,045$). Med fanti se je statistično značilno zvišal odstotek nedovzetnih nikoli kadilcev, znižal pa odstotek preizkuševalcev, med dekletimi pa zvišal odstotek nedovzetnih nikoli kadilk (v vseh primerih je $p < 0,050$). Medtem ko v letu 2017 med spoloma ni bilo razlik v porazdelitvi glede na dovzetnost za kajenje in modele razvoja kajenja, pa so bile v letu 2018 razlike prisotne ($p = 0,026$). Iz Slike 3.6.29 je razvidno, da so bile razlike med letoma 2017 in 2018 med fanti večje v pozitivno smer kot med dekletimi.

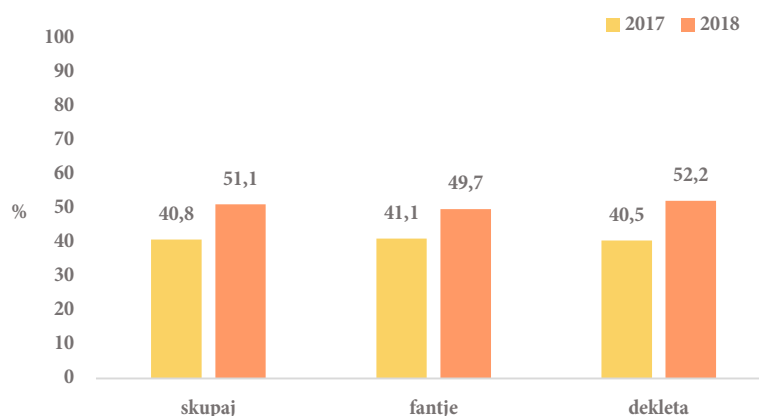
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.29: Odstotek dijakov glede na dovzetnost za kajenje in modele razvoja kajenja, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

Kajenje najožjih prijateljev

V raziskavi smo anketiranim dijakom postavili vprašanje, *koliko od njihovih petih najožjih prijateljev kadi tobak*. Odgovori so bili lahko od *najmanj 0* pa do *največ 5*. Izračunali smo odstotek dijakov, ki med najožjimi prijatelji nimajo nobenega, ki bi kadil, ter povprečno število prijateljev, ki kadijo tobak.

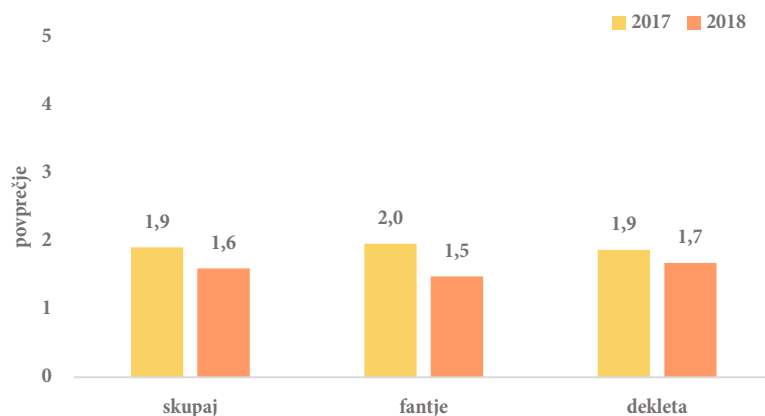
V letu 2018 približno polovica dijakov med najožjimi petimi prijatelji ni imela nikogar, ki bi kadil tobak (Slika 3.6.30), kar je statistično značilno višji odstotek kot v letu 2017 ($p < 0,001$). Odstotek se je med letoma 2017 in 2018 statistično značilno zvišal tudi med fanti ($p = 0,009$) in dekletimi ($p < 0,001$). V obeh posameznih letih raziskave v odstotku ni razlik med spoloma.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.30: Odstotek dijakov, ki med najožjimi petimi prijatelji nima nikogar, ki bi kadil tobak, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

V letu 2018 je povprečno število tistih, ki kadijo tobak med petimi najožjimi prijatelji anketiranega dijaka, 1,6 (Slika 3.6.31), kar je statistično značilno manj kot v letu 2017 ($p < 0,001$); do statistično značilnega znižanja je prišlo tudi pri fantih ($p < 0,001$), ne pa dekletih. V letu 2017 med spoloma v povprečnem številu tistih, ki kadijo tobak med petimi najožjimi prijatelji anketiranega dijaka, ni bilo statistično značilnih razlik, medtem ko so v letu 2018 prisotne ($p = 0,049$).

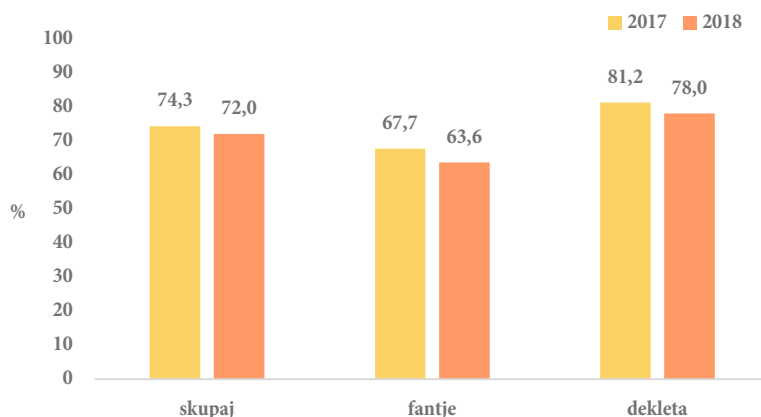
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.31: Povprečno število tistih, ki kadijo tobak, med petimi najožjimi prijatelji anketiranih dijakov 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Ocena odstotka kadilcev med vrstniki (precenjevanje kajenja)

Anketirane dijake smo vprašali, koliko od 100 oseb njihove starosti po njihovi oceni kadi tobak. Oceno so lahko kot odgovor vpisali sami, lahko je bila najmanj 0 in največ 100. Nato smo izračunali odstotek dijakov, ki precenjujejo odstotek kadilcev tobaka med vrstniki, in sicer smo za precenjevanje določili mejo 30 %, glede na približen odstotek kadilcev cigaret v zadnjih 30 dneh v tej raziskavi v letih 2017 in 2018. Izračunali smo tudi povprečno oceno odstotka kadilcev tobaka med vrstniki.

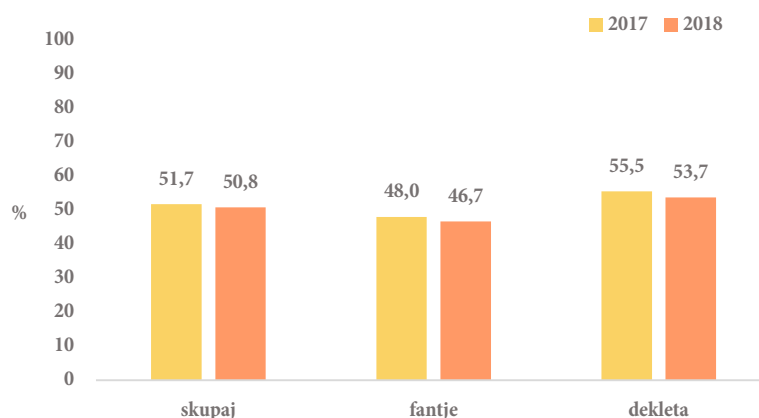
Večina anketiranih dijakov ocenjuje, da je odstotek kadilcev tobaka med njihovimi vrstniki višji od 30 % (Slika 3.6.32). Med letoma 2017 in 2018 se odstotek ni statistično značilno spremenil skupno in pri nobenem od spolov. V obeh letih raziskave pa so prisotne statistično značilne razlike v odstotku med spoloma (2017: $p < 0,001$; 2018: $p < 0,001$), in sicer dekleta v višjem odstotku kot fantje precenjujejo odstotek kadilcev med vrstniki.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.32: Odstotek dijakov, ki ocenjujejo, da je odstotek kadilcev tobaka med njihovimi vrstniki višji kot 30 % (precenjevanje kajenja med vrstniki), med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

V letu 2018 je povprečna ocena odstotka kadilcev tobaka med vrstniki približno polovica, podobno kot v letu 2017 (Slika 3.6.33). Med letoma v povprečni oceni odstotka kadilcev tobaka med vrstniki tudi ni sprememb pri posameznem spolu. Je pa povprečna ocena v obeh letih raziskave statistično značilno višja med dekleti kot fanti (2017: $p < 0,001$; 2018: $p < 0,001$), kar kaže, da dekleta ne samo v višjem odstotku, ampak tudi bolj kot fantje precenjujejo odstotek kadilcev med vrstniki.

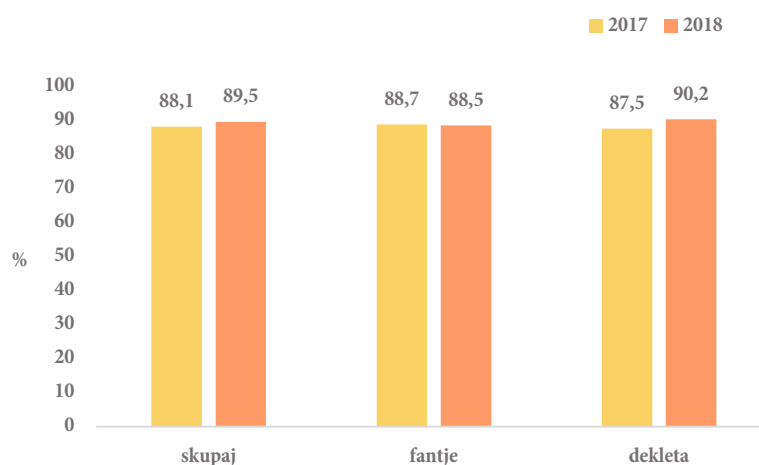

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.33: Povprečna ocena odstotka kadilcev tobaka med vrstniki, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Seznanjenost z elektronskimi cigaretami

Vse dijake smo najprej vprašali, ali so že slišali za elektronske cigarete (da/ne). Seznanjenost z elektronskimi cigaretami je visoka, za elektronske cigarete je slišala večina anketiranih dijakov (Slika 3.6.34). Med letoma 2017 in 2018 v odstotku dijakov, ki so že slišali za elektronske cigarete, ni prišlo do sprememb, ne skupno ne pri posameznem spolu. V nobenem od posameznih let izvedbe raziskave ni bilo razlik med spoloma.

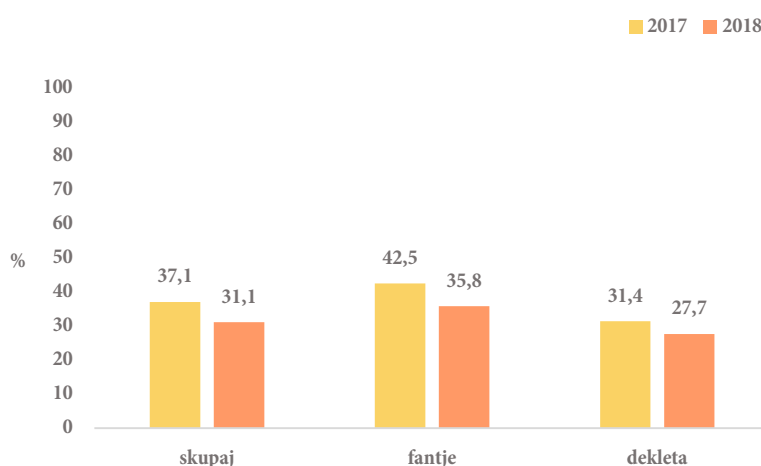
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.34: Odstotek dijakov, ki so že slišali za elektronske cigarete, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Uporaba elektronskih cigaret kadarkoli v življenju

Anketirane dijake, ki so že slišali za elektronske cigarete, smo nato vprašali, *ali so elektronske cigarete kadarkoli v življenju uporabili (da/ne)*. Za izračun odstotka med vsem anketiranimi dijaki, smo tiste dijake, ki še niso slišali za elektronske cigarete, prišteli med dijake, ki elektronskih cigaret niso nikoli uporabljali.

V letu 2017 je elektronske cigarete kadarkoli v življenju uporabila več kot ena tretjina anketiranih dijakov, v letu 2018 pa nekaj manj kot tretjina (Slika 3.6.35). Odstotek se je med letoma statistično značilno znižal ($p = 0,002$), tudi med fanti ($p = 0,022$), med dekletmi pa se ni spremenil. V obeh letih izvedbe raziskave so v odstotku med spoloma statistično značilne razlike (2017: $p < 0,001$; 2018: $p = 0,002$), pri čemer je odstotek v obeh letih višji med fanti kot dekletmi.

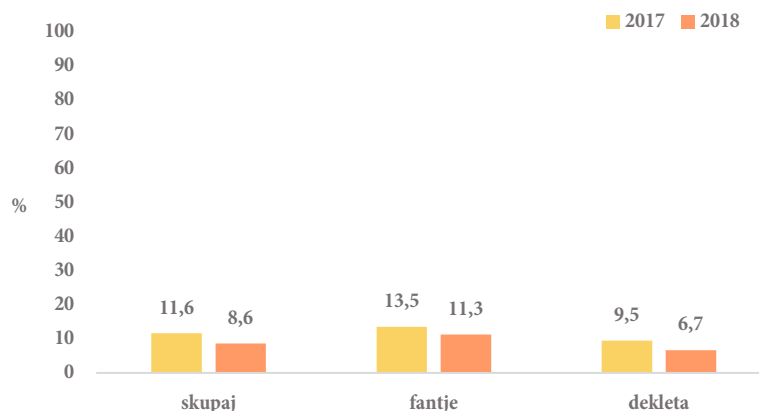
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.35: Odstotek dijakov, ki so kadarkoli v življenju uporabili elektronske cigarete, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Uporaba elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh

Anketirane dijake, ki so že slišali za elektronske cigarete in so jih kadarkoli v življenju uporabili, smo nato vprašali, *ali so elektronske cigarete uporabili v zadnjih 30 dneh (da/ne)*. Za izračun odstotka med vsemi anketiranimi dijaki smo tiste dijake, ki še niso slišali za elektronske cigarete ali jih niso uporabili kadarkoli v življenju, prišteli med dijake, ki elektronskih cigaret niso uporabljali v zadnjih 30 dneh.

V letu 2017 je elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh uporabilo več kot desetina anketiranih dijakov, v letu 2018 pa nekaj manj kot desetina (Slika 3.6.36). Odstotek se je med letoma statistično značilno znižal skupno ($p = 0,017$), ne pa pri posameznem spolu. V obeh letih izvedbe raziskave so v odstotku med spoloma statistično značilne razlike (2017: $p = 0,033$; 2018: $p = 0,004$), pri čemer je odstotek v obeh letih višji med fanti kot dekletmi.

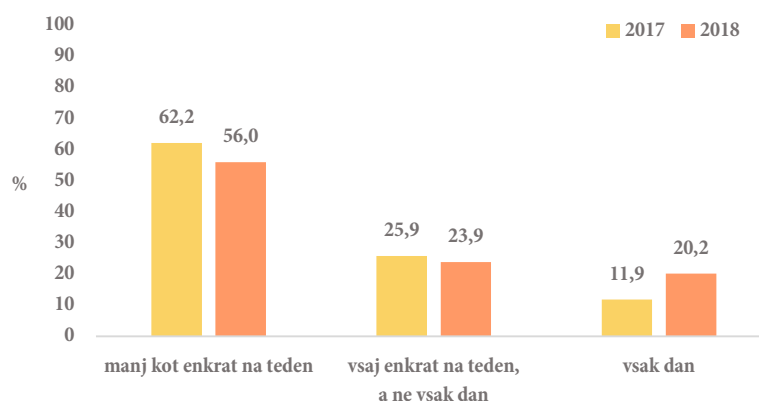
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.36: Odstotek dijakov, ki so uporabili elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Pogostost uporabe elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh

Anketirane dijake, ki so uporabili elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh, smo nato vprašali, *kako pogosto so jih uporabljali (manj kot enkrat na teden; vsaj enkrat na teden, a ne vsak dan; vsak dan)*.

V letu 2018 je nekaj več kot polovica anketiranih dijakov, ki so uporabljali elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh, elektronske cigarete uporabila manj kot enkrat na teden, približno četrtina vsaj enkrat na teden, a ne vsak dan, in petina vsak dan (Slika 3.6.37). Odstotek se med letoma ni spremenil, ne skupno ne pri posameznem spolu. V obeh letih raziskave med spoloma ni razlik. Zaradi majhnega števila enot v nekaterih kategorijah odgovorov pri posameznem spolu, podatkov po posameznem spolu ne predstavljamo.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

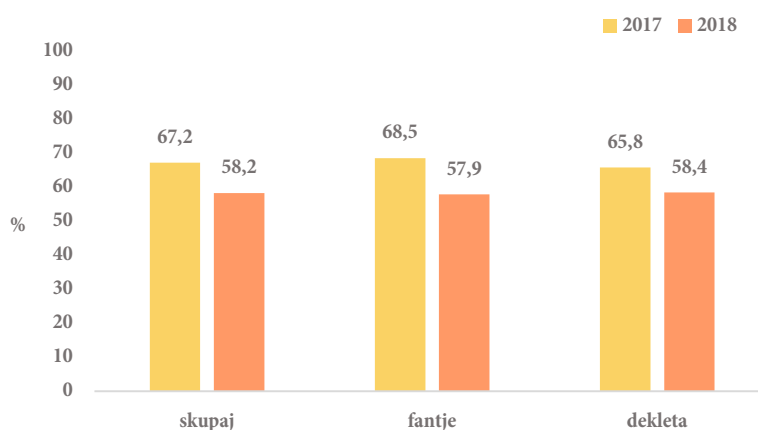
Slika 3.6.37: Pogostost uporabe elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, ki so uporabili elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

Kajenje/uporaba vsaj enega ali več tobačnih izdelkov in/ali elektronske cigarete kadarkoli v življenju

S kombinacijo vprašanj o kajenju cigaret in kajenju/uporabi drugih tobačnih izdelkov (cigare, cigarilosi, pipe, vodne pipe in brezdimni tobak, v letu 2018 tudi tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva) ter uporabi elektronskih cigaret kadarkoli v življenju, smo pridobili odstotek anketiranih dijakov, ki so kadarkoli v življenju kadili/uporabili vsaj en tobačni izdelek ali elektronsko cigareto in odstotke uporabnikov nobenega, enega in več kot enega tobačnega izdelka in/ali elektronskih cigaret kadarkoli v življenju.

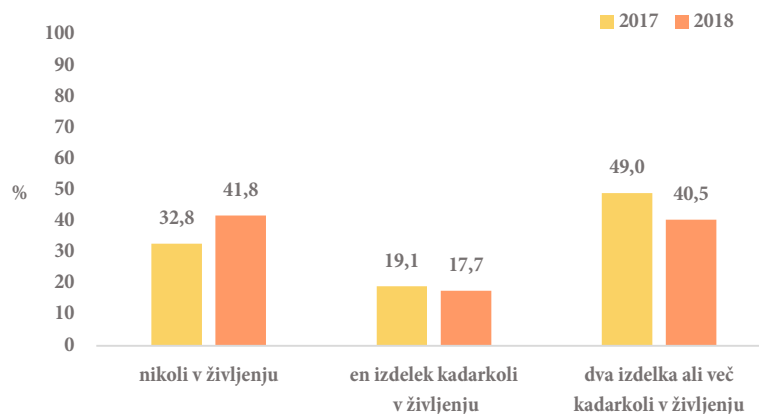
Odstotek anketiranih dijakov, ki so kadarkoli v življenju kadili/uporabili vsaj en tobačni izdelek ali elektronsko cigareto, je bil v letu 2018 blizu 60 %, kar je statistično značilno nižji odstotek kot v letu 2017 ($p < 0,001$), ko je ta odstotek znašal dve tretjini vseh (Slika 3.6.38). Odstotek se je statistično značilno znižal tudi pri obeh spolih (fantje: $p < 0,001$; dekleta: $p = 0,006$). Tako v letu 2017 kakor tudi v 2018 v odstotku ni bilo razlik med spoloma.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.38: Odstotek dijakov, ki so kadarkoli v življenju uporabili vsaj en tobačni izdelek ali elektronsko cigareto, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

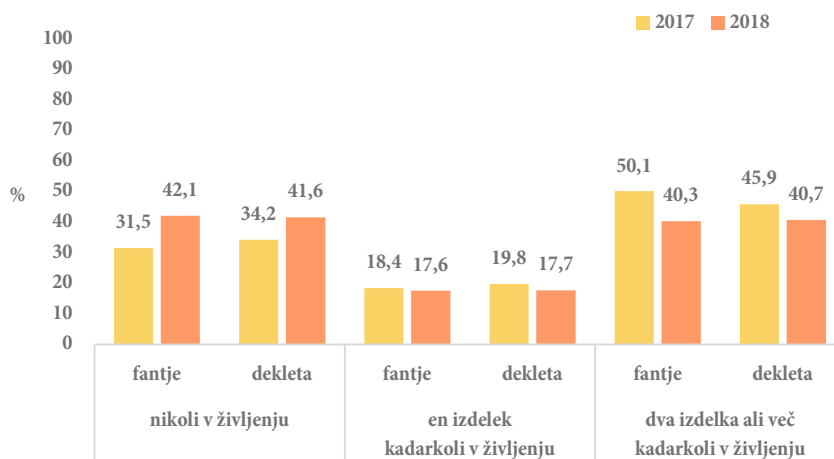
Analizirali smo tudi odstotke uporabnikov nobenega, enega in več kot enega tobačnega izdelka in/ali elektronskih cigaret kadarkoli v življenju med vsemi anketiranimi dijaki. V letu 2018 je kadarkoli v življenju nekaj manj kot petina anketiranih dijakov uporabila en tobačni ali povezani izdelek, okoli 40 % pa dva ali več (Slika 3.6.39). Odstotki so se v letu 2018 statistično značilno spremenili glede na leto 2017 ($p < 0,001$). Zvišanje odstotka tistih, ki nikoli v življenju niso kadili/uporabili tobačnega izdelka in/ali elektronskih cigaret, izvira predvsem iz znižanja odstotka uporabnikov dveh ali več izdelkov.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.39: Odstotek dijakov, ki niso nikoli v življenju kadili/uporabili tobačnih izdelkov in/ali elektronskih cigaret oziroma so uporabili enega ali več kot enega od teh izdelkov, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Odstotki so se v letu 2018 statistično značilno spremenili glede na leto 2017 (Slika 3.6.40) tudi pri obeh spolih (fantje: $p = 0,000$; dekleta: $p = 0,006$). Zvišanje odstotka tistih, ki nikoli v življenju niso kadili/uporabili tobačnega izdelka in/ali elektronskih cigaret, tudi pri obeh spolih izvira predvsem iz znižanja odstotka uporabnikov dveh ali več izdelkov. V posameznih letih izvedbe raziskave ni razlik v odstotkih med spoloma.

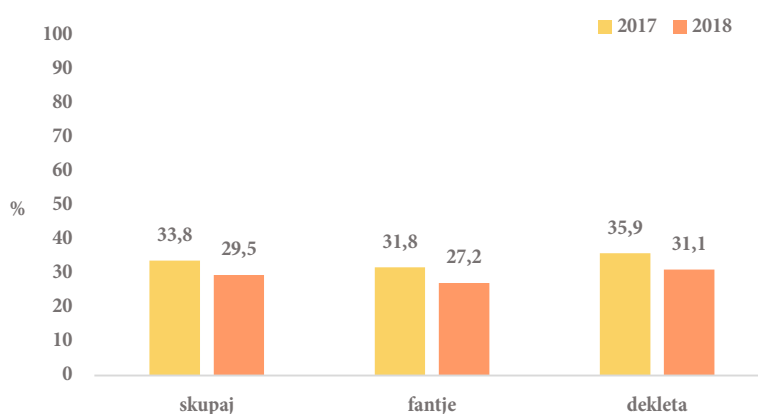
Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.40: Odstotek tistih, ki niso nikoli v življenju kadili/uporabili tobačnih izdelkov in/ali elektronskih cigaret oziroma so uporabili enega ali več kot enega od teh izdelkov, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

Kajenje cigaret, tobačnih izdelkov, v katerih se tobak segreva in/ali uporaba elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh

S kombinacijo vprašanj o kajenju cigaret v zadnjih 30 dneh (*da; ne*), kajenju tobačnih izdelkov, v katerih se tobak segreva, v zadnjih 30 dneh (*nikoli; manj kot enkrat na teden; vsaj enkrat na teden, a ne vsak dan; vsak dan*) in uporabi elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh (*da; ne*) smo izračunali odstotek dijakov, ki so v zadnjih 30 dneh uporabili vsaj enega od navedenih izdelkov.

Večina (približno 70 %) anketiranih dijakov ni uporabila nobenega od navedenih izdelkov. Odstotek dijakov, ki so v zadnjih 30 dneh uporabili vsaj enega od teh izdelkov (Slika 3.6.41), se je med letoma 2017 in 2018 statistično značilno spremenil skupno ($p = 0,019$), medtem ko pri posameznem spolu statistično značilnih razlik med letoma ni bilo. V posameznem letu izvedbe raziskave prav tako ni razlik med spoloma.

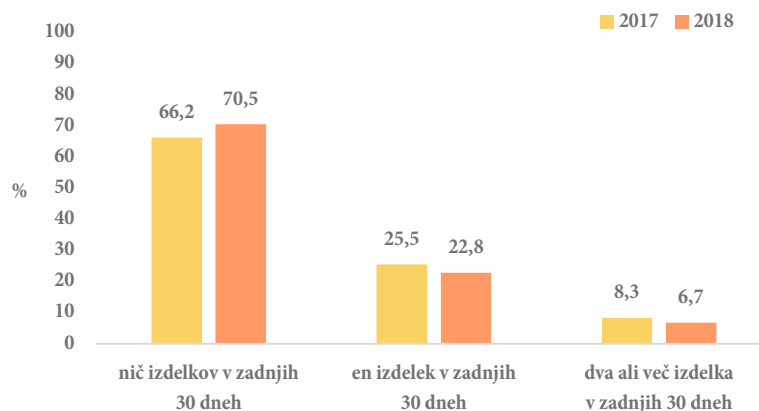

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.41: Odstotek dijakov, ki so v zadnjih 30 dneh kadili/uporabljali vsaj enega od tobačnih ali povezanih izdelkov (cigarete, tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva in/ali elektronske cigarete), med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018.

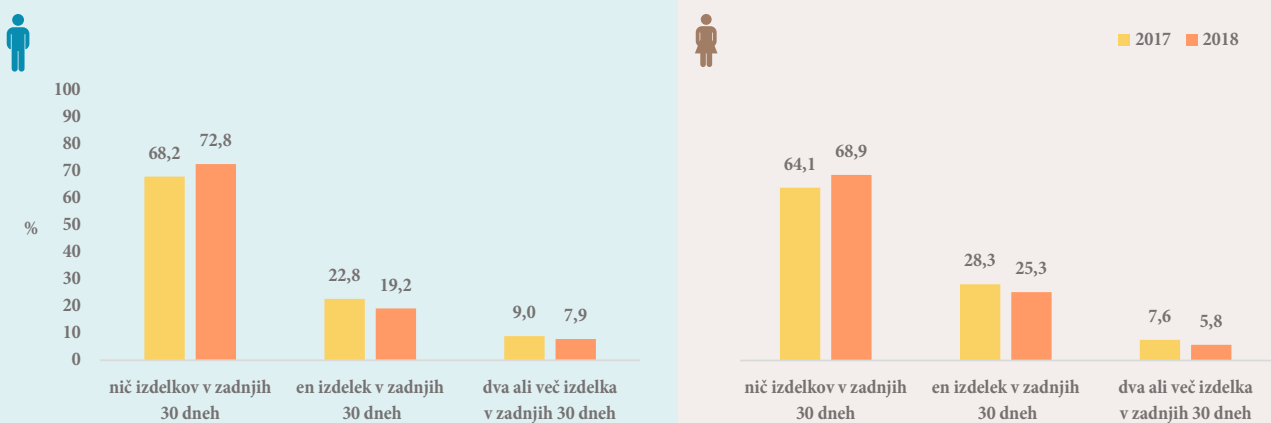
Odgovore dijakov smo dodatno porazdelili tudi tako, da smo analizirali število uporabljenih izdelkov v zadnjih 30 dneh, in sicer smo jih porazdelili v tri skupine, v tiste, ki v zadnjih 30 dneh niso kadili/uporabili nobenega od treh izdelkov, tiste, ki so uporabili en izdelek in tiste, ki so uporabili dva ali več.

V letu 2018 je večina tistih, ki so v zadnjih 30 dneh uporabili navedene izdelke, uporabila en izdelek, to je nekaj manj kot četrtina vseh anketiranih dijakov, okoli 7 % pa jih je uporabilo dva ali več (Slika 3.6.42). Med letoma 2017 in 2018 pri odstotkih glede na število uporabljenih izdelkov ni prišlo do sprememb, ne skupno ne pri posameznem spolu (Slika 3.6.43). Medtem ko v letu 2017 med spoloma v odstotkih ni razlik, pa v letu 2018 med spoloma obstajajo statistično značilne razlike ($p = 0,019$).

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.42: Odstotek dijakov, ki so v zadnjih 30 dneh kadili/uporabljali nič, enega ali dva ali več od tobačnih ali povezanih izdelkov (cigarete, tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva in/ali elektronske cigarete), med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

Slika 3.6.43: Odstotek dijakov, ki so v zadnjih 30 dneh kadili/uporabljali nič, enega ali dva ali več od tobačnih ali povezanih izdelkov (cigarete, tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva in/ali elektronske cigarete), med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.

3.6.4 Zaključki

Namen poglavja je bil prikazati spremembe kadilskega vedenja in povezanih kazalnikov med mladostniki po uvedbi dela ukrepov novega zakona, za kar sta na voljo dve raziskavi. Prva je mednarodna presečna raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju*, ki je bila izvedena v letih 2014 in 2018, in torej zajema obdobje pred in po uvedbi ukrepov. Raziskava vključuje nacionalno reprezentativen vzorec 15-letnih všolanih mladostnikov. Druga raziskava pa je *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*. Vključuje priložnostni vzorec dijakov 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji in je bila izvedena v letih 2017 in 2018. Prvič je bila izvedena pred uveljavitvijo dela ukrepov (slikovna opozorila, prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov, prepoved razstavljanja povezanih izdelkov) in po uveljavitvi nekaterih ukrepov (prepoved prodaje elektronskih cigaret mladoletnim, prepoved značilnih arom, razen mentola, v cigaretah in tobaku za zvijanje, prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba).

Podatki iz raziskave *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* kažejo, da se je med 15-letnimi mladostniki zmanjšal odstotek kadilcev tobaka kadarkoli v življenju, odstotek kadilcev vsaj enega tobačnega izdelka v zadnjih 30 dneh, odstotek kadilcev vsaj enega tobačnega izdelka za kajenje v zadnjih 30 dneh in odstotek kadilcev cigaret v zadnjih 30 dneh. Znižanja navedenih odstotkov so prisotna pri obeh spolih. Podatki iz raziskave v letu 2018 pa nakazujejo, da tisti, ki kadijo cigarete, zelo verjetno pokadijo več cigaret na dan kot v letu 2014. Zvišali so se odstotki uporabnikov nekaterih drugih tobačnih izdelkov, to so vodne pipe in tobak za oralno uporabo, a je bilo znižanje odstotka kadilcev cigaret tolikšno, da so se skupni odstotki kadilcev vsaj enega tobačnega izdelka v zadnjih 30 dneh in vsaj enega tobačnega izdelka za kajenje v zadnjih 30 dneh znižali. Med letoma 2014 in 2018 se je znatno zvišal tudi odstotek uporabnikov elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh skupno in pri obeh spolih. Odstotek tistih, ki so uporabili vsaj en tobačni izdelek ali elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh, pa se je med letoma 2017 in 2018 znižal skupno, pri posameznem spolu pa ni bilo sprememb.

Pri obeh spolih skupaj so cigarete v letu 2018 prvi izdelek po odstotku uporabnikov v zadnjih 30 dneh, na drugo in tretje mesto pa so se z znatnim zvišanjem odstotka uporabnikov povzpele elektronske cigarete in vodne pipe. Prisotne pa so pomembne razlike v uporabi različnih izdelkov med spoloma. Pri fantih so v letu 2018 med različnimi tobačnimi in povezanimi izdelki elektronske cigarete že na prvem mestu glede na odstotek uporabnikov v zadnjih 30 dneh, cigarete pa na drugem, sledijo vodne pipe. Pri dekletih so na prvem mestu še vedno cigarete, medtem ko so elektronske cigarete na tretjem mestu za vodnimi pipami. Tobak za oralno uporabo, katerega prodaja je v Sloveniji sicer prepovedana, a je kljub temu široko dostopen, je sicer na zadnjem mestu med vsemi izdelki skupno in pri obeh spolih, a njegova uporaba narašča pri obeh spolih. Odstotek kadilcev cigaret v zadnjih 30 dneh je višji med dekleti, fantje pa prevladujejo v odstotku uporabnikov posameznih drugih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret, izjema so le vodne pipe, kjer razlik med spoloma v odstotku uporabnikov ni. Zaskrbljujoče je, da podatki iz raziskave kažejo tudi na zviševanje odstotka 15-letnikov obeh spolov, ki so v zadnjih 30 dneh uporabljali večje število različnih tobačnih in povezanih izdelkov.

Raziskava zajema daljše obdobje pred uvedbo novega zakona (približno tri leta) in navedene spremembe bi lahko izvirale tudi iz časa pred uveljavitvijo novih ukrepov nadzora nad tobakom. Zato je ključno, da vzporedno pogledamo rezultate drugih dostopnih raziskav med mladostniki, predvsem tistih, ki vključujejo krajše obdobje pred uvedbo novih ukrepov nadzora nad tobakom.

To nam omogoča druga raziskava, ki zajema obdobje pred in po uvedbi slikovnih opozoril, popolne prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov ter popolne prepovedi razstavljanja povezanih izdelkov. Pri slikovnih opozorilih je potrebno opozoriti, da so posamezni proizvajalci slikovna opozorila nameščali na embalažo že pred 20. majem 2017, torej pred datumom, ko so slikovna opozorila postala obvezna na embalaži tobačnih izdelkov za kajenje. V raziskavi smo ugotovili, da je večina anketiranih mladostnikov videla embalažo s slikovnimi opozorili že pred oziroma v času prve izvedbe raziskave. Od 11. marca 2017 naprej, to je pred prvo izvedbo raziskave, pa so že začeli veljati prepoved prodaje

elektronskih cigaret mladoletnim, prepoved značilnih arom, razen mentola, v cigaretah in tobaku za zvijanje, prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba, ter nekateri drugi ukrepi novega zakona, ki so usmerjeni v preprečevanje in zmanjševanje kajenja med mladostniki. Glede ukrepa prepovedi arom smo zato, ker smo mladostnike spraševali o kajenju cigaret z aromami v zadnjih 30 dneh, vseeno delno zajeli čas pred uvedbo ukrepa in del učinkov ukrepa. Povzamemo lahko, da raziskava vendarle pokrije obdobje pred in po uvedbi za pomemben del ukrepov novega zakona.

Raziskava kaže na številne ugodne spremembe v kadilskem vedenju in povezanih kazalnikih med anketiranimi mladostniki. Med letoma 2017 in 2018 so se skupno in pri obeh spolih znižali odstotki kadilcev cigaret kadarkoli v življenju (predvsem med tistimi, ki so pokadili več kot nekaj dimov), v zadnjih 12 mesecih in v zadnjih 30 dneh. Število pokajenih cigaret se je spremenilo med fanti, kjer podatki kažejo na znižanje števila pokajenih cigaret na dan, ne pa tudi med dekleti. Ne skupno ne pri posameznem spolu ni bilo sprememb v namerah za kajenje cigaret čez leto dni, v prvem kajenju cigaret v starosti 13 let ali manj ter v pogostosti kajenja cigaret v zadnjih 30 dneh.

V porazdelitvi glede na dovzetnost za kajenje in modele razvoja kajenja med mladostniki, med letoma 2017 in 2018 beležimo ugodne spremembe, in sicer zvišanje odstotka anketiranih dijakov, ki še niso nikoli kadili, in niso dovzetni za kajenje, skupno in pri obeh spolih. Poleg že omenjenega znižanja kadilcev cigaret v zadnjih 30 dneh, ki smo ga zabeležili tudi v tej porazdelitvi, pa se je, kar je neugodno, znižal tudi odstotek anketiranih dijakov, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in niso kadili v zadnjih 30 dneh. Podatki nakazujejo večji obseg ugodnih sprememb med fanti kot dekleti.

Vrstniki in ožji prijatelji, ki kadijo, pa tudi njihovo število ter precejevanje kajenja med vrstniki so pomembni dejavniki tveganja za začetek in nadaljevanje kajenja med mladostniki (Koprivnikar in drugi 2018a). Raziskava kaže, da se je skupno in pri obeh spolih zvišal odstotek tistih, ki med petimi najožjimi prijatelji nimajo nikogar, ki bi kadil tobak, kar je skladno s predhodnimi ugotovitvami glede zniževanj odstotkov. Skupno in med fanti se je znižalo tudi povprečno število petih najožjih prijateljev, ki kadijo tobak. Pri precejevanju kajenja pa med letoma 2017 in 2018 ni prišlo do sprememb.

Medtem ko seznanjenost z elektronskimi cigaretami ostaja visoka, se je med letoma 2017 in 2018 skupno in med fanti znižal odstotek uporabnikov elektronskih cigaret kadarkoli v življenju in skupno tudi odstotek uporabnikov elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh.

Za druge tobačne izdelke imamo iz te raziskave na voljo le podatke o uporabi kadarkoli v življenju. Med letoma 2017 in 2018 sta se spremenila odstotek uporabnikov vodnih pip, ki se je znižal, in odstotek uporabnikov brezdimnih tobačnih izdelkov, ki se je zvišal. Medtem ko se je odstotek uporabnikov vodnih pip znižal pri obeh spolih, pa je do porasta odstotka brezdimnih tobačnih izdelkov prišlo le med dekleti. Odstotki uporabnikov drugih izdelkov, kot so cigare, cigarilosi in pipe, se niso spremenili. Odstotek uporabnikov vsaj enega tobačnega izdelka kadarkoli v življenju se je med letoma 2017 in 2018 znižal skupno in pri obeh spolih, razlik med spoloma v posameznih letih ni. Raziskava ne kaže na višanje števila uporabljenih izdelkov kadarkoli v življenju.

Ko smo analizirali odstotke anketiranih dijakov, ki so kadarkoli v življenju uporabili vsaj en tobačni izdelek ali elektronske cigarete, ugotavljamo, da so se odstotki skupno in pri obeh spolih znižali. Raziskava tudi nakazuje znižanje odstotka uporabe dveh ali več izdelkov kadarkoli v življenju.

V uporabi tobačnih in povezanih izdelkov obstajajo precejšnje razlike med spoloma. Pri kazalnikih kajenja cigaret kadarkoli v življenju, v zadnjih 12 mesecih in zadnjih 30 dneh so odstotki višji med dekleti kot fanti. Podatki tudi nakazujejo pogostejše kajenje cigaret v zadnjih 30 dneh med dekleti kot med fanti; odstotek dnevnih kadilcev cigaret je višji med dekleti. Pri drugih tobačnih izdelkih in elektronskih cigaretah pa so odstotki uporabnikov višji med fanti. Pri cigaretah torej prevladujejo dekleta, pri drugih tobačnih izdelkih in elektronskih cigaretah pa fantje, ni pa razlik med spoloma v uporabi tobačnih izdelkov, v katerih se tobak segreva. V odstotku anketiranih dijakov, ki so kadarkoli v življenju uporabili vsaj en tobačni izdelek ali elektronske cigarete in odstotku tistih, ki so v zadnjih 30 dneh uporabili vsaj en tobačni ali povezani izdelek, pa razlik med spoloma v posameznih letih raziskave ni. Kot še kažejo

podatki, višji odstotek deklet kot fantov precenjuje kajenje vrstnikov, dekleta tudi bolj precenjujejo kajenje tobaka med vrstniki kot fantje.

Povzamemo lahko, da po uveljavitvi še ne celotnega paketa ukrepov novega zakona, beležimo številne ugodne spremembe v smislu zmanjševanja uporabe tobačnih in povezanih izdelkov med mladostniki. Glede na časovne okvirje obeh raziskav lahko ključne spremembe povzemamo predvsem iz podatkov druge raziskave, medtem ko prva z rezultati nekatere ugotovitve dodatno podpira. Med letoma 2017 in 2018 beležimo naslednje ugodne spremembe:

- znižanje odstotka kadilcev cigaret kadarkoli v življenju skupaj in pri obeh spolih;
- znižanje odstotka kadilcev cigaret v zadnjih 12 mesecih skupaj in pri obeh spolih;
- znižanje odstotka kadilcev cigaret v zadnjih 30 dneh skupaj in pri obeh spolih;
- zvišanje odstotka tistih, ki še niso nikoli kadili in tudi niso dovzetni za kajenje, skupaj in pri obeh spolih;
- zvišanje odstotka tistih, ki med petimi najožjimi prijatelji nimajo nikogar, ki bi kadil tobak, skupaj in pri obeh spolih;
- znižanje odstotka uporabnikov elektronskih cigaret kadarkoli v življenju, skupaj in med fanti;
- znižanje odstotka uporabnikov elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh, skupaj;
- znižanje odstotka uporabnikov vodnih pip, skupaj in pri obeh spolih;
- znižanje odstotka uporabnikov vsaj enega tobačnega izdelka kadarkoli v življenju, skupaj in pri obeh spolih;
- znižanje odstotka uporabnikov vsaj enega tobačnega izdelka ali elektronskih cigaret kadarkoli v življenju, skupaj in pri obeh spolih.

Med letoma 2017 in 2018 pa se niso spremenile namere mladostnikov glede kajenja cigaret čez leto dni, odstotek tistih, ki so prvič kadili cigarete v starosti 13 let ali manj ter pogostost kajenja cigaret v zadnjih 30 dneh. Prav tako se ni ne skupno ne pri posameznem spolu spremenilo precenjevanje kajenja.

Med neugodnimi spremembami bi izpostavili zvišanje odstotka uporabnikov brezdimnih tobačnih izdelkov, ki ga glede na dogajanje na trgu in glede na podatke iz raziskav lahko pripišemo zvišanju uporabe tobaka za oralno uporabo. Prodaja tobaka za oralno uporabo (snus, fuge) je v Sloveniji sicer prepovedana, a je kljub temu široko dostopen. Prodaja se tako, kot da gre za dovoljen izdelek, najpogosteje pod navidezno oznako izdelka za žvečenje, čeprav v resnici to ni (tobačni izdelki za žvečenje so namreč v Sloveniji dovoljeni). Prodaja pa se tudi »izpod pulta«. Brezdimni tobačni izdelki, kjer prevladuje tobak za oralno uporabo, so sicer na zadnjem mestu po odstotku uporabnikov med vsemi izdelki skupno in pri obeh spolih, a njihova uporaba narašča pri obeh spolih, v zadnjem obdobju narašča predvsem med dekleti. Pomembno je, da dogajanje skrbno spremljamo, predvsem pa, da se zagotovi spoštovanje zakonodajne prepovedi prodaje tobaka za oralno uporabo in prepreči, da bi bili omenjeni izdelki v Sloveniji v prodaji. Te izdelke je možno kupiti preko spleta iz drugih držav članic EU, kar prav tako zahteva ustrezno ukrepanje v smislu dogovorov glede onemogočenja prodaje preko spleta iz teh držav, tako kot velja prepoved spletne prodaje v Sloveniji in iz tretjih držav.

Razen za kazalnike specifičnih učinkov posameznih ukrepov (predstavljeni v ločenih poglavjih) je za spremembe kazalnikov, ki jih predstavljamo v tem poglavju, nemogoče razločiti učinke posameznih novih ukrepov nadzora nad tobakom, prav tako ne učinkov drugih dogajanj, programov in aktivnosti, kot so dlje trajajoča medijska izpostavljenost te teme, razprav v medijih ter različnih javnostih v času priprave, sprejema in po uveljavitvi zakona, preventivnih programov idr. Ne glede na vse pa lahko zaradi dejstva, da v obdobju med aprilom 2017 in novembrom 2018 razen novih ukrepov nadzora nad tobakom in medijske izpostavljenosti zakona in teme ni bilo pomembnejših novih programov, aktivnosti ali sprememb cen teh izdelkov, zato menimo, da je večji del navedenih ugodnih učinkov posledica novih ukrepov oziroma novega zakona na področju nadzora nad tobakom.

Kot kažejo podatki obeh raziskav, je pomembno, da se zavedamo, da se področje uporabe tobačnih izdelkov spreminja, v smislu zmanjševanja uporabe klasičnih tobačnih izdelkov, to je cigaret, in povečevanja priljubljenosti in uporabe novejših izdelkov, kot so elektronske cigarete in tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva (t. i. skupina povezanih izdelkov). Elektronske cigarete so v preteklih letih močno pridobile na priljubljenosti in odstotek uporabnikov med mladostniki se je zvišal ter presegel odstotek med odraslimi. Po zadnjih podatkih iz *Nacionalne raziskave o tobaku, alkoholu in drugih drogah* je med prebivalci, starimi 15 do 64 let, uporabnikov elektronskih cigaret kadarkoli v življenju približno 9 % (Koprivnikar in drugi 2020), med anketiranimi dijaki 2. letnikov pa kar 31 %. Tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva, so prišli na trg približno leto dni pred drugo izvedbo raziskave med dijaki 2. letnikov in v približno enem letu dosegli kar 9 % uporabnikov kadarkoli v življenju, kar je ponovno več kot med splošno populacijo, kjer je ta manj kot 3 % (Koprivnikar in drugi 2020). Kot kažejo podatki iz obeh raziskav, so dekleta tista, ki bolj ostajajo pri kajenju cigaret, medtem ko fantje bolj prehajajo na novejše izdelke. Med anketiranimi dijaki 2. letnikov so elektronske cigarete pri fantih že na prvem mestu po odstotku uporabnikov med različnimi tobačnimi in povezanimi izdelki. Odstotki uporabnikov različnih tobačnih in povezanih izdelkov so višji med fanti, z izjemo cigaret, kjer so odstotki višji med dekletimi. Spremembe lahko v največji meri povezujemo s prihodom novih izdelkov in manj z učinki novih ukrepov nadzora nad tobakom.

Kljub vsem opisanim ugodnim spremembam, so odstotki uporabnikov različnih tobačnih in povezanih izdelkov med mladostniki znatni tudi v letu 2018. Med 15-letniki je kadarkoli v življenju kadil tobak skoraj vsak tretji, v zadnjih 30 dneh je cigarete kadil približno vsak osmi, elektronsko cigareto vsak deseti, vodno pipo skoraj vsak dvanajsti. Vsaj en tobačni izdelek ali elektronsko cigareto je v zadnjih 30 dneh uporabil več kot vsak peti 15-letnik. Med anketiranimi dijaki, ki so bili v povprečju stari dobrih 16 let, je cigarete kadarkoli v življenju kadil vsak drugi, elektronsko cigareto skoraj vsak tretji, cigarete skoraj vsak četrti, vodne pipe približno vsak peti, brezdimni tobak vsak deseti. V zadnjih 30 dneh je cigarete kadil več kot vsak četrti, elektronske cigarete pa skoraj vsak deseti. Kadarkoli v življenju je vsaj en tobačni ali povezani izdelek uporabil vsak drugi, v zadnjih 30 dneh pa skoraj vsak tretji anketirani dijak. Ti odstotki so opozorilo, da je potrebno nadaljnje spremljanje dogajanja in učinkov že uvedenih ukrepov, intenzivno delo na zagotavljanju čim večjega spoštovanja obstoječe zakonodaje ter identifikacija, dopolnitev in uvedba potrebnih učinkovitih dodatnih ukrepov in programov na področju preprečevanja in zmanjševanja uporabe tobačnih, povezanih in različnih novih izdelkov z nikotinom med mladostniki.

1

Po uveljavitvi še ne celotnega paketa ukrepov novega zakona beležimo številne ugodne spremembe v smislu zmanjševanja uporabe tobačnih in povezanih izdelkov med mladostniki, a razširjenost uporabe tobačnih in povezanih izdelkov med mladostniki ostaja znatna.

2

Po uvedbi dela ukrepov novega zakona med 16-letnimi mladostniki beležimo:

- znižanje odstotka kadilcev cigaret kadarkoli v življenju z 59 % na 50 %;
- znižanje odstotka kadilcev cigaret v zadnjih 12 mesecih z 41 % na 34 %;
- znižanje odstotka kadilcev cigaret v zadnjih 30 dneh z 31 % na 27 %;
- zvišanje odstotka tistih, ki še niso nikoli kadili in tudi niso dovzetni za kajenje, z 32 % na 40 %;
- zvišanje odstotka tistih, ki med petimi najožjimi prijatelji nimajo nikogar, ki bi kadil tobak, z 41 % na 51 %;
- znižanje odstotka uporabnikov elektronskih cigaret kadarkoli v življenju s 37 % na 31 %;
- znižanje odstotka uporabnikov elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh z 12 % na 9 %;
- znižanje odstotka uporabnikov vodnih pip z 31 % na 22 %;
- znižanje odstotka uporabnikov vsaj enega tobačnega izdelka kadarkoli v življenju s 65 % na 54 %;
- znižanje odstotka uporabnikov vsaj enega tobačnega ali povezanega izdelka v zadnjih 30 dneh s 34 % na 30 %.

Vsi odstotki, razen odstotka uporabnikov elektronskih cigaret kadarkoli v življenju in v zadnjih 30 dneh, so se znižali pri obeh spolih.

3

Medtem ko v odstotku anketiranih dijakov, ki so kadarkoli v življenju uporabili vsaj en tobačni izdelek ali elektronske cigarete in odstotku tistih, ki so v zadnjih 30 dneh uporabili vsaj en tobačni ali povezani izdelek, razlik med spoloma ni, pa obstajajo pomembne razlike v uporabi posameznih vrst izdelkov. Pri kazalnikih kajenja cigaret kadarkoli v življenju, v zadnjih 12 mesecih, v zadnjih 30 dneh in dnevnom kajenju so odstotki višji med dekleti. Pri drugih tobačnih izdelkih in elektronskih cigaretah so odstotki uporabnikov višji med fanti kot dekleti.

4

Po uvedbi dela ukrepov novega zakona se med 16-letnimi mladostniki niso spremenile namere glede kajenja cigaret čez leto dni, v letu 2018 je 57 % 16-letnih mladostnikov prepričanih, da čez leto dni ne bodo kadili.

5

Po uvedbi dela ukrepov novega zakona se med 16-letnimi mladostniki ni spremenil odstotek tistih, ki so prvič kadili cigarete v starosti 13 let ali manj, v letu 2018 je 14 % 16-letnih mladostnikov navedlo, da so prvič kadili cigarete v starosti 13 let ali manj.

6

Po uvedbi dela ukrepov novega zakona se med 16-letnimi mladostniki ni spremenila pogostost kajenja cigaret v zadnjih 30 dneh.

8

Po uvedbi dela ukrepov novega zakona se je med mladostniki zvišal odstotek uporabnikov tobaka za oralno uporabo, med 16-letnimi mladostniki z 8 % na 11 %.

7

Po uvedbi dela ukrepov novega zakona se med 16-letnimi mladostniki ni spremenilo precejevanje kajenja, ki ostaja znatno. Večina, to je 72 %, 16-letnih mladostnikov ocenjuje, da je odstotek kadilcev tobaka med njihovimi vrstniki višji od 30 %, v povprečju ocenjujejo, da kadi približno polovica njihovih vrstnikov. Odstotek kadilcev tobaka med vrstniki precejuje višji odstotek deklet kot fantov, dekleta tudi bolj precejujejo kajenje tobaka med vrstniki kot fantje.

9

Kot kažejo podatki se področje uporabe tobačnih izdelkov spreminja, v smislu zmanjševanja uporabe klasičnih tobačnih izdelkov, to je cigaret, in povečevanja priljubljenosti in uporabe novejših izdelkov, kot so elektronske cigarete in tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva. Odstotek uporabnikov obeh izdelkov med 16-letnimi mladostniki znatno presega odstotek uporabnikov med splošno populacijo. Na nove izdelke prehajajo prvenstveno fantje. Spremembe lahko v največji meri povezujemo s prihodom novih izdelkov in manj z učinki novih ukrepov nadzora nad tobakom.

10

Potrebno je nadaljnje spremljanje dogajanja in učinkov že uvedenih ukrepov, intenzivno delo na zagotavljanju čim večjega spoštovanja obstoječe zakonodaje ter identifikacija, dopolnitev in uvedba potrebnih učinkovitih dodatnih ukrepov in programov na področju preprečevanja in zmanjševanja uporabe tobačnih, povezanih in različnih novih izdelkov z nikotinom med mladostniki.

3.7 SPREMEMBE KADILSKEGA VEDENJA MED SPLOŠNIM PREBIVALSTVOM V SLOVENIJI

Helena Koprivnikar, Maruša Rehberger, Darja Lavtar, Aleš Korošec

3.7.1 Uvod

ZOUTPI, sprejet v februarju 2017, predstavlja celovit in sodoben program ukrepov nadzora nad tobakom. Posamezni ukrepi zakona so začeli veljati v različnih časovnih obdobjih, od sredine leta 2017 pa do sredine leta 2020. Enajstega marca 2017 sta v veljavo stopila prepoved značilnih arom, razen mentola, v cigaretah in tobaku za zvijanje ter prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba. Od 20. maja 2017 dalje so bila na vseh tobačnih izdelkih za kajenje obvezna slikovna zdravstvena opozorila. Popolna prepoved oglaševanja tobačnih in povezanih izdelkov brez izjem je začela veljati 11. junija 2017, prepoved razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov pa 11. marca 2018 (ZOUTPI 2017).

Predhodno objavljeni podatki o spremembah kadilskega vedenja med splošnim prebivalstvom v Sloveniji po uvedbi novega zakona

V letih 2017 in 2018 sta bili v Sloveniji izvedeni telefonski anketi med polnoletnimi prebivalci. Raziskavi nista nacionalno reprezentativni, zaradi enotne metodologije v enem in drugem letu pa omogočata medletno primerjavo; v posameznem letu je bilo v anketo zajetih 2020 anketirancev. V letu po uvedbi opozoril, torej med letoma 2017 in 2018, sprememb odstotka kadilcev nismo zabeležili. V letu 2014 je bila prav tako izvedena raziskava z isto metodologijo, vanjo pa je bilo vključenih 1007 anketirancev. Primerjava med letoma 2014 in 2017 je pokazala statistično značilno znižanje odstotka kadilcev med anketiranimi polnoletnimi prebivalci. Do znižanja odstotka kadilcev med anketiranimi je torej prišlo v obdobju pred začetkom veljave zakona, kar je najverjetneje povezano z intenzivnostjo dogajanja in informiranja v času priprave in sprejemanja novega zakona (Koprivnikar in Zupanič 2018).

Namen poglavja

Namen poglavja je predstaviti najnovejše podatke o spremembah kadilskega vedenja med splošnim prebivalstvom po uvedbi dela ukrepov novega zakona (slikovna opozorila, prepoved značilnih arom, razen mentola, prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe, prepoved oglaševanja in prepoved razstavljanja). Gre za prikaz sprememb v kazalnikih, ki niso specifični za posamezen ukrep, spremembe so lahko povezane z različnimi že uveljavljenimi ukrepi, izpostavljenostjo tematike v medijih ob pripravi, sprejemanju in uveljavljanju novega zakona, pa tudi z napovedjo še neveljavljenih ukrepov ali drugimi programi in aktivnostmi za preprečevanje in zmanjševanje razširjenosti uporabe tobačnih in povezanih izdelkov.

Vir podatkov

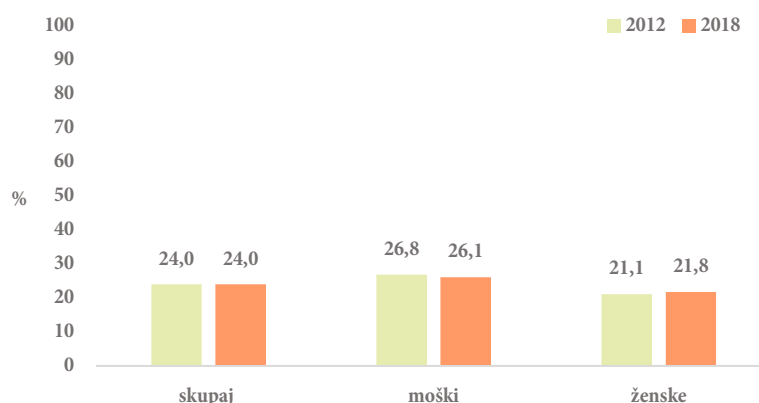
Podatki o kadilskem vedenju splošnega prebivalstva so po letu 2017 na voljo iz ene raziskave, to je *Nacionalne raziskave o tobaku, alkoholu in drugih drogah*, ki vključuje prebivalce Slovenije, stare od 15 do 64 let. Raziskava je bila izvedena v letih 2012 in 2018 in tako zajema uvedbo vseh prej navedenih ukrepov, ne zajema pa ukrepov, ki so bili uveljavljeni kasneje, to so dovoljenja za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov, enotna embalaža za cigarete in tobak za zvijanje ter prepoved značilne arome mentola.

3.7.2 Spremembe v kajenju tobačnih izdelkov med splošnim prebivalstvom v Sloveniji po podatkih iz *Nacionalne raziskave o tobaku, alkoholu in drugih drogah*

V vprašalnik *Nacionalne raziskave o tobaku, alkoholu in drugih drogah* so bila v obeh letih raziskave vključena vprašanja, ki omogočajo primerjave odstotkov kadilcev med prebivalci, kadilskega statusa prebivalcev (redni kadilci, občasni kadilci, bivši kadilci, nikoli kadilci) in števila pokajenih cigaret med kadilci med letoma 2012 in 2018. Anketiranci so najprej odgovarjali na vprašanje, *ali kadijo oziroma so kdaj kadili (cigarete, tobak za zvijanje cigaret, cigare, cigarilose, pipe in vodne pipe, ne pa elektronske cigarete, snus in fuge)*, pri čemer so lahko izbirali med odgovori: *ne kadim in nikoli nisem kadil; sedaj ne kadim, a prej sem kadil; sedaj kadim*. Na osnovi teh odgovorov smo lahko izračunali odstotke kadilcev, bivših kadilcev in nikoli kadilcev. Nato smo jih vprašali tudi glede *rednosti kajenja*, kjer so lahko izbirali med odgovoroma: *kadim oziroma kadil sem redno, vsak dan; kadim oziroma kadil sem občasno*. Na osnovi teh odgovorov smo izračunali odstotke rednih (kadijo vsak dan) in občnih kadilcev (ne kadijo vsak dan). Anketirani kadilci so nato odgovarjali še na vprašanje *o številu pokajenih cigaret na dan*, kot odgovor so sami vnesli ustrezno število cigaret. Na osnovi teh podatkov smo izračunali povprečno število pokajenih cigaret na dan za redne kadilce. Izračunane kazalnike prikazujemo skupaj, po spolu, starosti (desetletne starostne skupine), izobrazbi (osnovna šola in manj, srednja šola, višja šola ali več), zaposlitvenem statusu in glede na kohezijsko regijo. Odstotke glede na izobrazbo prikazujemo za prebivalce v starosti od 25 do 64 let z namenom, da v analize vključimo prebivalce s praviloma zaključenim rednim izobraževanjem.

Kajenje tobačnih izdelkov skupaj in po spolu

Med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, kadi približno četrtina (Slika 3.7.1). Med letoma 2012 in 2018 se odstotek kadilcev med splošnim prebivalstvom, starim od 15 do 64 let, ni spremenil, ne skupno ne pri posameznem spolu. V obeh letih raziskave je odstotek kadilcev statistično značilno višji med moškimi kot ženskami (v obeh letih raziskave je $p < 0,001$).

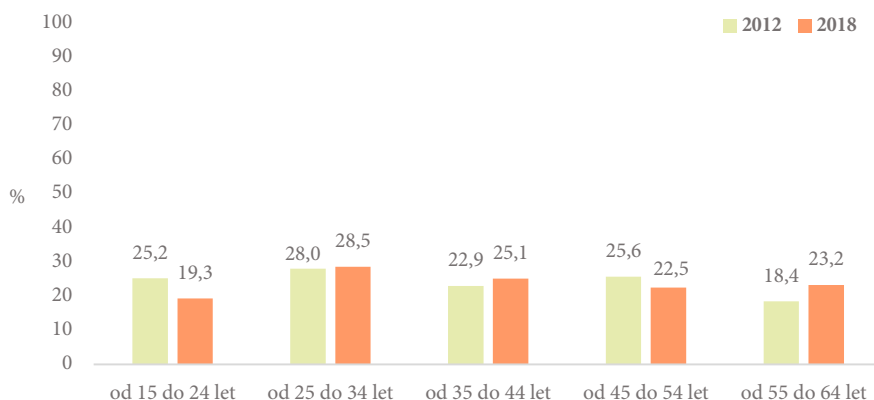
Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Slika 3.7.1: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, skupaj in po spolu, 2012 in 2018.

Kajenje tobačnih izdelkov glede na starost, skupaj in po spolu

Odstotki kadilcev skupno se med posameznimi desetletnimi starostnimi skupinami statistično značilno razlikujejo in v letu 2018 segajo od 19 % do 29 % (Slika 3.7.2 in Tabela 3.7.1). Med letoma 2012 in 2018 so se odstotki kadilcev statistično značilno spremenili v posameznih desetletnih starostnih skupinah. Odstotek kadilcev se je znižal v najmlajši starostni skupini (15 do 24 let) in starostni skupini 45 do 54 let, zvišal pa v najstarejši starostni skupini (55 do 64 let). Podobno smer sprememb v odstotku kadilcev smo v istih starostnih skupinah med letoma 2012 in 2018 zabeležili tudi pri moških ter pri ženskah, le da pri slednjih v starostni skupini 45 do 54 let ni bilo sprememb v odstotku kadilcev.

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Slika 3.7.2: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, po desetletnih starostnih skupinah, 2012 in 2018.

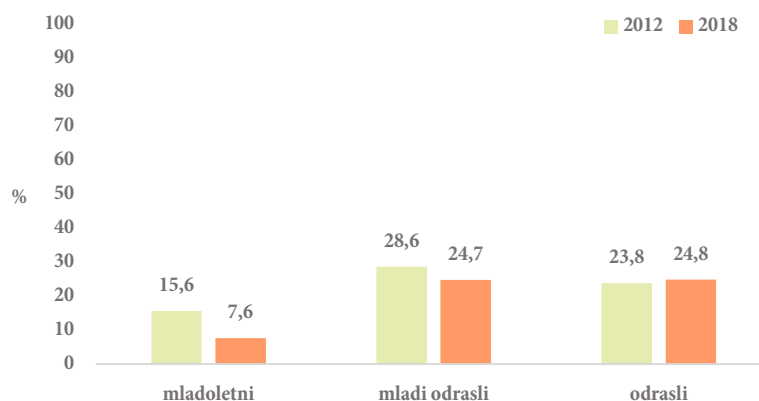
Tabela 3.7.1: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, po desetletnih starostnih skupinah, skupaj in po spolu, 2012 in 2018.

Odstotek (%)	👤 👤			👤			👤		
	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)
Od 15 do 24 let	25,2	19,3	0,000*	26,2	20,0	0,007*	24,0	18,7	0,025*
Od 25 do 34 let	28,0	28,9	0,562	33,2	32,0	0,584	22,6	25,5	0,186
Od 35 do 44 let	22,9	25,1	0,127	25,9	28,2	0,279	19,9	21,6	0,363
Od 45 do 54 let	25,6	22,5	0,030*	28,5	23,7	0,018*	22,5	21,2	0,521
Od 55 do 64 let	18,4	23,2	0,001*	19,8	25,0	0,009*	17,0	21,3	0,024*
p (razlike med starostnimi skupinami)	< 0,001*	< 0,001*		< 0,001*	< 0,001*		0,010*	0,034*	

*statistično značilna razlika.

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Odstotke kadilcev prikazujemo posebej še za skupino mladoletnih (15 do 17 let), mladih odraslih (18 do 24 let) in odraslih (25 do 64 let) prebivalcev Slovenije. V skupini mladoletnih je odstotek kadilcev najnižji in je v letu 2018 pod 10 %. Med letoma 2012 in 2018 se je odstotek kadilcev med mladoletnimi statistično značilno znižal in se razpolovil (Slika 3.7.3 in Tabela 3.7.2). Odstotek kadilcev med mladoletniki se je med letoma 2012 in 2018 statistično značilno znižal tudi med mladoletnimi fanti in dekleti. Med mladimi odraslimi in odraslimi pa razlik v odstotku med letoma 2012 in 2018 ni bilo.

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Slika 3.7.3: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med mladoletniki, mladimi odraslimi in odraslimi med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, 2012 in 2018.

Tabela 3.7.2: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med mladoletniki, mladimi odraslimi in odraslimi med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, skupaj in po spolu, 2012 in 2018.

Odstotek (%)	👤 👤			👤			👤		
	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)
Mladoletni	15,6	7,6	0,001*	16,3	8,0	0,014*	14,9	6,9	0,013*
Mladi odrasli	28,6	24,7	0,064	29,6	25,2	0,131	27,4	24,0	0,256
Odrasli	23,8	24,8	0,175	27,0	27,1	0,879	20,5	22,3	0,077
p (razlike med starostnimi skupinami)	< 0,001*	< 0,001*		0,004*	< 0,001*		0,001*	< 0,001*	

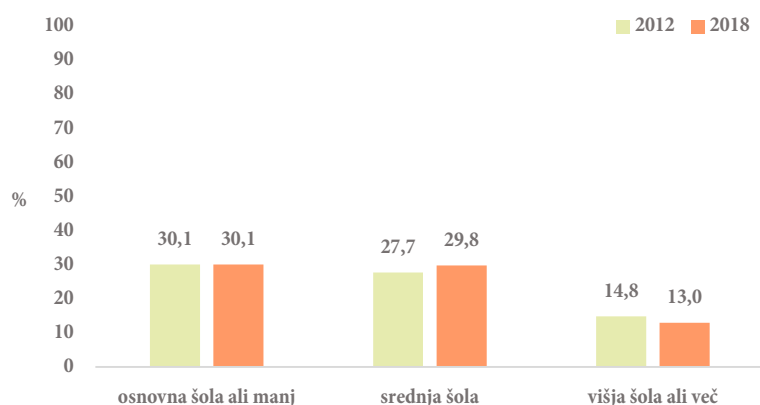
*statistično značilna razlika.

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Kajenje tobačnih izdelkov glede na izobrazbo, skupaj in po spolu

Med prebivalci Slovenije, starimi od 25 do 64 let, se odstotki kadilcev med posameznimi izobrazbenimi skupinami statistično značilno razlikujejo in v letu 2018 segajo od 13 % do 30 % (Slika 3.7.4 in Tabela 3.7.3). Najnižji so v skupini prebivalcev z višješolsko izobrazbo ali več, medtem ko v odstotku kadilcev med tistimi z dokončano osnovno šolo ali manj in s srednjo šolo, ni razlik. Med letoma 2012 in 2018 so se odstotki kadilcev statistično značilno spremenili v skupini prebivalcev, starih od 25 do 64 let, s srednješolsko izobrazbo, in sicer se je v tej izobrazbeni skupini odstotek kadilcev zvišal. Podobno smer sprememb med letoma 2012 in 2018 smo, tako kot v skupnem odstotku kadilcev, zabeležili pri ženskah, ne pa tudi med moškimi.

Razlika v odstotkih med skupinama z najvišjim in najnižjim odstotkom kadilcev je v letu 2012 znašala 15,3 odstotne točke, v letu 2018 pa 17,1, kar je 1,8 odstotne točke več (Slika 3.7.5). Tudi pri moških je skupina z najnižjim odstotkom kadilcev tista z najvišjo stopnjo izobrazbe in skupina z najvišjim odstotkom kadilcev tista z najnižjo stopnjo izobrazbe. Razlika v odstotkih med skupinama z najvišjo in najnižjo izobrazbo je bila pri moških v letu 2012 26,5 odstotnih točk, v letu 2018 pa je bila za 3,7 odstotne točke nižja in je znašala 22,8 odstotnih točk. Med ženskami je skupina z najnižjim odstotkom kadilk prav tako tista z najvišjo stopnjo izobrazbe, skupina z najvišjim odstotkom kadilk pa je tista s srednješolsko stopnjo izobrazbe. V letu 2012 je znašala razlika med skupinama z najvišjim in najnižjim odstotkom kadilk 10,1 odstotne točke, a se je do leta 2018 zvišala na 15,2 odstotnih točk, torej za 5,1 odstotnih točk.

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

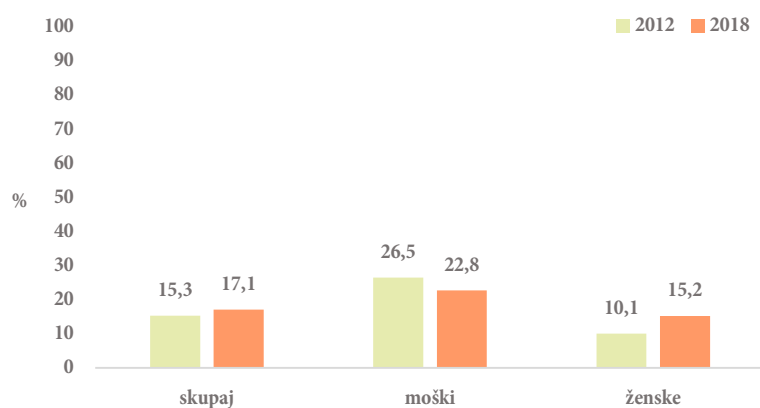
Slika 3.7.4: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 25 do 64 let, glede na izobrazbo, 2012 in 2018.

Tabela 3.7.3: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 25 do 64 let, glede na dokončano izobrazbo, skupaj in po spolu, 2012 in 2018.

Odstotek (%)	👤 👤			👤			👤		
	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)
Osnovna šola ali manj	30,1	30,1	0,972	41,4	35,8	0,111	21,1	25,4	0,116
Srednja šola	27,7	29,8	0,049*	29,8	30,7	0,489	24,9	28,3	0,028*
Višja šola ali več	14,8	13,0	0,096	14,9	13,0	0,252	14,8	13,1	0,207
p (razlike med starostnimi skupinami)	< 0,001*	< 0,001*		< 0,001*	< 0,001*		< 0,001*	< 0,001*	

*statistično značilna razlika.

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

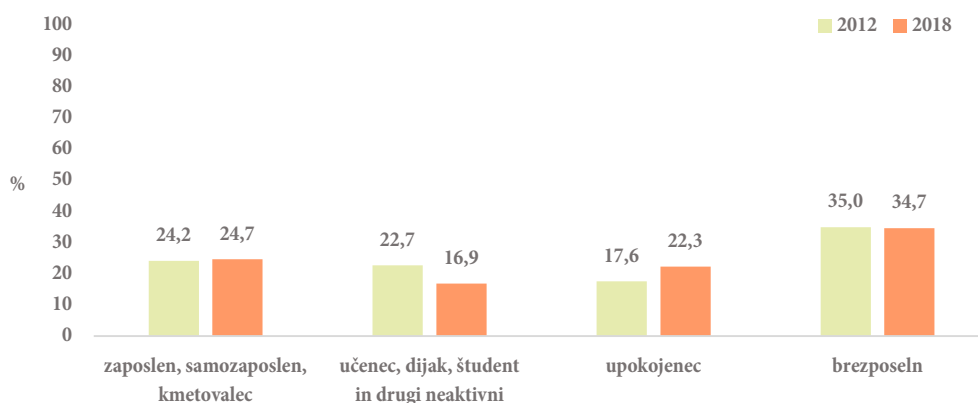

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Slika 3.7.5: Razlika (v odstotnih točkah) med skupinama z najvišjim in najnižjim odstotkom kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 25 do 64 let, glede na izobrazbo, skupaj in po spolu, 2012 in 2018.

Kajenje tobaknih izdelkov glede na zaposlitveni status, skupaj in po spolu

Odstotki kadilcev se med prebivalci Slovenije, starimi od 15 do 64 let, statistično značilno razlikujejo tudi glede na zaposlitveni status, in v letu 2018 segajo od približno 17 % do 35 % (Slika 3.7.6 in Tabela 3.7.4). Odstotki kadilcev so najvišji med brezposelnimi, najnižji pa so v letu 2018 med šolajočimi. Med letoma 2012 in 2018 se je statistično značilno znižal odstotek kadilcev med šolajočimi in zvišal med upokojenci (Tabela 3.7.4), in sicer na račun statistično značilnih sprememb med moškimi, medtem ko med ženskami ni bilo sprememb v nobeni od zaposlitvenih skupin.

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Slika 3.7.6: Odstotek kadilcev tobaknih izdelkov glede na zaposlitveni status, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, 2012 in 2018.

Tabela 3.7.4: Odstotek kadilcev tobaknih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, glede na zaposlitveni status, skupaj in po spolu, 2012 in 2018.

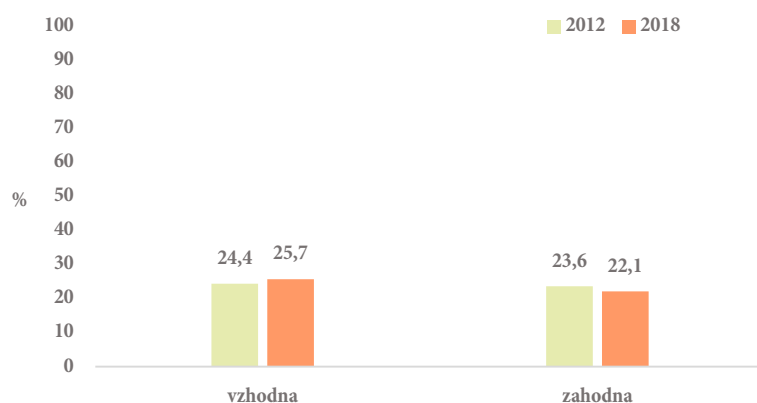
Odstotek (%)	👤 👤			👤			👤		
	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)
Zaposlen, samozaposlen, kmetovalec	24,2	24,7	0,528	27,0	26,5	0,703	21,0	22,4	0,215
Učenec, dijak, študent in drugi neaktivni	22,7	16,9	0,000*	24,9	16,8	0,000*	20,6	17,0	0,077
Upokojenec	17,6	22,3	0,009*	18,5	24,8	0,020*	16,7	20,1	0,155
Brezposeln	35,0	34,7	0,891	39,8	41,6	0,619	29,6	28,9	0,844
p (razlike med skupinami po zaposlitvenem statusu)	< 0,001*	< 0,001*		< 0,001*	< 0,001*		< 0,001*	< 0,001*	

*statistično značilna razlika.

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Kajenje tobaknih izdelkov glede na kohezijsko regijo, skupaj in po spolu

Medtem ko se v letu 2012 odstotki kadilcev med kohezijskima regijama niso razlikovali ne skupno ne pri posameznem spolu (Slika 3.7.7 in Tabela 3.7.4), pa je v letu 2018 prisotna statistično značilna razlika v odstotku kadilcev med kohezijskima regijama skupno in pri obeh spolih. Odstotki kadilcev so v letu 2018 višji v vzhodni kohezijski regiji. Med letoma 2012 in 2018 se odstotek kadilcev sicer v posamezni kohezijski regiji ni spremenil, ne skupno ne pri posameznem spolu, a so statistično neznačilne spremembe v odstotkih zadostovale za statistično značilne razlike v odstotku kadilcev med kohezijskima regijama v letu 2018.

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Slika 3.7.7: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, glede na kohezijsko regijo, 2012 in 2018.

Tabela 3.7.5: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, glede na kohezijsko regijo, skupaj in po spolu, 2012 in 2018.

Odstotek (%)	👤👤			👤			👤		
	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)
Vzhodna Slovenija	24,4	25,7	0,165	27,2	27,6	0,724	21,5	23,5	0,105
Zahodna Slovenija	23,6	22,1	0,114	26,5	24,3	0,116	20,6	19,8	0,542
p (razlike med kohezijskima regijama)	0,400	< 0,001*		0,634	0,010*		0,526	0,003*	

*statistično značilna razlika.

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Kadilski status prebivalcev, skupaj in po spolu

Med letoma 2012 in 2018 v kadilskem statusu prebivalcev Slovenije, starih 15 do 64 let, ni bilo statistično značilnih sprememb, ne skupno ne pri posameznem spolu (Tabela 3.7.6).

Tabela 3.7.6: Kadilski status prebivalcev Slovenije, starih 15 do 64 let, skupaj in po spolu, 2012 in 2018.

Odstotek (%)	👤👤			👤			👤		
	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)
Redni kadilci	19,1	19,7	0,310	22,2	21,9	0,554	15,9	17,3	0,093
Občasni kadilci	4,9	4,3		4,6	4,1		5,1	4,4	
Bivši kadilci	23,1	23,3		25,2	26,0		20,9	20,4	
Nikoli kadilci	52,9	52,7		48,0	47,9		58,1	57,9	

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Število pokajenih cigaret na dan med rednimi kadilci

Povprečno število pokajenih cigaret med rednimi kadilci (ki kadijo vsak dan) je v letu 2018 približno 15, kar pomeni tri četrtine zavojčka cigaret na dan (Tabela 3.7.7). Povprečno število pokajenih cigaret med rednimi kadilci se je med letoma 2012 in 2018 statistično značilno znižalo skupno in pri obeh spolih, do statistično značilnega znižanja je prišlo še v nekaterih skupinah prebivalcev, kot so mladi odrasli moški (18 do 24 let), prebivalci, stari 25 do 64 let, obeh spolov, moški z osnovnošolsko izobrazbo ali manj in srednješolsko izobrazbo ter ženske s srednješolsko izobrazbo, zaposleni prebivalci obeh spolov in brezposelni moški, moški v obeh kohezijskih regijah in ženske v vzhodni kohezijski regiji.

Tabela 3.7.7: Povprečno število pokajenih cigaret med rednimi kadilci, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, skupaj, po spolu, starostnih skupinah, izobrazbi, zaposlitvenem statusu in kohezijski regiji, 2012 in 2018.

									
	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)	2012	2018	p (razlike med letoma)
Skupaj	16,3	15,1	< 0,001*	18,0	16,8	< 0,001*	13,8	12,8	< 0,001*
Od 15 do 24 let	14,7	12,5	0,004*	16,2	12,8	0,001*	12,6	12,0	0,575
Od 25 do 34 let	15,6	14,7	0,171	16,9	16,7	0,804	13,3	11,9	0,077
Od 35 do 44 let	16,6	15,0	0,005*	18,2	16,7	0,066	14,4	12,3	0,002*
Od 45 do 54 let	17,3	15,8	0,011*	18,9	17,7	0,131	14,9	13,6	0,115
Od 55 do 64 let	16,9	16,0	0,246	19,6	18,3	0,196	13,6	13,4	0,796
p (razlike med starostnimi skupinami)	< 0,001*	< 0,001*		0,001*	< 0,001*		0,036*	0,001*	
Mladoletni	14,5	^M 10,7	0,130	^M 15,2	^M 11,1	0,288	13,6	^M 10,3	0,293
Mladi odrasli	14,7	12,6	0,011*	16,3	13,0	0,002*	12,5	12,2	0,776
Odrasli	16,6	15,4	0,000*	18,3	17,3	0,026*	14,1	12,8	0,002*
p (razlike med starostnimi skupinami)	0,005*	< 0,001*		< 0,001*	< 0,001*		0,772	0,428	
Osnovna šola ali manj	18,0	15,6	0,004*	19,4	16,8	0,024*	15,5	14,2	0,261
Srednja šola	16,9	15,7	0,001*	18,7	17,6	0,032*	13,9	12,6	0,006*
Višja šola ali več	14,3	13,7	0,402	14,8	15,8	0,395	13,8	12,2	0,064
p (razlike med izobrazbenimi skupinami)	< 0,001*	0,002*		< 0,001*	< 0,001*		0,106	0,069	
Zaposlen, samozaposlen, kmetovalec	16,3	15,1	0,001*	17,9	16,9	0,031*	13,5	12,3	0,006*
Učenec, dijak, študent in drugi neaktivni	14,1	13,3	0,395	14,9	14,3	0,687	13,3	12,5	0,494
Upokojenec	16,4	15,4	0,250	18,8	17,4	0,280	14,3	13,4	0,426
Brezposeln	18,4	16,0	0,005*	20,3	17,6	0,027*	15,4	14,2	0,240
p (razlike med zaposlitvenimi skupinami)	0,389	0,061		0,639	< 0,001*		0,616	0,018*	
Vzhodna	16,5	15,4	0,008*	18,4	17,2	0,032*	13,7	13,0	0,120
Zahodna	16,1	14,6	0,001*	17,5	16,3	0,043*	14,0	12,4	0,009*
p (razlike med kohezijskima regijama)	0,058	0,011*		0,052	0,018*		0,693	0,587	

*statistično značilna razlika; M – manj natančen podatek.

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

3.7.3 Zaključki

Namen poglavja je bil prikazati razširjenost kajenja med splošnim prebivalstvom s pomočjo podatkov iz *Nacionalne raziskave o tobaku, alkoholu in drugih drogah*, ki je bila izvedena v letih 2012 in 2018, med prebivalci, starimi 15 do 64 let, da bi prikazali morebitne spremembe po uvedbi ZOUTPI v letu 2017.

Med letoma 2012 in 2018 ni bilo sprememb v odstotku kadilcev, ne skupno ne pri posameznem spolu. Odstotek kadilcev v splošnem prebivalstvu ostaja skoraj četrtina (24 %) in je višji med moškimi kot ženskami v obeh letih raziskave. Tudi kadilski status (odstotki rednih, občasnih, bivših in nikoli kadilcev) se med letoma 2012 in 2018 ni spremenil. So se pa spremenili odstotki kadilcev v določenih skupinah prebivalcev, to je določenih starostnih, izobrazbenih in zaposlitvenih skupinah.

Odstotek kadilcev se je znižal v najmlajši starostni skupini (15 do 24 let) in starostni skupini 45 do 54 let, zvišal pa v najstarejši starostni skupini (55 do 64 let). Podobno smer sprememb v odstotku kadilcev smo v istih starostnih skupinah med letoma 2012 in 2018 zabeležili tudi pri moških ter pri ženskah, le da pri slednjih v starostni skupini 45 do 54 let ni bilo sprememb v odstotku kadilcev. V starostni skupini 15 do 24 let se je odstotek med letoma 2012 in 2018 znižal s 25 % na 19 %. Dodatno smo analizirali še spremembe med mladoletnimi, mladimi odraslimi in odraslimi prebivalci, vključenimi v raziskavo, in zabeležili znižanje odstotka med mladoletnimi, odstotek se je praktično razpolovil s približno 16 % na 8 %. Obsežno znižanje odstotka kadilcev med mladoletnimi smo zabeležili tudi pri obeh spolih. Med mladimi odraslimi ni bilo statistično značilnih sprememb odstotka, a se vendarle nakazuje zniževanje, medtem ko med odraslimi prebivalci ostajajo odstotki podobni v obeh letih raziskave.

Do sprememb v odstotkih kadilcev je med letoma 2012 in 2018 prišlo tudi v določenih zaposlitvenih skupinah, in sicer se je skupno in med moškimi znižal odstotek kadilcev med šolajočimi (skladno s spremembami v mlajših starostnih skupinah) in zvišal med upokojenci (skladno z zvišanjem v starejših starostnih skupinah), med ženskami pa ni bilo sprememb v nobeni od zaposlitvenih skupin. Te spremembe so odraz zniževanja odstotka kadilcev v najmlajših starostnih skupinah.

V določenih izobrazbenih skupinah pa se je odstotek kadilcev zvišal, in sicer v skupini prebivalcev s srednješolsko izobrazbo in to zaradi zvišanja odstotka med ženskami, medtem ko sprememb odstotka kadilcev med moškimi s srednješolsko izobrazbo nismo zabeležili. Spremembe odstotkov sicer niso bile tako obsežne kot v mlajših starostnih skupinah, a se je odstotek kadilcev med prebivalci obeh spolov zvišal za 2,1 odstotni točki, med ženskami pa za 3,5 odstotne točke.

Odstotki kadilcev se sicer v obeh letih raziskave razlikujejo ne le glede na spol, pač pa tudi glede na desetletne starostne skupine, izobrazbo in zaposlitveni status, v letu 2018 pa tudi glede na kohezijsko regijo. Razlike v odstotku kadilcev glede na izobrazbo so najpogosteje uporabljani kazalnik za prikaz socialno-ekonomskih neenakosti v kajenju. Razlika v odstotkih med izobrazbenima skupinama z najvišjim in najnižjim odstotkom kadilcev se je med letoma 2012 in 2018 povečala za skoraj 2 odstotni točki in v letu 2018 znaša 17 odstotnih točk. Pri posameznem spolu je pri tem prišlo do nasprotnih sprememb, razlike med izobrazbenima skupinama z najvišjim in najnižjim odstotkom kadilcev so se med letoma 2012 in 2018 med moškimi zmanjšale, med ženskami pa toliko bolj povečale, da se je skupno to odrazilo v zvečanju razlik. Tudi razlike v odstotku kadilcev glede na zaposlitveni status kažejo na socialno-ekonomske neenakosti v kajenju. Tu se je razlika v odstotkih med zaposlitvenima skupinama z najvišjim in najnižjim odstotkom kadilcev med letoma 2012 in 2018 le neznatno povečala (manj kot pol odstotne točke) in v letu 2018 znaša nekaj manj kot 18 odstotnih točk. Tu pa se je razlika povečala med moškimi, in sicer za 3,5 odstotne točke, med ženskami pa zmanjšala za eno odstotno točko. Pri tem se je skupno in pri obeh spolih spremenila skupina z najnižjim odstotkom kadilcev, v letu 2012 so bili to upokojenci, v letu 2018 pa šolajoči. V raziskavi smo v letu 2018 zabeležili tudi pojav razlik v odstotku kadilcev med kohezijskima regijama, ki jih v letu 2012 ni bilo. V letu 2018 je odstotek kadilcev višji v vzhodni kohezijski regiji. Vse omenjene spremembe nakazujejo morebitno povečevanje socialno-ekonomskih neenakosti v kajenju, kar je potrebno skrbno spremljati v naslednjih raziskavah.

Povprečno število pokajenih cigaret na dan med rednimi kadilci se je med letoma 2012 in 2018 zmanjšalo. Ženske, ki redno kadijo, v obeh letih raziskave pokadijo manj cigaret kot moški. Povprečno število pokajenih cigaret se zmanjšuje v skupinah, kjer se spreminja odstotek kadilcev in tam, kjer sprememb odstotka kadilcev nismo zabeležili. Izpostavili bi skupino mladoletnih, kjer je prišlo do znatnega znižanja odstotka kadilcev in v kateri se je med rednimi kadilci znižalo tudi povprečno število pokajenih cigaret na dan. V skupini žensk s srednješolsko izobrazbo, v kateri se je odstotek kadilk zvišal, se je npr. povprečno število pokajenih cigaret na dan med rednimi kadilci zmanjšalo.

Pomembno je, da pri pripisovanju razlik med letoma 2012 in 2018 upoštevamo, da raziskava zajema daljše obdobje pred uvedbo novega zakona (nekaj manj kot 5 let) in obdobje nekaj več kot leto dni po uveljavitvi prvih ukrepov novega zakona. Kdaj so se spremembe dejansko pojavile, ali je bilo to po uvedbi novega zakona oziroma novih ukrepov nadzora nad tobakom, ni možno opredeliti. Druge raziskave kažejo, da se odstotek kadilcev v splošni populaciji že dlje časa ne spreminja, kar pomeni, da pred uvedbo novega zakona verjetno ni bilo večjih sprememb odstotka, vsaj do leta 2014 (Koprivnikar 2018b), kar do neke mere potrjuje, da se ni spremenil tudi po uvedbi novega zakona. Prav tako raziskava *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, izvedena med dijaki 2. letnikov srednjih šol po Sloveniji v letih 2017 in 2018 (Poglavje 3.6), kaže, da se odstotek kadilcev v mlajših starostnih skupinah, predvsem med mladostniki (mladoletniki) znižuje po uvedbi zakona, kar pomeni, da prikazane ugodne spremembe v mlajših starostnih skupinah, po podatkih, predstavljenih v tem poglavju, lahko do neke mere pripišemo tudi učinkom novih ukrepov nadzora nad tobakom. Kar se tiče ostalih sprememb v odstotkih, pa je možnosti za primerjave malo in jih ne moremo z gotovostjo pripisovati novemu zakonu, zato smo pri povzemanju sprememb, pripisljivih novemu zakonu, pri interpretaciji zelo previdni. Brez dodatnih podatkov lahko zaključimo le, da se po uvedbi dela novih ukrepov nadzora nad tobakom, odstotek kadilcev v splošni populaciji ni spremenil, se je pa znižal med mladoletniki.

1

Odstotek kadilcev se v splošni populaciji pri obeh spolih ni spremenil in ostaja blizu četrtine.

2

Odstotek kadilcev se je znižal med mladoletniki obeh spolov.

3.8 OPIS RAZISKAV

Tina Zupanič, Darja Lavtar, Maruša Rehberger, Aleš Korošec, Helena Koprivnikar

3.8.1 Uvod

V publikacijo smo vključili podatke iz treh raziskav, dve sta bili izvedeni med mladostniki in ena med splošno populacijo. Največ podatkov smo pridobili iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*. Druga raziskava, iz katere smo črpali, je raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki, tretja pa *Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah*.

Namen poglavja

Namen poglavja je opis metodologije treh v publikacijo vključenih raziskav.

3.8.2 Raziskava *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*

Vrsta raziskave

Raziskava *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi* je pregledna presečna raziskava, ki temelji na kvantitativni metodi. Raziskava je bila izvedena v letih 2017 in 2018.

Namen in cilji raziskave

Osnovni namen raziskave je vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladoletniki. S sprejetjem ZOUTPI v letu 2017 je bilo uveljavljeno večje število novih ukrepov nadzora nad tobakom, katerih ključna skupina so mladi – otroci, mladostniki in mladi odrasli. Cilji raziskave so ugotoviti smer in obseg vpliva ukrepov (slikovna opozorila, enotna embalaža, prepoved oglaševanja tobačnih izdelkov, prepoved razstavljanja tobačnih izdelkov, prepoved značilnih arom, dovoljenja za prodajo tobačnih izdelkov idr.) na zaznavanje, stališča, znanje in uporabo tobačnih in povezanih izdelkov med v raziskavo vključenimi mladostniki.

Vzorčenje

V raziskavi je sodeloval priložnostni vzorec dijakov 2. letnikov iz izbranih srednjih šol po Sloveniji. V vsaki statistični regiji smo izbrali srednje šole tako, da so bili v vsaki regiji vključeni vsi šolski programi, to so gimnazija, srednja tehnična strokovna šola, srednja poklicna šola in nižja poklicna šola. V raziskavo nismo vključili srednjih šol s programom za dijake s posebnimi potrebami. Vzorčni okvir raziskave so v letu 2017 predstavljali podatki Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ) o vpisu v 2. letnik srednjih šol v šolskem letu 2016/2017. Po podatkih MIZŠ je bilo v šolskem letu 2016/2017 123 ustanov, ki so izvajale srednješolske programe (od tega 6 za dijake s posebnimi potrebami). V letu 2018 smo k sodelovanju povabili vse šole, ki so bile izbrane v vzorec raziskave v letu 2017.

Izvedba raziskave

K sodelovanju v raziskavi smo najprej zaprosili ravnatelje šol, izbranih v vzorec. Po privolitvi, da bo šola sodelovala v raziskavi, so najprej v vsaki posamezni šoli v drugem letniku v okviru izbranega programa izbrali oddelek z največ dijaki. Učitelji izbranih oddelkov so prejeli navodila za izvedbo raziskave, starši učencev pa obvestilo o anketi. V primeru, da so se starši odločili, da naj njihov mladostnik v raziskavi ne

sodeluje, dijak ni bil vključen v anketiranje. Anketiranje je bilo anonimno in se je izvajalo v elektronski obliki na šolskih računalnikih s pomočjo spletne ankete (spletno orodje *1KA* oziroma *EnKlikAnketa*). Izjemoma je na željo šole lahko anketiranje potekalo tudi pisno na tiskanem vprašalniku, pri čemer je za zagotavljanje anonimnosti dijak izpolnjeno anketo vložil v vnaprej pripravljeno kuverto, jo zalepil in oddal učitelju. Tiskane vprašalnike so v letu 2017 dijaki izpolnjevali na dveh šolah, v vsaki je sodeloval en oddelek dijakov, v letu 2018 pa so dijaki vseh sodelujočih šol odgovarjali s pomočjo spletne ankete. Anketiranje je na izbranih šolah leta 2017 potekalo od 3. do 14. aprila, v letu 2018 pa od 5. novembra do 10. decembra. V letu 2018 je bil čas za izpolnjevanje anket podaljšan, ker so bili v nekaterih šolah dijaki v prvih dveh tednih, ko naj bi se raziskava izvedla, odsotni zaradi izvajanja praktičnega pouka.

Vprašalnik

Vprašanja v vprašalniku smo večinoma povzeli po vprašalniku avstralske *Raziskave o uporabi alkohola in drog med dijaki srednjih šol* v letih 2011 in 2013 (*angl.* Australian secondary school students alcohol and drug survey). Določena vprašanja smo prilagodili situaciji v Sloveniji. Posamezna vprašanja smo povzeli tudi po vprašalniku raziskave *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki v Sloveniji iz leta 2014 in raziskave *Anketa o zdravju in zdravstvenem varstvu* iz leta 2014. Nekaj vprašanj smo pripravili sami, predvsem tista o uporabi elektronskih cigaret in tobačnih izdelkov, v katerih se tobak segreva. Pri tem smo črpali iz vprašalnika predhodno izvedene raziskave v Sloveniji, to je raziskave *Uporaba elektronskih cigaret med študenti Medicinske in Zdravstvene fakultete Univerze v Ljubljani* (Koprivnikar in drugi 2018b).

Analiza rezultatov in statistične metode

V analizo so bili vključeni odgovori 2499 dijakov 2. letnikov izbranih srednjih šol, in sicer 1203 v letu 2017 in 1296 v letu 2018. Iz končne baze smo izločili podatke/ankete dijakov, ki so bili stari 20 let in več. Za vsa vprašanja smo najprej izvedli opisno statistiko. V nadaljevanju pa smo izračunali izbrane kazalnike, in sicer tako, da smo pri številnih vprašanjih večje število možnih odgovorov razvrstili v manjše število kategorij, kot je opisano v besedilu posameznih poglavij. Za analizo povezav med izbranimi spremenljivkami smo uporabili test hi-kvadrat (χ^2), za analizo povprečij pa smo uporabili enosmerno analizo variance (*angl.* Oneway Anova). Za raven značilnosti smo v vseh primerih upoštevali vrednost statistične značilnosti $p < 0,05$. Vse analize so bile izvedene v *IBM SPSS ver. 25* (SPSS Inc., Chicago, IL, ZDA). Vsote odstotkov pri določenih skupinah se zaradi zaokroževanja na decimalke lahko razlikujejo (npr. odstotek lahko presega ali pa je manjši od 100 %) (Bottomely 2008).

Anketiranci

Anketirani so bili dijaki 2. letnikov srednjih šol, ki so bile izbrane v priložnostni vzorec. V letu 2017 smo k sodelovanju povabili 29 srednjih šol, od katerih se jih je odzvalo 28, dodatno pa sta k sodelovanju pristopili še 2 srednji šoli, torej skupno 30 srednjih šol. V letu 2018 smo k sodelovanju povabili vseh 31 šol, ki so bile izbrane v vzorec raziskave v letu 2017. Povabilu k sodelovanju se je v letu 2017 odzvalo vseh 31 šol. Značilnosti anketiranih dijakov so predstavljene v Tabeli 3.8.1. Povprečna starost dijakov je bila v letu 2017 16,6 let, v letu 2018 pa 16,2 let.

Tabela 3.8.1: Značilnosti anketiranih dijakov 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.

		2017		2018	
		n	%	n	%
		1215		1296	
Spol		620	51,0	541	41,7
		595	49,0	755	58,3
Starost	15 let	3	0,2	86	6,6
	16 let	646	53,7	990	76,4
	17 let	468	38,9	170	13,1
	18 let	64	5,3	37	2,9
	19 let	22	1,8	13	1,0
Srednješolski program	Gimnazija	377	31,0	358	27,6
	Srednja tehnična strokovna šola	403	33,2	480	37,0
	Srednja poklicna šola	373	30,7	376	29,0
	Nižja poklicna šola	62	5,1	82	6,3

Vir: Raziskava Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi.

V letu 2016/2017 je bilo po podatkih Statističnega urada RS (dalje SURS) v 2. letnike srednjih šol skupaj vpisanih 18.926 dijakov, med njimi na nižje poklicno izobraževanje 411 (2,2 %), srednje poklicno izobraževanje 3954 (20,9 %), srednje strokovno izobraževanje 7979 (42,2 %) in v gimnazije 6582 (34,7 %). V letu 2018/2019 je bilo po podatkih SURS v 2. letnike srednjih šol skupaj vpisanih 18.540 dijakov, med njimi na nižje poklicno izobraževanje 408 (2,2 %), srednje poklicno izobraževanje 4030 (21,7 %), srednje strokovno izobraževanje 7826 (42,2 %) in v gimnazije 6276 (33,9 %).

Prednosti in slabosti raziskave

Raziskava je prva in edina v Sloveniji, ki celovito spremlja učinke ukrepov nove zakonodaje na področju nadzora nad tobakom med mladostniki, ima pa določene omejitve. Vzorec raziskave je priložnostni, zato rezultatov naše raziskave ni možno posploševati na vse dijake 2. letnikov srednjih šol v Sloveniji. Smo pa v raziskavo zajeli dijake 2. letnikov iz vse Slovenije in vseh ravni šolskih programov. Možna je pristranost izbora (zaradi načina izbora šol, oddelkov) in pristranost samoporočanja (možnost navajanja družbeno zaželenih odgovorov in zato morebitne podcenjenosti ali precenjenosti določenih odstotkov). Omejitve naše raziskave so vezane tudi na vrsto raziskave, ki je presečna. Presečna raziskava ne omogoča vpogleda v časovno zaporedje dogodkov ali vzročnost, zato ni možno delati zaključkov o smeri povezav. Ena od omejitev je lahko tudi pristranost spominjanja, ki pa je manj verjetna, kajti v raziskavi ne sprašujemo o zelo časovno oddaljenih dogodkih. Ker je bil prvi val raziskave izveden nekaj tednov oziroma največ en mesec po uveljavitvi prvih ukrepov novega zakona, je raziskava omejena pri spremljanju učinkov nekaterih ukrepov, kar natančneje opisujemo v predhodnih poglavjih. V raziskavo niso vključeni mladostniki, ki niso vključeni v šolanje (t. i. osipniki). Ne glede na navedene omejitve raziskava nudi kakovostne podatke za vpogled o učinkih sprememb zakonodaje na ključno ciljno skupino, to je mladostnike.

3.8.3 Raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju med mladostniki v Sloveniji*

Vrsta raziskave

Raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki je mednarodna pregledna presečna raziskava, ki vključuje mladostnike v starosti 11, 13 in 15 let, od leta 2018 dalje tudi 17 let. Raziskava temelji na kvantitativni metodi. V Sloveniji se raziskava izvaja vse od leta 2002, in sicer vsake štiri leta. V publikaciji smo analizirali podatke za 15-letne mladostnike iz dveh izvedb raziskav, in sicer v letu 2014 in 2018. Podrobnejši podatki o raziskavi, izvedeni v letih 2014 in 2018, so na voljo v nacionalnih poročilih za posamezno leto (Jeriček Klanšček in drugi 2015, 2019).

Namen in cilji raziskave

Namen raziskave je prikazati in skozi čas spremljati različna z zdravjem povezano vedenje med mladostniki v Sloveniji. Osnovni cilji raziskave so ugotoviti razširjenost in spremembe razširjenosti številnih z zdravjem povezanih vedenj med mladostniki, kot so prehranske navade, vprašanja o telesni višini in teži, telesni samopodobi, telesni dejavnosti, sedečih vedenjih, tveganih vedenjih, poškodbah, in nasilju, družini, ter dejavnikov, povezanih z vrstniki, šolo, zdravjem, počutjem in družbenimi neenakostmi. Med tveganimi vedenji so vključena tudi vprašanja o uporabi tobačnih in povezanih izdelkov.

Vzorčenje

Vzorčni okvir raziskave so v letih 2014 in 2018 predstavljali podatki MIZŠ o vpisu v šolskih letih 2013/2014 in 2017/2018, in sicer v 6. in 8. razred vseh osnovnih šol ter o vpisu v 1. in 3. letnik vseh srednjih šol. Vpisni podatki so predstavljali vzorčni okvir raziskave in osnovo za oblikovanje reprezentativnega vzorca, pri čemer smo uporabili dvostopenjsko stratificirano vzorčenje. Na prvi stopnji smo najprej vzorčili osnovne in srednje šole, na drugi stopnji pa srednje šole še glede na program, ki ga izvajajo (gimnazija, srednje tehniško ali drugo strokovno izobraževanje, srednje in nižje poklicno izobraževanje). Enota vzorčenja je razred oziroma oddelek.

Izvedba raziskave

Ravnatelje šol, izbranih v vzorec, smo zaprosili za sodelovanje pri raziskavi. Pred izvedbo terenske faze raziskave smo svetovalnim delavcem oziroma učiteljem sodelujočih šol posredovali natančna navodila za uspešno izvedbo anketiranja. Anketiranje je potekalo s pomočjo spletnega orodja *IKA* oziroma *EnKlikAnketa*. Učenci so spletno anketo izpolnjevali na šolskih računalnikih. Anketiranje se je v izbranih razredih/oddelkih osnovnih in srednjih šol izvajalo v obdobju od 5. do 16. februarja 2018, v letu 2014 pa od 3. do 14. februarja.

Vprašalnik

Mednarodni vprašalnik obsega niz obveznih vprašanj o demografskih, vedenjskih in psihosocialnih vidikih zdravja mladostnikov. Sodelujoče države lahko dodajo še določeno število opsijskih in nacionalnih vprašanj. V raziskavah v letu 2014 in 2018 smo v vprašalnik vključili nacionalna vprašanja o uporabi tobačnih in povezanih izdelkov ter arom v teh izdelkih. V letu 2014 so bila ta nacionalna vprašanja vključena samo v vprašalniku za 15-letnike, v letu 2018 pa v vprašalniku za 13-, 15- in 17-letnike. Osnova za prikaze v tej publikaciji so nacionalna vprašanja o tobačnih in povezanih izdelkih ter aromah, na katera so v letih 2014 in 2018 odgovarjali 15-letni všolani mladostniki. Kazalniki in trendi iz mednarodnih vprašanj so za vse vključene starostne skupine objavljeni v nacionalnem poročilu (Jeriček Klanšček in drugi 2019).

Analiza rezultatov in statistične metode

Pri pripravi končnih baz podatkov smo izločili tiste izpolnjene vprašalnike, pri katerih je manjkala več kot polovica odgovorov. Tako zbrane podatke smo nato pripravili po mednarodni metodologiji in jih posredovali v mednarodni center na Norveškem, kjer so zbrane podatke vseh v raziskavi sodelujočih držav prečistili skladno z mednarodno določenimi pravili. Ker je v letu 2018 dobljena struktura končnega vzorca nekoliko odstopala od vpisnih podatkov, smo podatke utežili, in sicer v primeru osnovnih šol glede na spol, ločeno znotraj posameznega razreda (6. in 8. razred), v primeru srednjih šol pa znotraj posameznega letnika (1. in 3. letnik) glede na program izobraževanja in spol. Za vsa vprašanja smo najprej izvedli opisno statistiko. V nadaljevanju pa smo izračunali izbrane kazalnike, in sicer tako, da smo pri številnih vprašanjih večje število možnih odgovorov razvrstili v manjše število kategorij, kot je opisano v besedilu posameznih poglavij. V primeru nekoliko različnih vprašanj v posameznem letu izvedbe raziskave pa smo kategorije združili tako, da so bile omogočene neposredne primerjave. Za analizo povezav med izbranimi spremenljivkami smo uporabili test hi-kvadrat (χ^2), za analizo povprečij pa smo uporabili enosmerno analizo variance (*angl.* Oneway Anova). Za raven značilnosti smo v vseh primerih upoštevali vrednost statistične značilnosti $p < 0,05$. Vse analize so bile izvedene v IBM SPSS ver. 25 (SPSS Inc., Chicago, IL, ZDA). Vsote odstotkov pri določenih skupinah se zaradi zaokroževanja na decimalke lahko razlikujejo, npr. odstotek lahko presega ali pa je manjši od 100 % (Bottomely 2008).

Anketiranci

Končna skupna stopnja sodelovanja v raziskavi (glede na število v vzorec izbranih oddelkov/razredov) je bila v letu 2014 92,7-odstotna, v letu 2018 pa 91-odstotna. V končni vzorec je bilo v letu 2014 vključenih 4997 mladostnikov (49,0 % fantov in 51,0 % deklet), v letu 2018 pa 7449 mladostnikov (51,3 % fantov in 48,7 % deklet). Za namene te publikacije so glede na strukturo vprašalnika za posamezne starostne skupine v obeh letih raziskave uporabljeni le podatki za 15-letnike. Značilnosti v raziskavo vključenih 15-letnih mladostnikov so predstavljene v Tabeli 3.8.2.

Tabela 3.8.2: Značilnosti v raziskavo vključenih mladostnikov, starih 15 let, 2014 in 2018.

		2014		2018*	
		n	%	n	%
Spol		1615		1712	
		744	46,1	910	53,2
		871	53,9	802	46,8
Srednješolski program	Gimnazija	645	40,9	555	33,1
	Srednja tehnična strokovna šola	603	38,2	691	41,2
	Poklicna šola (srednja in nižja)	329	20,9	431	25,7

* Uteženi podatki.

Vir: Raziskava Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju.

Prednosti in slabosti raziskave

Raziskava ima številne prednosti. V mednarodno priznano raziskavo je vključen nacionalno reprezentativen vzorec vsolanih mladostnikov. Raziskava se izvaja vsake štiri leta in tako omogoča primerjave med različnimi časovnimi obdobji. Raziskava ima seveda tudi določene omejitve. Možna je pristranost samoporočanja (možnost navajanja družbeno zaželenih odgovorov in zato morebitne podcenjenosti ali precenjenosti določenih odstotkov). Raziskava je presečna, zato ne omogoča vpogleda v časovno zaporedje dogodkov ali vzročne povezave. Ena od omejitev je lahko tudi pristranost spominjanja, ki pa je manj verjetna, kajti v raziskavi ne sprašujemo o zelo časovno oddaljenih dogodkih.

V publikaciji analiziramo podatke raziskav iz let 2014 in 2018, obravnavamo torej daljše obdobje, tri leta pred uveljavitvijo novega zakona in nekaj manj kot leto po njegovi uveljavitvi. To daljše časovno okno ima lahko specifične učinke na izsledke, kar natančneje opisujemo v posameznih poglavjih. V raziskavo niso vključeni mladostniki, ki niso vključeni v šolanje (t. i. osipniki), zato je pri interpretaciji in posploševanju predstavljenih rezultatov potrebna previdnost. Ne glede na navedene omejitve raziskava nudi kakovostne podatke za vpogled o učinkih sprememb zakonodaje na ključno ciljno skupino, to je mladostnike.

3.8.4 Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah

Vrsta raziskave

Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah je pregledna presečna raziskava, ki temelji na kvantitativni metodi. Vključuje prebivalce Slovenije, stare od 15 do 64 let, ki živijo v zasebnih gospodinjstvih (niso institucionalizirani). Raziskava se je v Sloveniji izvedla dvakrat, in sicer v letih 2011/2012 (v besedilu publikacije se sklicujemo na leto 2012) in 2018.

Namen in cilji raziskave

Namen raziskave je prikazati in skozi čas spremljati uporabo tobaka, alkohola in drugih drog med prebivalci Slovenije. Osnovni cilji raziskave so ugotoviti razširjenost in spremembe razširjenosti uporabe tobaka, alkohola in drugih drog v splošni populaciji ter spremljanje specifičnih tem v okviru posameznih področij, v letu 2018 tudi ugotoviti razširjenost neustrezne uporabe zdravil, uporabe konoplje v zdravstvene namene in nekemičnih odvisnosti. Na področju tobačnih in povezanih izdelkov je poleg spremljanja razširjenosti uporabe različnih izdelkov cilj tudi spremljanje učinkov različnih ukrepov nove zakonodaje.

Vzorčenje

V obeh letih so bili v vzorec izbrani prebivalci Slovenije, stari od 15 do 64 let, ki živijo v zasebnih gospodinjstvih (niso institucionalizirani). Velikost vzorca v letu 2012 je bila 15.200 oseb (7200 oseb v letu 2011 in 8000 v letu 2012), v letu 2018 pa 16.000 oseb (8000 v pomladnem delu zbiranja podatkov ter 8000 v jesenskem delu zbiranja podatkov). Vzorec oseb je pripravil SURS, osnovo za vzorčni okvir je predstavljal okvir popisnih okolišev in Centralni register prebivalstva. Uporabljeno je bilo dvostopenjsko vzorčenje, vzorec je stratificiran dvostopenjski (PPS s ponavljanjem). Vprašalnik vsebuje vprašanja s področja tobaka, alkohola in prepovedanih drog, v letu 2018 tudi s področja neustrezne uporabe zdravil, uporabe konoplje v zdravstvene namene in razširjenosti nekemičnih odvisnosti.

Izvedba raziskave

V obeh raziskavah so bili podatki zbirani z računalniško podprtim spletnim anketiranjem (CAWI) ter računalniško podprtim osebnim anketiranjem (CAPI), v letu 2012 pa tudi z računalniško podprtim telefonskim anketiranjem (CATI), pri čemer je spletno anketiranje pripravil in izvedel NIJZ, osebno in telefonsko anketiranje pa zunanji izvajalec. V začetku terenske faze zbiranja podatkov je bila na voljo samo spletna anketa, v kasnejše telefonsko (le v 2012) in osebno anketiranje pa so bili vključeni vsi anketiranci, ki niso izpolnili spletne ankete.

Vprašalnik

Raziskava je bila narejena po metodologiji Evropskega centra za spremljanje drog in zasvojenosti z drogami (*angl.* European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction oziroma EMCDDA) in drugih mednarodno priznanih vprašalnikih za posamezna tematska področja, zato so rezultati primerljivi tudi s podobnimi raziskavami, ki so bile izvedene v drugih državah članicah Evropske skupnosti.

Analiza rezultatov in statistične metode

Podatki, prikazani v poročilu, so uteženi. Za ugotavljanje povezanosti med izbranimi spremenljivkami se prikazujejo p-vrednosti, ki so izračunane na podlagi testa hi-kvadrat (χ^2), za analizo povprečij pa smo uporabili enosmerno analizo variance (*angl.* Oneway Anova), s pomočjo katere smo ugotavljali, ali se skupine med seboj statistično značilno razlikujejo. Za raven statistične značilnosti smo upoštevali vrednost $p \leq 0,05$. Vse ocene v Poglavju 3.8 so dovolj natančne za objavo. Zaradi zaokroževanja se vsota odstotkov lahko v nekaterih tabelah razlikuje od 100 %.

Anketiranci

V letu 2012 je bilo opravljenih 7514 anket z izbranimi osebami; od teh jih je bilo 40,2 % opravljenih prek spleta, 31,1 % prek telefona in 28,7 % z osebnim anketiranjem. Stopnja odgovora je bila 52,9 %. V letu 2018 je bilo opravljenih 9161 anket z izbranimi osebami; od teh jih je bilo 46,3 % opravljenih prek spleta, 53,7 % pa z osebnim anketiranjem. Stopnja odgovora v raziskavi je bila 62,4 %. Značilnosti v raziskavo vključenih prebivalcev Slovenije so predstavljene v Tabeli 3.8.3.

Tabela 3.8.3: Značilnosti v raziskavo vključenih prebivalcev Slovenije, v letih 2012 in 2018.

		2012		2018	
		n	%	n	%
		7514		9161	
Spol		3862	51,4	4725	51,6
		3652	48,6	4436	48,4
Starost	15–24	1185	15,7	1313	14,3
	25–34	1585	21,1	1730	18,9
	35–44	1597	21,3	2092	22,8
	45–54	1645	21,9	2032	22,2
	55–64	1502	20,0	1995	21,8
Regija	Gorenjska	733	9,8	888	9,7
	Goriška	429	5,7	503	5,5
	Jugovzhodna Slovenija	523	7,0	636	6,9
	Koroška	267	3,5	315	3,4
	Obalno-kraška	414	5,5	504	5,5
	Osrednjeslovenska	1961	26,1	2416	26,4
	Podravska	1191	15,9	1439	15,7
	Pomurska	437	5,8	507	5,5
	Posavska	256	3,4	333	3,6
	Primorsko-notranjska	190	2,5	228	2,5
	Savinjska	953	12,7	1139	12,4
	Zasavska	161	2,1	253	2,8

Vir: Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah.

Prednosti in slabosti raziskave

Med najpomembnejšimi prednostmi raziskave sta vključenost nacionalno reprezentativnega vzorca prebivalcev v starosti 15 do 64 let in osredotočenost na uporabo tobaka, alkohola in drugih drog v Sloveniji. Obe raziskavi sta bili opravljeni na velikem vzorcu oseb, kar zmanjšuje vzorčno napako in omogoča proučevanje pojava tudi na manjših populacijskih skupinah. Raziskava pa ima pomembne omejitve za področje vrednotenja zakonodaje na področju nadzora nad tobakom in nekatere splošne. Raziskava je bila do sedaj izvedena dvakrat, prvič v letih 2012 ter v letu 2018, ter tako omogoča primerjavo dveh časovnih točk. V prvi izvedbi raziskave v vprašalnik niso bila vključena vprašanja z namenom spremljanja učinkov zakonodaje, saj takrat ni bilo znano, kdaj, predvsem pa kako, se bo spreminjal zakon na področju nadzora nad tobakom. Obenem pa so bila v vprašalnik prve izvedbe raziskave s področja tobačnih in povezanih izdelkov vključena le maloštevilna vprašanja, zato so primerjave med obema izvedbama raziskave omejene na razširjenost kajenja tobačnih izdelkov ter uporabo določenih tobačnih in povezanih izdelkov kadarkoli v življenju. Raziskava omogoča primerjave med leti 2012 in 2018, gre za daljše obdobje, okoli pet let pred uveljavitvijo novega zakona in okoli leto po njegovi uveljavitvi. To daljše časovno okno ima lahko specifične učinke na izsledke, kar natančneje opisujemo v posameznih poglavjih. Med splošne slabosti raziskave sodi morebitna pristranost samoporočanja (možnost navajanja družbeno zaželenih odgovorov in zato morebitne podcenjenosti določenih odstotkov), ki pa je predvidoma nižja pri samoanketiranju oz. sodelovanju prek spletne ankete (v letu 2018 je bilo tega načina sodelovanja 46,3 %) kot pri osebni anketiranju (v letu 2018 je bilo tega načina sodelovanja 53,7 %). Raziskava je presečna, zato ne omogoča vpogleda v časovno zaporedje dogodkov ali vzročne povezave. Ena od omejitev je lahko tudi pristranost spominjanja, ki pa je manj verjetna, kajti v raziskavi ne sprašujemo o zelo časovno oddaljenih dogodkih. Ne glede na navedene omejitve raziskava nudi določene omejene kakovostne podatke o učinkih sprememb zakonodaje na splošno prebivalstvo.

4 RAZPRAVA IN ZAKLJUČEK

4.1 UVOD

Namen monografije je pregled literature o učinkovitosti in predstavitev najnovejših slovenskih podatkov o spremembah kadilskega vedenja in drugih relevantnih kazalnikov po uveljavitvi novih ukrepov nadzora nad tobakom ZOUTPI, ki je bil v Sloveniji sprejet februarja 2017.

ZOUTPI predstavlja celovit in sodoben program ukrepov nadzora nad tobakom. Monografija obravnava naslednje ukrepe omenjenega zakona:

- 11. marca 2017 so v veljavo stopili prepoved značilnih arom, razen mentola, v cigaretah in tobaku za zvijanje, prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba in prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnim osebam;
- od 20. maja 2017 dalje so bila na vseh tobačnih izdelkih za kajenje obvezna slikovna zdravstvena opozorila;
- popolna prepoved oglaševanja tobačnih izdelkov brez izjem je začela veljati 11. junija 2017; prepoved razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov pa 11. marca 2018.

V monografiji so poleg pregleda literature za posamezen ukrep predstavljeni podatki iz treh raziskav, ki zajemajo časovno obdobje uveljavitve omenjenih ukrepov. Dve raziskavi sta bili izvedeni med mladostniki in ena med splošno populacijo. Največ podatkov smo pridobili z raziskavo *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, katera prva in edina v Sloveniji celovito spremlja učinke ukrepov nove zakonodaje na področju nadzora nad tobakom med mladostniki. Mladi (otroci, mladostnik in mladi odrasli) so namreč ključna ciljna skupina ZOUTPI, eden ključnih ciljev pa preprečevanje začetka in nadaljevanja kajenja med njimi. Drugi dve raziskavi, iz katerih smo črpali podatke, sta raziskavi *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki in *Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah*.

V presečno raziskavo *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi* je bil vključen priložnostni vzorec dijakov 2. letnikov srednjih šol v Sloveniji. V letu 2017 smo raziskavo izvedli med 3. in 14. aprilom, v letu 2018 pa med 5. novembrom in 10. decembrom. Raziskava omogoča primerjavo stanja pred in po uvedbi za nekatere zgoraj navedene ukrepe, to so prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov, prepoved razstavljanja povezanih izdelkov ter slikovna opozorila. Raziskava je bila v letu 2017 sicer opravljena v času pred obvezno uvedbo slikovnih opozoril (20. maj 2017), vendar pa so nekateri proizvajalci že pred tem datumom prostovoljno namestili slikovna opozorila na embalažo cigaret in tobaka za zvijanje, zato smo v analize vključili le dijake (v nadaljevanju mladostnike), ki v času izvedbe prvega vala raziskave še niso videli slikovnih opozoril. Raziskava sicer ni bila izvedena pred uveljavitvijo prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe, ker pa smo z vprašanji glede izpostavljenosti tobačnemu dimu spremljali izpostavljenost v preteklem letu, lahko primerjamo izpostavljenost pred in po uvedbi ukrepa. Raziskava pa ne omogoča neposredne primerjave stanja pred in po prepovedi značilnih arom (razen mentola) in prepovedi prodaje povezanih izdelkov mladoletnim osebam, kajti vsi ukrepi so začeli veljati 11. marca 2017, torej nekaj tednov pred prvo izvedbo raziskave. Pri uporabi izdelkov z aromami smo mladostnike spraševali o kajenju cigaret z aromami v zadnjih 30 dneh, in smo tako delno zajeli tudi čas pred uvedbo ukrepa in verjetno še zajeli del učinka ukrepa.

Mednarodna presečna raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki v Sloveniji je bila izvedena v februarju 2014 in v februarju 2018 in tako zajema obdobje pred in po uveljavitvi slikovnih opozoril, prepovedi značilnih arom, razen mentola, v cigaretah in tobaku za zvijanje, prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe, prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnim osebam ter prepoved oglaševanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih; ne zajema pa obdobja po uvedbi prepovedi razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov.

Podatki za splošno populacijo so po letu 2017 na voljo le iz ene raziskave, to je *Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah*, ki vključuje prebivalce Slovenije, stare od 15 do 64 let. Raziskava je bila izvedena v letih 2012 in 2018 in tako zajema uvedbo vseh prej navedenih ukrepov.

Monografija ne vključuje pregleda ali podatkov za kasneje uvedene ukrepe ZOUTPI, to so dovoljenja za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov, prepoved značilne arome mentola v cigaretah in tobaku za zvijanje ter enotna embalaža cigaret in tobaka za zvijanje. Monografija pa dodatno prikazuje stanje na področju dostopnosti tobačnih in povezanih izdelkov pred uvedbo dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov.

Razpravo smo organizirali tako, da naprej prikazujemo večinoma specifične učinke ukrepov, pri katerih smo lahko primerjali obdobje pred in po uvedbi (slikovna zdravstvena opozorila, prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov, prepoved razstavljanja povezanih izdelkov, prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba) in nato ukrepov, kjer neposredna primerjava stanja pred in po uvedbi ukrepa ni mogoča (prepoved značilnih arom, razen mentola, v cigaretah in tobaku za zvijanje in prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnim osebam). Ker na kadilsko vedenje lahko vplivajo vsi omenjeni ukrepi (in tudi drugi programi, aktivnosti, komunikacijske kampanje idr.), nato ločeno prikazujemo spremembe v kadilskem vedenju. Na koncu dodatno predstavljamo še stanje na področju dostopnosti tobačnih izdelkov mladoletnikom pred uvedbo ukrepa dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov.

4.2 NOVO UVEDENI UKREPI NADZORA NAD TOBAKOM, PRI KATERIH RAZISKAVE OMOGOČAJO PRIMERJAVO STANJA PRED IN PO UVEDBI

Slikovna zdravstvena opozorila

Slikovna zdravstvena opozorila so eden ključnih elementov celovitega programa nadzora nad tobakom (SZO 2019) in so glede na stroške zelo učinkovit ukrep (SZO 2010, Hammond 2011, HHS 2012). V svetu je bila prva država, ki jih je uvedla, Kanada v letu 2001, sedaj pa so po poročilih SZO obvezna že v 111 državah od 195 spremljanih (SZO 2019). Največja obstoječa slikovna opozorila v svetu zavzemajo v povprečju 93 % obeh glavnih površin embalaže tobačnih izdelkov, vsaj polovico pa pokrivajo v 100 državah sveta (SZO 2019). V državah članicah EU slikovna zdravstvena opozorila pokrivajo 65 % obeh glavnih površin embalaže cigaret in tobaka za zvijanje, če se država članica tako odloči, lahko tudi embalaže vseh tobačnih izdelkov za kajenje (Evropski parlament in Svet 2014).

V Sloveniji smo zdravstvena opozorila na embalaži tobačnih izdelkov uvedli leta 1996 (ZOUTI 1996), ta niso imela slik, vsebovala so izključno besedilna opozorila o škodljivostih kajenja. Od leta 2002 naprej so opozorila zavzemala 30 % obeh glavnih površin embalaže (ZOUTI-A 2002), zadnje vsebinske spremembe opozoril so se zgodile leta 2005, ko je bila besedilu dodana številka svetovalnega telefona za pomoč pri opuščanju kajenja (ZOUTI-B 2005). Od maja 2017 so na embalaži vseh tobačnih izdelkov za kajenje obvezna predpisana slikovna opozorila, na embalaži drugih tobačnih in povezanih izdelkov pa so obvezna predpisana besedilna opozorila (ZOUTPI 2017).

Številne raziskave kažejo, da so v informiranju in spremembah kadilskega vedenja slikovna zdravstvena opozorila učinkovitejša kot besedilna opozorila. Učinkovitejša so pri vzbujanju pozornosti, obsegu kognitivne elaboracije in negativnih afektivnih odzivov, povezana so z večjo zaznano verodostojnostjo in učinkovitostjo, večjim obsegom znanja o škodljivosti kajenja ter več negativnimi stališči glede embalaže in kajenja nasploh (Noar in drugi 2016a, 2016b, 2016c, Drovandi in drugi 2019, Francis in drugi 2019). Uvedba slikovnih opozoril je povezana z znižanjem prevalence kajenja, kot kažejo raziskave, vsaj za 4 % relativno (Noar in drugi 2016b, Levy in drugi 2017, Kuehnle 2019). Znižanje prevalence je, kot kaže, povezano predvsem z zvečanjem opuščanja kajenja (Noar in drugi 2016b, Levy in drugi 2017, Kuehnle 2019). Dostopne raziskave nakazujejo, da so učinki uvedbe slikovnih opozoril podobni tako pri mladih kot tudi pri odraslih (Monarrez-Espino in drugi 2014, Noar in drugi 2016a, 2016b, 2016c, Levy in drugi 2017), podrobnejših analiz razlik v učinkih slikovnih opozoril na mlajše in starejše starostne skupine pa nismo zasledili. Pot delovanja slikovnih opozoril poteka od sprememb pri pozornosti in odzivih na opozorila do povečanja znanja in prepričanj ter končno do učinka na vedenje (Noar in drugi 2016b, van Mourik in drugi 2019). Učinki so največji pri pridobivanju pozornosti in procesiranju informacij, najmanjši pa so pri kadilskem vedenju. Zato je pomembno, da dosežemo zgodnje učinke in da so ti čim večji, da bo potem vidna tudi sprememba v kadilskem vedenju (Noar in drugi 2016c). Potrjeno je tudi, da se učinki slikovnih opozoril na embalaži tobaknih izdelkov s časom zmanjšujejo, kar lahko preprečimo ali zmanjšamo z rednim posodabljanjem in spremembami slikovnih opozoril, tudi večanjem površine, ki jo zavzemajo (Li in drugi 2015a, Levy in drugi 2017, Parada in drugi 2018a). V državah članicah EU in Sloveniji so slikovna zdravstvena opozorila razdeljena v tri sklope, ki se izmenjujejo, vsak sklop pa se uporablja eno leto (Evropski parlament in Svet 2014, ZOUTPI 2017).

V raziskavah o učinkovitosti slikovnih opozoril raziskovalci uporabljajo številne kazalnike. Za ukrep specifični posredniki učinkov so ozaveščenost o opozorilih, znanje o opozorilih, opaznost opozoril in obseg oziroma poglobljenost procesiranja opozoril (pozornost, branje, razmišljanje). Splošni posredniki učinkov so znanje o opuščanju kajenja, privlačnost tržnih znamk, afektivni odzivi, znanje o posledicah kajenja za zdravje, zaznana tveganje, izogibanje opozorilom, namera za opustitev kajenja. Med kazalniki učinkov na kadilsko vedenje so potrošnja tobaknih izdelkov, opuščanje kajenja, prevalenca kajenja; ti učinki niso specifični za slikovna opozorila, pripisujemo jih lahko različnim ukrepom, programom in aktivnostim. Za slikovna opozorila bolj specifičen kazalnik v smislu sprememb kadilskega vedenja je vpliv opozoril na posameznikovo vedenje v smislu, ali je zaradi opozorila pokadil ali ni pokadil cigarete (Hammond 2008, IARC 2008, Noar in drugi 2016a, 2016b, 2016c, Francis in drugi 2017).

V predhodni raziskavi smo med polnoletnimi prebivalci v Sloveniji že prikazali ključne zgodnje učinke okrepljenih zdravstvenih opozoril za kasnejšo spremembo stališč in vedenja (pomembno povečanje vidnosti, opaznosti, vzbujene pozornosti za zdravstvena opozorila, obsega procesiranja informacij, zaznane učinkovitosti opozoril) ter zvišanje odstotka kadilcev, ki želijo opustiti kajenje. Med anketiranimi kadilci cigaret se je pomembno zmanjšala tudi všečnost embalaže (Koprivnikar in Zupanič 2018). Tokrat imamo na voljo podatke za mladostnike, in sicer dijake 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, v povprečju starih dobrih 16 let. V naši raziskavi smo med njimi spremljali številne od prej omenjenih kazalnikov in vključili kazalnike iz vseh prej opisanih skupin. Po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret in tobaka za zvijanje med mladostniki beležimo ugodne spremembe pri večini spremljanih kazalnikov. Po uvedbi slikovnih opozoril se je med mladostniki zvišala pozornost na zdravstvena opozorila; odstotek tistih, ki so bili po uvedbi slikovnih opozoril v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat pozorni na zdravstvena opozorila, se je zvišal s 53 % na 64 %. Povečal se je tudi obseg razmišljanja o zdravstvenih opozorilih in razmišljanja o opustitvi kajenja zaradi zdravstvenih opozoril. Odstotek mladostnikov, ki so v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat razmišljali o zdravstvenih opozorilih, se je zvišal z 51 % na 63 %, odstotek mladostnikov, ki so v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat zaradi zdravstvenih opozoril razmišljali o opustitvi kajenja, pa zvišal s 53 % na 64 %. Povečal se je obseg socialnih interakcij; odstotek mladostnikov, ki so se v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat o zdravstvenih opozorilih pogovarjali z drugimi, se je zvišal z 39 % na 49 %. Na zvišanje omenjenih kazalnikov po uvedbi slikovnih opozoril kažejo tudi tuje raziskave med

mladostniki in mladimi odraslimi (White in drugi 2015a, Drovandi in drugi 2019, Francis in drugi 2019) in tiste, ki vključujejo različne starostne skupine (Noar in drugi 2016a, 2016c). Meta-analiza obsega učinkov uvedbe slikovnih opozoril podaja tudi obseg velikosti sprememb določenih kazalnikov, vendar primerjave niso enostavne. Meta-analiza v nekaterih primerih združuje kazalnike v skupine, vključuje raziskave med različnimi starostnimi skupinami, ne samo mladostniki ter raziskave iz različnih držav sveta z različno zakonodajo na področju nadzora nad tobakom in različnim obsegom sprememb zdravstvenih opozoril (Noar in drugi 2016c). V grobem ob primerjavah naših rezultatov s tistimi iz meta-analize ugotavljamo, da so pri nas spremembe manjše, a je izhodišče vedno znatno višje, kar lahko pomeni, da je večjo spremembo težje doseči. Branost zdravstvenih opozoril pa se v naši raziskavi med mladostniki po uvedbi slikovnih opozoril ni spremenila, že pred uvedbo slikovnih opozoril pa je bila znatna, saj sta v zadnjih šestih mesecih vsaj enkrat do dvakrat zdravstveno opozorilo prebrali dve tretjini mladostnikov, po uvedbi pa 70 %. Drugih raziskav za primerjavo je malo, v nekaterih tujih raziskavah poročajo o zvečanju branosti, a med odraslimi (Gravelly in drugi 2016). Naša raziskava je zabeležila, da je po uvedbi slikovnih opozoril do več ugodnih sprememb pri pozornosti na zdravstvena opozorila, razmišljanju in pogovarjanju o njih ter razmišljanju o opustitvi kajenja zaradi zdravstvenih opozoril, prišlo pri fantih kot dekletih, a dekleta kljub temu tudi po uvedbi slikovnih opozoril še vedno v višjem odstotku berejo zdravstvena opozorila, razmišljajo o njih, se pogovarjajo z drugimi o njih in razmišljajo o opustitvi kajenja zaradi njih kot fantje. Pomembno je, da nadalje spremljamo, ali so ugodni učinki ukrepa vezani predvsem na en spol, ter raziščemo, zakaj je temu tako.

Po uvedbi slikovnih opozoril sta se med mladostniki skupno in pri obeh spolih zmanjšali privlačnost embalaže cigaret in tobaka za zvijanje, privlačnost kajenja cigaret in tobaka za zvijanje ter zaznane razlike v privlačnosti embalaže posameznih tržnih znamk cigaret in tobaka za zvijanje, kar je prav tako v skladu z ugotovitvami tujih raziskav med mladostniki (White in drugi 2015a, Francis in drugi 2019). Upoštevati je potrebno, da se najverjetneje privlačnost kajenja med mladostniki lahko spremeni tudi zaradi prepovedi arom, saj arome povečujejo privlačnost kajenja in izdelkov (Feirman in drugi 2016, Huang in drugi 2017, Kowitt in drugi 2017).

Zvišal se je tudi odstotek mladostnikov, ki ne pokadijo cigarete zaradi zdravstvenega opozorila, s 30 % na 38 %, a še bolj odstotek tistih, ki jo pokadijo zaradi zdravstvenih opozoril, ta s 15 % na 27 %, a slednji ostaja znatno nižji. Med spoloma pri tem nismo zabeležili razlik. Primerjav s tujimi raziskavami je na voljo le malo. Sistematični pregled opazovalnih raziskav med različnimi starostnimi skupinami prebivalcev kaže, da so učinke okrepljenih opozoril na to, ali kadilec zaradi opozoril ni pokadil cigarete, raziskovale tri raziskave. V eni raziskavi so zabeležili zmanjšanje odstotka kadilcev, ki zaradi opozoril niso pokadili cigarete, v drugih dveh pa niso zabeležili sprememb (Noar in drugi 2016b).

Po uvedbi slikovnih opozoril med mladostniki nismo zabeležili sprememb povprečne ocene znanja o škodljivih posledicah kajenja, ki so navedene v zdravstvenih opozorilih. Beležimo le zvišanje strinjanja s posameznimi trditvami o škodljivosti kajenja, najbolj pri novem opozorilu, ki navaja, da kajenje povečuje tveganje za slepoto. Manj obsežna zvišanja beležimo tudi pri posameznih škodljivih posledicah kajenja na srce in žilje. Številne tuje raziskave pa, v nasprotju z našimi ugotovitvami, poročajo o povečanju znanja o škodljivih posledicah kajenja po uvedbi slikovnih opozoril (Noar in drugi 2016b). Znanje se je v teh raziskavah bolj povečalo pri novih opozorilih, povečanje znanja pa so zabeležili v zelo različnih časovnih obdobjih po uvedbi ukrepa, po petih do dvajsetih mesecih (Noar in drugi 2016b). Pri nas je v raziskavo že zajeto obdobje približno 19 mesecev, kar morda kaže, da med mladostniki pomembnejših sprememb v znanju o škodljivih posledicah kajenja, vključenih v zdravstvena opozorila, morda ne moremo pričakovati. So pa učinki na znanje v meta-analizi zmerni (10 % relativno), prav tako vanjo niso vključene le raziskave med mladostniki, pač pa tudi med mladimi odraslimi in odraslimi, in torej ne omogoča vpogleda v učinke v posamezni starostni skupini (Noar in drugi 2016b). Potrebno je tudi upoštevati, da so slikovna opozorila v različnih delih sveta oziroma državah zelo raznolika, imajo lahko zelo različen obseg učinkov, njihovi učinki pa se lahko razlikujejo med različnimi starostnimi skupinami. Naj navedemo še, da resda opozorila pri nas po novem vključujejo slike, a je pri nekaj več kot polovici

opozoril vsebina opozoril oziroma besedilo ostalo nespremenjeno, popolnoma novih opozoril pa je manj kot polovica. Vendar tudi pri vsebinsko novih slikovnih opozorilih med mladostniki nismo zabeležili razlik v znanju. Podatkov iz drugih držav članic EU s tega področja nimamo za primerjavo, za kakršnekoli zaključke bi bilo potrebnih več raziskav.

Prikazali smo, da je po uvedbi slikovnih opozoril prišlo do številnih ugodnih sprememb v zgodnjih, specifičnih učinkih tega ukrepa, z izjemo znanja na področju škodljivosti kajenja iz trditev, navedenih v zdravstvenih opozorilih. K vidnosti in učinkovitosti slikovnih opozoril bo prispeval še eden od ukrepov ZOUTPI, to je enotna embalaža. Ta je bila uvedena v 1. januarja 2020. Raziskave kažejo, da se po uvedbi enotne embalaže zviša vidnost zdravstvenih opozoril (Koprivnikar 2013, NIJZ 2015), kar pa bomo spremljali v kasnejših raziskavah.

Prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov na prodajnih mestih

V času, ko v številnih državah uvajajo oziroma že veljajo obsežne prepovedi oglaševanja tobačnih izdelkov, tobačna industrija krepi marketinške aktivnosti na mestih prodaje in jim namenja obsežne vire. Prodajna mesta so za industrijo namreč eden najpomembnejših preostalih marketinških kanalov, s pomočjo katerega doseže sedanje in bodoče kupce vseh starosti. Med marketinške aktivnosti na prodajnem mestu sodijo oglaševanje in razstavljanje izdelkov ter promocijske aktivnosti za pospeševanje prodaje oziroma (navidezno) zniževanje cen tobačnih izdelkov, kot so popusti, nižje cene, kuponi, brezplačni izdelki, nagrade, darila ob nakupu, večja pakiranja, dva izdelka za enega, programi lojalnosti idr., pa tudi aktivnosti, namenjene trgovcem s ciljem spodbujanja prodaje tobačnih izdelkov (Koprivnikar 2013, NIJZ 2015).

Marketing tobačnih izdelkov na prodajnih mestih povečuje verjetnost, da bodo otroci, mladostniki in mladi odrasli imeli pozitivna stališča glede kajenja, postali dovzetni za kajenje, začeli s kajenjem oziroma kadili (Monshouwer in drugi 2014, Bogdanovica in drugi 2015, Robertson in drugi 2015, 2016, Beleva in drugi 2019, Cruz in drugi 2019). Med odraslimi je izpostavljenost marketingu na prodajnih mestih povezana z večjo verjetnostjo kajenja, impulzivnih nakupov, močne želje po kajenju, potrebe po nakupu, povezana je z večjo potrošnjo tobačnih izdelkov in z manjšo verjetnostjo uspešne opustitve kajenja (Monshouwer in drugi 2014, Robertson in drugi 2015, Siahpush in drugi 2016a, 2016b, 2016c). Večja kot je pogostost oziroma obseg izpostavljenosti, večji so učinki (Monshouwer in drugi 2014, Bogdanovica in drugi 2015, Robertson in drugi 2015, Beleva in drugi 2019) in, kot kažejo podatki, gre verjetno za vzročne povezave (Robertson in drugi 2015).

Raziskav o učinkih prepovedi marketinga na prodajnih mestih je manj, rezultati obstoječih pa kažejo na pozitivne učinke prepovedi marketinga na prodajnih mestih. Po uvedbi prepovedi se zmanjša izpostavljenost otrok, mladostnikov in mladih odraslih marketingu tobačnih izdelkov na prodajnih mestih in nasploh, zmanjša se precenjevanje kajenja med vrstniki (Dunlop in drugi 2015, Robertson in drugi 2015, Bogdanovica in drugi 2017, Edwards in drugi 2017a, Lavery in drugi 2018, Kuipers in drugi 2019, Pearce in drugi 2019, Haw in drugi 2020). Raziskave s krajšim spremljanjem stanja po uvedbi prepovedi redko poročajo o pozitivnih spremembah v kadilskem vedenju mladih (Robertson in drugi 2015, Bogdanovica in drugi 2017), dlje trajajoče pa večinoma kažejo na zmanjšanje dovzetnosti za kajenje in ugodne spremembe različnih kazalnikov kadilskega vedenja mladih (Irvine in Nguyen 2014, Dunlop in drugi 2015, Edwards in drugi 2017a, Ford in drugi 2018, 2019, Kuipers in drugi 2019, Pearce in drugi 2019, Haw in drugi 2020). Med odraslimi se prav tako zmanjša izpostavljenost marketingu tobačnih izdelkov, pa tudi impulzivno nakupovanje (Robertson in drugi 2015). Pri odraslih so podatki o učinkih prepovedi na kadilsko vedenje nedosledni, a vendar dolgoročno nakazujejo morebitno znižanje prevalence kajenja (Li in drugi 2013, Irvine in Nguyen 2014, Li in drugi 2015, Kuipers in drugi 2017, Fleischer in drugi 2019). Kot kažejo podatki, ima ukrep prepovedi marketinških aktivnosti za tobačne izdelke na prodajnih mestih postopen učinek (Monshouwer in drugi 2014, Levy in drugi 2015, Robertson in drugi 2015, Kuipers in drugi 2017). Podatki torej podpirajo učinkovitost in smiselnost

uvedbe prepovedi marketinških aktivnosti za tobačne izdelke na prodajnih mestih s ciljem zmanjševanja razširjenosti in posledic. Raziskave med mladostniki tudi kažejo, da je prepoved bolj učinkovita, če vključuje vse oblike marketinga na prodajnih mestih ter različne oziroma vse izdelke, tudi elektronske cigarete (Robertson in drugi 2016, Beleva in drugi 2019, Cruz in drugi 2019, Kuipers in drugi 2019, Mantey in drugi 2019, Pearce in drugi 2019, Haw in drugi 2020).

Med državami podpisnicami FCTC ima 72 % držav podpisnic, to je 131 držav, za tobačne izdelke uvedeno celovito prepoved oglaševanja in promocije tobačnih izdelkov ter sponzorstev, pri čemer je razumevanje, kaj je to celovita prepoved, zelo različno. Kar 60 % držav podpisnic FCTC (79 držav) poroča tudi o prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov na mestih prodaje (SZO 2018). V EU ima večina držav članic uvedeno celovito prepoved oglaševanja, promocije in sponzorstev, ki vključuje tudi internet, znatno manj pa jih je uvedlo prepoved razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih (Redna poročila pogodbenic FCTC 2018). Za novejšje izdelke, kot so elektronske cigarete in novi tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva, je glede prepovedi marketinških aktivnosti na prodajnih mestih na voljo zelo malo podatkov in ukrepi na tem področju so bolj izjeme.

V Sloveniji je že prvi zakon na področju nadzora nad tobakom, to je ZOUTI iz leta 1996, določil omejitve oglaševanja tobačnih izdelkov, a je bilo oglaševanje tobačnih izdelkov pod določenimi pogoji na prodajnih mestih dovoljeno vse do leta 2017. Izjemi sta bili prepoved promocijskih aktivnosti za tobačne izdelke, ki velja od leta 2005 (ZOUTI-B 2005), in po prihodu elektronskih cigaret na trg v Sloveniji prepoved oglaševanja in promocije elektronskih cigaret v skladu s členom, ki prepoveduje oglaševanje izdelkov, ki spodbujajo potrošnjo tobačnih izdelkov (ZOUTI-C 2007). Na prodajnih mestih so bili lahko razstavljeni le izdelki za namene prodaje. Dovoljeno oglaševanje in razstavljanje izdelkov je pri visokem številu prodajnih mest v Sloveniji omogočalo industriji obsežno oglaševanje njihovih izdelkov (Koprivnikar 2013). Vse do leta 2017 je TIRS poročal o obsežnih in inovativnih kršitvah zakonodaje na področju oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, in pozival k spremembam zakonodaje. V skladu z ZOUTPI, potrjenim februarja 2017, je junija 2017 najprej stopila v veljavo prepoved oglaševanja tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, marca 2018 pa še prepoved razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov (ZOUTPI 2017). Tako od marca 2018 v Sloveniji velja popolna prepoved oglaševanja, razstavljanja in promocije tobačnih in povezanih izdelkov, prepovedana so tudi sponzorstva in donacije. Zakon pa v sedanji obliki v omenjene prepovedi ne vključuje izdelkov z nikotinom, ki po definiciji ne sodijo med tobačne in povezane izdelke. Med tovrstne izdelke sodijo npr. nikotinske vrečke, ki so jih proizvajalci že začeli prodajati tudi v Sloveniji. Po izgledu so podobne snusu oziroma fugam, vendar pa ne vsebujejo tobaka in so snežno bele barve. Tudi za te izdelke je, tako kot v preteklosti za elektronske cigarete, podana prepoved oglaševanja in promocije v skladu z 29. členom ZOUTPI, ki prepoveduje oglaševanje izdelkov, ki bi s svojim videzom in namenom uporabe lahko spodbujali k potrošnji tobaka, tobačnih izdelkov in povezanih izdelkov (ZOUTPI 2017).

Med polnoletnimi prebivalci v Sloveniji smo že prikazali, da sta se po uvedbi prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov znižala odstotka izpostavljenih oglaševanju tobačnih izdelkov in razstavljenim tobačnim izdelkom, a tudi, da odstotka izpostavljenih kljub popolnim prepovedim še vedno ostajata znatna (Koprivnikar in Zupanič 2018). Za prikaz sprememb smo uporabili podatke iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*. Tuje raziskave so uporabile različne kazalnike za prikaz sprememb po uvedbi prepovedi oglaševanja ali razstavljanja, najpogosteje kazalnike izpostavljenosti marketingu tobačnih izdelkov na prodajnih mestih ter stališča, prepričanja in različne kazalnike kadilskega vedenja. V naši raziskavi smo spremljali obseg izpostavljenosti marketingu.

Povsod, kjer je prišlo do zaostrovanja zakonodaje, to so prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov ter prepoved razstavljanja elektronskih cigaret, se je odstotek izpostavljenih mladostnikov znižal. Po uvedbi popolne prepovedi oglaševanja tobačnih izdelkov se je odstotek mladostnikov, izpostavljenih oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, znižal z 62 % na 56 %. Po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja tobačnih izdelkov se je odstotek mladostnikov, izpostavljenih razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih, znižal z 81 % na 71 %. Po uvedbi popolne prepovedi razstavljanja

elektronskih cigaret se je odstotek mladostnikov, izpostavljenih razstavljenim elektronskim cigaretam na prodajnih mestih, znižal s 24 % na 19 %. Odstotek izpostavljenih se ni spremenil tam, kjer ni bilo novih ukrepov, to je na področju promocije tobačnih izdelkov ter oglaševanja in promocije elektronskih cigaret. Ko skupno pogledamo stanje izpostavljenosti marketingu tobačnih izdelkov (oglaševanje, razstavljanje in promocija), se je odstotek mladostnikov, izpostavljenih vsaj eni obliki marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, po uvedbi prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov znižal z 91 % na 84 %, medtem ko se odstotek mladostnikov, izpostavljenih vsaj eni obliki marketinga elektronskih cigaret na prodajnih mestih, po uvedbi prepovedi razstavljanja elektronskih cigaret ni spremenil, in znaša 36 %. Več ugodnih sprememb smo zabeležili med dekleti kot fanti. Znižanje izpostavljenosti marketingu tobačnih in povezanih izdelkov med mladostniki po uvedbi prepovedi je v skladu z ugotovitvami tujih raziskav (Dunlop in drugi 2015, Bogdanovica in drugi 2017, Lavery in drugi 2018, Kuipers in drugi 2019, Pearce in drugi 2019, Haw in drugi 2020). Odstotki izpostavljenih mladostnikov pa kljub popolnim prepovedim ostajajo zelo visoki. Da po prepovedih ne pride do eliminacije izpostavljenosti med mladostniki, poročajo tudi drugi raziskovalci (Lavery in drugi 2018, Haw in drugi 2020), podobno tudi v raziskavah med odraslo populacijo (Carter in drugi 2015, Li in drugi 2015). Nekateri kot razlog izpostavljajo preostale namige o prodaji tobačnih izdelkov, kot so enote za shranjevanje tobačnih izdelkov poleg blagajn, ki ostajajo vidne, v procesu prodaje pa so vidni tudi izdelki (Kuipers in drugi 2019, Pearce in drugi 2019, Haw in drugi 2020). Industrija tudi še vedno daje trgovcem spodbude za ohranjanje prodajnih enot v trgovinah in za namestitve izdelkov v njih (Wakefield in drugi 2012, Porter 2015, Stead in drugi 2018, Haw in drugi 2020). Razlog za visoke odstotke izpostavljenih so lahko tudi kršitve prepovedi, ki pa jih po letu 2017 tržni inšpektorji zaznavajo bistveno manj kot pred uvedbami popolnih prepovedi (TIRS 2018, 2019). Morda je lahko težava tudi v razumevanju, kaj je oglaševanje in razstavljanje, zato načrtujemo v naslednji raziskavi podrobneje proučiti, kaj mladostniki razumejo kot oglaševanje in razstavljanje tobačnih in povezanih izdelkov, da pridobimo še morebitne druge razloge za visoke odstotke izpostavljenih. Pomemben dejavnik, ki lahko znatno prispeva k odstotku izpostavljenih, pa je tudi visoko število prodajnih mest tobačnih in povezanih izdelkov v Sloveniji, preko 6000 jih imamo, ob tem, da ni nikakršnih omejitev števila, vrst in lokacije prodajnih mest. To je tudi eden od razlogov, da je kršitve težko zaznavati oziroma težko zagotoviti dosledno spoštovanje zakonodajnih določb na tem področju.

Glede na zapisano lahko povzamemo, da je dodatno smiselna uvedba ukrepov, kot so prepoved marketinga pomožnih izdelkov, različnih izdelkov z nikotinom (vključitev v zakonodajo, ne prepovedi s pomočjo 29. člena), prepovedi promocijske komunikacije med industrijo in trgovci v maloprodaji ter predvsem zmanjšanje števila ter regulacijo vrst in lokacije prodajnih mest (npr. njihovih prepovedi na določenih lokacijah, npr. v bližini šol in zbirališč mladih).

Prepoved kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe

Popolna prepoved kajenja je edini ukrep, ki zagotavlja ustrezno zaščito pred izpostavljenostjo tobačnemu dimu drugih oziroma pred pasivnim kajenjem (Repace 2000). Številne države v svetu, vključno s Slovenijo, so že prepovedale kajenje v zaprtih javnih in delovnih prostorih in v teh okoljih pomembno zmanjšale izpostavljenost tobačnemu dimu. Po uvedbi omenjenih prepovedi so v teh državah prebivalci, še posebej otroci in mladostniki, izpostavljeni tobačnemu dimu prvenstveno v domačem bivalnem okolju in zasebnih prevoznih sredstvih (NIJZ 2015). Podatki iz tujine kažejo, da je izpostavljenost otrok in mladostnikov tobačnemu dimu v prevoznih sredstvih pogosta in da znaten odstotek kadilcev kadi v avtomobilu tudi v prisotnosti otrok (Martinez-Sanchez in drugi 2014, Moore in drugi 2014, 2015, Edwards in drugi 2017b, ASH UK 2018, Agaku in drugi 2019, Azagba in drugi 2019, Drehmer in drugi 2019, Fu in drugi 2019, Lavery in drugi 2020). Kajenje v tako majhnem prostoru, kot je avtomobilska kabina, privede do zelo visokih ravni škodljivih snovi iz tobačnega dima (tudi pri odprtem vozniškem oknu ali vključenem prezračevanju v avtomobilu), ki so lahko podobne tistim v zakajenem gostinskem

lokalu ali celo višje (NIJZ 2015, Schober in drugi 2019). Eden od zakonodajnih ukrepov v smeri čim večje zaščite posebej ranljivih skupin, to je otrok in tudi mladostnikov, je prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe (NIJZ 2015). Različne oblike prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti otroka ali mladoletne osebe (vrsta vozila, starost mladoletne osebe) so uvedle že številne države v Evropi (ZK, Irska, Francija, Finska, Grčija, Ciper, Italija in Avstrija), osem zveznih držav ZDA, večina provinc Kanade in vse zvezne države ter teritoriji Avstralije. Prepoved velja tudi v Sloveniji. V Sloveniji od leta 2007 velja prepoved kajenja tobaka in tobačnih izdelkov v vseh zaprtih javnih in delovnih prostorih, leta 2017 pa je bila prepoved razširjena na prepoved kajenja oziroma uporabe tobaka, tobačnih izdelkov in povezanih izdelkov, razen tobaka za žvečenje in tobaka za njuhanje, v vseh zaprtih javnih in delovnih prostorih ter v vseh vozilih v navzočnosti oseb, mlajših od 18 let (ZOUTPI 2017).

O učinkih prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti otroka ali mladoletne osebe je v dostopni literaturi trenutno na voljo majhno število raziskav. Večina jih po uvedbi prepovedi beleži zmanjšanje izpostavljenosti otrok in mladostnikov tobačnemu dimu v prevoznih sredstvih (Nguyen 2013, Elton-Marshall in drugi 2015, Patel in drugi 2018, ASH UK 2018). Učinki prepovedi se lahko pokažejo v zelo različnih obdobjih, že v času pred uvedbo ukrepa (zaradi zvečanja medijske prisotnosti in razprav), kmalu po uvedbi ali do nekaj let po uvedbi ukrepa (Elton-Marshall in drugi 2015, Patel in drugi 2018). Podatki iz dveh raziskav tudi kažejo, da se ob uvedbi prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe ne zveča obseg kajenja oziroma izpostavljenosti v domačem bivalnem okolju (Nguyen 2013, Murphy-Hoefer in drugi 2014), ena od obeh raziskav kaže na zvišanje odstotka tistih, ki po uvedbi ukrepa prepovedujejo kajenje v domačem bivalnem okolju (Murphy-Hoefer in drugi 2014).

V raziskavi *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi* smo ugotavljali izpostavljenost mladostnikov tobačnemu dimu v prevoznih sredstvih in drugih zaprtih prostorih po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe. Podobne kazalnike učinkov prepovedi uporabljajo tudi tuje raziskave (Nguyen 2013, Murphy-Hoefer in drugi 2014, Elton-Marshall in drugi 2015, Patel in drugi 2018, ASH UK 2018, Faber in drugi 2019, Lavery in drugi 2020).

V primerjavi s časom pred uvedbo se je po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe odstotek izpostavljenih tobačnemu dimu zmanjšal tako v prevoznih sredstvih kot tudi v vseh zaprtih prostorih, skupno in v vsakem od okolij posebej, oziroma se je zvišal odstotek tistih, ki niso izpostavljeni. Med mladostniki, ki ne kadijo, se je odstotek tistih, ki niso izpostavljeni tobačnemu dimu v prevoznih sredstvih, zvišal z 49 % na 55 %, zvišala sta se tudi odstotek tistih, ki niso izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih, razen v prevoznih sredstvih, z 21 % na 26 % in odstotek tistih, ki niso izpostavljeni tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih, s 16 % na 20 %. Vseh omenjenih sprememb ne moremo pripisati le uvedbi prepovedi. Ena od pomembnejših aktivnosti, ki je verjetno prispevala k ugodnim spremembam je tudi vsakoletna nacionalna komunikacijska kampanja o ukrepu prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti oseb, mlajših od 18 let, in o škodljivosti pasivnega kajenja, lahko pa je k ugodnim spremembam doprinesel tudi še kakšen od drugih novo uvedenih ukrepov.

Odstotki tobačnemu dimu izpostavljenih mladostnikov pa ostajajo visoki. Vsak dan je tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali prevoznih sredstvih izpostavljenih kar 24 % 16-letnih mladostnikov, ki ne kadijo, tedensko 15 %, mesečno 12 %, redkeje kot mesečno pa 29 % mladostnikov, ki ne kadijo. Odstotek izpostavljenih je višji v domačem bivalnem okolju (nekaj več kot tri četrtine) kot v prevoznih sredstvih (okoli polovica). Tudi v splošni populaciji (sicer pred uvedbo prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe) beležimo visoke odstotke tobačnemu dimu izpostavljenih nekadilcev, kljub obsežnemu zmanjšanju izpostavljenosti tobačnemu dimu v zaprtih javnih in delovnih prostorih, pa tudi v domačem bivalnem okolju, po uvedbi prepovedi iz leta 2007 (Koprivnikar 2008, 2018a, Koprivnikar 2012, Koprivnikar 2014). V letu 2016 je bila tobačnemu dimu izpostavljena dobra petina prebivalcev, starih od 25 do 74 let, ki ne kadijo, v domačem bivalnem okolju pa so člani družine kadili v več kot desetini gospodinjstev, v katerih živijo mladoletni prebivalci (Koprivnikar 2018a).

Podatkov o spremembah izpostavljenosti tobačnemu dimu v splošni populaciji po uvedbi prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe nimamo.

Še vedno visok obseg izpostavljenosti tobačnemu dimu med mladostniki in tudi splošni populaciji kaže na nujnost nadaljnega ukrepanja za zmanjševanje izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih. Kar se tiče prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe, strokovnjaki opozarjajo, da je za doseganje največjih učinkov ukrepa pomembno strogo izvrševanje prepovedi, katerega bi lažje dosegli s splošno prepovedjo kajenja v prevoznih sredstvih (Faber in drugi 2019). Ta je smiselna tudi s stališča varne vožnje, saj kajenje v prevoznem sredstvu zmanjšuje zbranost voznika, njegovo odzivnost na stanje na cesti in zviša tveganje za udeležbo v prometnih nezgodah (Mangiaracina in Palumbo 2007, Ryb in drugi 2007, Hutchens in drugi 2008, Iacobelli in drugi 2008, Bakiri in drugi 2013, Igarashi in drugi 2019). Prepoved kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe je potrebno dodatno podpreti s programi in aktivnostmi, kot so komunikacijske kampanje, programi ozaveščanja in svetovanja staršem (vključno s podporo za opuščanje kajenja), da poskrbijo za domače bivalno okolje in prevozna sredstva brez tobačnega dima pa tudi aerosola elektronskih cigaret in novih tobačnih izdelkov. Potrebno je nadaljnje povečanje števila okolij brez tobačnega dima s pomočjo zakonodajnih ukrepov ali ukrepov lokalnih skupnosti, npr. v okoljih, kjer preživljajo prosti čas otroci in mladostniki (športne površine, parki, zabavišni parki, otroška igrišča, plaže idr.), pred vhodi v javne prostore (prepoved uporabe v določeni oddaljenosti od vhodov), na vrtovih lokalov oziroma na odprtih delih lokalov, na postajališčih avtobusov, taksijev idr.

V raziskavi nismo spremljali izpostavljenosti aerosolu elektronskih cigaret in novih tobačnih izdelkov. O pasivni izpostavljenosti aerosolu elektronskih cigaret v Sloveniji nimamo podatkov, podatki iz ZDA pa kažejo, da je odstotek izpostavljenih mladostnikov znaten (Dai 2020). Starši lahko zaznavajo, da je aerosol elektronskih cigaret za otroke (ali druge) varnejši kot tobačni dim in redkeje vzpostavijo pravila za okolje brez aerosola elektronskih cigaret kot za okolje brez tobačnega dima (Agaku in drugi 2019). V Sloveniji obseg izpostavljenosti aerosolu elektronskih cigaret najverjetneje ne predstavlja tako obsežnega problema kot izpostavljenost tobačnemu dimu, saj je med odraslimi odstotek uporabnikov elektronskih cigaret bistveno nižji od odstotka kadilcev tobačnih izdelkov – med prebivalci, starimi 15 do 64 let, je odstotek kadilcev 24 %, odstotek uporabnikov elektronskih cigaret pa malo nad 1 % (Koprivnikar in drugi 2020). Smiselno bi bilo, da v eni od prihodnjih raziskav pridobimo tudi stanje na tem področju v Sloveniji.

4.3 NOVO UVEDENI UKREPI NADZORA NAD TOBAKOM, PRI KATERIH RAZISKAVE NE OMOGOČAJO PRIMERJAVE STANJA PRED IN PO UVEDBI

Prepoved značilnih arom v tobačnih izdelkih

Tobačni izdelki vsebujejo veliko število različnih dodatkov, med pomembnejšimi so arome. Arome povečajo privlačnost tobačnih izdelkov in kajenja ter lahko povečajo razširjenost kajenja. Izdelki z aromami so še posebej namenjeni določenim ciljnim skupinam, predvsem mladim, kadilcem začetnikom ter ženskam; tem skupinam se tudi obsežno tržijo (Koprivnikar 2013, NIJZ 2015, Kostygina in drugi 2016). Večina podatkov o razširjenosti uporabe tobačnih in povezanih izdelkov z aromami je na voljo predvsem iz ZDA in Kanade, iz Evrope precej manj. Odstotki uporabnikov se med posameznimi državami zelo razlikujejo. V EU je v letu 2017 med prebivalci, starimi 15 let in več, ki mesečno ali pogosteje kadijo cigarete, 8 % takih, ki kadijo cigarete z mentolom in 7 % takih, ki kadijo cigarete z drugimi aromami, v Sloveniji pa 2 % in 0 % (EK 2017). Raziskave iz ZDA in Kanade kažejo na znatne odstotke uporabnikov izdelkov z aromami, kljub obstoječim prepovedim arom v določenih tobačnih izdelkih (Villanti in drugi 2016, 2017b, Bird in drugi 2017, Kuiper in drugi 2018a, Cohn in drugi 2019, Cullen in drugi

2019, Odani in drugi 2019, Rose in drugi 2019). Odstotki kadilcev cigaret z aromami so, kot večinoma kažejo raziskave, višji med kadilci iz mlajših starostnih skupin in med ženskami (Feirman in drugi 2016, SZO 2016, Villanti in drugi 2016, EK 2017, Villanti in drugi 2017a, 2017b, Odani in drugi 2019, Rose in drugi 2019). Med mladimi je prav aroma najpomembnejši razlog za uporabo določenega izdelka (Villanti in drugi 2017b).

Arome v tobačnih izdelkih imajo pomembne učinke na privlačnost izdelkov in kajenja, na stališča, pričakovanja in prepričanja, na zaznave glede tveganj za zdravje, na namere, na izbiro izdelkov ter na kadilsko vedenje in potrošnjo tobačnih izdelkov (Feirman in drugi 2016). Tobačni izdelki z aromami so ocenjeni kot privlačnejši (Huang in drugi 2017, Kowitt in drugi 2017), boljšega okusa in zaznani kot manj tvegani za zdravje (SZO 2016, Huang in drugi 2017, Kowitt in drugi 2017). Z aromami so povezana pozitivna pričakovanja in prepričanja (Feirman in drugi 2016, Huang in drugi 2017). Arome so pomemben dejavnik izbora tobačnega izdelka (Huang in drugi 2017) in eden najpogostejših razlogov za uporabo (Huang in drugi 2017). Izdelki z aromami so še posebej privlačni za mladostnike in mlade odrasle in jih spodbujajo k preizkušanju različnih izdelkov (Feirman in drugi 2016). Večina mladostnikov in mladih odraslih ob prvi uporabi tobačnega izdelka uporabi izdelek z aromami (Huang in drugi 2017). Uporaba tobačnega izdelka z aromo je pri mladostnikih in mladih odraslih povezana z večjo verjetnostjo začetka uporabe (SZO 2016, Villanti in drugi 2017a, FDA 2019, Villanti in drugi 2019a), nadaljevanja uporabe (Feirman in drugi 2016, Huang in drugi 2017, FDA 2019, Villanti in drugi 2019a), z redno uporabo tobačnega izdelka (SZO 2016, Huang in drugi 2017, FDA 2019, Villanti in drugi 2019) in z večjo verjetnostjo (močnejše) zasvojenosti (SZO 2016, Villanti in drugi 2017a, FDA 2019). Raziskave nakazujejo tudi zmanjšano verjetnost opustitve tobačnega izdelka v primeru uporabe tobačnega izdelka z aromo (SZO 2016, Huang in drugi 2017, Villanti in drugi 2017a, FDA 2019). Tobačni in povezani izdelki z aromami (vključno z marketingom teh izdelkov) torej zelo verjetno povečujejo razširjenost uporabe tobačnih in povezanih izdelkov, ta je višja kot bi bila v primeru, da izdelki z aromami ne bi bili dostopni (FDA 2019).

Različne oblike prepovedi arom v različnih tobačnih izdelkih so s ciljem zmanjševanja razširjenosti kajenja, predvsem med mladimi, uvedle številne države sveta. V državah članicah EU velja prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje (Evropski parlament in Svet 2014), v ZDA prepoved značilnih sladkih in sadnih arom v cigaretah, delih cigaret (tobak, filter in papir) in cigaretnem dimu, ne velja pa prepoved tobačnih arom ali mentola (FDA 2019). V Kanadi so v cigaretah, malih cigarah, določenih vrstah cigar in papirčkih za zvijanje cigaret od leta 2009 naprej prepovedani vsi dodatki ali njihove kombinacije, ki imajo značilnosti arome ali poudarijo oziroma izboljšajo aromo, vključno z dodatki, ki so identificirani kot arome (Kanadski zakon o tobaku in elektronskih cigaretah 2018). Ukrepi prepovedi arom v tobačnih izdelkih so relativno novi, zato je raziskav o njihovih učinkih malo, na voljo so izključno iz severnoameriškega prostora, kjer so prve prepovedi uvedli leta 2009. Potrebno je poudariti, da so dostopne raziskave večinoma presečne, kar pomeni, da ne omogočajo vpogleda v časovno zaporedje dogodkov ali vzročnost, zato ni možno delati zaključkov o smeri različnih povezav.

V ZDA po uvedbi prepovedi značilnih sladkih in sadnih arom v cigaretah leta 2009 v splošni populaciji beležijo znižanje prevalence kajenja cigaret, obenem pa zvišanje odstotka kadilcev cigaret, ki kadijo cigarete z mentolom. Torej so kadilci cigaret, ki so prej kadili cigarete z drugimi aromami, po novem prepovedanimi, prešli na kajenje cigaret z mentolom (Villanti in drugi 2016). Med mladostniki po uvedbi prepovedi beležijo znižanje verjetnosti trenutne uporabe kateregakoli tobačnega izdelka, trenutnega kajenja cigaret in števila pokajenih cigaret (Courtemanche in drugi 2016). Tudi med mladostniki se je po prepovedi zvišala uporaba cigaret z mentolom (Villanti in drugi 2016) ter drugih tobačnih in povezanih izdelkov, pri katerih sladke in sadne arome ostajajo dovoljene (Courtemanche in drugi 2016). V nekaterih okrajih v ZDA so uvedli strožje prepovedi, ki vključujejo tudi prepoved značilnih sladkih in sadnih arom v drugih tobačnih izdelkih, ne le cigaretah (Farley in Johns 2017, Rogers in drugi 2017, 2019). Med mladostniki so po uvedbi teh strožjih prepovedi zabeležili znižanje obetov za uporabo kateregakoli tobačnega izdelka in obetov za uporabo tobačnih izdelkov z aromami kadarkoli v življenju,

v treh letih trajanja raziskave pa ni prišlo do znižanja prevalece kajenja (Farley in Johns 2017). Znižala se je prodaja izdelkov, za katere je veljala dodatna prepoved arom (Farley in Johns 2017, Rogers in drugi 2017, 2019), česar niso zabeležili v okoljih brez prepovedi (Rogers in drugi 2017, 2019). V Kanadi so po uvedbi prepovedi arom (razen mentola) v cigaretah, malih cigarah in cigarilosih zabeležili znižanje prodaje (Chaiton in drugi 2018a) ter nižjo uporabo teh izdelkov med mladimi kadarkoli v življenju (Nguyen in Grootendorst 2015) in tudi trenutno (Minaker in drugi 2014, Nguyen in Grootendorst 2015). Istočasno pa so zabeležili porast omenjenih izdelkov z aromo mentola, ki ni bila prepovedana, in drugih tobačnih izdelkov, za katere prepoved arom ni veljala (Minaker in drugi 2014, Nguyen in Grootendorst 2015). Prepoved je imela omejene učinke, ker ni vključevala prepovedi arome mentola in prepovedi arom v vseh različnih tobačnih izdelkih (Minaker in drugi 2014, Nguyen in Grootendorst 2015, Chaiton in drugi 2018a). V Kanadi so v začetku leta 2018 uvedli tudi prepoved tobačnih izdelkov z aromo mentola, a o učinkih zaenkrat še ni poročil. V eni od kanadskih provinc so ta dodatni ukrep uvedli že približno leto prej in zabeležili zmanjšanje celokupne prodaje cigaret, prodaja cigaret z mentolom pa je padla praktično na nič (Chaiton in drugi 2019a). V edini prospektivni kohortni raziskavi so v Kanadi med tistimi, ki so prej kadili cigarete z mentolom, po uvedbi prepovedi zabeležili višje stopnje poskusov opustitve in uspešnih opustitev kajenja (Chaiton in drugi 2019b). Znatno odstotek tistih, ki so prej kadili cigarete z mentolom, pa je prešel na druge dostopne izdelke z aromami, tudi elektronske cigarete (Chaiton in drugi 2018b).

Kot torej kažejo dostopni podatki, so prepovedi arom učinkovit ukrep za zmanjševanje uporabe tobačnih izdelkov, še posebej med mladostniki in mladimi odraslimi, in lahko privedejo do znatnih izboljšanj v javnem zdravju. Avtorji številnih člankov so si enotni, da je potrebno prepovedi arom razširiti tako, da zajamejo čim več oziroma vse različne arome in tobačne ter povezane izdelke, saj lahko dostopnost določenih arom v določenih tobačnih in povezanih izdelkih spodkoplje napredek v zmanjševanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov, predvsem med mladostniki in mladimi odraslimi (Minaker in drugi 2014, Nguyen in Grootendorst 2015, Chaiton in drugi 2018a, 2019a, 2019b). Pri prepovedih arom, ki vključujejo le določene arome in izdelke, lahko pričakujemo manjše učinke kot pri popolnih prepovedih. Poveča se namreč poseganje po tistih tobačnih in povezanih izdelkih, pri katerih so arome še dovoljene. Večina raziskovalcev zato priporoča celovito prepoved arom v tobačnih in povezanih izdelkih (Minaker in drugi 2014, Nguyen in Grootendorst 2015, Chaiton in drugi 2018a, 2019a, 2019b). Obstajajo številni podatki, da se tobačna industrija na različne načine trudi, da bi zaobšla prepovedi arom, zato mnogi raziskovalci poudarjajo, da je v izogib temu zelo pomembno skrbno načrtovanje ukrepa (Delnevo in Hrywna 2015, Allem in drugi 2016, Brown in drugi 2016, Kostygina in drugi 2016, Farley in drugi 2018, Jackler in drugi 2018, Kuiper in drugi 2018b, Chaiton in drugi 2019a). Med novimi pristopi industrije so proizvodnja drugih tobačnih izdelkov s sladkimi in sadnimi aromami, v katerih arome niso prepovedane (Delnevo in Hrywna 2015), predelava malih cigar, da bi bile čim bolj podobne cigaretam, a istočasno zanje ne bi veljala prepoved (Kostygina in drugi 2016), večja raznovrstnost arom v tobačnih in povezanih izdelkih, za katere prepoved arom ne velja (Jackler in drugi 2018), dostopnost izdelkov z aromami preko spleta (Allem in drugi 2016), prilagoditev izdelkov na način, da zanje ne velja več prepoved arom (Chaiton in drugi 2019a) idr.

Slovenska zakonodaja na področju nadzora nad tobakom vse do leta 2017 ni omejevala arom v tobačnih ali povezanih izdelkih, od marca 2017 pa v Sloveniji v skladu z novo evropsko *Direktivo 2014/40/EU* (Evropski parlament in Svet 2014) velja prepoved značilnih arom (razen mentola) v cigaretah in tobaku za zvijanje, od 20. maja 2020 pa še prepoved značilne arome mentola v cigaretah in tobaku za zvijanje (ZOUTPI 2017). Še vedno pa so dovoljene značilne arome (v nadaljevanju arome) v drugih tobačnih izdelkih, kot so cigare, cigarilosi, tobak za vodne pipe, elektronske cigarete in tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva.

Za prikaz sprememb v uporabi tobačnih in povezanih izdelkov z aromami smo uporabili podatke dveh raziskav med mladostniki. Prva je raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju*, druga pa raziskava *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*. Obe raziskavi zajemata

obdobje uveljavitve prepovedi značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje, razen mentola, prva omogoča primerjave pred in po uvedbi ukrepa, druga pa je bila prvič izvedena med 3. in 14. aprilom 2017, torej zelo kmalu po uveljavitvi prepovedi, zato pri tej raziskavi ne moremo govoriti o primerjavi stanja pred in po uvedbi prepovedi. Ker pa smo mladostnike spraševali o kajenju cigaret z aromami v zadnjih 30 dneh, smo vseeno verjetno še zajeli del učinka ukrepa. V obeh raziskavah smo beležili kazalnik razširjenost uporabe izdelkov z aromami, podobno kot večina raziskav učinkov prepovedi arom na kadilsko vedenje in potrošnjo tobačnih izdelkov, drug kazalnik, ki so ga raziskovalci še pogosto uporabljali v raziskavah pa je prodaja različnih tobačnih in povezanih izdelkov pred in po prepovedi arom (Minaker in drugi 2014, Nguyen in Grootendorst 2015, Courtemanche in drugi 2016, Villanti in drugi 2016, Farley in Johns 2017, Rogers in drugi 2017, Chaiton in drugi 2018, 2019a, 2019b, 2019c, Rogers in drugi 2019). Na osnovi podatkov iz obeh raziskav trenutno ne moremo zaključiti, ali je prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje med mladostniki privedla do zmanjšanja uporabe izdelkov z aromami oziroma zmanjšanja uporabe izdelkov z aromami nasploh. Podatki pa kažejo, da med mladostniki prihaja do prehoda s cigaret na druge tobačne in povezane izdelke, v katerih arome ostajajo dovoljene, prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje pa bi ta prehod lahko morda celo pospešila. To kaže na potrebo po razširitvi prepovedi (značilnih) arom, ki bi zajemala vse različne izdelke, ne le cigarete in tobak za zvijanje.

Prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnim osebam

Od 11. marca 2017 dalje je povezane izdelke prepovedano prodajati mladoletnim osebam (ZOUTPI 2017). V naši raziskavi smo spremljali učinke prepovedi prodaje mladoletnim za enega od povezanih izdelkov, to so elektronske cigarete. V raziskavi med mladoletniki, ki je bila prvič izvedena tik po uvedbi ukrepa in drugič v novembru 2018, beležimo, da se je v tem času znižala zaznana dostopnost elektronskih cigaret iz komercialnih virov, zvišal obseg zavrnitev nakupov s strani trgovcev in tudi obseg zahtev po osebem dokumentu za izkaz polnoletnosti. Odstotek mladoletnih, ki menijo, da bi (zelo) lahko sami kupili elektronske cigarete, se je znižal s 40 % na 32 %, odstotek tistih, ki jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa, z 68 % na 54 % in odstotek tistih, od katerih trgovec ni nikoli zahteval osebnega dokumenta, s 65 % na 52 %. Morda bi bile razlike še večje, če bi prve meritve kazalnikov izvedli že pred uvedbo ukrepa, ne pa tik po njej. Zaznana dostopnost elektronskih cigaret iz komercialnih virov pa kljub ugodnim spremembam ostaja znatna. Približno tretjina mladoletnikov meni, da bi sami (zelo) lahko kupili elektronske cigarete. Še vedno lahko večina mladoletnih, to je nekaj več kot dve tretjini ali več, opravi nakup elektronskih cigaret brez večjih težav v smislu zavrnitve s strani trgovca ali zahteve po osebem dokumentu. Podatki tudi kažejo, da je zahteva po osebem dokumentu povezana z zavrnitvijo nakupa in da gre le redko za izključno eno ali drugo dejanje.

Primerjava dostopnosti tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret kaže, da je v letu 2018 odstotek mladoletnih, ki menijo, da bi sami (zelo) lahko kupili elektronske cigarete, podoben odstotku tistih, ki menijo, da bi sami (zelo) lahko kupili cigarete ali tobak za zvijanje. Odstotki mladoletnih kupcev, ki jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa ali ni nikoli od njih zahteval osebnega dokumenta, pa so precej višji pri mladoletnih kupcih elektronskih cigaret (dobra polovica) kot pri mladoletnih kupcih cigaret in tobaka za zvijanje (približno tretjina). Iz poročil TIRS za leti 2018 in 2019 ni razvidno, da bi se izvajal nadzor nad izvajanjem prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnim (TIRS 2018, 2019). Podatki kažejo na potrebo po nadzoru nad izvajanjem te zakonske določbe.

V nasprotju s tobačnimi izdelki, kjer so nakupi preko interneta eno najmanj koriščenih mest nakupov med mladoletniki, pa je internet med mladoletniki pomembnejši vir nakupov elektronskih cigaret. Preko interneta kupuje elektronske cigarete dobra petina mladoletnikov. V Sloveniji je prepovedana prodaja povezanih izdelkov preko interneta znotraj države in iz tretjih držav (ZOUTPI 2017), zato gre za nakupe s spletnih strani drugih držav članic EU.

Zabeležene vrednosti kazalnikov bodo služile tudi kot izhodiščne vrednosti za beleženje učinkov dovoljen za prodajo povezanih izdelkov, pričakujemo, da bo ukrep privedel do pomembnih ugodnih premikov v smislu nadaljnjega znižanja dostopnosti elektronskih cigaret mladoletnim.

4.4 SPREMEMBE KADILSKEGA VEDENJA

Spremembe kadilskega vedenja so lahko povezane z različnimi že uveljavljenimi ukrepi ZOUTPI, zato jih predstavljamo ločeno. K spremembam so poleg ukrepov lahko doprinesli tudi medijska izpostavljenost teme in ukrepov ali različni programi in aktivnosti preprečevanja in zmanjševanja kajenja. Koliko je k spremembam v tem času doprinesel posamezni ukrep ali drugi programi in aktivnosti, ni možno ugotoviti.

V literaturi obstajajo podatki iz številnih raziskav, ki potrjujejo, da imajo ukrepi, vključeni v monografijo, ugodne spremembe na kadilsko vedenje. Uvedba slikovnih opozoril je povezana z zmanjšanjem potrošnje cigaret (Noar in drugi 2016b), zvečanjem poskusov opustitve (Noar in drugi 2016b) in opustitvijo kajenja (Noar in drugi 2016b, Levy in drugi 2017, Kuehnle 2019) ter zmanjšanjem prevalece kajenja, najverjetneje za vsaj 4 % relativno (Noar in drugi 2016b, Levy in drugi 2017, Kuehnle 2019). Glede prepovedi marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih dlje trajajoče raziskave med mladostniki večinoma kažejo na zmanjšanje dovzetnosti za kajenje (Dunlop in drugi 2015, Edwards in drugi 2017a, Ford in drugi 2018, 2019, Kuipers in drugi 2019, Pearce in drugi 2019, Haw in drugi 2020) in ugodne spremembe različnih kazalnikov kadilskega vedenja (Irvine in Nguyen 2014, Dunlop in drugi 2015, Edwards in drugi 2017a, Kuipers in drugi 2019, Pearce in drugi 2019, Haw in drugi 2020) pa tudi prevalece kajenja (Dunlop in drugi 2015, Edwards in drugi 2017a). Pri odraslih so podatki o učinkih prepovedi na kadilsko vedenje nedosledni (Kuipers in drugi 2017, Fleischer in drugi 2019), a vendar dolgoročno nakazujejo morebitno znižanje prevalece kajenja (Kuipers in drugi 2017). Ukrepi prepovedi arom v tobačnih izdelkih so relativno novi in raziskav o njihovih učinkih je malo. Podatki iz držav, ki so uvedle prepovedi arom, kažejo na znižanje prevalece kajenja cigaret (Villanti in drugi 2016), med mladostniki na znižanje verjetnosti trenutne uporabe kateregakoli tobačnega izdelka (Minaker in drugi 2014, Nguyen in Grootendorst 2015, Courtemanche in drugi 2016, Farley in Johns 2017), trenutnega kajenja cigaret (Courtemanche in drugi 2016) in števila pokajenih cigaret (Courtemanche in drugi 2016). Na znižanje prevalece kajenja med mladostniki ne kažejo vse raziskave (Farley in Johns 2017).

Kadilsko vedenje mladostnikov

O spremembah kadilskega vedenja v času po uvedbi novih ukrepov nadzora nad tobakom največ podatkov črpamo iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*. Raziskava v nasprotju z drugima dvema raziskavama ne vključuje daljšega obdobja pred uveljavitvijo zakona, kar bi lahko privedlo do neustreznega pripisovanja sprememb uvedbi ukrepov ali do zakritja učinkov ukrepov. Pri tem naj še enkrat ponovimo, da je bila raziskava prvič izvedena tik po uvedbi prvih ukrepov ZOUTPI, to sta prepoved značilnih arom in prepoved kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe, a pred uvedbo slikovnih opozoril in prepovedmi oglaševanja in razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov. Ob drugi ponovitvi raziskave še niso bili uveljavljeni vsi ukrepi ZOUTPI. Po uveljavitvi dela ukrepov novega zakona je raziskava prikazala številne ugodne spremembe v smislu zmanjševanja uporabe tobačnih in povezanih izdelkov med 16-letnimi mladostniki:

- znižanje odstotka kadilcev cigaret kadarkoli v življenju z 59 % na 50 %;
- znižanje odstotka kadilcev cigaret v zadnjih 12 mesecih z 41 % na 34 %;
- znižanje odstotka kadilcev cigaret v zadnjih 30 dneh z 31 % na 27 %;
- zvišanje odstotka tistih, ki še niso nikoli kadili in tudi niso dovzetni za kajenje, z 32 % na 40 %;
- zvišanje odstotka tistih, ki med petimi najožjimi prijatelji nimajo nikogar, ki bi kadil tobak, z 41 % na 51 %;

- znižanje odstotka uporabnikov elektronskih cigaret kadarkoli v življenju s 37 % na 31 %;
- znižanje odstotka uporabnikov elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh z 12 % na 9 %;
- znižanje odstotka uporabnikov vodnih pip kadarkoli v življenju z 31 % na 22 %;
- znižanje odstotka uporabnikov vsaj enega tobačnega izdelka kadarkoli v življenju s 65 % na 54 %;
- znižanje odstotka uporabnikov vsaj enega tobačnega ali povezanega izdelka v zadnjih 30 dneh s 34 % na 30 %.

Vsi odstotki, razen odstotka uporabnikov elektronskih cigaret kadarkoli v življenju in v zadnjih 30 dneh, so se znižali pri obeh spolih. Kljub ugodnim spremembam pa razširjenost uporabe tobačnih in povezanih izdelkov med mladostniki ostaja znatna.

Med mladostniki se med letoma 2017 in 2018 niso spremenile namere glede kajenja cigaret čez leto dni (v letu 2018 je 57 % 16-letnih mladostnikov prepričanih, da čez leto dni ne bodo kadili), ni se spremenil odstotek tistih, ki so prvič kadili cigarete v starosti 13 let ali manj (v letu 2018 je 14 % 16-letnih mladostnikov navedlo, da so prvič kadili cigarete v starosti 13 let ali manj) in tudi ne pogostost kajenja cigaret v zadnjih 30 dneh. Prav tako se ni spremenilo precejevanje kajenja, ki ostaja znatno, saj večina, to je skoraj tri četrtine, 16-letnih mladostnikov ocenjuje, da je odstotek kadilcev tobaka med njihovimi vrstniki višji od 30 %. V povprečju ocenjujejo, da kadi približno polovica njihovih vrstnikov. Odstotek kadilcev tobaka med vrstniki precejuje višji odstotek deklet kot fantov, dekleta tudi bolj precejujejo kajenje tobaka med vrstniki kot fantje.

Edina neugodna sprememba, ki smo jo zabeležili med letoma 2017 in 2018, je zvišanje odstotka 16-letnih uporabnikov tobaka za oralno uporabo z 8 % na 11 %.

Medtem ko v odstotku anketiranih dijakov, ki so kadarkoli v življenju uporabili vsaj en tobačni izdelek ali elektronske cigarete in odstotku tistih, ki so v zadnjih 30 dneh uporabili vsaj en tobačni ali povezani izdelek, razlik med spoloma ni, pa obstajajo pomembne razlike v uporabi posameznih vrst izdelkov. Pri kazalnikih kajenja cigaret kadarkoli v življenju, v zadnjih 12 mesecih, v zadnjih 30 dneh in dnevnom kajenju, so odstotki višji med dekleti kot fanti. Pri drugih tobačnih izdelkih in elektronskih cigaretah pa so odstotki uporabnikov višji med fanti kot dekleti.

Kot kažejo podatki iz te raziskave, pa tudi iz raziskave *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju*, se področje uporabe tobačnih izdelkov spreminja, v smislu zmanjševanja uporabe klasičnih tobačnih izdelkov, to je cigaret, in povečevanja priljubljenosti ter uporabe novejših izdelkov, kot so elektronske cigarete in tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva. Odstotek uporabnikov obeh izdelkov med 16-letnimi mladostniki znatno presega odstotek uporabnikov med splošno populacijo. Na nove izdelke prehajajo prvenstveno fantje. Spremembe lahko najverjetneje v največji meri povezujemo s prihodom novih izdelkov in manj z učinki novih ukrepov nadzora nad tobakom.

Potrebno je nadaljnje spremljanje dogajanja in učinkov že uvedenih ukrepov, intenzivno delo na zagotavljanju čim večjega spoštovanja obstoječe zakonodaje ter identifikacija, dopolnitev in uvedba potrebnih učinkovitih dodatnih ukrepov in programov na področju preprečevanja in zmanjševanja uporabe tobačnih, povezanih in različnih novih izdelkov z nikotinom med mladostniki.

Kadilsko vedenje splošne populacije

Podatki o kadilskem vedenju splošne populacije so po letu 2017 na voljo iz ene raziskave, to je *Nacionalne raziskave o tobaku, alkoholu in drugih drogah*, ki vključuje prebivalce Slovenije, stare od 15 do 64 let. Raziskava je bila izvedena v letih 2012 in 2018 in zajema uvedbo ukrepov do vključno prepovedi razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov. Pomembna omejitev raziskave je, da je bila prvič izvedena daljše obdobje, to je pet let, pred uvedbo prvih ukrepov ZOUTPI iz leta 2017. To lahko privede do neustreznega pripisovanja sprememb uvedbi ukrepov ali pa zakrije učinke ukrepov.

Podatki iz raziskave kažejo, da se odstotek kadilcev med splošno populacijo ni spremenil, se je pa znižal med mladostniki. Ugotovitve drugih raziskav kažejo, da se odstotek kadilcev v splošni populaciji že dlje časa ne spreminja, kar pomeni, da pred uvedbo novega zakona verjetno ni bilo večjih sprememb odstotka, vsaj do leta 2014 (Koprivnikar 2018b), kar vsaj do neke mere potrjuje, da se ni spremenil tudi po uvedbi novega zakona. Prav tako raziskava *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi* kaže, da se odstotek kadilcev med mladostniki znižuje po uvedbi zakona, kar pomeni, da prikazane ugodne spremembe v mlajših starostnih skupinah, po podatkih predstavljenih v tem poglavju, lahko do neke mere pripišemo tudi učinkom novih ukrepov nadzora nad tobakom. Kar se tiče ostalih sprememb, pa je možnosti za primerjave malo in jih ne moremo z gotovostjo pripisovati novemu zakonu. Brez dodatnih podatkov lahko zaključimo le, da se po uvedbi dela novih ukrepov nadzora nad tobakom odstotek kadilcev v splošni populaciji ni spremenil, se je pa znižal med mladostniki.

Med preostalimi spremembami bi izpostavili nakazano morebitno povečevanje socialno-ekonomskih neenakosti v kajenju, kar je potrebno skrbno spremljati v naslednjih raziskavah, teh sprememb trenutno ne moremo pripisati novim ukrepom nadzora nad tobakom. Glede učinkov uveljavljenih ukrepov nadzora nad tobakom na neenakosti v kajenju, so v literaturi na voljo le zelo omejeni podatki, za nekatere ukrepe pa podatkov sploh ni na voljo.

4.5 STANJE NA PODROČJU DOSTOPNOSTI TOBAČNIH IZDELKOV PRED UVELJAVITVIJO DOVOLJENJ ZA PRODAJO

Lahko dostopni tobačni izdelki so povezani z večjim obsegom rabe tobaka med mladostniki, zaznavanje mladostnikov, da so tobačni izdelki zlahka dostopni pa je eden od pomembnejših napovedovalcev eksperimentiranja s tobačnimi izdelki in kasnejšega kajenja. Eden od pomembnejših virov tobačnih izdelkov za mladostnike so prodajna mesta teh izdelkov oziroma komercialni viri, zato so ukrepi za zmanjševanje dostopnosti tobačnih izdelkov iz komercialnih virov pomemben način preprečevanja in zmanjševanja uporabe tobačnih izdelkov med mladostniki. Med te ukrepe sodijo predvsem starostne omejitve za nakup in prodajo tobačnih izdelkov, prepoved avtomatov za prodajo tobačnih izdelkov, prepoved prodaje posameznih cigaret oziroma zavojčkov tobačnih izdelkov z manj kot dvajsetimi cigaretami, licenciranje trgovcev s tobačnimi izdelki, ustrezna kaznovalna politika za kršitelje, zmanjševanje gostote prodajnih mest, omejevanje njihovega števila in/ali vrst in/ali njihove lokacije, omejevanje ur prodaje ter določanje minimalne oddaljenosti prodajnih mest od šol in morebitnih drugih mest, kjer se zbirajo mladostniki. Ukrepi so učinkoviti, v kolikor se dosledno izvršujejo oziroma spoštujejo. Učinkovito orodje za nadzor nad maloprodajnim trgom tobačnih izdelkov in za zagotavljanje spoštovanja oziroma izvrševanja zakonodaje na tem področju je licenciranje trgovcev, ki prodajajo te izdelke (Koprivnikar 2013).

V Sloveniji so bili že pred letom 2017 v veljavi številni ukrepi za omejevanje dostopnosti tobačnih izdelkov mladostnikom, in sicer starostna omejitev za nakup in prodajo tobačnih izdelkov (18 let), prepoved prodaje tobačnih izdelkov iz avtomatskih naprav in prepoved prodaje posameznih cigaret oziroma drugih tobačnih izdelkov izven izvirne embalaže proizvajalca. Pogoste pa so bile kršitve starostne omejitve, saj so mladoletne osebe brez težav kupile tobačne izdelke v preko 70 % nakupov v okviru akcij *Skriti kupec* (Brez izgovora Slovenija in drugi 2017, TIRS 2019, Fakulteta za družbene vede in Brez izgovora Slovenija 2020). ZOUTPI iz leta 2017 zato vključuje nov ukrep, to je uvedba dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov (oblika licenciranja). Ta ukrep je stopil v veljavo konec leta 2018, po izvedbi vseh raziskav, ki so vključene v to monografijo. Zato v monografiji prikazujemo le stanje pred uvedbo dovoljenj za prodajo tobačnih izdelkov. Ugotavljamo, da se je že pred uvedbo ukrepa dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov, med mladostniki znižala zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje iz komercialnih virov, a ostaja znatna. 39 % mladoletnikov meni, da bi sami (zelo) lahko kupili cigarete ali tobak za zvijanje, kar 65 % pa, da bi (zelo) lahko kupili cigarete s pomočjo nadomestnega

kupca. Večina, to je okoli dve tretjini ali več, mladoletnih je lahko opravila nakup cigaret ali tobaka za zvižanje brez večjih težav v smislu zavrnitve s strani trgovca ali zahteve po osebnem dokumentu. Podatki tudi kažejo, da je zahteva po osebnem dokumentu povezana z zavrnitvijo nakupa in da gre le redko za izključno eno ali drugo dejanje. Izstopa visoka zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvižanje s pomočjo nadomestnega kupca, kar kaže na smiselnost uvedbe ukrepov za zmanjševanje nadomestnih nakupov. Smiselna bi bila tudi uvedba drugih ukrepov za zmanjševanje dostopnosti tobačnih izdelkov iz komercialnih virov, kot so omejevanje števila, vrst in lokacije prodajnih mest tobačnih izdelkov in s tem zmanjšanje možnosti, da mladoletna oseba najde prodajno mesto, na katerem so mu pripravljene prodati tobačni izdelek oziroma kršiti obstoječo zakonodajo. Večje kot je število prodajnih mest, več možnosti ima mladoletnik, da najde tako prodajno mesto, manj pa je tudi možnosti za ustrezen nadzor spoštovanja zakonodaje. Število prodajnih mest tobačnih izdelkov na drobno je v Sloveniji zelo visoko, saj glede maloprodaje tobačnih izdelkov ni omejitev ne glede na število, ne glede na vrste in tudi ne glede na lokacije prodajnega mesta (niso dovoljena le premična prodajna mesta), potrebno je le zaprositi za dovoljenje za prodajo. Na datum 11. marec 2020 je bilo po podatkih MZ izdanih 6053 dovoljenj za prodajna mesta tobačnih in povezanih izdelkov, kar pomeni, da imamo v Sloveniji eno prodajno mesto na 350 prebivalcev; za primerjavo naj povemo, da je v Franciji eno prodajno mesto na 2730 prebivalcev (Financial Times 2019). Ne le trgovine, tudi internet je možen vir nakupa tobačnih izdelkov. V Sloveniji velja prepoved prodaje tobačnih izdelkov preko interneta znotraj države in iz tretjih držav (ZOUTPI 2017). Naši podatki kažejo, da je internet vir nakupov manjšemu odstotku mladoletnikov (okoli 5 %).

Zabeležene vrednosti kazalnikov bodo služile kot izhodiščne vrednosti za beleženje učinkov dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov. V kolikor bo ukrep dovoljenj za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov združen z visoko stopnjo spoštovanja in nadzora, pričakujemo, da bo privedel do pomembnih ugodnih premikov v smislu nadaljnjega znižanja dostopnosti tobačnih in povezanih izdelkov mladoletnim.

4.6 PREDNOSTI, SLABOSTI

Monografija predstavlja prvi obsežni pregled učinkov novih, do konca leta 2018 uveljavljenih ukrepov ZOUTPI in pregled dostopnih podatkov za Slovenijo v tem času. V njej so predstavljeni podatki treh večjih raziskav v Sloveniji, ki dajejo vpogled v spremembe številnih kazalnikov. Monografija opisuje predvsem dogajanje med mladostniki, ti pa so ključna ciljna skupina ukrepov v zakonu. Največ podatkov v monografiji je iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, ki je prva in edina v Sloveniji, ki celovito spremlja učinke ukrepov nove zakonodaje na področju nadzora nad tobakom med mladostniki. Ta raziskava pa ne vključuje nacionalno reprezentativnega vzorca in posploševanje rezultatov na populacijo ni možno. Vključuje pa velik priložnostni vzorec 1300 dijakov 30 izbranih srednjih šol v Sloveniji, kateri vključuje dijake različnih programov izobraževanja v primerljivih odstotkih populacije. Poleg tega so vključeni še podatki iz dveh raziskav, to sta raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki in *Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah*, kateri vključujeta nacionalno reprezentativne vzorce mladostnikov oziroma splošne populacije. Poleg tega monografija nudi tudi obsežen pregled literature o učinkovitosti posameznih ukrepov, ki je prvi po letu 2013 (Koprivnikar 2013).

Največja omejitev predstavitve učinkovitosti ukrepov je časovna umestitev raziskav. Raziskava *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi* je bila prvič izvedena nekaj tednov po uvedbi prvih ukrepov zakona in pri teh ukrepih, ki so stopili v veljavo 11. marca 2017 večinoma ne daje vpogleda v stanje pred in po uvedbi ukrepa. Drugi dve raziskavi, to sta raziskava *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* med mladostniki in *Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah* pa sta bili prvič izvedeni nekaj let (tri oziroma pet) pred uvedbo prvih ukrepov. Dolgo časovno obdobje lahko privede do morebitnega neustreznega pripisovanja sprememb uvedbi ukrepov ali pa zakrije učinke posameznih ukrepov.

Vse tri raziskave so presečne, kar pomeni, da ne omogočajo vpogleda v časovno zaporedje dogodkov ali vzročnost, zato ni možno delati zaključkov o smeri različnih povezav. Pri vseh treh je možna pristranost samoporočanja (možnost navajanja družbeno zaželenih odgovorov in zato morebitne podcenjenosti ali precenjenosti določenih odstotkov), lahko tudi pristranost spominjanja, ki pa je manj verjetna, kajti v raziskavah ni vprašanj o zelo časovno oddaljenih dogodkih. V nobeno od raziskav med mladostniki niso vključeni t. i. »osipniki«, to so mladostniki, ki niso vključeni v šolanje.

Za splošno populacijo imamo na voljo najmanj podatkov. V prvi izvedbi *Nacionalne raziskave o tobaku, alkoholu in drugih drogah* v vprašalnik namreč niso bila vključena vprašanja z namenom spremljanja učinkov zakonodaje, saj takrat ni bilo znano, kdaj, predvsem pa kako, se bo spreminjal zakon na področju nadzora nad tobakom. Obenem pa so bila v vprašalnik prve izvedbe raziskave vključena le maloštevilna vprašanja s področja tobačnih in povezanih izdelkov, zato so primerjave med obema izvedbama raziskave omejene na razširjenost kajenja tobačnih izdelkov ter uporabo določenih tobačnih in povezanih izdelkov kadarkoli v življenju.

Ne glede na navedene omejitve v monografijo vključene raziskave nudijo kakovostne podatke o učinkih novih ukrepov nadzora nad tobakom. Poleg tega omogočajo tudi poglobljene analize, ki pa jih zaradi enotnega celostnega pregleda tako velikega števila kazalnikov v tej monografiji nismo mogli izvesti, zato predstavljajo še velik raziskovalni potencial.

4.7 ZAKLJUČEK

V Sloveniji smo leta 2017, deset let po zadnjih spremembah zakonodaje na področju nadzora nad tobakom, naredili velik korak naprej s sprejetjem ZOUTPI. Zakon predstavlja celovit program učinkovitih in sodobnih ukrepov nadzora nad tobakom. Cilji nove zakonodaje so preprečevanje začetka in nadaljevanja kajenja med otroki, mladostniki in mladimi odraslimi, spodbujanje opuščanja kajenja med obstoječimi kadilci, zmanjševanje izpostavljenosti tobačnemu dimu in posledično zmanjšanje obolevnosti in (prezgodnje) umrljivosti ter stroškov zaradi tobaka. Ključna ciljna skupina zakona so mladi (otroci, mladostniki in mladi odrasli).

Pri vseh zakonodajnih ukrepih je ključno, da dosežejo zastavljene cilje in izkažejo koristne učinke. Vrednotenje učinkov nam omogoča, da prikažemo učinke ukrepov, s tem učinkovite ukrepe vzdržujemo in morda še dodatno izboljšamo, manj učinkovite ukrepe izboljšamo ali opustimo ter opozorimo na ključne pomanjkljivosti spoštovanja oziroma izvajanja ukrepov. V monografiji prikazujemo prve spremembe kadilškega vedenja v Sloveniji po uvedbi ZOUTPI.

Zakon določa postopno uvajanje novih ukrepov. Z raziskavami NIJZ, ki jih opisujemo v tej monografiji, ne zajemamo uvedbe vseh ukrepov zakona. Raziskave nam omogočajo vpogled v stanje pred in po uvedbi slikovnih zdravstvenih opozoril, prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov, prepovedi razstavljanja povezanih izdelkov ter prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih, kjer je prisotna mladoletna oseba. Glede na časovno umestitev raziskav pa niso možne neposredne primerjave stanja pred in po uvedbi prepovedi značilnih arom (razen mentola) v cigaretah in tobaku za zvijanje in prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnim osebam. Monografija tudi ne vključuje pregleda ali podatkov za kasneje uvedene ukrepe, to so dovoljenja za prodajo tobačnih in povezanih izdelkov, prepoved značilne arome mentola v cigaretah in tobaku za zvijanje ter enotna embalaža cigaret in tobaka za zvijanje.

Pregled dostopne tuje literature o učinkih posameznih ukrepov, to so slikovna opozorila, prepoved oglaševanja in razstavljanja tobačnih in povezanih izdelkov, prepoved arom v tobačnih izdelkih in prepoved kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe, potrjuje, da gre za učinkovite ukrepe nadzora nad tobakom. Za prikaz sprememb kadilškega vedenja in drugih relevantnih kazalnikov po uvedbi omenjenih ukrepov v Sloveniji smo koristili podatke treh presečnih raziskav. Največ podatkov smo pridobili iz raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi*, ki je prva in edina v Sloveniji, ki celovito spremlja učinke ukrepov nove zakonodaje na področju nadzora nad

tobakom med mladostniki. Tudi druga raziskava, to je *Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju*, vključuje mladostnike, podatke za splošno populacijo pa smo analizirali iz *Nacionalne raziskave o tobaku, alkoholu in drugih drogah*. Prva raziskava vključuje priložnostni, a velik vzorec mladostnikov, drugi dve pa nacionalno reprezentativna vzorca ciljne populacije.

Najprej navajamo ugotovitve glede kazalnikov sprememb, ki so bolj specifični za posamezne ukrepe, za to imamo podatke izključno za mladostnike, kasneje pa opisujemo spremembe kadilskega vedenja, ki so lahko povezani z vsemi že uveljavljenimi ukrepi pa tudi drugimi programi, aktivnostmi in komunikacijskimi kampanjami na tem področju pa tudi medijsko izpostavljenostjo te teme.

Po uvedbi slikovnih opozoril smo med mladostniki zabeležili številne ugodne spremembe zgodnjih učinkov opozoril, ki so nujne za kasnejše spremembe vedenja. Zabeležili smo zvišanje pozornosti na zdravstvena opozorila, razmišljanja o zdravstvenih opozorilih, razmišljanja o opuščanju kajenja zaradi zdravstvenih opozoril in obsega pogovorov o zdravstvenih opozorilih z drugimi, ni pa se spremenila branost opozoril, a je bila že v izhodišču znatna. Zmanjšala se je privlačnost embalaže in kajenja cigaret ter tobaka za zvijanje. Zvišal se je odstotek mladostnikov, ki niso pokadili cigarete zaradi zdravstvenih opozoril, a tudi odstotek tistih, ki so jo, a je slednji znatno nižji. Med mladostniki pa nismo zabeležili sprememb v skupnem znanju o škodljivih posledicah kajenja, navedenih v zdravstvenih opozorilih, smo pa zabeležili ugodne spremembe pri posameznih trditvah iz opozoril. Po prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov in prepovedi razstavljanja povezanih izdelkov smo zabeležili znižanje odstotka izpostavljenih mladostnikov oglaševanju in razstavljanju tobačnih izdelkov in razstavljenim elektronskim cigaretam. Zmanjšala se je celokupna izpostavljenost marketingu tobačnih izdelkov, ne pa elektronskih cigaret. Po prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe se je zmanjšala izpostavljenost tobačnemu dimu drugih med mladoletniki tako v prevoznih sredstvih kot tudi v drugih zaprtih prostorih, skupno in v vsakem od obeh okolij posebej.

Neposredni primerjavi stanja pred in po uvedbi nista bili možni za ukrepa prepovedi značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje ter prepovedi prodaje povezanih izdelkov mladoletnim osebam. Na osnovi podatkov iz dostopnih raziskav trenutno ne moremo zaključiti, ali je prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje med mladostniki privedla do zmanjšanja uporabe izdelkov z aromami oziroma zmanjšanja uporabe izdelkov z aromami nasploh. Znižala se je zaznana dostopnost elektronskih cigaret iz komercialnih virov, zvišal obseg zavrnitev nakupov s strani trgovcev in tudi obseg zahtev po osebni dokumentu za izkaz polnoletnosti ob nakupu elektronskih cigaret.

V naših raziskavah smo v času po uveljavitvi dela novih ukrepov ZOUTPI zabeležili številne ugodne spremembe kadilskega vedenja med mladostniki. Znižali so se odstotek kadilcev cigaret kadarkoli v življenju, odstotek kadilcev cigaret v zadnjih 12 mesecih in v zadnjih 30 dneh, odstotek tistih, ki še niso nikoli kadili in tudi niso dovzetni za kajenje, odstotek tistih, ki med petimi najožjimi prijatelji nimajo nikogar, ki bi kadil tobak, odstotek uporabnikov elektronskih cigaret kadarkoli v življenju in v zadnjih 30 dneh, odstotek uporabnikov vodnih pip, odstotek uporabnikov vsaj enega tobačnega izdelka kadarkoli v življenju in vsaj enega tobačnega ali povezanega izdelka v zadnjih 30 dneh. Odstotki so se večinoma znižali pri obeh spolih. Kljub ugodnim spremembam pa razširjenost uporabe tobačnih in povezanih izdelkov med mladostniki ostaja znatna. Med 16-letnimi mladostniki je kadarkoli v življenju kadilo cigarete 50 % vseh, v zadnjih 30 dneh 27 %, elektronske cigarete je kadarkoli v življenju uporabilo 31 %, v zadnjih 30 dneh pa 9 %. Sprememb ni bilo v namerah glede kajenja cigaret čez leto dni, odstotku tistih, ki so prvič kadili cigarete v starosti 13 let ali manj, v pogostosti kajenja cigaret v zadnjih 30 dneh in v precejevanju kajenja. Edina neugodna sprememba, ki smo jo zabeležili, je zvišanje odstotka uporabnikov tobaka za oralno uporabo.

Podatki o kadilskem vedenju splošne populacije so na voljo iz raziskave, ki je bila prvič izvedena pet let pred uvedbo prvih ukrepov, to dolgo obdobje pa lahko privede do neustreznega pripisovanja sprememb uvedbi ukrepov ali pa zakrije učinke posameznih ukrepov. Brez dodatnih podatkov in ob upoštevanju podatkov iz drugih raziskav lahko zaključimo le, da se po uvedbi dela novih ukrepov nadzora nad tobakom odstotek kadilcev v splošni populaciji ni spremenil, se je pa znižal med mladoletniki.

Monografija je prvi obsežni pregled najnovejših slovenskih podatkov o spremembah kadilskega vedenja in drugih relevantnih kazalnikov po uveljavitvi novih ukrepov nadzora nad tobakom ZOUTPI, ki je bil v Sloveniji sprejet februarja 2017. Vključuje tudi obsežen pregled literature o učinkovitosti določenih ukrepov nadzora nad tobakom, ki je prvi po letu 2013. Za prikaz učinkov novih ukrepov vključuje podatke treh večjih raziskav v Sloveniji, ki dajejo vpogled v spremembe številnih kazalnikov predvsem med mladostniki, ki so ključna ciljna skupina ukrepov v zakonu. Raziskave imajo določene omejitve, kot so časovna umestitev raziskav, priložnostni vzorec v eni od raziskav, dolgo časovno obdobje med prvo izvedbo raziskave in sprejetjem novih ukrepov. Omejitve predstavlja tudi vrsta vključenih raziskav, vse tri so presečne, kar pomeni, da ne omogočajo vpogleda v časovno zaporedje dogodkov ali vzročnost, zato ni možno delati zaključkov o smeri različnih povezav. Ne glede na navedene omejitve pa v monografijo vključene raziskave nudijo kakovostne podatke o spremembah v kadilskem vedenju in relevantnih kazalnikov v času po uvedbi novih ukrepov nadzora nad tobakom.

Ključno pa je, da s spremljanjem učinkov ukrepov ZOUTPI nadaljujemo tudi po uvedbi vseh ukrepov zakona, in to dolgoročno, saj gre za paket dolgoročnih ukrepov, ki bodo polni učinek pokazali šele po daljšem času. V prihodnjih letih bomo nove podatke črpali iz nadaljnjih ponovitev raziskave *Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi* ter ponovitev izvedb drugih raziskav, ki jih izvaja NIJZ. Ob uveljavitvi več različnih ukrepov v krajšem obdobju pa ne moremo oceniti, kolikšen učinek je imel posamezen ukrep, razen pri specifičnih kazalnikih učinkov posameznih ukrepov. V kolikor so v istem obdobju uvedeni še novi programi in aktivnosti, komunikacijske kampanje ali pa je tema zelo medijsko izpostavljena, moramo upoštevati, da tudi to lahko vpliva na spremembe stanja na področju kadilskega vedenja in povezanih kazalnikov. Tako je npr. pri zmanjševanju izpostavljenosti tobačnemu dimu med mladostniki najverjetneje pomembno vlogo igrala tudi vsakoletna nacionalna komunikacijska kampanja o ukrepu prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih v prisotnosti oseb, mlajših od 18 let, in o škodljivosti pasivnega kajenja.

Ob spremljanju dogajanja pred in po uvedbi novih ukrepov nadzora nad tobakom pa smo prišli še do dodatnih ključnih ugotovitev.

Ugotavljamo, da odstotki marketingu tobačnih in povezanih izdelkov izpostavljenih mladostnikov na prodajnih mestih, kljub popolnim prepovedim oglaševanja in razstavljanja, ostajajo zelo visoki. Morda so razlog preostali namigi o prodaji tobačnih izdelkov, kot so enote za shranjevanje tobačnih izdelkov poleg blagajn, ki ostajajo vidne, in vidni izdelki v procesu prodaje, ali pa spodbude, ki jih industrija najverjetneje po zgledu dogajanja v tujini, nudi trgovcem za ohranjanje prodajnih enot v trgovinah in za namestitve izdelkov v njih tudi v Sloveniji. Morda je razlog v marketingu pomožnih izdelkov za kajenje ali pa morda novih izdelkov z nikotinom, npr. t. i. nikotinskih vrečk. Razlog za visoke odstotke izpostavljenih so lahko tudi kršitve prepovedi, a jih po letu 2017 tržni inšpektorji zaznavajo bistveno manj kot prej. Morda je lahko težava tudi v razumevanju, kaj je oglaševanje in razstavljanje, zato načrtujemo v eni od naslednjih raziskav podrobneje proučiti, kaj mladostniki razumejo kot oglaševanje in razstavljanje tobačnih in povezanih izdelkov na prodajnih mestih, da pridobimo še morebitne druge razloge za visoke odstotke izpostavljenih. Pomemben dejavnik, ki lahko znatno prispeva k odstotku izpostavljenih, je tudi visoko število prodajnih mest tobačnih in povezanih izdelkov v Sloveniji, teh je preko 6000, kajti glede števila, vrst in lokacije prodajnih mest ni nikakršnih omejitev. Visoko število prodajnih mest je lahko razlog, da je kršitve težko zaznavati oziroma težko zagotoviti dosledno spoštovanje zakonodajnih določb na tem področju. Glede na zapisano menimo, da je smiselna uvedba ukrepov, kot so zmanjšanje števila prodajnih mest ter regulacija vrst in lokacije prodajnih mest (npr. njihovih prepovedi na določenih lokacijah, npr. v bližini šol in zbirališč mladih), prepoved marketinga pomožnih izdelkov, različnih izdelkov z nikotinom (vključitev v zakonodajo, ne le prepovedi s pomočjo 29. člena) in prepoved promocijske komunikacije med industrijo in trgovci v maloprodaji.

Ugotavljamo tudi, da so kljub prepovedim kajenja v vseh zaprtih javnih in delovnih prostorih ter v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe, odstotki tobačnemu dimu izpostavljenih mladostnikov še vedno visoki. Vsak dan je tobačnemu dimu v katerihkoli zaprtih prostorih in/ali

prevoznih sredstvih izpostavljena slaba četrtnina 16-letnih mladostnikov, ki ne kadijo. Druge raziskave kažejo, da so visoki tudi odstotki tobačnemu dimu izpostavljenih nekadilcev v splošni populaciji. To kaže na nujnost nadaljnjega ukrepanja za zmanjševanje izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih. Smiselna je uvedba splošne prepovedi kajenja v prevoznih sredstvih tako za lažje doseganje strogega izvrševanja prepovedi, kot tudi s stališča varne vožnje, saj kajenje v prevoznem sredstvu zmanjšuje zbranost voznika, njegovo odzivnost na stanje na cesti in zviša tveganje za udeležbo v prometnih nezgodah. Potrebni so dodatni programi in aktivnosti, kot so komunikacijske kampanje, programi ozaveščanja in svetovanja za domače bivalno okolje in prevozna sredstva brez tobačnega dima in aerosola povezanih izdelkov. Potrebno je nadaljnje povečanje števila okolij brez tobačnega dima s pomočjo zakonodajnih ukrepov ali ukrepov lokalnih skupnosti, npr. v okoljih, kjer preživljajo prosti čas otroci in mladostniki (športne površine, parki, zabavišni parki, otroška igrišča, plaže idr.), pred vhodi v javne prostore (prepoved uporabe v določeni oddaljenosti od vhodov), na vrtovih lokalov oziroma na odprtih delih lokalov, na postajališčih avtobusov, taksijev idr.

Podatki naših raziskav kažejo, da med mladostniki prihaja do prehoda s cigaret na druge tobačne in povezane izdelke. Zmanjšuje se uporaba klasičnih tobačnih izdelkov, to je cigaret, in povečujeta priljubljenost in uporaba novejših izdelkov, kot so elektronske cigarete in tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva, ter nekateri netradicionalni izdelki, npr. tobak za oralno uporabo (snus, fuge). Odstotek uporabnikov teh izdelkov med mladostniki znatno presega odstotek uporabnikov med splošno populacijo. Pri omenjenem prehodu obstajajo pomembne razlike med spoloma, na nove izdelke prehajajo prvenstveno fantje; pri kazalnikih kajenja cigaret že prevladujejo dekleta, pri drugih tobačnih izdelkih in elektronskih cigaretah pa so odstotki uporabnikov višji med fanti. Spremembe lahko najverjetneje v največji meri povezujemo s prihodom novih izdelkov v zadnjih letih, manj pa z učinki novih ukrepov nadzora nad tobakom. Razlogi za prehod so lahko večja privlačnost teh izdelkov, dostopnost številnih privlačnih arom, napačno zaznavanje manjše škodljivosti idr.; prepoved značilnih arom v cigaretah in tobaku za zvijanje pa bi ta prehod lahko morda pospešila. Poleg tega se na slovenskem trgu pojavljajo še dodatni novi izdelki z nikotinom, npr. t. i. nikotinske vrečke. To kaže na potrebo po regulaciji vseh izdelkov z nikotinom in razširitvi prepovedi (značilnih) arom, ki bi zajemala vse različne izdelke, ne le cigarete in tobak za zvijanje.

V času pred uvedbo dovoljenj za prodajo je dostopnost tobačnih in povezanih izdelkov mladoletnikom visoka, kar bi se po uvedbi dovoljenj moralo pomembno spremeniti, za to pa sta ključna strog nadzor izvajanja in doseganje visokega spoštovanja zakonodaje. Na tem področju izstopa visoka zaznana dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje s pomočjo nadomestnega kupca, kar kaže na smiselnost uvedbe ukrepov za zmanjševanje nadomestnih nakupov. Pomembno je tudi izvajanje nadzora s pomočjo pristopa *Skriti kupec* za področje elektronskih cigaret. Naši podatki namreč kažejo, da so odstotki mladoletnih kupcev, ki jim trgovec ni nikoli zavrnil nakupa ali ni nikoli od njih zahteval osebne dokumenta, precej višji pri mladoletnih kupcih elektronskih cigaret (dobra polovica) kot pri mladoletnih kupcih cigaret in tobaka za zvijanje (približno tretjina). Iz poročil TIRS za leti 2018 in 2019 pa ni razvidno, da bi se izvajal nadzor nad izvajanjem prepovedi prodaje elektronskih cigaret mladoletnim. V nasprotju s tobačnimi izdelki, kjer so nakupi preko interneta eno najmanj uporabljanih mest nakupov med mladoletniki, pa je internet med mladoletniki pomembnejši vir nakupov elektronskih cigaret. Preko interneta kupuje elektronske cigarete dobra petina mladoletnikov. V Sloveniji je prepovedana prodaja povezanih izdelkov preko interneta znotraj države in iz tretjih držav (ZOUTPI 2017), zato gre za nakupe s spletnih strani drugih držav članic EU, s katerimi so potrebni dogovori o prekinitvi prodaje tobačnih in povezanih izdelkov preko spleta v Slovenijo.

1

Podatki iz dostopne literature in raziskav potrjujejo učinkovitost izbranih ukrepov nadzora nad tobakom, in sicer slikovnih opozoril, prepovedi oglaševanja in razstavljanja tobačnih izdelkov, prepovedi kajenja v vseh prevoznih sredstvih, v katerih je prisotna mladoletna oseba, in prepoved arom v tobačnih izdelkih.

2

Po uvedbi dela ukrepov ZOUTPI v Sloveniji beležimo zmanjšanje razširjenosti kajenja med mladostniki in ugodne spremembe številnih drugih bolj specifičnih kazalnikov učinkov posameznih uveljavljenih ukrepov. Za oceno učinkov celega paketa ukrepov zakona je potrebno počakati na raziskave, ki bodo vključevale obdobje uveljavitve vseh ukrepov, in tudi še kasnejše raziskave, saj gre za ukrepe z dolgoročnimi učinki. Ob uveljavitvi več različnih ukrepov v krajšem obdobju ne moremo oceniti, kolikšen učinek je imel posamezen ukrep, razen pri specifičnih kazalnikih učinkov posameznih ukrepov. Na spremembe stanja na področju kadilskega vedenja in povezanih kazalnikov so lahko vplivale vplivajo tudi v istem obdobju uvedeni in izvajani programi in aktivnosti preprečevanja in zmanjševanja kajenja, komunikacijske kampanje ali medijska izpostavljenost teme.

LITERATURA

ASH Canada 2019

Action on Smoking and Health Canada. Smoke-free vehicles. Pridobljeno 1. 3. 2019 s spletne strani: https://www.ash.ca/smoke_free_vehicles

Agaku in drugi 2014

Agaku IT, King BA, Dube SR. Trends in exposure to pro-tobacco advertisements over the Internet, in newspapers/magazines, and at retail stores among U.S. middle and high school students, 2000-2012. *Prev Med.* 2014 Jan;58:45-52. doi: 10.1016/j.ypmed.2013.10.012. Epub 2013 Oct 29. (povzetek)

Agaku in drugi 2015

Agaku IT, Filippidis FT, Vardavas CI. Effectiveness of text versus pictorial health warning labels and predictors of support for plain packaging of tobacco products within the European Union. *Eur Addict Res.* 2015;21(1):47-52. doi: 10.1159/000366019. Epub 2014 Nov 11. (povzetek)

Agaku in drugi 2019

Agaku IT, Odani S, King BA, Armour BS. Prevalence and correlates of secondhand smoke exposure in the home and in a vehicle among youth in the United States. *Prev Med.* 2019 Sep;126:105745. doi: 10.1016/j.ypmed.2019.06.003. Epub 2019 Jun 5. (povzetek).

Allem in drugi 2016

Allem JP, Ayers JW, Althouse BM, Williams R. When a ban really is not a ban: internet loopholes and Djarum flavoured cigarettes in the USA. *Tob Control.* 2016 Jul;25(4):489-90. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2015-052309. Epub 2015 Jun 17.

Ameriški center za preventivo in nadzor bolezni 2018

Centers for Disease Control and Prevention. State System Vehicles Fact Sheet, November 2018. Pridobljeno 1. 3. 2019 s spletne strani: <https://www.cdc.gov/statesystem/factsheets.html>

Anshari in drugi 2018

Anshari D, Yong HH, Borland R, Hammond D, Swayampakala K, Thrasher J. Which type of tobacco product warning imagery is more effective and sustainable over time? A longitudinal assessment of smokers in Canada, Australia and Mexico. *BMJ Open.* 2018 Jul 13;8(7):e021983. doi: 10.1136/bmjopen-2018-021983.

ASH UK 2018

Action on Smoking and Health UK. Fact sheet no. 24: Smoking in cars. August 2018. Pridobljeno 18. 12. 2019 s spletne strani: <https://ash.org.uk/wp-content/uploads/2019/10/Smoking-Cars.pdf>

Azagba in drugi 2019

Azagba S, Latham K, Shan L. Exposure to secondhand smoke in vehicles among Canadian adolescents: Years after the adoption of smoke-free car laws. *Addict Behav Rep.* 2019 Aug 19;10:100215. doi: 10.1016/j.abrep.2019.100215. eCollection 2019 Dec.

Azagba in drugi 2020

Azagba S, King J, Shan L, Manzione L. Cigarette Smoking Behavior Among Menthol and Nonmenthol Adolescent Smokers. *J Adolesc Health.* 2020 Jan 18. pii: S1054-139X(19)30884-5. doi: 10.1016/j.jadohealth.2019.11.307. [Epub ahead of print] (povzetek).

Bakiri in drugi 2013

Bakiri S, Galéra C, Lagarde E, Laborey M, Contrand B, Ribéreau-Gayon R, Salmi LR, Gabaude C, Fort A, Maury B, Lemercier C, Cours M, Bouvard MP, Orriols L. Distraction and driving: results from a case-control responsibility study of traffic crash injured drivers interviewed at the emergency room. *Accid Anal Prev.* 2013 Oct;59:588-92. doi: 10.1016/j.aap.2013.06.004. Epub 2013 Jun 10.

Beleva in drugi 2019

Beleva Y, Pike JR, Miller S, Xie B, Ames SL, Stacy AW. Share of Advertising Voice at the Point-of-Sale and Its Influence on At-Risk Students' Use of Alternative Tobacco Products. *Nicotine Tob Res.* 2019 Jun 21;21(7):903-910. doi: 10.1093/ntr/nty152.

Bird in drugi 2017

Bird Y, May J, Nwankwo C, Mahmood R, Moraros J. Prevalence and characteristics of flavoured tobacco use among students in grades 10 through 12: a national cross-sectional study in Canada, 2012-2013. *Tob Induc Dis*. 2017 Mar 24;15:20. doi: 10.1186/s12971-017-0124-0. eCollection 2017.

Bogdanovica in drugi 2015

Bogdanovica I, Szatkowski L, McNeill A, Spanopoulos D, Britton J. Exposure to point-of-sale displays and changes in susceptibility to smoking: findings from a cohort study of school students. *Addiction*. 2015 Apr;110(4):693-702. doi: 10.1111/add.12826. Epub 2015 Jan 20.

Bogdanovica in drugi 2017

Bogdanovica I, McNeill A, Britton J. Cohort study investigating the effects of first stage of the English tobacco point-of-sale display ban on awareness, susceptibility and smoking uptake among adolescents. *BMJ Open*. 2017 Jan 23;7(1):e012451. doi: 10.1136/bmjopen-2016-012451.

Bonhomme in drugi 2016

Bonhomme MG, Holder-Hayes E, Ambrose BK, Tworek C, Feirman SP, King BA, Apelberg BJ. Flavoured non-cigarette tobacco product use among US adults: 2013-2014. *Tob Control*. 2016 Nov;25(Suppl 2):ii4-ii13. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2016-053373. Epub 2016 Oct 28.

Bottomely 2008

Bottomely H. May not sum to total due to rounding: the probability of rounding errors, 2008. Pridobljeno 24. 5. 2019 s spletne strani: <http://www.se16.info/hgb/rounding.pdf>

Braun in drugi 2016

Braun S, Kollath-Cattano C, Barrientos I, Mejía R, Morello P, Sargent JD, Thrasher JF. Assessing tobacco marketing receptivity among youth: integrating point of sale marketing, cigarette package branding and branded merchandise. *Tob Control*. 2016 Nov;25(6):648-655. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2015-052498. Epub 2015 Oct 1.

Brewer in drugi 2019

Brewer NT, Parada H Jr, Hall MG, Boynton MH, Noar SM, Ribisl KM. Understanding Why Pictorial Cigarette Pack Warnings Increase Quit Attempts. *Ann Behav Med*. 2019; 53: 232-243. (povzetek)

Brez izgovora Slovenija in drugi 2017

Brez izgovora Slovenija, Slovenska zveza za javno zdravje, okolje in tobačna kontrola, Nacionalna mreža NVO s področja javnega zdravja 25 x 25, Preventivna platforma. Dopis Državnemu zboru. Predlog amandmaja na Zakon o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov (ZOUTPI), druga obravnava, EPA 1651 – VII, za matično delovno telo. Pridobljeno 28. 4. 2020 s spletne strani: https://www.noexcuse.si/data-si/file/amandma%20sole%20zoutpi_26.1.17.pdf

Brown in drugi 2016

Brown J, DeAtley T, Welding K, Schwartz R, Chaiton M, Lawrence Kittner D, Cohen JE. Tobacco industry response to menthol cigarette bans in Alberta and Nova Scotia, Canada. *Tob Control*. 2017 Mar;26(e1):e71-e74. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2016-053099. Epub 2016 Jul 19.

Bryne in drugi 2017

Byrne S, Greiner Safi A, Kemp D, Skurka C, Davydova J, Scolere L, Mathios AD, Avery RJ, Dorf MC, Steinhart J, Niederdeppe J. Effects of Varying Color, Imagery, and Text of Cigarette Package Warning Labels among Socioeconomically Disadvantaged Middle School Youth and Adult Smokers. *Health Commun*. 2017 Dec 13:1-11. doi: 10.1080/10410236.2017.1407228. [Epub ahead of print] (povzetek)

Carter in drugi 2015

Carter OB, Phan T, Mills BW. Impact of a point-of-sale tobacco display ban on smokers' spontaneous purchases: comparisons from postpurchase interviews before and after the ban in Western Australia. *Tob Control*. 2015 Mar;24(e1):e81-6. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2013-050991. Epub 2013 Dec 23. (povzetek)

CCS 2018

Canadian Cancer Society. Cigarette Package Health Warnings: International Status Report, 6th Edition, September 2018. Pridobljeno 27. 11. 2018 s spletne strani: <https://www.fctc.org/wp-content/uploads/2018/10/CCS-international-warnings-report-2018-English-2-MB.pdf>

Chaiton in drugi 2018

Chaiton M, Schwartz R, Cohen JE, Soule E, Eissenberg T. Association of Ontario's Ban on Menthol Cigarettes With Smoking Behavior 1 Month After Implementation. *JAMA Intern Med.* 2018 May 1;178(5):710-711. doi: 10.1001/jamainternmed.2017.8650.

Chaiton in drugi 2019a

Chaiton MO, Schwartz R, Tremblay G, Nugent R. Association of flavoured cigar regulations with wholesale tobacco volumes in Canada: an interrupted time series analysis. *Tob Control.* 2019 Jul;28(4):457-461. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2018-054255. Epub 2018 Aug 22.

Chaiton in drugi 2019b

Chaiton M, Schwartz R, Shuldiner J, Tremblay G, Nugent R. Evaluating a real world ban on menthol cigarettes: an interrupted time series analysis of sales. *Nicotine Tob Res.* 2019 Mar 19. pii: ntr041. doi: 10.1093/ntr/ntz041. [Epub ahead of print]

Chaiton in drugi 2019c

Chaiton MO, Nicolau I, Schwartz R, Cohen JE, Soule E, Zhang B, Eissenberg T. Ban on menthol-flavoured tobacco products predicts cigarette cessation at 1 year: a population cohort study. *Tob Control.* 2019 May 30. pii: tobaccocontrol-2018-054841. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2018-054841. [Epub ahead of print]

Chiosi in drugi 2016

Chiosi JJ, Andes L, Asma S, Palipudi K, McAfee T; GATS Regional and Country Authors; On behalf of the GATS Collaborative Group. Warning about the harms of tobacco use in 22 countries: findings from a cross-sectional household survey. *Tob Control.* 2016 Jul;25(4):393-401. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2014-052047. Epub 2015 May 7. (povzetek)

Choi 2016

Choi K. The associations between exposure to tobacco coupons and predictors of smoking behaviours among US youth. *Tob Control.* 2016 Mar;25(2):232-5. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2014-052147. Epub 2015 Apr 16.

Clattenburg in drugi 2013

Clattenburg EJ, Elf JL, Apelberg BJ. Unplanned cigarette purchases and tobacco point of sale advertising: a potential barrier to smoking cessation. *Tob Control.* 2013 Nov;22(6):376-81. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2012-050427. Epub 2012 Nov 8. (povzetek)

Cohn in drugi 2019

Cohn AM, Rose SW, D'Silva J, Villanti AC. Menthol Smoking Patterns and Smoking Perceptions Among Youth: Findings From the Population Assessment of Tobacco and Health Study. *Am J Prev Med.* 2019 Apr;56(4):e107-e116. doi: 10.1016/j.amepre.2018.11.027.

Corey in drugi 2015

Corey CG, Ambrose BK, Apelberg BJ, King BA. Flavored Tobacco Product Use Among Middle and High School Students - United States, 2014. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep.* 2015 Oct 2;64(38):1066-70. doi: 10.15585/mmwr.mm6438a2.

Courtemanche in drugi 2016

Courtemanche CJ, Palmer MK, Pesko MF. Influence of the Flavored Cigarette Ban on Adolescent Tobacco Use. *Am J Prev Med.* 2017 May;52(5):e139-e146. doi: 10.1016/j.amepre.2016.11.019. Epub 2017 Jan 9.

Cruz in drugi 2019

Cruz TB, McConnell R, Low BW, Unger JB, Pentz MA, Urman R, Berhane K, Chou CP, Liu F, Barrington-Trimis J. Tobacco Marketing and Subsequent Use of Cigarettes, E-cigarettes and Hookah in Adolescents. *Nicotine Tob Res.* 2019 Jun 21;21(7):926-932. doi: 10.1093/ntr/nty107.

CTFK 2018

Campaign for Tobacco Free Kids. Brazil's Highest Court Upholds Ban on Flavored Tobacco Products. Statement of Matthew L. Myers, President, Campaign for Tobacco-Free Kids, February 01, 2018. Pridobljeno 18. 3. 2019 s spletne strani: https://www.tobaccofreekids.org/press-releases/2018_02_01_brazil-court-upholds-flavor-ban

CTFK 2019

Campaign for Tobacco Free Kids. Tobacco Control Laws. Pridobljeno 30. 4. 2020 s spletne strani: <https://www.tobaccocontrolaws.org/>

Cullen in drugi 2019

Cullen KA, Liu ST, Bernat JK, Slavik WI, Tynan MA, King BA, Neff LJ. Flavored Tobacco Product Use Among Middle and High School Students - United States, 2014-2018. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep.* 2019 Oct 4;68(39):839-844. doi: 10.15585/mmwr.mm6839a2.

Dai 2020

Dai H. Exposure to Secondhand Aerosol From Electronic Cigarettes Among US Youth From 2015 to 2018. *JAMA Pediatr.* 2020 Jan 27. doi: 10.1001/jamapediatrics.2019.5665. [Epub ahead of print]

Delnevo in Hrywna 2015

Delnevo CD, Hrywna M. Clove cigar sales following the US flavoured cigarette ban. *Tob Control.* 2015 Dec;24(e4):e246-50. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2013-051415. Epub 2014 Mar 20. (povzetek)

Delnevo in drugi 2017

Delnevo CD, Giovenco DP, Miller Lo EJ. Changes in the Mass-merchandise Cigar Market since the Tobacco Control Act. *Tob Regul Sci.* 2017 Apr;3(2 Suppl 1):S8-S16.

Díez-Izquierdo in drugi 2018

Díez-Izquierdo A, Cassanello-Peñarroya P, Lidón-Moyano C, Matilla-Santander N, Balaguer A, Martínez-Sánchez JM. Update on thirdhand smoke: A comprehensive systematic review. *Environ Res.* 2018 Nov;167:341-371. doi: 10.1016/j.envres.2018.07.020. Epub 2018 Jul 11.

Drehmer in drugi 2019

Drehmer JE, Nabi-Burza E, Hipple Walters B, Ossip DJ, Levy DE, Rigotti NA, Klein JD, Winickoff JP. Parental Smoking and E-cigarette Use in Homes and Cars. *Pediatrics.* 2019 Apr;143(4). pii: e20183249. doi: 10.1542/peds.2018-3249. Epub 2019 Mar 11.

Drovandi in drugi 2019

Drovandi A, Teague PA, Glass B, Malau-Aduli B. A systematic review of the perceptions of adolescents on graphic health warnings and plain packaging of cigarettes. *Syst Rev.* 2019 Jan 17;8(1):25. doi: 10.1186/s13643-018-0933-0.

Dunbar in drugi 2019

Dunbar MS, Martino SC, Setodji CM, Shadel WG. Exposure to the Tobacco Power Wall Increases Adolescents' Willingness to Use E-cigarettes in the Future. *Nicotine Tob Res.* 2019 Sep 19;21(10):1429-1433. doi: 10.1093/ntr/nty112.

Dunlop in drugi 2015

Dunlop S, Kite J, Grunseit AC, Rissel C, Perez DA, Dessaix A, Cotter T, Bauman A, Young J, Currow D. Out of Sight and Out of Mind? Evaluating the Impact of Point-of-Sale Tobacco Display Bans on Smoking-Related Beliefs and Behaviors in a Sample of Australian Adolescents and Young Adults. *Nicotine Tob Res.* 2015 Jul;17(7):761-8. doi: 10.1093/ntr/ntu180. Epub 2014 Oct 5.

Dunlop in drugi 2016

Dunlop S, Freeman B, Perez D. Exposure to Internet-Based Tobacco Advertising and Branding: Results From Population Surveys of Australian Youth 2010-2013. *J Med Internet Res.* 2016 Jun 23;18(6):e104. doi: 10.2196/jmir.5595.

Edwards in drugi 2017a

Edwards R, Ajmal A, Healey B, Hoek J. Impact of removing point-of-sale tobacco displays: data from a New Zealand youth survey. *Tob Control.* 2017 Jul;26(4):392-398. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2015-052764. Epub 2016 Jul 4.

Edwards in drugi 2017b

Edwards R, Sim D, Ball J, Hoek J, Beaglehole R, Waa A. Surveys show exposure to smoking in cars among Year 10 children is not decreasing: time for the Government to act. *N Z Med J.* 2017 Jul 7;130(1458):56-58.

EK 2014a

European Commission. Special Eurobarometer 429: Attitudes of Europeans towards tobacco and electronic cigarettes (Report), 2015. Pridobljeno 20. 2. 2020 s spletne strani: https://ec.europa.eu/health/tobacco/eurobarometers_sl

EK 2014b

Evropska komisija. Delegirana direktiva Komisije 2014/109/EU z dne 10. oktobra 2014 o spremembi Priloge II k Direktivi 2014/40/EU Evropskega parlamenta in Sveta z vzpostavitvijo knjižnice slikovnih opozoril, ki se uporabljajo za tobačne izdelke. Uradni list Evropske unije L 360/22, 17. 12. 2014. Pridobljeno 27. 12. 2018 s spletne strani: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32014L0109:SL:HTML>

EK 2017

European Commission. Special Eurobarometer 458: Attitudes of Europeans towards tobacco and electronic cigarettes (Report), 2017. Pridobljeno 20. 2. 2020 s spletne strani: https://ec.europa.eu/health/tobacco/eurobarometers_sl

Elton-Marshall in drugi 2015

Elton-Marshall T, Leatherdale ST, Driezen P, Azagba S, Burkhalter R. Do provincial policies banning smoking in cars when children are present impact youth exposure to secondhand smoke in cars? *Prev Med.* 2015 Sep;78:59-64. doi: 10.1016/j.ypmed.2015.07.007. Epub 2015 Jul 17.

Evans in drugi 2017

Evans AT, Peters E, Shoben AB, Meilleur LR, Klein EG, Tompkins MK, Romer D, Tusler M. Cigarette Graphic Warning Labels Are Not Created Equal: They Can Increase or Decrease Smokers' Quit Intentions Relative to Text-Only Warnings. *Nicotine Tob Res.* 2017 Oct 1;19(10):1155-1162. doi: 10.1093/ntr/ntw389.

Evropski parlament in Svet 2014

Evropski parlament in Svet. Direktiva 2014/40/EU Evropskega parlamenta in Sveta z dne 3. aprila 2014 o približevanju zakonov in drugih predpisov držav članic o proizvodnji, predstavitvi in prodaji tobačnih in povezanih izdelkov in razveljavitvi Direktive 2001/37/ES / DIRECTIVE 2014/40/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 3 April 2014 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning the manufacture, presentation and sale of tobacco and related products and repealing Directive 2001/37/EC. *Official Journal of the European Union L 127/1*, 29. 4. 2014. Pridobljeno 27. 12. 2018 s spletne strani: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32014L0040&from=EN>

Evropski potrošniški center Francija 2017

European Consumer Centre France. Alcohol, tobacco & drugs, May 2017. Pridobljeno 1. 3. 2019 s spletne strani: <https://www.europe-consommateurs.eu/en/consumer-topics/health/alcohol-tobacco-drugs/>

Faber in drugi 2019

Faber T, Mizani MA, Sheikh A, Mackenbach JP, Reiss IK, Been JV. Investigating the effect of England's smoke-free private vehicle regulation on changes in tobacco smoke exposure and respiratory disease in children: a quasi-experimental study. *Lancet Public Health.* 2019 Dec;4(12):e607-e617. doi: 10.1016/S2468-2667(19)30175-6. Epub 2019 Sep 14.

Farley in drugi 2014

Farley SM, Seoh H, Sacks R, Johns M. Teen Use of Flavored Tobacco Products in New York City. *Nicotine Tob Res.* 2014 Nov;16(11):1518-1521.

Farley in drugi 2018

Farley SM, Schroth KR, Grimshaw V, Luo W, DeGagne JL, Tierney PA, Kim K, Pankow JF. Flavour chemicals in a sample of non-cigarette tobacco products without explicit flavour names sold in New York City in 2015. *Tob Control.* 2018 Mar;27(2):170-176. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2016-053552. Epub 2017 Apr 11.

Farley in Johns 2017

Farley SM, Johns M. New York City flavoured tobacco product sales ban evaluation. *Tob Control.* 2017 Jan;26(1):78-84. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2015-052418. Epub 2016 Feb 12. (povzetek)

Fakulteta za družbene vede in Brez izgovora Slovenija 2020

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani in mladinska zveza Brez izgovora. Raziskovalno poročilo: Rezultati raziskovanja prodaje alkohola in tobaka mladostnikom v Sloveniji in učinkov dveh intervencij za zmanjševanje prodaje alkohola in tobaka mladostnikom. Ljubljana, 2020.

FDA 2011

U. S. Food and Drug Administration, Tobacco Products Scientific Advisory Committee. Menthol Cigarettes and Public Health: Review of the Scientific Evidence and Recommendations, 2011. Pridobljeno 21. 2. 2020 s spletne strani: <https://wayback.archive-it.org/7993/20170405201731/https://www.fda.gov/downloads/AdvisoryCommittees/CommitteesMeetingMaterials/TobaccoProductsScientificAdvisoryCommittee/UCM269697.pdf>

FDA 2019

U. S. Food and Drug Administration. Menthol and Other Flavors in Tobacco Products. Last Updated: 13th of March 2019. Pridobljeno 18. 3. 2019 s spletne strani: <https://www.fda.gov/tobaccoproducts/labeling/productsingredientscomponents/ucm2019416.htm>

Feirman in drugi 2016

Feirman SP, Lock D, Cohen JE, Holtgrave DR, Li T. Flavored Tobacco Products in the United States: A Systematic Review Assessing Use and Attitudes. *Nicotine Tob Res.* 2016 May;18(5):739-49. doi: 10.1093/ntr/ntv176. Epub 2015 Aug 26.

Feirman in drugi 2019

Shari P. Feirman SP, Cullen KA, Johnson AL, Holder-Hayes E, Schroeder MJ, Ambrose BK. Examining Smoking Abstinence among Adult Menthol Cigarette Smokers Using Waves 1-4 of the PATH Survey (POS4-39). Abstract Book of the 2019 Annual SRNT Meeting, San Francisco, February 20-23, 2019.

Fleischer in drugi 2019

Fleischer NL, Lozano P, Wu YH, Hardin JW, Meng G, Liese AD, Fong GT, Thrasher JF. Disentangling the roles of point-of-sale ban, tobacco retailer density and proximity on cessation and relapse among a cohort of smokers: findings from ITC Canada Survey. *Tob Control.* 2019 Jan;28(1):81-87. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2017-054081. Epub 2018 Mar 8.

Financial Times 2019

The Financial Times. French tobacconists fear business will go up in smoke, 27th September, 2019. Pridobljeno 16. 6. 2019 s spletne strani: <https://www.ft.com/content/ed6ad6ea-df7f-11e9-9743-db5a370481bc>

Ford in drugi 2018

Ford A, Mackintosh AM, Moodie C, Hastings G, Bauld L. The impact of a tobacco point-of-sale display ban on youth in the United Kingdom: findings from a repeat cross-sectional survey pre-, mid- and post-implementation. *Tob. Induc. Dis.* 2018;16(Suppl 1):A539. DOI:10.18332/tid/84517

Ford in drugi 2019

Ford A, MacKintosh AM, Moodie C, Kuipers MAG, Hastings GB, Bauld L. Impact of a ban on the open display of tobacco products in retail outlets on never smoking youth in the UK: findings from a repeat cross-sectional survey before, during and after implementation. *Tob Control.* 2020 May;29(3):282-288. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2018-054831. Epub 2019 May 14.

Francis in drugi 2017

Francis DB, Hall MG, Noar SM, Ribisl KM, Brewer NT. Systematic Review of Measures Used in Pictorial Cigarette Pack Warning Experiments. *Nicotine Tob Res.* 2017 Oct 1;19(10):1127-1137. doi: 10.1093/ntr/ntx082.

Francis in drugi 2019

Francis DB, Mason N, Ross JC, Noar SM. Impact of tobacco-pack pictorial warnings on youth and young adults: A systematic review of experimental studies. *Tob Induc Dis.* 2019 May 15;17:41. doi: 10.18332/tid/108614. eCollection 2019.

Fu in drugi 2019

Fu M, Castellano Y, Tigova O, Kyriakos CN, Fong GT, Mons U, Zatoński WA, Agar TK, Quah ACK, Trofor AC, Demjén T, Przewoźniak K, Tountas Y, Vardavas CI, Fernández E; EUREST-PLUS consortium. Prevalence and correlates of different smoking bans in homes and cars among smokers in six countries of the EUREST-PLUS ITC Europe Surveys. *Tob Induc Dis.* 2019 Jan 31;16:A8. doi: 10.18332/tid/94827.

Gammon in drugi 2018

Gammon DG, Rogers T, Coats EM, Nonnemaker JM, Marynak KL, Kuiper NM, King BA. National and state patterns of concept-flavoured cigar sales, USA, 2012-2016. *Tob Control.* 2018 Aug 1. pii: tobaccocontrol-2018-054348. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2018-054348. [Epub ahead of print]

GATS Vietnam Working Group 2016

GATS Viet Nam Working Group. GLOBAL ADULT TOBACCO SURVEY (GATS), VIET NAM 2015. Hanoi, 2016. Pridobljeno 27. 12. 2018 s spletne strani: <https://www.who.int/tobacco/surveillance/survey/gats/vietnam-country-report-2015.pdf?ua=1>

Gravely in drugi 2016

Gravely S, Fong GT, Driezen P, McNally M, Thrasher JF, Thompson ME, Boado M, Bianco E, Borland R, Hammond D. The impact of the 2009/2010 enhancement of cigarette health warning labels in Uruguay: longitudinal findings from the International Tobacco Control (ITC) Uruguay Survey. *Tob Control.* 2016 Jan;25(1):89-95. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2014-051742. Epub 2014 Dec 15.

Guardian 2003

The Guardian. French tobacconists shut up shop in protest at cigarette tax rise, 21st October 2003. Pridobljeno 16. 6. 2020 s spletne strani: <https://www.theguardian.com/world/2003/oct/21/france.smoking>

Guillory in drugi 2019

Guillory J, Kim AE, Nonnemaker JM, Bradfield B, Taylor NH, Dutra L, Feld A. Effect of menthol cigarette and other menthol tobacco product bans on tobacco purchases in the RTI iShoppe virtual convenience store. *Tob Control*. 2019 Jun 5. pii: tobaccocontrol-2019-054997. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2019-054997. [Epub ahead of print]

Guydish in drugi 2018

Guydish J, Tajima B, Le T, Henderson C, Yip D, Gruber V, Garcia W, Delucchi KL. Do cigarette graphic warnings encourage smokers to attend a smoking cessation programme: a quasi-experimental study. *Tob Control*. 2018 Jan;27(1):43-49. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2016-053207. Epub 2016 Dec 2. (povzetek)

Hall in drugi 2015

Hall MG, Peebles K, Bach LE, Noar SM, Ribisl KM, Brewer NT. Social Interactions Sparked by Pictorial Warnings on Cigarette Packs. *Int J Environ Res Public Health*. 2015 Oct 21;12(10):13195-208. doi: 10.3390/ijerph121013195.

Hall in drugi 2018

Hall MG, Sheeran P, Noar SM, Boynton MH, Ribisl KM, Parada H Jr, Johnson TO, Brewer NT. Negative affect, message reactance and perceived risk: how do pictorial cigarette pack warnings change quit intentions? *Tob Control*. 2018 Oct;27(e2):e136-e142. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2017-053972. Epub 2017 Dec 16. (povzetek)

Hallal in drugi 2018

Hallal ALC, Macario AM, Souza RH, Boing AF, Botelho L, Cohen J. Association between the display of cigarette packs at the point of sale and smoking susceptibility among adolescents in Brazil. *J Bras Pneumol*. 2018 Jan-Feb;44(1):49-51. doi: 10.1590/S1806-37562016000000331. English, Portuguese.

Hammond 2008

Hammond D. Tobacco Labelling and Packaging Toolkit, Chapter 4: Evaluating Health Warnings and Messages. Pridobljeno 28. 9. 2020 s spletne strani: https://tobaccolabels.s3.ca-central-1.amazonaws.com/uploads/2013/12/IUATLD_Labelling_Toolkit_Chapter_4.pdf

Hammond 2011

Hammond D. Health warning messages on tobacco products: a review. *Tob Control*. 2011 Sep;20(5):327-37.

Harris in drugi 2006

Harris F, MacKintosh AM, Anderson S, Hastings G, Borland R, Fong GT, Hammond D, Cummings KM; ITC Collaboration. Effects of the 2003 advertising/promotion ban in the United Kingdom on awareness of tobacco marketing: findings from the International Tobacco Control (ITC) Four Country Survey. *Tob Control*. 2006 Jun;15 Suppl 3:iii26-33.

Haw in drugi 2020

Haw S, Currie D, Eadie D, Pearce J, MacGregor A, Stead M, et al. The impact of the point-of-sale tobacco display ban on young people in Scotland: before-and-after study. *Public Health Res* 2020;8(1).

He in drugi 2018

He Y, Shang C, Huang J, Cheng KW, Chaloupka FJ. Global evidence on the effect of point-of-sale display bans on smoking prevalence. *Tob Control*. 2018 Jan 13. pii: tobaccocontrol-2017-053996. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2017-053996. [Epub ahead of print]

Healey in drugi 2015

Healey B, Hoek J, Wilson N, Thomson G, Taylor S, Edwards R. Youth exposure to in-vehicle second-hand smoke and their smoking behaviours: trends and associations in repeated national surveys (2006-2012). *Tob Control*. 2015 Mar;24(2):146-52. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2013-051124. Epub 2013 Sep 17.

Henriksen 2012

Henriksen L. Comprehensive tobacco marketing restrictions: promotion, packaging, price and place. *Tob Control*. 2012 Mar;21(2):147-53. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2011-050416.

HHS 2012

U.S. Department of Health and Human Services. Preventing Tobacco Use Among Youth and Young Adults: A Report of the Surgeon General. Atlanta, Georgia: U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office on Smoking and Health, 2012.

Hoffman in drugi 2016

Hoffman AC, Salgado RV, Dresler C, Faller RW, Bartlett C. Flavour preferences in youth versus adults: a review. *Tob Control*. 2016 Nov;25(Suppl 2):ii32-ii39. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2016-053192. Epub 2016 Sep 15.

Hofverberg 2016

Hofverberg E. Finland: New Tobacco Law Adopted with Intent of Eliminating Tobacco Use, 9th September 2019. The Law Library of the Congress. Pridobljeno 1. 3. 2019 s spletne strani: <http://www.loc.gov/law/foreign-news/article/finland-new-tobacco-law-adopted-with-intent-of-eliminating-tobacco-use/>

Huang in drugi 2017

Huang LL, Baker HM, Meernik C, Ranney LM, Richardson A, Goldstein AO. Impact of non-menthol flavours in tobacco products on perceptions and use among youth, young adults and adults: a systematic review. *Tob Control*. 2017 Nov;26(6):709-719. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2016-053196. Epub 2016 Nov 21.

Hutchens in drugi 2008

Hutchens L, Senserrick TM, Jamieson PE, Romer D, Winston FK. Teen driver crash risk and associations with smoking and drowsy driving *Accid Anal Prev*. 2008 May;40(3):869-76. doi: 10.1016/j.aap.2007.10.001. Epub 2007 Oct 26.

Iacobelli in drugi 2008

Iacobelli N, Gallus S, Petridou E, Zuccaro P, Colombo P, Pacifici R, La Vecchia C, Negri E. Smoking behaviors and perceived risk of injuries in Italy, 2007. *Prev Med* 2008; 47(1): 123-6.

IARC 2008

International Agency for Research on Cancer. Methods for Evaluating Tobacco Control Policies. IARC Handbook of Cancer Prevention Volume 12. Lyon: International Agency for Research on Cancer, 2008.

Igarashi in drugi 2019

Igarashi A, Aida J, Sairenchi T, Tsuboya T, Sugiyama K, Koyama S, Matsuyama Y, Sato Y, Osaka K, Ota H. Does Cigarette Smoking Increase Traffic Accident Death During 20 Years Follow-up in Japan? The Ibaraki Prefectural Health Study. *J Epidemiol*. 2019 May 5;29(5):192-196. doi: 10.2188/jea.JE20170330. Epub 2018 May 31.

Irvine in Nguyen 2014

Irvine I, Nguyen HV. Retail Tobacco Display Bans. Canadian Centre for Health Economics, Working Paper Series No: 2014-07, March 22, 2014. Pridobljeno 7. 5. 2020 s spletne strani: <https://www.canadiancentrefortheconomics.ca/wp-content/uploads/2014/03/Hai-et-al.pdf>

Jacob in drugi 2017

Jacob P 3rd, Benowitz NL, Destailats H, Gundel L, Hang B, Martins-Green M, Matt GE, Quintana PJ, Samet JM, Schick SE, Talbot P, Aquilina NJ, Hovell MF, Mao JH, Whitehead TP. Thirdhand Smoke: New Evidence, Challenges, and Future Directions. *Chem Res Toxicol* 2017; 30(1): 270-294.

Jackler in drugi 2018

Jackler RK, VanWinkle CK, Bumanlag IM, Ramamurthi D. Alcohol-flavoured tobacco products. *Tob Control*. 2018 May;27(3):294-300. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2016-053609. Epub 2017 Jun 7. (povzetek)

Jeriček Klanšček in drugi 2015

Jeriček Klanšček H, Bajt M, Drev A, Koprivnikar H, Zupanič T, Pucelj V. Z zdravjem povezana vedenja v šolskem obdobju med mladostniki v Sloveniji. Izsledki mednarodne raziskave HBSC 2014. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2015.

Jeriček Klanšček in drugi 2019

Jeriček Klanšček H, Roškar M, Drev A, Pucelj V, Koprivnikar H, Zupanič T, Korošec A. Z zdravjem povezana vedenja v šolskem obdobju med mladostniki v Sloveniji. Izsledki mednarodne raziskave HBSC 2018. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2019.

Johns in drugi 2013

Johns M, Sacks R, Rane M, Kansagra SM. Exposure to tobacco retail outlets and smoking initiation among New York City adolescents. *J Urban Health*. 2013 Dec;90(6):1091-101. doi: 10.1007/s11524-013-9810-2.

Kanadski zakon o tobaku in elektronskih cigaretah 2018

Canada Tobacco and Vaping Products Act. S.C. 1997, c. 13 L.C, Last amended on November 19, 2018.

Keep Talking Greece 2018

Keep Talking Greece. Greece to fine smoking motorists with €1,500 when children in the car, 1st February 2018. Pridobljeno 1. 3. 2019 s spletne strani: <https://www.keeptalkinggreece.com/2018/02/01/greece-fine-smoking-motorists-children/>

Kim in drugi 2013a

Kim AE, Loomis BR, Busey AH, Farrelly MC, Willett JG, Juster HR. Influence of retail cigarette advertising, price promotions, and retailer compliance on youth smoking-related attitudes and behaviors. *J Public Health Manag Pract*. 2013 Nov-Dec;19(6):E1-9. doi: 10.1097/PHH.0b013e3182980c47.

Kim in drugi 2013b

Kim AE, Nonnemaker JM, Loomis BR, Baig A, Hill E, Holloway JW, Farrelly MC, Shafer PR. Influence of tobacco displays and ads on youth: a virtual store experiment. *Pediatrics*. 2013 Jan;131(1):e88-95. doi: 10.1542/peds.2012-0197. Epub 2012 Dec 3.

Kim in drugi 2014

Kim AE, Nonnemaker JM, Loomis BR, Shafer PR, Shaikh A, Hill E, Holloway JW, Farrelly MC. Influence of point-of-sale tobacco displays and graphic health warning signs on adults: evidence from a virtual store experimental study. *Am J Public Health*. 2014 May;104(5):888-95. doi: 10.2105/AJPH.2013.301723. Epub 2014 Mar 13.

Koprivnikar 2008

Koprivnikar H. Izpostavljenost tobačnemu dimu in kadilske navade polnoletne populacije RS v letih 2006 in 2008. Svetovni dan brez tobaka 2008. Zbornik strokovnega srečanja 29. maja 2008. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja, 2008.

Koprivnikar 2012

Koprivnikar H. Tobak. V: Artnik B, Bajt M, Bilban M, Borovničar A, Brguljan Hitij J, Djomba JK, Fras Z, Hlastan Ribič C, Jeriček Klanšček H, Kelšin N, Kofol Bric T, Kolšek M, Koprivnikar H, Korošec A, Košnik M, Kranjc M, Lovrečič B, Lovrečič M, Maučec Zakotnik J, Orožen K, Paulin S, Šelb Šemerl J, Šerona A, Tomšič S, Zaletel J, Zaletel M. Zdravje in vedenjski slog prebivalcev Slovenije – trendi v raziskavah CINDI 2001-2004-2008. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2012.

Koprivnikar 2013

Koprivnikar H. Zakonodajni ukrepi za nadaljnje zmanjševanje razširjenosti kajenja v Sloveniji – strokovne podlage. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, 2013.

Koprivnikar 2014

Koprivnikar H. Tobak. V: Tomšič S, Kofol Bric T, Korošec A, Maučec Zakotnik J (ured.). Izzivi v izboljševanju vedenjskega sloga in zdravja: Desetletje CINDI raziskav v Sloveniji. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2014.

Koprivnikar 2018a

Koprivnikar H. Kajenje. V: Vinko M, Kofol Bric T, Korošec A, Tomšič S, Vrdelja M (ured.). Kako skrbimo za zdravje? Z zdravjem povezan vedenjski slog prebivalcev Slovenije 2016. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2018.

Koprivnikar 2018b

Koprivnikar H. TOBAČNI IN POVEZANI IZDELKI: Posledice, razširjenost uporabe in ukrepi. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2018. Pridobljeno 27. 2. 2018 s spletne strani: <http://www.nijz.si/sl/publikacije/tobacni-in-povezani-izdelki-posledice-razsirjenost-uporabe-in-ukrepi>

Koprivnikar in drugi 2018a

Koprivnikar H, Drev A, Roškar M, Zupanič T, Jeriček Klanšček H. Od prvega poskusa do pogoste uporabe tobaka, alkohola in konoplje med mladostniki v Sloveniji. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2018.

Koprivnikar in drugi 2018b

Koprivnikar H, Stepan D, Kukec A, Farkaš – Lainščak J. Uporaba elektronskih cigaret med študenti Medicinske in Zdravstvene fakultete Univerze v Ljubljani. *Med razgl*. 2018;57(2):169-86.

Koprivnikar in drugi 2020

Koprivnikar H, Rehberger M, Lavtar D, Korošec A. Uporaba tobačnih in povezanih izdelkov v statističnih regijah Slovenije v letih 2012 in 2018 - nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah, 2012 in 2018. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2020.

Koprivnikar in Zupanič 2017

Koprivnikar H, Zupanic T. The use of different tobacco and related products, with and without flavours, among 15-year-olds in Slovenia. *Zdr Varst*. 2017 Feb 26;56(2):74-81. doi: 10.1515/sjph-2017-0010. eCollection 2017 Jun 1.

Koprivnikar in Zupanič 2018

Koprivnikar H, Zupanič T. Prvi učinki zakona o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov. Javnomenjski raziskavi, 2017 in 2018. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2018. Pridobljeno 27. 12. 2018 s spletne strani: <http://www.nijz.si/sl/publikacije/prvi-ucinki-novega-zakona-o-omejevanju-uporabe-tobacnih-in-povezanih-izdelkov-iz>

Kostygina in drugi 2016

Kostygina G, Glantz SA, Ling PM. Tobacco industry use of flavours to recruit new users of little cigars and cigarillos. *Tob Control*. 2016 Jan;25(1):66-74. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2014-051830. Epub 2014 Oct 29.

Kowitt in drugi 2017

Kowitt SD, Meernik C, Baker HM, Osman A, Huang LL, Goldstein AO. Perceptions and Experiences with Flavored Non-Menthol Tobacco Products: A Systematic Review of Qualitative Studies. *Int J Environ Res Public Health*. 2017 Mar 23;14(4). pii: E338. doi: 10.3390/ijerph14040338.

Kruger in drugi 2016

Kruger J, Jama A, Kegler M, Baker Holmes C, Hu S, King B. Smoke-Free Rules and Secondhand Smoke Exposure in Vehicles among U.S. Adults-National Adult Tobacco Survey, 2009-2010 and 2013-2014. *Int J Environ Res Public Health*. 2016 Oct 26;13(11). pii: E1048.

Kuehnle 2019

Kuehnle D. How Effective are Pictorial Warnings on Tobacco Products? New Evidence on Smoking Behaviour Using Australian Panel Data. Discussion Paper Series IZZA Dp No. 12400. Bonn: IZA Institute of Labor Economics, 2019.

Kuiper in drugi 2018a

Kuiper NM, Gammon D, Loomis BR, Falvey KT, Wang TW, King BA, Rogers T. Trends in Sales of Flavored and Menthol Tobacco Products in the United States, 2011-2015. *Nicotine Tob Res*. 2018 May 3;20(6):698-706. doi: 10.1093/ntr/ntx123.

Kuiper in drugi 2018b

Kuiper NM, Loomis BR, Falvey KT, Gammon DG, King BA, Wang TW, Rogers T. Trends in Unit Sales of Flavored and Menthol Electronic Cigarettes in the United States, 2012-2016. *Prev Chronic Dis*. 2018 Aug 23;15:E105. doi: 10.5888/pcd15.170576.

Kuipers in drugi 2017

Kuipers MA, Beard E, Hitchman SC, Brown J, Stronks K, Kunst AE, McNeill A, West R. Impact on smoking of England's 2012 partial tobacco point of sale display ban: a repeated cross-sectional national study. *Tob Control*. 2017 Mar;26(2):141-148. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2015-052724. Epub 2016 Feb 22.

Kuipers in drugi 2020

Kuipers MA, Best C, Wilson M, Currie D, Ozakinci G, MacKintosh AM, Stead M, Eadie D, MacGregor A, Pearce J, Amos A, Haw S. Adolescents' perceptions of tobacco accessibility and smoking norms and attitudes in response to the tobacco point-of-sale display ban in Scotland: results from the DISPLAY Study. *Tob Control*. 2020 May;29(3):348-356. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2018-054702. Epub 2019 May 3.

Laverty in drugi 2018

Laverty AA, Vamos EP, Millett C, Chang KC, Filippidis FT, Hopkinson NS. Child awareness of and access to cigarettes: impacts of the point-of-sale display ban in England. *Tob Control*. 2019 Sep;28(5):526-531. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2018-054511. Epub 2018 Sep 20.

Laverty in drugi 2020

Laverty AA, Hone T, Vamos EP, Anyanwu PE, Taylor-Robinson D, de Vocht F, Millett C, Hopkinson NS. Impact of banning smoking in cars with children on exposure to second-hand smoke: a natural experiment in England and Scotland. *Thorax*. 2020 Jan 27. pii: thoraxjnl-2019-213998. doi: 10.1136/thoraxjnl-2019-213998. [Epub ahead of print]

Levy in drugi 2015

Levy DT, Lindblom EN, Fleischer NL, Thrasher J, Mohlman MK, Zhang Y, Monshouwer K, Nagelhout GE. Public Health Effects of Restricting Retail Tobacco Product Displays and Ads. *Tob Regul Sci*. 2015 Apr;1(1):61-75.

Levy in drugi 2017

Levy DT, Mays D, Yuan Z, Hammond D, Thrasher JF. Public health benefits from pictorial health warnings on US cigarette packs: a SimSmoke simulation. *Tob Control*. 2017 Nov;26(6):649-655. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2016-053087. Epub 2016 Nov 2.

Levy in drugi 2018

Levy DT, Yuan Z, Luo Y, Mays D. Seven years of progress in tobacco control: an evaluation of the effect of nations meeting the highest level MPOWER measures between 2007 and 2014. *Tob Control*. 2018 Jan;27(1):50-57. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2016-053381. Epub 2016 Dec 12.

Levy in drugi 2019

Levy DT, Li Y, Yuan Z. Impact of nations meeting the MPOWER targets between 2014 and 2016: an update. *Tob Control*. 2020 Mar;29(2):231-233. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2018-054837. Epub 2019 May 3.

Li in drugi 2013

Li L, Borland R, Fong GT, Thrasher JF, Hammond D, Cummings KM. Impact of point-of-sale tobacco display bans: findings from the International Tobacco Control Four Country Survey. *Health Educ Res.* 2013 Oct;28(5):898-910. doi: 10.1093/her/cyt058. Epub 2013 May 2.

Li in drugi 2015a

Li L, Borland R, Yong H, Cummings KM, Thrasher JF, Hitchman SC, Fong GT, Hammond D, Bansal-Travers M. Longer term impact of cigarette package warnings in Australia compared with the United Kingdom and Canada. *Health Educ Res.* 2015 Feb;30(1):67-80. doi: 10.1093/her/cyu074. Epub 2014 Dec 8.

Li in drugi 2015b

Li L, Borland R, Yong HH, Sirirassamee B, Hamann S, Omar M, Quah AC. Impact of Point-of-Sale Tobacco Display Bans in Thailand: Findings from the International Tobacco Control (ITC) Southeast Asia Survey. *Int J Environ Res Public Health.* 2015 Aug 13;12(8):9508-22. doi: 10.3390/ijerph120809508.

Mangiaracina in Palumbo 2007

Mangiaracina G, Palumbo L. [Smoking while driving and its consequences on road safety]. *Ann Ig.* 2007 May-Jun;19(3):253-67. (povzetek)

Mantey in drugi 2019

Mantey DS, Pasch KE, Loukas A, Perry CL. Exposure to Point-of-Sale Marketing of Cigarettes and E-Cigarettes as Predictors of Smoking Cessation Behaviors. *Nicotine Tob Res.* 2019 Jan 4;21(2):212-219. doi: 10.1093/ntr/ntx246.

Martinez-Sanchez in drugi 2014

Martínez-Sánchez JM, Gallus S, Lugo A, Fernández E, Invernizzi G, Colombo P, Pacifici R, La Vecchia C. Smoking while driving and public support for car smoking bans in Italy. *Tob Control.* 2014 May;23(3):238-43. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2012-050700. Epub 2012 Dec 21.

Martino in drugi 2019

Martino SC, Setodji CM, Dunbar MS, Shadel WG. Increased attention to the tobacco power wall predicts increased smoking risk among adolescents. *Addict Behav.* 2019 Jan;88:1-5. doi: 10.1016/j.addbeh.2018.07.024. Epub 2018 Jul 31.

Minaker in drugi 2014

Minaker LM, Ahmed R, Hammond D, Manske S. Flavored tobacco use among Canadian students in grades 9 through 12: prevalence and patterns from the 2010-2011 youth smoking survey. *Prev Chronic Dis.* 2014 Jun 19;11:E102. doi: 10.5888/pcd11.140094.

Monarrez-Espino in drugi 2014

Monárrez-Espino J, Liu B, Greiner F, Bremberg S, Galanti R. Systematic review of the effect of pictorial warnings on cigarette packages in smoking behavior. *Am J Public Health.* 2014 Oct;104(10):e11-30. doi: 10.2105/AJPH.2014.302129. Epub 2014 Aug 14.

Monshouwer in drugi 2014

Monshouwer K, Verdurmen J, Ketelaars T, van Laar MW. Points of sale of tobacco products: Synthesis of scientific and practice-based knowledge on the impact of reducing the number of points of sale and restrictions on tobacco product displays. Utrecht: Trimbos Institute, 2014.

Moore in drugi 2014

Moore GF, Moore L, Ahmed N, Littlecott HJ, Holliday J. Exposure to secondhand smoke in cars and e-cigarette use among 10-11 year old children in Wales: CHETS Wales 2 key findings report. Cardiff: Welsh Government Social Research, 2014. Pridobljeno 4. 3. 2019 s spletne strani: <https://dera.ioe.ac.uk/20494/1/140715-exposure-secondhand-smoke-cars-ecigarette-use-among-10-11-year-olds-chets-2-en.pdf>

Moore in drugi 2015

Moore GF, Moore L, Littlecott HJ, Ahmed N, Lewis S, Sulley G, Jones E, Holliday J. Prevalence of smoking restrictions and child exposure to secondhand smoke in cars and homes: a repeated cross-sectional survey of children aged 10-11 years in Wales. *BMJ Open.* 2015 Jan 30;5(1):e006914. doi: 10.1136/bmjopen-2014-006914.

Morgan in drugi 2018a

Morgan JC, Southwell BG, Noar SM, Ribisl KM, Golden SD, Brewer NT. Frequency and Content of Conversations About Pictorial Warnings on Cigarette Packs. *Nicotine Tob Res.* 2018 Jun 7;20(7):882-887. doi: 10.1093/ntr/ntx180.

Morgan in drugi 2018b

Morgan JC, Golden SD, Noar SM, Ribisl KM, Southwell BG, Jeong M, Hall MG, Brewer NT. Conversations about pictorial cigarette pack warnings: Theoretical mechanisms of influence. *Soc Sci Med.* 2018 Dec;218:45-51. doi: 10.1016/j.socscimed.2018.09.063. Epub 2018 Oct 3. Ngo in drugi 2018. (povzetek)

Murphy-Hoefer in drugi 2014

Murphy-Hoefer R, Madden P, Maines D, Coles C. Prevalence of smoke-free car and home rules in Maine before and after passage of a smoke-free vehicle law, 2007-2010. *Prev Chronic Dis.* 2014 Jan 16;11:130132. doi: 10.5888/pcd11.130132.

Nagelhout in drugi 2016

Nagelhout GE, Willemsen MC, de Vries H, Mons U, Hitchman SC, Kunst AE, Guignard R, Siahpush M, Yong HH, van den Putte B, Fong GT, Thrasher JF. Educational differences in the impact of pictorial cigarette warning labels on smokers: findings from the International Tobacco Control (ITC) Europe surveys. *Tob Control.* 2016 May;25(3):325-32. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2014-051971. Epub 2015 Apr 14.

New Zealand Herald 2016

The New Zealand Herald. Big tobacco's sneaky new trick. *The New Zealand Herald* 2016;16.

Ngo in drugi 2018

Ngo A, Cheng KW, Shang C, Huang J, Chaloupka FJ. Global Evidence on the Association between Cigarette Graphic Warning Labels and Cigarette Smoking Prevalence and Consumption. *Int J Environ Res Public Health.* 2018 Feb 28;15(3). pii: E421. doi: 10.3390/ijerph15030421.

Nguyen 2013

Nguyen HV. Do smoke-free car laws work? Evidence from a quasi-experiment. *J Health Econ.* 2013 Jan;32(1):138-48. doi: 10.1016/j.jhealeco.2012.10.003. Epub 2012 Oct 24.

Nguyen in Grootendorst 2015

Nguyen HV, Grootendorst P. Intended and unintended effects of restrictions on the sale of cigarillos to youth: evidence from Canada. *Tob Control.* 2015 Jul;24(4):382-8. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2013-051387. Epub 2014 Mar 7.

NIJZ 2015

Nacionalni inštitut za javno zdravje. Slovenija brez tobaka – Kdaj? Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2015.

NIJZ 2018

Nacionalni inštitut za javno zdravje. Poskrbimo za zaščito otrok, družinskih članov in sebe pred pasivnim kajenjem v vozilu, 31. 8. 2018. Pridobljeno 1. 3. 2019 s spletne strani: <http://www.nijz.si/sl/poskrbimo-za-zascito-otrok-druzinskih-clanov-in-sebe-pred-pasivnim-kajenjem-v-vozilu>

Noar in drugi 2016a

Noar SM, Hall MG, Francis DB, Ribisl KM, Pepper JK, Brewer NT. Pictorial cigarette pack warnings: a meta-analysis of experimental studies. *Tob Control.* 2016 May;25(3):341-54. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2014-051978. Epub 2015 May 6. Review.

Noar in drugi 2016b

Noar SM, Francis DB, Bridges C, Sontag JM, Ribisl KM, Brewer NT. The impact of strengthening cigarette pack warnings: Systematic review of longitudinal observational studies. *Soc Sci Med.* 2016 Sep;164:118-129. doi: 10.1016/j.socscimed.2016.06.011. Epub 2016 Jul 13.

Noar in drugi 2016c

Noar SM, Francis DB, Bridges C, Sontag JM, Brewer NT, Ribisl KM. Effects of Strengthening Cigarette Pack Warnings on Attention and Message Processing: A Systematic Review. *Journal Mass Commun Q.* 2017 Jun 1;94(2):416-442. doi: 10.1177/1077699016674188. Epub 2016 Oct 28.

Nonnemaker in drugi 2019

Nonnemaker J, Feirman SP, MacMonegle A, Ambrose BK, Jackson KJ, Schroeder MJ, Smith AA, Ridgeway W, Rass O. Examining the role of menthol cigarettes in progression to established smoking among youth. *Addict Behav.* 2019 Nov;98:106045. doi: 10.1016/j.addbeh.2019.106045. Epub 2019 Jul 5.

Odani in drugi 2019

Odani S, Armour B, Agaku IT. Flavored tobacco product use and its association with indicators of tobacco dependence among U.S. adults, 2014-2015. *Nicotine Tob Res.* 2019 Jun 10. pii: ntr092. doi: 10.1093/ntr/ntz092. [Epub ahead of print]

Osman in drugi 2017

Osman A, Thrasher JF, Yong HH, Arillo-Santillán E, Hammond D. Disparagement of health warning labels on cigarette packages and cessation attempts: results from four countries. *Health Educ Res.* 2017 Dec 1;32(6):524-536. doi: 10.1093/her/cyx065.

Parada in drugi 2018

Parada H Jr, Hall MG, Boynton MH, Brewer NT. Trajectories of Responses to Pictorial Cigarette Pack Warnings. *Nicotine Tob Res.* 2018 Jun 7;20(7):876-881. doi: 10.1093/ntr/ntx182.

Pasch in drugi 2018

Pasch KE, Nicksic NE, Opara SC, Jackson C, Harrell MB, Perry CL. Recall of Point-of-Sale Marketing Predicts Cigar and E-Cigarette Use Among Texas Youth. *Nicotine Tob Res.* 2018 Jul 9;20(8):962-969. doi: 10.1093/ntr/ntx237. PubMed PMID: 29069425; PubMed Central PMCID: PMC6037067.

Patel in drugi 2018

Patel M, Thai CL, Meng YY, Kuo T, Zheng H, Dietsch B, McCarthy WJ. Smoke-Free Car Legislation and Student Exposure to Smoking. *Pediatrics.* 2018 Jan;141(Suppl 1):S40-S50. doi: 10.1542/peds.2017-1026H.

Pearce in drugi 2019

Pearce J, Cherrie M, Best C, Eadie D, Stead M, Amos A, Currie D, Ozakinci G, MacGregor A, Haw S. How has the introduction of point-of-sale legislation affected the presence and visibility of tobacco retailing in Scotland? A longitudinal study. *Tob Control.* 2019 Jan 29. pii: tobaccocontrol-2018-054543. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2018-054543. [Epub ahead of print] (povzetek)

Peters in drugi 2018

Peters E, Shoots-Reinhard B, Evans AT, Shoben A, Klein E, Tompkins MK, Romer D, Tusler M. Pictorial Warning Labels and Memory for Cigarette Health-risk Information Over Time. *Ann Behav Med.* 2018 Jun 11. doi: 10.1093/abm/kay050. [Epub ahead of print] (povzetek)

Porter 2015

Porter I. Tobacco: convenience stores under pressure. *Le Devoir* 2015;26 Pridobljeno 28. 9. 2020 s spletne strani: http://www.cqct.qc.ca/Documents_docs/DOCU_2015/ART_15_11_05_ACDA_Finance_par_lIndustrie_du_tabac_LaPressePlus_ENG.pdf

Ratih in Susanna 2018

Ratih SP, Susanna D. Perceived effectiveness of pictorial health warnings on changes in smoking behaviour in Asia: a literature review. *BMC Public Health.* 2018 Oct 11;18(1):1165. doi: 10.1186/s12889-018-6072-7.

Redna poročila pogodbenic FCTC 2018

WHO Framework Convention on Tobacco Control Convention Secretariat. WHO FCTC Implementation Database. World Health Organization. Pridobljeno 10. 1. 2019 s spletne strani: <https://untobaccocontrol.org/impldb/>

Repace 2000

Repace J. Can Ventilation Control Secondhand Smoke in the Hospitality Industry, 2000. Pridobljeno 1. 3. 2019 s spletne strani: <https://escholarship.org/uc/item/1tt9k4xb>

Reuters 2016

Reuters. Italy cracks down on smokers as tough law takes effect, 2nd February 2016. Pridobljeno 1. 3. 2019 s spletne strani: <https://www.reuters.com/article/us-health-italy-smoking/italy-cracks-down-on-smokers-as-tough-law-takes-effect-idUSKCN0VB1I3>

Robertson in drugi 2015

Robertson L, McGee R, Marsh L, Hoek J. A systematic review on the impact of point-of-sale tobacco promotion on smoking. *Nicotine Tob Res.* 2015 Jan;17(1):2-17. doi: 10.1093/ntr/ntu168. Epub 2014 Aug 30. Review.

Robertson in drugi 2016

Robertson L, Cameron C, McGee R, Marsh L, Hoek J. Point-of-sale tobacco promotion and youth smoking: a meta-analysis. *Tob Control.* 2016 Dec;25(e2):e83-e89. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2015-052586. Epub 2016 Jan 4.

Rogers in drugi 2017

Rogers T, Brown EM, McCrae TM, Gammon DG, Eggers ME, Watson K, Engstrom MC, Tworek C, Holder-Hayes E, Nonnemaker J. Compliance with a Sales Policy on Flavored Non-cigarette Tobacco Products. *Tob Regul Sci.* 2017;3(2 Suppl 1):S84-S93. doi: 10.18001/TRS.3.2(Suppl1).9. Epub 2017 Apr 1.

Rogers in drugi 2019

Rogers T, Feld A, Gammon DG, Coats EM, Brown EM, Olson LT, Nonnemaker JM, Engstrom M, McCrae T, Holder-Hayes E, Ross A, Boles Welsh E, Guardino G, Pearlman DN. Changes in cigar sales following implementation of a local policy restricting sales of flavoured non-cigarette tobacco products. *Tob Control*. 2019 Jul 24. pii: tobaccocontrol-2019-055004. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2019-055004. [Epub ahead of print]

Romer in drugi 2018

Romer D, Ferguson SG, Strasser AA, Evans AT, Tompkins MK, Macisco J, Fardal M, Tusler M, Ellen P. Effects of Pictorial Warning Labels for Cigarettes and Quit-Efficacy on Emotional Responses, Smoking Satisfaction, and Cigarette Consumption. *Ann Behav Med*. 2018 Jan 5;52(1):53-64. doi: 10.1007/s12160-017-9916-y.

Rose in drugi 2019

Rose SW, Johnson AL, Glasser AM, Villanti AC, Ambrose BK, Conway K, Cummings KM, Stanton CA, Delnevo C, Wackowski OA, Edwards KC, Feirman SP, Bansal-Travers M, Bernat J, Holder-Hayes E, Green V, Silveira ML, Zhou Y3, Abudayyeh H, Hyland A. Flavour types used by youth and adult tobacco users in wave 2 of the Population Assessment of Tobacco and Health (PATH) Study 2014-2015. *Tob Control*. 2019 Sep 21. pii: tobaccocontrol-2018-054852. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2018-054852. [Epub ahead of print]

Ryb in drugi 2007

Ryb GE, Dischinger P, Kufera J, Soderstrom C. Smoking is a marker of risky behaviors independent of substance abuse in injured drivers. *Traffic Inj Prev*. 2007 Sep;8(3):248-52.

Salloum in drugi 2018

Salloum RG, Nakkash R, Abu-Rmeileh NME, Hamadeh RR, Darawad MW, Kheirallah KA, Al-Farsi Y, Yusufali A, Thomas J, Mostafa A, Salama M, El Kadi L, Alzyoud S, Al-Sheyab N, Thrasher JF. Individual-level determinants of waterpipe smoking demand in four Eastern-Mediterranean countries. *Health Promot Int*. 2018 Nov 8. doi: 10.1093/heapro/day084. [Epub ahead of print]

Schlienz in drugi 2018

Schlienz NJ, Lee DC. Co-use of cannabis, tobacco, and alcohol during adolescence: policy and regulatory implications. *Int Rev Psychiatry*. 2018 Jun;30(3):226-237. doi: 10.1080/09540261.2018.1465399. Epub 2018 Jun 26. PubMed PMID: 29944032.

Schober in drugi 2019

Schober W, Fembacher L, Frenzen A, Fromme H. Passive exposure to pollutants from conventional cigarettes and new electronic smoking devices (IQOS, e-cigarette) in passenger cars. *Int J Hyg Environ Health*. 2019 Jan 23. pii: S1438-4639(18)30827-7. doi: 10.1016/j.ijheh.2019.01.003. [Epub ahead of print]

Scollo in Winstanley 2018

Scollo, MM and Winstanley, MH. Tobacco in Australia: Facts and issues. Melbourne: Cancer Council Victoria, 2018. Pridobljeno 1. 3. 2019 s spletne strani: www.TobaccoInAustralia.org.au

Setodji in drugi 2018

Setodji CM, Martino SC, Gong M, Dunbar MS, Kusuke D, Sicker A, Shadel WG. How do tobacco power walls influence adolescents? A study of mediating mechanisms. *Health Psychol*. 2018 Feb;37(2):188-193. doi: 10.1037/hea0000558. Epub 2017 Nov 20. PubMed PMID: 29154602; PubMed Central PMCID: PMC5794530.

Shadel in drugi 2013

Shadel WG, Martino SC, Setodji C, Scharf D. Exposure to pro-smoking media in college students: does type of media channel differentially contribute to smoking risk? *Ann Behav Med*. 2013 Jun;45(3):387-92. doi: 10.1007/s12160-012-9461-7.

Shadel in drugi 2015

Shadel WG, Martino SC, Setodji CM, Scharf DM, Kusuke D, Sicker A, Gong M. Hiding the tobacco power wall reduces cigarette smoking risk in adolescents: using an experimental convenience store to assess tobacco regulatory options at retail point-of-sale. *Tob Control*. 2015 Nov 23. pii: tobaccocontrol-2015-052529. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2015-052529. [Epub ahead of print]

Shadel in drugi 2019

Shadel WG, Martino SC, Setodji CM, Dunbar M, Scharf D, Creswell KG. Do graphic health warning labels on cigarette packages deter purchases at point-of-sale? An experiment with adult smokers. *Health Educ Res*. 2019 Jun 1;34(3):321-331. doi: 10.1093/her/cyz011.

Shang in drugi 2015

Shang C, Huang J, Li Q, Chaloupka FJ. The Association between Point-of-Sale Advertising Bans and Youth Experimental Smoking: Findings from the Global Youth Tobacco Survey (GYTS). *AIMS Public Health*. 2015;2(4):832-844. Epub 2015 Dec 18.

Shang in drugi 2016

Shang C, Huang J, Cheng KW, Li Q, Chaloupka FJ. Global Evidence on the Association between POS Advertising Bans and Youth Smoking Participation. *Int J Environ Res Public Health*. 2016 Mar 9;13(3). pii: E306. doi: 10.3390/ijerph13030306.

Shang in drugi 2017

Shang C, Huang J, Cheng KW, He Y, Chaloupka FJ. The Association between Warning Label Requirements and Cigarette Smoking Prevalence by Education-Findings from the Global Adult Tobacco Survey (GATS). *Int J Environ Res Public Health*. 2017 Jan 21;14(1). pii: E98. doi: 10.3390/ijerph14010098.

Siahpush in drugi 2016a

Siahpush M, Shaikh RA, Cummings KM, Hyland A, Dodd M, Carlson L, Kessler AS, Meza J, Wan N, Wakefield M. The association of point-of-sale cigarette marketing with cravings to smoke: results from a cross-sectional population-based study. *Tob Control*. 2016 Jul;25(4):402-5. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2015-052253. Epub 2015 May 29.

Siahpush in drugi 2016b

Siahpush M, Shaikh RA, Hyland A, Smith D, Sikora Kessler A, Meza J, Wan N, Wakefield M. Point-of-Sale Cigarette Marketing, Urge to Buy Cigarettes, and Impulse Purchases of Cigarettes: Results From a Population-Based Survey. *Nicotine Tob Res*. 2016 May;18(5):1357-62. doi: 10.1093/ntr/ntv181. Epub 2015 Sep 16.

Siahpush 0 drugi 2016c

Siahpush M, Shaikh RA, Smith D, Hyland A, Cummings KM, Kessler AS, Dodd MD, Carlson L, Meza J, Wakefield M. The Association of Exposure to Point-of-Sale Tobacco Marketing with Quit Attempt and Quit Success: Results from a Prospective Study of Smokers in the United States. *Int J Environ Res Public Health*. 2016 Feb 6;13(2):203. doi: 10.3390/ijerph13020203.

Siahpush in drugi 2016d

Siahpush M, Shaikh RA, Robbins R, Tibbits M, Kessler AS, Soliman G, McCarthy M, Singh GK. Point-of-sale cigarette marketing and smoking-induced deprivation in smokers: results from a population-based survey. *BMC Public Health*. 2016 Apr 28;16:302. doi: 10.1186/s12889-016-2992-2.

Smith in drugi 2016

Smith DM, Bansal-Travers M, Huang J, Barker D, Hyland AJ, Chaloupka F. Association between use of flavoured tobacco products and quit behaviours: findings from a cross-sectional survey of US adult tobacco users. *Tob Control*. 2016 Nov;25(Suppl 2):ii73-ii80. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2016-053313. Epub 2016 Oct 5.

Smith in drugi 2019

Smith PH, Assefa B, Kainth S, Salas-Ramirez KY, McKee SA, Giovino GA. Use of Mentholated Cigarettes and Likelihood of Smoking Cessation in the United States: A Meta-Analysis. *Nicotine Tob Res*. 2019 Jun 17. pii: ntz067. doi: 10.1093/ntr/ntz067. [Epub ahead of print] (povzetek).

Spanopoulos in drugi 2014

Spanopoulos D, Britton J, McNeill A, Ratschen E, Szatkowski L. Tobacco display and brand communication at the point of sale: implications for adolescent smoking behaviour. *Tob Control*. 2014 Jan;23(1):64-9. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2012-050765. Epub 2013 Feb 28.

Stead in drugi 2018

Stead M, Eadie D, Purves RI, Moodie C, Haw S. Tobacco companies' use of retailer incentives after a ban on point-of-sale tobacco displays in Scotland. *Tob Control*. 2018 Jul;27(4):414-419. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2017-053724. Epub 2017 Jul 31.

Sterling in drugi 2016

Sterling K, Fryer C, Pagano I, Jones D, Fagan P. Association between menthol-flavoured cigarette smoking and flavoured little cigar and cigarillo use among African-American, Hispanic, and white young and middle-aged adult smokers. *Tob Control*. 2016 Nov;25(Suppl 2):ii21-ii31. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2016-053203. Epub 2016 Oct 7.

SZO 2008

World Health Organization. Guidelines for implementation of Article 11 of the WHO Framework Convention on Tobacco Control (Packaging and labelling of tobacco products). World Health Organization, 2008. Pridobljeno 20. 11. 2018 s spletne strani: http://www.who.int/fctc/guidelines/article_11.pdf

SZO 2010

World Health Organization. Reducing risks and preventing disease: population-wide interventions (Chapter 4). In: Global status report on noncommunicable diseases 2010. Pridobljeno 20. 11. 2018 s spletne strani: http://www.who.int/nmh/publications/ncd_report2010/en/

SZO 2015

World Health Organization Framework Convention on Tobacco Control Secretariat. Best practices on implementation of the tobacco advertising and display ban at point of sale (Article 13 of the WHO FCTC). A four-country study: Ireland, Norway, Finland and the United Kingdom. National Best Practices, Paper No. 5. Pridobljeno 19. 2. 2019 s spletne strani: https://www.who.int/fctc/publications/best_practices_art13_whofctc.pdf

SZO 2016

World Health Organization Study Group on Tobacco Product Regulation (TobReg). Banning Menthol in Tobacco Products. Advisory Note. Geneva: World Health Organization, 2016.

SZO 2017

World Health Organization. Evidence brief. Tobacco point-of-sale display bans. Copenhagen: World Health Organization, 2017. Pridobljeno 10. 1. 2019 s spletne strani: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/339233/who-evidence-brief-pos-ban-eng.pdf

SZO 2018

World Health Organization. 2018 Global progress report on implementation of the WHO Framework Convention on Tobacco Control. Geneva: World Health Organization, 2018.

SZO 2019

World Health Organization. World Health Organization report on the global tobacco epidemic, 2019: Offer help to quit tobacco use. Geneva: World Health Organization, 2019.

Thrasher in drugi 2018

Thrasher JF, Brewer NT, Niederdeppe J, Peters E, Strasser AA, Grana R, Kaufman AR. Advancing Tobacco Product Warning Labels Research Methods and Theory: A Summary of a Grantee Meeting Held by the US National Cancer Institute. Nicotine Tob Res. 2018 Feb 13.1093/ntr/nty017. [Epub ahead of print]

Tourism Review 2019

Tourism Review. Europe applies a ban on smoking in cars, April 30, 2018. Pridobljeno 18. 12. 2019 s spletne strani: <https://www.tourism-review.com/european-travelers-should-follow-the-ban-on-smoking-in-cars-news10577>

TIRS 2009

Tržni inšpektorat RS. Letno poročilo 2009. Pridobljeno 16. 6. 2020 s spletne strani: <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavu/TIRS/Poslovna-porocila/f9f4fe4716/TirsPoslovnoPorocilo2009.pdf>

TIRS 2010

Tržni inšpektorat RS. Letno poročilo 2010. Pridobljeno 16. 6. 2020 s spletne strani: <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavu/TIRS/Poslovna-porocila/99a6a4a46e/TirsPoslovnoPorocilo2010.pdf>

TIRS 2011

Tržni inšpektorat RS. Letno poročilo 2011. Pridobljeno 16. 6. 2020 s spletne strani: <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavu/TIRS/Poslovna-porocila/a1897678b8/TirsPoslovnoPorocilo2011.pdf>

TIRS 2012

Tržni inšpektorat RS. Letno poročilo 2012. Pridobljeno 16. 6. 2020 s spletne strani: <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavu/TIRS/Poslovna-porocila/f48d730978/TirsPoslovnoPorocilo2012.pdf>

TIRS 2013

Tržni inšpektorat RS. Letno poročilo 2013. Pridobljeno 16. 6. 2020 s spletne strani: <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavu/TIRS/Poslovna-porocila/d5e262a913/TirsPoslovnoPorocilo2013.pdf>

TIRS 2014

Tržni inšpektorat RS. Letno poročilo 2014. Pridobljeno 16. 6. 2020 s spletne strani: <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavu/TIRS/Poslovna-porocila/673dd09edf/TirsPoslovnoPorocilo2014.pdf>

TIRS 2015

Tržni inšpektorat RS. Letno poročilo 2015. Pridobljeno 16. 6. 2020 s spletne strani: <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavu/TIRS/Poslovna-porocila/c13d4666be/TirsPoslovnoPorocilo2015.pdf>

TIRS 2016

Tržni inšpektorat RS. Letno poročilo 2016. Pridobljeno 16. 6. 2020 s spletne strani: <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavu/TIRS/Poslovna-porocila/4eb7bfea47/TirsPoslovnoPorocilo2016.pdf>

TIRS 2017

Tržni inšpektorat RS. Letno poročilo 2017. Pridobljeno 16. 6. 2020 s spletne strani: <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavu/TIRS/Poslovna-porocila/f3622e8710/TirsPoslovnoPorocilo2017.pdf>

TIRS 2018

Tržni inšpektorat RS. Letno poročilo 2018. Pridobljeno 16. 6. 2020 s spletne strani: <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavu/TIRS/Poslovna-porocila/87a83e60e9/TirsPoslovnoPorocilo2018.pdf>

TIRS 2019

Tržni inšpektorat RS. Letno poročilo 2019. Pridobljeno 16. 6. 2020 s spletne strani: <https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavu/TIRS/Poslovna-porocila/TirsPoslovnoPorocilo2019.pdf>

van der Sluijs in drugi 2016

van der Sluijs W, Haseen F, Miller M, MacGregor A, Sharp C, Amos A, Best C, Stead M, Eadie D, Pearce J, Frank J, Haw S. „It Looks Like an Adult Sweetie Shop“: Point-of-Sale Tobacco Display Exposure and Brand Awareness in Scottish Secondary School Students. *Nicotine Tob Res.* 2016 Oct;18(10):1981-1988. doi: 10.1093/ntr/ntw032. Epub 2016 Feb 16.

Van Hurck in drugi 2018

Van Hurck MM, Nuyts PAW, Monshouwer K, Kunst AE, Kuipers MAG. Impact of removing point-of-sale tobacco displays on smoking behaviour among adolescents in Europe: a quasi-experimental study. *Tob Control.* 2018 Jul 20. pii: tobaccocontrol-2018-054271. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2018-054271. [Epub ahead of print] PubMed PMID: 30030407.

van Mourik in drugi 2019

van Mourik DA, Candel MJJM, Nagelhout GE, Willemsen MC, Yong HH, van den Putte B, Fong GT, de Vries H. How the New European Union's (Pictorial) Tobacco Health Warnings Influence Quit Attempts and Smoking Cessation: Findings from the 2016-2017 International Tobacco Control (ITC) Netherlands Surveys. *Int J Environ Res Public Health.* 2019 Nov 2;16(21). pii: E4260. doi: 10.3390/ijerph16214260.

van Mourik in drugi 2020

van Mourik DA, Nagelhout GE, de Vries H, van den Putte B, Cummings KM, Borland R, Fong GT, Willemsen MC. Quasi-experimentally examining the impact of introducing tobacco pictorial health warnings: Findings from the International Tobacco Control (ITC) 4C and Netherlands surveys in the Netherlands, Australia, Canada, United Kingdom, and the United States. *Drug Alcohol Depend.* 2020 Feb 1;207:107818. doi: 10.1016/j.drugalcdep.2019.107818. Epub 2019 Dec 23.

Villanti in drugi 2016

Villanti AC, Mowery PD, Delnevo CD, Niaura RS, Abrams DB, Giovino GA. Changes in the prevalence and correlates of menthol cigarette use in the USA, 2004-2014. *Tob Control.* 2016 Nov;25(Suppl 2):ii14-ii20. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2016-053329. Epub 2016 Oct 11.

Villanti in drugi 2017a

Villanti AC, Collins LK, Niaura RS, Gagosian SY, Abrams DB. Menthol cigarettes and the public health standard: a systematic review. *BMC Public Health.* 2017 Dec 29;17(1):983. doi: 10.1186/s12889-017-4987-z.

Villanti in drugi 2017b

Villanti AC, Johnson AL, Ambrose BK, Cummings KM, Stanton CA, Rose SW, Feirman SP, Tworek C, Glasser AM, Pearson JL, Cohn AM, Conway KP, Niaura RS, Bansal-Travers M, Hyland A. Flavored Tobacco Product Use in Youth and Adults: Findings From the First Wave of the PATH Study (2013-2014). *Am J Prev Med.* 2017 Aug;53(2):139-151. doi: 10.1016/j.amepre.2017.01.026. Epub 2017 Mar 16.

Villanti in drugi 2019a

Villanti AC, Johnson AL, Glasser AM, Rose SW, Ambrose BK, Conway KP, Cummings KM, Stanton CA, Edwards KC, Delnevo CD, Wackowski OA, Feirman SP, Bansal-Travers M, Bernat JK, Holder-Hayes E, Green VR, Silveira ML, Hyland A. Association of Flavored Tobacco Use With Tobacco Initiation and Subsequent Use Among US Youth and Adults, 2013-2015. *JAMA Netw Open*. 2019 Oct 2;2(10):e1913804. doi: 10.1001/jamanetworkopen.2019.13804.

Villanti in drugi 2019b

Villanti AC, Johnson AL, Glasser AM, Rose SW, Ambrose BK, Conway KP, Cummings M, Stanton CA, Edwards K, Delnevo CD, Wackowski OA, Feirman SP, Bansal-Travers M, Bernat JK, Holder-Hayes E, Green VR, Silveira ML, Hyland A. First Flavored Tobacco Use Predicts More Frequent Tobacco Use among Adults in Waves 1 And 2 of the PATH Study, 2013 – 2015 (POS4-40). Abstract Book of the 2019 Annual SRNT Meeting, San Francisco, February 20-23, 2019.

Viola in drugi 2016

Viola AS, Giovenco DP, Miller Lo EJ, Delnevo CD. A cigar by any other name would taste as sweet. *Tob Control*. 2016 Sep;25(5):605-6. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2015-052518. Epub 2015 Oct 1.

Vlada Irske 2019

Government of Ireland, Department of Health. Smoking in Cars with children present. Pridobljeno 1. 3. 2019 s spletne strani: <https://health.gov.ie/healthy-ireland/tobacco/smoking-in-cars-with-children-present/>

Wakefield in drugi 2012

Wakefield M, Zacher M, Scollo M, Durkin S. Brand placement on price boards after tobacco display bans: a point-of-sale audit in Melbourne, Australia. *Tob Control*. 2012 Nov;21(6):589-92. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2012-050616. Epub 2012 Sep 22. (povzetek)

White in drugi 2015a

White V, Bariola E, Faulkner A, Coomber K, Wakefield M. Graphic Health Warnings on Cigarette Packs: How Long Before the Effects on Adolescents Wear Out? *Nicotine Tob Res*. 2015 Jul;17(7):776-83. doi: 10.1093/ntr/ntu184. Epub 2014 Sep 19.

White in drugi 2015b

White V, Williams T, Wakefield M. Has the Introduction of Plain Packaging With Larger Graphic Health Warnings Changed Adolescents' Perceptions of Cigarette Packs and Brands? *Tob Control*. 2015 Apr;24(Suppl 2):ii42-ii49. doi: 10.1136/tobaccocontrol-2014-052084. Epub 2015 Feb 25.

Wilson in drugi 2012

Wilson LM, Avila Tang E, Chander G, Hutton HE, Odelola OA, Elf JL, Heckman-Stoddard BM, Bass EB, Little EA, Haberl EB, Apelberg BJ. Impact of tobacco control interventions on smoking initiation, cessation, and prevalence: a systematic review. *J Environ Public Health*. 2012;2012:961724. doi: 10.1155/2012/961724. Epub 2012 Jun 7. Review.

Zakon o omejevanju porabe alkohola 2017

Zakon o omejevanju porabe alkohola (ZOPA). Uradni list RS, št. 15/03 in 21/17.

ZOUTI 1996

Zakon o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov. Uradni list RS, št. 57/1996.

ZOUTI-A 2002

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov (ZOUTI-A). Uradni list RS, št. 119/2002.

ZOUTI-B 2005

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov (ZOUTI-B). Uradni list RS, št. 101/2005.

ZOUTI-C 2007

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o omejevanju uporabe tobačnih izdelkov (ZOUTI-C). Uradni list RS, št. 60/2007.

ZOUTPI 2017

Zakon o omejevanju uporabe tobačnih in povezanih izdelkov (ZOUTPI). Uradni list RS, št. 9/17.

SEZNAM TABEL

Tabela 3.1.1: Porazdelitev trditev o škodljivosti kajenja glede na status zdravstvenih opozoril (nova, stara, ukinjena zdravstvena opozorila)	90
Tabela 3.6.1: Odstotek kadilcev tobaka kadarkoli v življenju, med mladostniki, starimi 11, 13, in 15 let, skupaj in po spolu, 2002, 2006, 2010, 2014 in 2018	158
Tabela 3.7.1: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, po desetletnih starostnih skupinah, skupaj in po spolu, 2012 in 2018	190
Tabela 3.7.2: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med mladoletniki, mladimi odraslimi in odraslimi med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, skupaj in po spolu, 2012 in 2018	191
Tabela 3.7.3: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 25 do 64 let, glede na dokončano izobrazbo, skupaj in po spolu, 2012 in 2018	192
Tabela 3.7.4: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, glede na zaposlitveni status, skupaj in po spolu, 2012 in 2018	193
Tabela 3.7.5: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, glede na kohezijsko regijo, skupaj in po spolu, 2012 in 2018	194
Tabela 3.7.6: Kadilski status prebivalcev Slovenije, starih 15 do 64 let, skupaj in po spolu, 2012 in 2018	194
Tabela 3.7.7: Povprečno število pokajenih cigaret med rednimi kadilci, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, skupaj, po spolu, starostnih skupinah, izobrazbi, zaposlitvenem statusu in kohezijski regiji, 2012 in 2018	195
Tabela 3.8.1: Značilnosti anketiranih dijakov 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	200
Tabela 3.8.2: Značilnosti v raziskavo vključenih mladostnikov, starih 15 let, 2014 in 2018	202
Tabela 3.8.3: Značilnosti v raziskavo vključenih prebivalcev Slovenije, v letih 2012 in 2018	204

SEZNAM SLIK

Slika 3.1.1: Odstotek dijakov, ki so bili vsaj enkrat do dvakrat zelo pozorni na zdravstvena opozorila na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	81
Slika 3.1.2: Odstotek dijakov, ki so bili nikoli, redko (enkrat ali dvakrat, včasih) ali pogosto (pogosto, vedno) zelo pozorni na zdravstvena opozorila na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	81
Slika 3.1.3: Odstotek dijakov, ki so vsaj enkrat ali dvakrat prebrali zdravstvena opozorila na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	82
Slika 3.1.4: Odstotek dijakov, ki so vsaj enkrat ali dvakrat razmišljali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	82
Slika 3.1.5: Odstotek dijakov, ki so nikoli, redko (enkrat ali dvakrat, včasih) ali pogosto (pogosto, vedno) razmišljali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	83
Slika 3.1.6: Odstotek dijakov, ki so se vsaj enkrat ali dvakrat pogovarjali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	83
Slika 3.1.7: Odstotek dijakov, ki so se nikoli, redko (enkrat ali dvakrat, včasih) ali pogosto (pogosto, vedno) pogovarjali o zdravstvenih opozorilih na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	84
Slika 3.1.8: Odstotek dijakov, ki so kadili cigarete kadarkoli v zadnjih 12 mesecih in so zaradi zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje vsaj enkrat ali dvakrat razmišljali o opustitvi kajenja v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	84
Slika 3.1.9: Odstotek dijakov, ki so nikoli, redko (enkrat ali dvakrat, včasih) ali pogosto (pogosto, vedno) razmišljali o opustitvi kajenja zaradi zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	85
Slika 3.1.10: Povprečna ocena slike embalaže treh tržnih znamk cigaret in ene tržne znamke tobaka za zvijanje, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	86
Slika 3.1.11: Povprečna ocena slike embalaže treh tržnih znamk cigaret in ene tržne znamke tobaka za zvijanje, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	86
Slika 3.1.12: Povprečna ocena za trditve, ki spodbujajo h kajenju, in trditve, ki odvrčajo od kajenja, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	88
Slika 3.1.13: Povprečna ocena za trditve, ki spodbujajo h kajenju, in trditve, ki odvrčajo od kajenja, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	88
Slika 3.1.14: Odstotek dijakov glede na (ne)strinjanje z obstojem razlik v privlačnosti embalaže med posameznimi tržnimi znamkami, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	89

Slika 3.1.15: Odstotek dijakov glede na (ne)strinjanje z obstojem razlik v privlačnosti embalaže med posameznimi tržnimi znamkami, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	89
Slika 3.1.16: Odstotek dijakov, ki se (zelo) strinjajo s posameznimi trditvami glede škodljivosti kajenja, navedenih v zdravstvenih opozorilih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	91
Slika 3.1.17: Povprečna ocena poznavanja škodljivosti kajenja iz trditev, navedenih v zdravstvenih opozorilih skupaj, ter za nova, stara in ukinjena opozorila, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	92
Slika 3.1.18: Povprečna ocena poznavanja škodljivosti kajenja iz trditev, navedenih v zdravstvenih opozorilih skupaj, ter za nova, stara in ukinjena opozorila, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	92
Slika 3.1.19: Odstotek dijakov, ki so vsaj enkrat ali dvakrat pokadili cigareto, ker so videli zdravstveno opozorilo na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	93
Slika 3.1.20: Odstotek dijakov, ki so nikoli, redko (enkrat ali dvakrat, včasih) ali vsaj pogosto (pogosto, vedno) pokadili cigareto zaradi zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	93
Slika 3.1.21: Odstotek dijakov, ki vsaj enkrat ali dvakrat niso pokadili cigarete, ker so videli zdravstveno opozorilo na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	94
Slika 3.1.22: Odstotek dijakov, ki so nikoli, redko (enkrat ali dvakrat, včasih) ali vsaj pogosto (pogosto, vedno) pokadili cigareto zaradi zdravstvenih opozoril na embalaži cigaret oziroma tobaka za zvijanje v zadnjih šestih mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	94
Slika 3.2.1: Odstotek dijakov, ki so bili vsaj 1-krat v zadnjih 30 dneh izpostavljeni oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	102
Slika 3.2.2: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti oglaševanju tobačnih izdelkov na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	102
Slika 3.2.3: Odstotek dijakov, ki so bili vsaj 1-krat v zadnjih 30 dneh izpostavljeni razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	103
Slika 3.2.4: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti razstavljenim tobačnim izdelkom na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	104
Slika 3.2.5: Odstotek dijakov, izpostavljenih različnim vrstam promocije tobačnih izdelkov na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	105
Slika 3.2.6: Odstotek dijakov, izpostavljenih vsaj eni vrsti promocije tobačnih izdelkov na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	105
Slika 3.2.7: Odstotek dijakov, izpostavljenih vsaj eni obliki marketinga tobačnih izdelkov na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	106

Slika 3.2.8: Odstotek dijakov, ki so bili vsaj 1-krat v zadnjih 30 dneh izpostavljeni oglaševanju elektronskih cigaret na prodajnih mestih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	107
Slika 3.2.9: Odstotek dijakov, ki so bili vsaj 1-krat v zadnjih 30 dneh izpostavljeni razstavljenim elektronskim cigaretam na prodajnih mestih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	107
Slika 3.2.10: Odstotek dijakov, izpostavljenih različnim vrstam promocije elektronskih cigaret na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	108
Slika 3.2.11: Odstotek dijakov, izpostavljenih vsaj eni vrsti promocije elektronskih cigaret na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	109
Slika 3.2.12: Odstotek dijakov, izpostavljenih vsaj eni obliki marketinga elektronskih cigaret na prodajnih mestih v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	109
Slika 3.3.1: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli prevoznih sredstvih v preteklem letu, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	114
Slika 3.3.2: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli prevoznih sredstvih v preteklem letu, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki ne kadijo, 2017 in 2018	115
Slika 3.3.3: Odstotek dijakov glede na pravila kajenja v družinskem avtomobilu, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	115
Slika 3.3.4: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih v preteklem letu, razen v prevoznih sredstvih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	116
Slika 3.3.5: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih v preteklem letu, razen v prevoznih sredstvih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki ne kadijo, 2017 in 2018.	117
Slika 3.3.6: Odstotek dijakov glede na pravila kajenja v domačem bivalnem okolju, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	117
Slika 3.3.7: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v zaprtih prostorih in prevoznih sredstvih v preteklem letu, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	118
Slika 3.3.8: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v zaprtih prostorih in prevoznih sredstvih v preteklem letu, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	119
Slika 3.3.9: Odstotek dijakov glede na pogostost izpostavljenosti tobačnemu dimu drugih v katerihkoli zaprtih prostorih v preteklem letu, razen v prevoznih sredstvih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki ne kadijo, 2017 in 2018	119
Slika 3.4.1: Odstotek uporabnikov izdelkov z aromami med uporabniki tobačnih ali povezanih izdelkov v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018	124
Slika 3.4.2: Odstotek uporabnikov izdelkov z aromami med izključnimi uporabniki cigaret in izključnimi uporabniki drugih izdelkov v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, 2014 in 2018	125

Slika 3.4.3: Odstotek uporabnikov izdelkov z aromami med izključnimi uporabniki cigaret in izključnimi uporabniki drugih izdelkov v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, po spolu, 2014 in 2018	125
Slika 3.4.4: Odstotek uporabnikov različnih vrst izdelkov (izključni uporabniki cigaret, uporabniki različnih izdelkov in izključni uporabniki drugih izdelkov) glede na uporabo arom med uporabniki tobačnih in povezanih izdelkov v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, 2014 in 2018	126
Slika 3.4.5: Odstotek kadilcev cigaret z aromami med kadilci cigaret v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	127
Slika 3.5.1: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko sami kupili cigarete ali tobak za zvijanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	131
Slika 3.5.2: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko sami kupili cigarete ali tobak za zvijanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018.	132
Slika 3.5.3: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko sami kupili cigarete ali tobak za zvijanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, glede na kadilski status, 2017 in 2018	132
Slika 3.5.4: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi s pomočjo nadomestnega kupca zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko kupili cigarete ali tobak za zvijanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	133
Slika 3.5.5: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi s pomočjo nadomestnega kupca zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko kupili cigarete ali tobak za zvijanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	134
Slika 3.5.6: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi s pomočjo nadomestnega kupca zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko kupili cigarete ali tobak za zvijanje med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, glede na kadilski status, 2017 in 2018	134
Slika 3.5.7: Odstotek dijakov, ki so opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	135
Slika 3.5.8: Odstotek dijakov, ki niso poskusili kupiti cigaret ali tobaka za zvijanje ali so jih poskusili kupiti 1- do 5-krat ali več kot 5-krat, v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, 2017 in 2018	136
Slika 3.5.9: Odstotek dijakov, ki niso poskusili kupiti cigaret ali tobaka za zvijanje ali so jih poskusili kupiti 1- do 5-krat ali več kot 5-krat, v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, po spolu, 2017 in 2018	136
Slika 3.5.10: Odstotek dijakov, ki so poskusili kupiti cigarete in tobak za zvijanje na različnih prodajnih mestih v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, 2017 in 2018	137
Slika 3.5.11: Odstotek dijakov, ki so poskusili kupiti cigarete in tobak za zvijanje na različnih prodajnih mestih v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, po spolu, 2017 in 2018	137
Slika 3.5.12: Povprečna zapravljen vstopni denarja (v EUR) za nakup cigaret in tobaka za zvijanje v zadnjih 30 dneh, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	138

Slika 3.5.13: Odstotek dijakov, ki jim ni trgovec nikoli zavrnil nakupa cigaret ali tobaka za zvijanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	139
Slika 3.5.14: Odstotek dijakov glede na pogostost zavrnitve nakupa cigaret ali tobaka za zvijanje s strani trgovca, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje, 2017 in 2018	139
Slika 3.5.15: Odstotek dijakov glede na pogostost zavrnitve nakupa cigaret ali tobaka za zvijanje s strani trgovca, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje, po spolu, 2017 in 2018	140
Slika 3.5.16: Odstotek mladoletnih, od katerih ni trgovec nikoli zahteval dokumenta ob nakupu, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	140
Slika 3.5.17: Odstotek dijakov glede na pogostost zahteve trgovca po osebnem dokumentu ob poskusu nakupa cigaret ali tobaka za zvijanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje, 2017 in 2018	141
Slika 3.5.18: Odstotek dijakov glede na pogostost zahteve trgovca po osebnem dokumentu ob poskusu nakupa cigaret ali tobaka za zvijanje, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup cigaret ali tobaka za zvijanje, po spolu, 2017 in 2018	141
Slika 3.5.19: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko sami kupili elektronske cigarete, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	142
Slika 3.5.20: Odstotek dijakov, ki menijo, da bi zelo lahko/lahko ali niti težko/niti lahko ali težko/zelo težko sami kupili elektronske cigarete, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	143
Slika 3.5.21: Odstotek dijakov, ki so opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	144
Slika 3.5.22: Odstotek dijakov, ki niso poskusili kupiti cigaret ali tobaka za zvijanje ali so jih poskusili kupiti 1- do 5-krat ali več kot 5-krat, v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, 2017 in 2018	144
Slika 3.5.23: Odstotek dijakov, ki niso poskusili kupiti cigaret ali tobaka za zvijanje ali so jih poskusili kupiti 1- do 5-krat ali več kot 5-krat, v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, po spolu, 2017 in 2018	145
Slika 3.5.24: Odstotek dijakov, ki so poskusili kupiti elektronske cigarete na različnih prodajnih mestih v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, 2017 in 2018	145
Slika 3.5.25: Odstotek dijakov, ki so poskusili kupiti elektronske cigarete na različnih prodajnih mestih v zadnjih 12 mesecih, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, po spolu, 2017 in 2018	146
Slika 3.5.26: Odstotek dijakov, ki jim trgovec nikoli ni zavrnil nakupa elektronskih cigaret, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	147

Slika 3.5.27: Odstotek dijakov glede na pogostost zavrnitve nakupa elektronskih cigaret s strani trgovca, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, 2017 in 2018	147
Slika 3.5.28: Odstotek dijakov glede na pogostost zavrnitve nakupa elektronskih cigaret s strani trgovca, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, po spolu, 2017 in 2018	148
Slika 3.5.29: Odstotek dijakov, od katerih trgovec nikoli ni zateval dokumenta ob nakupu elektronskih cigaret, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	148
Slika 3.5.30: Odstotek dijakov glede na pogostost zahteve trgovca po osebem dokumentu ob poskusu nakupa elektronskih cigaret, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, 2017 in 2018	149
Slika 3.5.31: Odstotek dijakov glede na pogostost zahteve trgovca po osebem dokumentu ob poskusu nakupa elektronskih cigaret, med mladoletnimi anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, ki so že slišali za elektronske cigarete, in so v zadnjih 12 mesecih opravili vsaj en nakup elektronskih cigaret, po spolu, 2017 in 2018	149
Slika 3.6.1: Odstotek kadilcev tobaka kadarkoli v življenju, med mladostniki, starimi 11, 13, in 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018	157
Slika 3.6.2: Odstotek kadilcev/uporabnikov različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, 2014 in 2018	158
Slika 3.6.3: Odstotek kadilcev/uporabnikov različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh, med fanti, starimi 15 let, 2014 in 2018	159
Slika 3.6.4: Odstotek kadilcev/uporabnikov različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh, med dekleti, starimi 15 let, 2014 in 2018	159
Slika 3.6.5: Odstotek kadilcev/uporabnikov vsaj enega tobačnega izdelka ali elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018	160
Slika 3.6.6: Odstotek kadilcev/uporabnikov različnega števila tobačnih izdelkov in elektronske cigarete (noben izdelek, en izdelek, dva izdelka ali več) v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018	160
Slika 3.6.7: Odstotek kadilcev/uporabnikov različnega števila tobačnih izdelkov in elektronske cigarete (noben izdelek, manj kot štiri izdelki, štiri izdelki ali več) v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018	161
Slika 3.6.8: Odstotek kadilcev/uporabnikov vsaj enega tobačnega izdelka v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018	161
Slika 3.6.9: Odstotek kadilcev vsaj enega tobačnega izdelka za kajenje v zadnjih 30 dneh, med mladostniki, starimi 15 let, skupaj in po spolu, 2014 in 2018	162
Slika 3.6.10: Število pokajenih cigaret na dan v zadnjih 30 dneh, med 15-letniki, ki so kadili cigarete v zadnjih 30 dneh, skupaj in po spolu, 2014 in 2018	162
Slika 3.6.11: Odstotek dijakov glede na namero za kajenje čez leto dni, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	163
Slika 3.6.12: Odstotek dijakov glede na namero za kajenje čez leto, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	164

Slika 3.6.13: Odstotek dijakov, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji skupaj in po spolu, 2017 in 2018	164
Slika 3.6.14: Odstotek dijakov, ki niso nikoli v življenju kadili cigaret, ki so pokadili nekaj dimov in ki so pokadili več kot nekaj dimov, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, 2017 in 2018	165
Slika 3.6.15: Odstotek dijakov, ki niso nikoli v življenju kadili cigaret, ki so pokadili nekaj dimov in tistih, ki so pokadili več kot nekaj dimov, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji po spolu, 2017 in 2018	165
Slika 3.6.16: Kajenje/uporaba drugih tobačnih izdelkov (cigare, cigarilosi, pipe, vodne pipe, brezdimni tobačni izdelki) kadarkoli v življenju, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, 2017 in 2018	166
Slika 3.6.17: Kajenje/uporaba drugih tobačnih izdelkov (cigare, cigarilosi, pipe, vodne pipe, brezdimni tobačni izdelki) kadarkoli v življenju, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, 2017 in 2018	166
Slika 3.6.18: Odstotek dijakov, ki so kadarkoli v življenju uporabili vsaj en tobačni izdelek, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	167
Slika 3.6.19: Odstotek dijakov, ki niso nikoli v življenju kadili/uporabili tobačnih izdelkov oziroma so uporabili enega ali več kot enega, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, 2017 in 2018	168
Slika 3.6.20: Odstotek dijakov, ki niso nikoli v življenju kadili/uporabili tobačnih izdelkov oziroma so uporabili enega ali več kot enega, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji po spolu, 2017 in 2018	168
Slika 3.6.21: Odstotek dijakov, ki so prvič kadili cigarete v starosti 13 let ali manj, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, ki so kadarkoli v življenju kadili cigarete, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	169
Slika 3.6.22: Odstotek kadilcev cigaret v zadnjih 12 mesecih, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	169
Slika 3.6.23: Odstotek kadilcev cigaret v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	170
Slika 3.6.24: Odstotek dijakov glede na pogostost kajenja v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018.	170
Slika 3.6.25: Odstotek dijakov glede na pogostost kajenja v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	171
Slika 3.6.26: Število pokajenih cigaret na dan v zadnjem tednu dni, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, ki so v zadnjih 30 dneh kadili cigarete, 2017 in 2018	171
Slika 3.6.27: Število pokajenih cigaret na dan v zadnjem tednu dni, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, ki so v zadnjih 30 dneh kadili cigarete, po spolu, 2017 in 2018	172
Slika 3.6.28: Odstotek dijakov glede na dovzetnost za kajenje in modele razvoja kajenja, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	172
Slika 3.6.29: Odstotek dijakov glede na dovzetnost za kajenje in modele razvoja kajenja, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	173
Slika 3.6.30: Odstotek dijakov, ki med najožjimi petimi prijatelji nima nikogar, ki bi kadil tobak, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	173
Slika 3.6.31: Povprečno število tistih, ki kadijo tobak, med petimi najožjimi prijatelji anketiranih dijakov 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	174

Slika 3.6.32: Odstotek dijakov, ki ocenjujejo, da je odstotek kadilcev tobaka med njihovimi vrstniki višji kot 30 % (precenjevanje kajenja med vrstniki), med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	174
Slika 3.6.33: Povprečna ocena odstotka kadilcev tobaka med vrstniki, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	175
Slika 3.6.34: Odstotek dijakov, ki so že slišali za elektronske cigarete, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	175
Slika 3.6.35: Odstotek dijakov, ki so kadarkoli v življenju uporabili elektronske cigarete, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	176
Slika 3.6.36: Odstotek dijakov, ki so uporabili elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	177
Slika 3.6.37: Pogostost uporabe elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, ki so uporabili elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	177
Slika 3.6.38: Odstotek dijakov, ki so kadarkoli v življenju uporabili vsaj en tobačni izdelek ali elektronsko cigareto, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	178
Slika 3.6.39: Odstotek dijakov, ki niso nikoli v življenju kadili/uporabili tobačnih izdelkov in/ali elektronskih cigaret oziroma so uporabili enega ali več kot enega od teh izdelkov, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	179
Slika 3.6.40: Odstotek tistih, ki niso nikoli v življenju kadili/uporabili tobačnih izdelkov in/ali elektronskih cigaret oziroma so uporabili enega ali več kot enega od teh izdelkov, med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol po Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	179
Slika 3.6.41: Odstotek dijakov, ki so v zadnjih 30 dneh kadili/uporabljali vsaj enega od tobačnih ali povezanih izdelkov (cigarete, tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva in/ali elektronske cigarete), med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, skupaj in po spolu, 2017 in 2018	180
Slika 3.6.42: Odstotek dijakov, ki so v zadnjih 30 dneh kadili/uporabljali nič, enega ali dva ali več od tobačnih ali povezanih izdelkov (cigarete, tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva in/ali elektronske cigarete), med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, 2017 in 2018	181
Slika 3.6.43: Odstotek dijakov, ki so v zadnjih 30 dneh kadili/uporabljali nič, enega ali dva ali več od tobačnih ali povezanih izdelkov (cigarete, tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva in/ali elektronske cigarete), med anketiranimi dijaki 2. letnikov izbranih srednjih šol v Sloveniji, po spolu, 2017 in 2018	181
Slika 3.7.1: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, skupaj in po spolu, 2012 in 2018	189
Slika 3.7.2: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, po desetletnih starostnih skupinah, 2012 in 2018	190
Slika 3.7.3: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med mladoletniki, mladimi odraslimi in odraslimi med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, 2012 in 2018	191
Slika 3.7.4: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 25 do 64 let, glede na izobrazbo, 2012 in 2018	192
Slika 3.7.5: Razlika (v odstotnih točkah) med skupinama z najvišjim in najnižjim odstotkom kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 25 do 64 let, glede na izobrazbo, skupaj in po spolu, 2012 in 2018	192

Slika 3.7.6: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov glede na zaposlitveni status, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, 2012 in 2018 193

Slika 3.7.7: Odstotek kadilcev tobačnih izdelkov, med prebivalci Slovenije, starimi 15 do 64 let, glede na kohezijsko regijo, 2012 in 2018 194

STVARNO KAZALO

B

Brezdimni tobačni izdelki 27, 51, 67, 68, 71, 80, 124, 127, 166, 167, 178, 183, 184, 185

C

Cigare 51, 66, 71, 75, 76, 122, 123, 124, 156, 159, 166, 167, 178, 183, 185, 189, 216

Cigarilosi 66, 67, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 122, 123, 124, 127, 156, 158, 159, 166, 167, 178, 183, 189, 216

D

Dostopnost elektronskih cigaret mladoletnim na prodajnih mestih 22, 25, 129, 142–149, 151–154, 217, 218, 223, 225, 220, 221

nakupi 143–145, 217

mesta nakupov 145, 146, 217, 225

prepoved prodaje elektronskih cigaret mladoletnim 22, 129, 217

zahteva po osebem dokumentu ob nakupu 148, 149, 217, 222, 225

zakonodaja v Sloveniji 129, 217

zavrnitve nakupa s strani trgovca 146–148, 217, 223, 225

zaznana dostopnost pri lastnem nakupu 25, 142, 143, 217, 223

Dostopnost cigaret in tobaka za zvijanje mladoletnim na prodajnih mestih 27, 28, 29, 129–141, 150–154, 220, 221, 225

nakupi 27, 135, 136, 220, 221

mesta nakupov 137, 220, 221, 225

prepoved prodaje tobačnih izdelkov mladoletnim 129, 130, 220, 221

zahteva po osebem dokumentu ob nakupu 27, 140, 141, 220, 221, 225

zakonodaja v Sloveniji 129, 220, 221

zavrnitve nakupa s strani trgovca 27, 131, 132, 220, 221

zaznana dostopnost pri lastnem nakupu 27, 131, 132, 220, 221

zaznana dostopnost z nadomestnim kupcem 27, 29, 133, 134, 220, 221, 225

Dovoljenja za prodajo 27, 29, 30, 101, 110, 129, 130, 150–154, 156, 188, 198, 207, 218, 220–222, 225

I

Izpostavljenost marketingu elektronskih cigaret na prodajnih mestih 24, 28, 106–109, 110–112, 212, 224

izpostavljenost oglaševanju 24, 28, 106, 107, 212

izpostavljenost promociji 24, 28, 108, 109, 212

izpostavljenost razstavljenim izdelkom 24, 28, 107, 212

Izpostavljenost marketingu tobačnih izdelkov na prodajnih mestih 24, 28, 99–106, 110–112, 211, 212, 224

izpostavljenost oglaševanju 24, 28, 102, 211, 212

izpostavljenost promociji 24, 28, 104, 105, 212

izpostavljenost razstavljenim izdelkom 24, 28, 103, 104, 211, 212

Izpostavljenost tobačnemu dimu 24, 25, 28, 60, 61, 113–121, 213, 214, 224, 225
v prevoznih sredstvih 24, 25, 28, 60, 61, 113–115, 213, 120, 121, 213, 214, 224, 225
v zaprtih prostorih 24, 25, 28, 116, 117, 120, 121, 213, 214, 224, 225
v zaprtih prostorih in prevoznih sredstvih 24, 25, 28, 118, 119, 120, 121, 213, 214, 224, 225

N

Kazalniki kadilskega vedenja in povezani kazalniki med mladostniki v Sloveniji 26, 27, 155–187, 218, 219
kajenje cigaret kadarkoli v življenju 26, 157, 158, 164, 165, 182–187, 218, 219
kajenje cigaret, tobačnih izdelkov, v katerih se tobak segreva,
in/ali uporaba elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh 180, 181
kajenje cigaret v zadnjih 12 mesecih 26, 169, 182–187, 218, 219
kajenje cigaret v zadnjih 30 dneh 26, 169, 170, 182–187, 218, 219
kajenje najožjij prijateljev 26, 173, 174, 182–187, 218, 219
kajenje tobaka kadarkoli v življenju 156, 157, 182–187, 218, 219
kajenje/uporaba posameznih drugih tobačnih izdelkov kadarkoli v življenju 166, 167
kajenje/uporaba vsaj enega ali več tobačnih izdelkov
in/ali elektronske cigarete kadarkoli v življenju 178, 179
kajenje/uporaba vsaj enega ali več tobačnih izdelkov kadarkoli v življenju 26, 167, 168, 182–187, 218, 219
namera za kajenje cigaret čez leto dni 26, 163, 164, 182–187, 218, 219
ocena odstotka kadilcev med vrstniki (precenjevanje kajenja) 27, 174, 175, 182–187, 218, 219
pogostost kajenja cigaret v zadnjih 30 dneh 26, 170, 182–187, 218, 219
pogostost uporabe elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh 170, 171, 177
porazdelitev glede na dovzetnost za kajenje in modele razvoja kajenja med mladostniki 172, 173
prvo kajenje cigaret v starosti 13 let ali manj 26, 168, 169, 182–187, 218, 219
seznanjenost z elektronskimi cigaretami 175
število na dan pokajenih cigaret v zadnjih 30 dneh 162
število pokajenih cigaret na dan v zadnjem tednu dni 171, 172
uporaba elektronskih cigaret kadarkoli v življenju 26, 176, 182–187, 218, 219
uporaba elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh 26, 176, 177, 182–187, 218, 219
uporaba različnega števila tobačnih izdelkov in elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh 158, 159
uporaba različnih tobačnih izdelkov in elektronskih cigaret v zadnjih 30 dneh 160, 161
uporaba vsaj enega tobačnega izdelka ali elektronske cigarete v zadnjih 30 dneh 26, 160, 182–187, 218, 219
uporaba vsaj enega tobačnega izdelka v zadnjih 30 dneh 161
uporaba vsaj enega tobačnega izdelka za kajenje v zadnjih 30 dneh 162

Kazalniki kadilskega vedenja in povezani kazalniki med odraslimi v Sloveniji 27, 188–197, 219, 220
kadilski status prebivalcev 194
kajenje tobačnih izdelkov glede na izobrazbo 191, 192
kajenje tobačnih izdelkov glede na kohezijsko regijo 193, 194
kajenje tobačnih izdelkov glede na spol 189
kajenje tobačnih izdelkov glede na starost 190, 191
kajenje tobačnih izdelkov glede na zaposlitveni status 193
kajenje tobačnih izdelkov 189–197, 219, 220
povprečno število pokajenih cigaret na dan med rednimi kadilci 195

L

Licenciranje 129, 220

M

- Marketinške aktivnosti za tobačne izdelke na prodajnih mestih 46, 48, 49, 50–52, 210
  - učinki na mlade 48, 49, 50–52, 210
  - učinki na odrasle 48, 49, 52, 210

N

- Nacionalni inštitut za javno zdravje 31, 120, 203, 222, 224

P

- Pipe 73, 123, 124, 127, 156, 158, 159, 166, 167, 178, 183, 189

- Pravila glede kajenja 115, 117
  - v družinskem avtomobilu 115
  - v domačem bivalnem okolju 117

- Prepoved (značilnih) arom v tobačnih izdelkih 22, 25, 28, 66–77, 122–128, 206, 212–218, 225
  - aktivnosti tobačne industrije po uvedbi ukrepa 75, 76
  - kazalniki učinkov 75
  - predlogi izboljšav 28, 217, 225
  - razširjenost v svetu 68, 212
  - učinki 25,72–77, 123–128, 212, 213, 215–218
  - zakonodaja v Sloveniji 22, 25, 122, 206, 213, 216

- Prepoved kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe 22, 24, 28, 61–65, 113–121, 206, 212–214, 222–225
  - kazalniki učinkov 65
  - predlogi izboljšav 28, 214, 225
  - razširjenost v svetu 61, 212
  - učinki 24, 62–65, 113–121, 222–224, 226
  - zakonodaja v Sloveniji 22, 24, 25, 113, 206

- Prepoved oglaševanja, razstavljanja in promocije tobačnih in povezanih izdelkov 22, 24, 28, 47, 49–59, 98–112, 206, 210–212
  - aktivnosti tobačne industrije po uvedbi ukrepa 58, 59
  - kazalniki učinkov 58
  - predlogi izboljšav 28, 111, 112, 212
  - razširjenost v svetu 47, 211
  - učinki na mlade 24, 53–55, 59, 210, 211
  - učinki na odrasle 53, 55–57, 59, 210, 211
  - zakonodaja v Sloveniji 22, 24, 25, 98, 99, 206, 211

- Prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnim 22, 47, 129, 142–154, 206, 217, 218, 225
  - nakupi elektronskih cigaret med mladoletnimi 143–146, 151–154, 217, 225
  - mesta nakupov elektronskih cigaret med mladoletnimi 145, 146, 151–154, 217
  - razširjenost v svetu 47
  - učinki 142–149, 151–153, 217
  - zahteva po osebnem dokumentu ob nakupu elektronskih cigaret 148, 149, 151–154, 217
  - zakonodaja v Sloveniji 22, 129, 151, 206, 217
  - zavrnitve nakupa elektronskih cigaret s strani trgovca 146–148, 151–154, 217

R

- Raziskave 22, 198–208, 211, 213, 214, 218, 219, 22–224
- Nacionalna raziskava o tobaku, alkoholu in drugih drogah* 22, 203–205, 207, 219, 221–223
  - Vrednotenje učinkov novih ukrepov nadzora nad tobakom med mladimi* 22, 198–200, 206, 208, 211, 213, 214, 218, 221, 222, 224
  - Z zdravjem povezano vedenje v šolskem obdobju* 22, 201–203, 207, 214, 221–223
- Razširjenost ukrepov nadzora nad tobakom v svetu 32, 47, 61, 68, 207, 211, 212
- slikovna zdravstvena opozorila 32, 207
  - prepoved kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe 61, 212
  - prepoved oglaševanja, razstavljanja in promocije tobačnih izdelkov 47, 211
  - prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnim 47
  - prepoved (značilnih) arom 68, 212

S

- Slikovna zdravstvena opozorila 22, 23, 32–45, 78–97, 206–210, 222, 223, 226
- branost 23, 44, 82, 95–97, 208, 209
  - hierarhija učinkov 40, 208, 210
  - izogibanje 37, 43, 44
  - kazalniki učinkov 34,35
  - klici na telefon za opuščanje kajenja 41
  - namere 39, 43
  - neenakosti v kajenju 43
  - nepokajena cigareta zaradi 23, 44, 94, 95–97, 208, 209, 223
  - odzivi na 37, 208, 209
  - opaznost 34, 35, 36, 44, 80, 208
  - opuščanje kajenja 42, 43
  - pogovarjanje z drugimi o 23, 83, 84, 95–97, 208, 209, 223
  - pokajena cigareta zaradi 23, 93, 95–97, 208, 209, 223
  - potrošnja cigaret 41, 42
  - pozornost na 23, 36, 43, 81, 95–97, 208, 209, 223
  - prevalenca kajenja 42, 43, 208
  - privlačnost embalaže in kajenja 23, 85–89, 95–97, 208, 209, 223
  - razmišljanje o 23, 43, 95–97, 208, 209, 223
  - razmišljanje o opuščanju kajenja zaradi 23, 82, 84, 85, 95–97, 208, 209, 223
  - razširjenost v svetu 32, 207
  - socialne interakcije 37, 38, 95–97, 208, 209
  - stališča in prepričanja 38, 208, 209
  - učinki na kadilsko vedenje 41–44, 92–94, 95–97, 208, 209
  - vidnost 34, 36, 44, 80, 208, 210
  - začetek kajenja 43
  - zakonodaja v Sloveniji 22, 23, 78–80, 206, 207
  - zaznana učinkovitost 39, 40
  - zmanjševanje učinkov 44
  - znanje 23, 38, 43, 44, 89–92, 95–97, 208, 209, 223

Skriti kupec 29, 129, 130, 152, 220, 225

Svetovna zdravstvena organizacija 30, 47, 57, 58, 70, 207

T

Tobačni izdelki, v katerih se tobak segreva 27, 29, 47, 65, 122, 167, 178, 180, 181, 183, 185, 187, 199, 211, 216, 219, 225

Tobačni izdelki z aromami 66–72, 123–127

razširjenost uporabe 66–68, 123–127

učinki na stališča, zaznave in kadilsko vedenje 69–72

Tobak za oralno uporabo 27, 29, 73, 156, 158, 159, 182, 184, 187, 219, 223, 225

V

Vodna pipa 26, 50, 67, 71, 72, 122–124, 127, 156, 158, 159, 166, 167, 178, 182–186, 189, 216, 219, 223

Z

Zakonodaja v Sloveniji 22, 28–31, 78–80, 98, 99, 206, 222

slikovna zdravstvena opozorila 22, 23, 78–80, 206, 207

prepoved kajenja v prevoznih sredstvih v prisotnosti mladoletne osebe 22, 24, 25, 113, 206

prepoved oglaševanja, razstavljanja in promocije tobačnih izdelkov 22, 24, 25, 98, 99, 206, 211

predlogi izboljšav 28, 29, 111, 112, 212, 214, 217, 225

prepoved prodaje povezanih izdelkov mladoletnim 22, 129, 151, 206, 217

prepoved značilnih arom 22, 25, 122, 206, 213, 216

Zdravstvena opozorila 22, 23, 30, 32–45, 78–97, 206–210, 222, 223, 226

slikovna 22, 23, 30, 32–45, 78–97, 206–210, 222, 223, 226

besedilna 32, 36–40, 43, 45, 78, 79, 81, 82, 85, 90, 95, 207, 208

Nacionalni inštitut za javno zdravje
Trubarjeva 2, 1000 Ljubljana
Telefon: + 386 1 2441 400
E-pošta: info@nijz.si
Spletna stran: <https://www.nijz.si/>

